

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**LÂLE DEVRİ'NDE KADINLAR:
EYÜP ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

Yasemin KESKİN

Balıkesir, 2015

**T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**LÂLE DEVRİ'NDE KADINLAR:
EYÜP ÖRNEĞİ**

DOKTORA TEZİ

Yasemin KESKİN

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Bülent ÖZDEMİR**

Balıkesir, 2015

T.C.
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüzün Tarih Anabilim Dalı'nda 201112518001 numaralı Yasemin Keskin'in hazırladığı "Lâle Devri'nde Kadınlar: Eyüp Örneği" konulu DOKTORA/YÜKSEK LİSANS tezi ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Eğitim Öğretim ve Sınav Yönetmeliği uyarınca 25/12/2015 tarihinde yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda tezin onayına OY BİRLİĞİ/OY ÇOKLUĞU ile karar verilmiştir.

Başkan
Prof. Dr. Bülent Özdemir
(Danışman)

İmza:

Üye (Danışman)
Doç. Dr. Abdülmeccid MURTAZ

İmza:

Üye
Prof. Dr. M. Yasar İnan

İmza:

Üye
Doç. Dr. İsmail ARSLAN

İmza:

Üye
Yrd. Doç. Dr. Mehmet GÜNAY

İmza:

Yukarıda imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduklarını onaylıyorum.

..07./07/2016

Enstitü Müdürü

Doç. Dr. Halil İbrahim ŞAHİN

Halil İbrahim Şahin

**“Bu alışma Balıkesir Üniversitesi Rektrlğ Bilimsel Araştırma Projeleri
Birimi tarafından BAP 2013/14 numaralı proje ile desteklenmiştir.
Teşekkür ederiz.”**

ÖNSÖZ

Osmanlı tarihi üzerine yapılan araştırmaların çoğunu siyasi tarih çalışmaları oluşturmaktadır. Daha az sayıda olan sosyal tarih çalışmalarının başlangıcı ise çok fazla geriye gitmemekle birlikte son yıllarda bu alandaki araştırmaların arttığı izlenebilmektedir. Kadın tarihi üzerine yapılan çalışmalar ise maalesef hala azdır. Buradan hareketle seçtiğimiz bu tez konusu ile hem Osmanlı sosyal tarihine hem de kadın tarihine katkıda bulunmayı amaçlandı. Ancak oldukça kapsamlı olan bu konunun tamamını çalışmak mümkün olamayacağı için sınırlandırılarak dönem olarak Lâle Devri, mekân olarak ise Eyüp seçildi. Böylece Osmanlı kadın tarihinin ortaya konulmasında pay sahibi olmaya gayret edildi. Araştırma esnasında karşılaşılan en büyük problem belge, kaynak ve ikinci el malzemenin azlığı olmuştur. En fazla belgeyi içeren şer'iyeye Sicillerinin de sosyal hayatı aydınlatmaya yarayacak olan i'lam türü kayıtlardan yoksunluğu konunun detaylı işlenmesini olumsuz etkilemiştir. Bu eksikliği giderecek olan arşiv belgelerinin de azlığı durumu biraz daha zorlaştırmıştır.

Tezin giriş bölümünde Osmanlı Devleti'ndeki kadın sorunsalına değinildikten sonra konuyla ilgili çalışmaların değerlendirilmesi ile birinci ve ikinci el kaynakların tanıtımı yapıldı. Amaç ve yöntem de burada ortaya konuldu. Birinci bölüm konunun sınırlarını oluşturan "mekân", "zaman" ve "insan"a ayrıldı. İkinci bölümde kadınların mahkemeye müracaatları ile bağlantılı olarak kamusal alanda yer alma durumları tartışıldı. nc bölüm tamamen kadınların ekonomik durumlarıyla onların kent ekonomisindeki pozisyonlarına ayrıldı. Son bölümde ise kadınların özel dünyası olan aile hayatı ve boşanma konusu ele alındı.

Çalışma esnasında danışman hocam Prof. Dr. Bülent zdemir belgelerin yorumlanmasında ufuk açıcı fikirleriyle yol göstermiştir. Özellikle hukuk belgelerinin anlaşılmasında ve değerlendirilmesinde ise Doç. Dr. Abdülmecit Mutaf'ın katkıları benim için oldukça aydınlatıcı olmuştur. Arşiv belgeleri ve konuyu işleme tarzında Yrd. Doç. Dr. Mehmet Günay değerli katkılar sağlamıştır. Kadın konusunu farklı iki kazayı esas alarak çalıştığımız Dr. Mustafa Akbel ile de karşılıklı yardımlaşıldı. Hepsine ayrı ayrı teşekkür ederim.

Yasemin Keskin

ÖZET

LÂLE DEVRİ'NDE KADINLAR: EYÜP ÖRNEĞİ

KESKİN, Yasemin

Doktora, Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Bülent ÖZDEMİR

2015, 185 sayfa

İstanbul'un fethinden sonra bir uydu kent olarak kurulan Eyüp, zamanla büyüyerek Lâle Devrinde dönemin gelişmiş bir kazası haline gelmiştir. Payitahtın gıda ihtiyacının önemli kısmını karşılayan kaza aynı zamanda Rumeli'ye açılan kapı konumundadır. Merkezinde bulunan Eyüp Sultan'ın kabri ayrıca buraya kutsallık kazandırmıştır. Çoğu Müslüman olmak üzere Rum, Ermeni ve Yahudiler de Eyüp'te ikamet etmektedirler. Eyüp kazasını, en fazla öne çıkaran özelliği ise tabîî güzellikleri sebebiyle Lâle Devrinde meşhur olan mesire yerlerine sahip ve bu esnada –bazı tarihçilerce- toplumun ahlak kurallarını zorlayan ve tepki toplayan eğlencelere sahne olan mekân olmasıdır. Ancak bu olumsuzlukların tüm topluma mal edilebileceğini gösteren yeterli gösterge bulunmamaktadır. Hatta özellikle de kadınlar açısından bu eğlenceler önceki devirlere göre onların sosyalleşmelerine işaret bile sayılabilir.

Kadınların bu dönemde sosyal hayata daha fazla katıldıklarının bir diğer göstergesi de hukuk belgeleridir. Kendilerine karşı işlenen âdî suçlarla ilgili olarak davacı olan bazen de davalı duruma düşen kadınlar özellikle yapmış oldukları alım-satım, kiralama, borç alıp-verme gibi işlemler için mahkemeyi kullanmışlardır.

Kent ekonomisi, kadınların erkeklere oranla en zayıf oldukları alan olsa da kadınlar gayrimenkul ve menkul mal alım-satımı yapmışlar, borç alıp-vermişler, az da olsa çalışma hayatında var olmuşlardır. Ancak onlar daha ziyade satın almaktan çok satarak, üretmekten çok tüketerek, kazanmaktan çok harcayarak ekonominin işleminde pasif aktör olmuşlardır.

Kamusal alanda bu durumda olan kadınların varlıklarını en yoğun hissettirdikleri yer onların evleridir. Aile kurulmasında ve devamında önemli rol oynarlar. Ev ve el işleri becerilerini en iyi uyguladıkları ve özellikle de giyim kuşam zevklerini en güzel şekilde gösterdikleri yer özel dünyaları olan ev hayatlarıdır. Boşanma konusunda fazla yetkileri olmasa da anlaşmalı boşanmada da Lâle Devri Eyüp kadınları yine medenî cesaretlerini gösterebilmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Kadın, Lâle Devri, Eyüp.

ABSTRACT

WOMEN IN THE TULIP ERA: THE SAMPLE OF EYUP

KESKİN, Yasemin

Phd Thesis, Department of History

Adviser: Bülent ÖZDEMİR

2015, 185 pages

Eyup established as a satellite town after the conquest of Istanbul grew over time and became a developed town of the period in the Tulip Era. The town meeting the considerable amount of food of the capital city is also the gateway to Rumelia. The tomb of Eyup Sultan in the centre also brought holiness into the town. The population of the town mostly consisted of Muslims besides Greeks, Armenians and Jewish. The most highlighting feature of the Eyup town was that it owned renowned recreation spots due to its natural beauties in the Tulip Era.

In the meantime, for some historians, it was a venue forcing the codes of ethics and hosting entertainments gathering reactions. However, there are no adequate indications of these drawbacks that can be attributed to the whole society. Moreover, especially for women, these entertainments can be considered as even a sign for their socialization compared to previous periods.

Another indication of more participation of women in social life during this period is the legal documents. With regard to the ordinary crimes committed against them, the women who were sometimes plaintiffs and defenders could benefit from the courts for the transactions such as purchase-sale, renting, borrowing and lending.

Even though the city's economy was the area in which the women were more vulnerable than men, they made the purchase and sale of real estate and movable property, borrowed and lent and were slightly in the working life. However, they became passive actor in the processing of economy by selling rather than purchasing, by consuming more than producing and by spending more than earning.

The places where the women who were in this situation in the public sphere made their existence feel were their home. They played an important role in the establishment and continuity of a family. Home life was the place that their private world where they used to practise the home and handcraft skills in the best way and display especially their apparel pleasures in the most beautiful way. Even though they had no much authority about divorce, women in the town Eyup in the Tulip Era also demonstrated their moral courage in the contracted divorce.

Key Words: Ottoman, Women, Tulip Age, Eyüp

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
TABLolar	x
GRAFİKLER	xi
KISALTMALAR	xii
1. GİRİŞ	1
1.1. Amaç	1
1.1.1. Osmanlı İmparatorluğu'nda "Kadın" Sorunsalı	1
1.1.2. Kaynaklarda ve Araştırma Eserlerinde "Kadın"	3
1.1.2.1 Osmanlı Tarih Kaynaklarında "Kadın"	3
1.1.2.2. Osmanlı Kadın Tarihiyle İlgili Araştırma Eserleri	5
1.1.2.3. XVIII. Yüzyıl "Kadın" Çalışmaları	8
1.1.2.4. "Lâle Devri ve Kadın" Konulu Çalışmalar	10
1.1.2.5. Araştırmanın Sınırları ve Amacı	12
1.2. Yöntem	13
1.2.1. Birinci El Kaynaklar	13
1.2.2. Yöntem Ve Plan	16
2. MEKÂN İNSAN VE ZAMAN ÜÇLEMİNDE EYÜP	18
2.1. Bir Payitaht Kazası: Eyüp	18
2.1.1. Merkez Kaza: Eyüp	19
2.1.1.1 Eyüp'ün İlk Mahalleleri	20
2.1.1.2. Gelişmekte Olan Eyüp	26
2.1.1.3. Ebedî İstirahatgâh Mahallesi	31
2.1.1.4. Lâle Devri	32
2.1.2. Eyüp'ün Taşrası	34
2.1.3. Sosyalleşme Alanı Olarak Mesire Yerleri	36
2.2. Sakin-Sakineler	37
2.3. Vakt-i Seferden Vakt-i Hazara	43
2.3.1. Lâle Devri	44
2.4. Sosyal Hayattan Kesitler	46
2.4.1. Sefahat ve İsrâf Devri mi, Sosyalleşme mi?	48
3. EYÜP MAHKEMESİ: 'KADI'LAR ve 'KADINLAR'	54
3.1. Adlî Davalar	55
3.1.1. Hak ve Adalet Arayan Kadınlar	55
3.1.1.1. Âdî Suçlar ve İnzibâtî Davalar	55
3.1.1.2. Mâlî Davalar	61
3.1.1.3. Diğer Davalar	70
3.1.1.4. Hak Aramada Temyize Müracaat	72
3.1.2. Suçlu ve Zanlı Kadınlar	74

3.1.2.1. Adlî Davalar	74
3.1.2.1.1 Ahlâkî Suçlar	74
3.1.2.1.2 Diğer Âdî Suçlar	80
3.1.2.2 Mâlî Davalar	81
3.2. Tescil İşlemleri ve Diğer İşlemler	82
3.2.1. Tescil İşlemleri	82
3.2.2. Diğer İşlemler	88
3.3. Kadınların Hukûku Yanıltma Denemeleri	91
3.4. Kamusal Alana Katılım Ölçütü Olarak Hukûk	93
4. EYÜP KENT EKONOMİSİNİN PASİF AKTÖRLERİ: KADINLAR (MI?)	99
4.1. Kadınların Servetleri	100
4.1.1. Taşınmaz Mallar	100
4.1.2. Taşınır Mallar	107
4.1.3. Nakit Para	108
4.1.4. Köle ve Cariyeler	109
4.1.5. Kadınların Ekonomik Açıdan Sınıflandırılması	109
4.2. Servet Edinme Yolları	111
4.2.1. Doğrudan Gelirler	111
4.2.2. Dolaylı Gelirler ve Mal Varlıkları	115
4.3. Kadınların Servet Dağılımı	118
4.4. Ekonomide Kadın Faktörü	126
4.5. Hayırsever ve Dindar Kadınlar	129
5. AİLE HAYATINDA ve ÖZEL DÜNYASINDA KADIN	132
5.1. Ailenin Kurulması	132
5.1.1. Evliliğe Hazırlık: Çeyiz	132
5.1.2. Namzedlik	135
5.1.3. Nikâh	138
5.1.3.1. Kendi Rızasıyla Evlenme	139
5.1.3.2. Velisi Tarafından Evlendirilme	141
5.1.3.3. Dul Kadınların Evlenmesi	142
5.1.4. Çok Eşlilik	143
5.2. Evliliğin Bozulması	144
5.2.1. Erkeğin Boşaması: Talâk	145
5.2.1.1. Geri Dönülebilir Boşama: Ric'î Talâk	145
5.2.1.2. Kesin Boşanma: Bâin Talâk	146
5.2.1.3. Boşamada Son Mertebe: Talâk-ı Selâse	149
5.2.1.4. Şartlı Boşanma	150
5.2.1.5. Anlaşmamazlıkta Anlaşma: Muhâlaa	151
5.2.1.5.1. Serbest Kalmanın Karşılığı: Bedel-i Hul'	152
5.2.1.5.2. Medeni Cesaret Göstergesi Olarak Muhâlaa	155
5.3. Aile Hayatında Kadın	158
5.3.1. Kadının Evdeki Yaşamı	158
5.3.2. Kadının Ev İçi Giyim Kuşamı	160
5.3.3. Kadının Ev Dışı Yaşamı	163
6. SONUÇ	166
KAYNAKÇA	168

TABLULAR

Tablo 1. Lâle Devri Boşanma Çeşitleri ve Sayıları	86
Tablo 2. Kadınların ve Erkeklerin Mahkemeyi Kullanma Sayıları	95
Tablo 3. 1619-1620 ve 1670-1671 Yılları Erkek ve Kadınların Mahkemeyi Kullanma Sayıları	97
Tablo 4. Eyüp Merkezde Yaşayan ve Evli Olan Kadınların Ekonomik Durumlarını Gösteren Tereke Kayıtları	100
Tablo 5: Köyde Yaşayan Evli Kadınların Ekonomik Durumlarını Gösteren Tereke Kayıtları	104
Tablo 6. Şehirde ve Köyde Yaşayan Dul Kadınların Ekonomik Durumları	105
Tablo 7. Bekâr Kadınların Ekonomik Durumlarını Gösteren Tereke Kayıtları	106
Tablo 8. Erkeklerde Ev Sahibi Olma Durumu	106
Tablo 9. Fatma Hatun'un Terekesine Göre Servet Dağılımı	119
Tablo 10. Rabia Hatun'un Terekesine Göre Servet Dağılımı	121
Tablo 11. Mustafa Beşe'nin Terekesine Göre Servet Dağılımı	122
Tablo 12. İbrahim b. Ömer'in Terekesine Göre Servet Dağılımı	123
Tablo 13. Saliha Hatun'un Terekesine Göre Servet Dağılımı	125
Tablo 14. Lâle Devri'nde Gayrimenkul Alım-Satım Hareketliliği	127
Tablo 15. Mihr Miktarlarına Göre Muhâlaa Sayıları	157

GRAFİKLER

Grafik 1. Lâle Devri Kadınların ve Erkeklerin Mahkemeyi Kullanma Oranı	96
Grafik 2. 1619-1620 ve 1670-1671 Yılları Arası Kadınların ve Erkeklerin Mahkemeyi Kullanma Oranı	98
Grafik 3. Evli ve Şehirli Kadınlarda Ev Sahibi Olma Durumu	103
Grafik 4. Köyde Yaşayan Evli Kadınların Ev Sahibi Olma Durumu	105
Grafik 5. Tüm kadınlarda Ev Sahibi Olma Durumu	107
Grafik 6. Tüm Erkeklerde Ev Sahibi Olma Durumu	107
Grafik 7. Şehirli Kadınların Ekonomik Sınıflandırılması	110
Grafik 8. Köy Kadınlarının Ekonomik Sınıflandırılması	110
Grafik 9. Şehirli Erkeklerin Ekonomik Sınıflandırılması	111
Grafik 10. Fatma Hatun'un Terekesine Göre Servet Dağılımı	120
Grafik 11. Rabia Hatun'un terekesine göre servet dağılımı	121
Grafik 12. Mustafa Beşe'nin Terekesine Göre Servet Dağılımı	122
Grafik 13. İbrahim b. Ömer'in terekesine göre servet dağılımı	124
Grafik 14. Saliha Hatun'un Terekesine Göre Servet Dağılımı	126
Grafik 15. Lâle Devri'nde Gayrimenkul Alım-Satım Hareketliliği	128

KISALTMALAR

A.DVN. ŞKT. d	Bâb-ı Âsâf Dîvân-ı Hümâyûn Şikâyet Defterleri
A.DVNS. KLB.d.	Bâb-ı Âsâfi Dîvân-ı Hümâyûn Kalebend Defterleri
b.	bin
bkz.	Bakınız
BOA,	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
bt.	bint-i
C.	Cilt
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Ed.	Editör
Hız.	Hazret-i
JESHO	Journal of the Economic and Social History of the
Orient	
MEOK	Modernleşmenin Eşîğinde Osmanlı Kadınları
SDSTA	Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi
s.	sayfa
S.	Sayı
WMW	Women in the Muslim World
v.	veled-i
vs.	vesaire

1. GİRİŞ

1.1. Amaç

Araştırmanın amacını açıklayabilmek için öncelikle problemi tam olarak ortaya koymak yararlı olacaktır. Buna bağlı olarak Osmanlı dönemi kaynaklarında “kadın” a ne kadar yer verildiği ve daha sonraki yıllarda yazılan eserlerde ise “kadın” çalışmalarının sayısı ve içeriği hakkında bilgi vererek ortaya bir fotoğraf konulmaya çalışılacaktır.

1.1.1. Osmanlı İmparatorluğu’nda “Kadın” Sorunsalı

Osmanlı coğrafyasında yaşayan toplam nüfusun en az yarısını kadınların oluşturduğu söylenebilir. Özellikle savaş dönemlerinde erkeklerin ölüm, esaret, kaybolma, yaralanma ve hastalanma gibi sebeplerle bu oran daha da artmıştır. Fakat kadınların; gerek devlet yönetimi, gerek ticarî alan ve gerekse kamusal alanda -XX. yüzyıl başlarına kadar dünyanın her tarafında olduğu gibi- Osmanlı’da bu nüfus yoğunluğu ile doğru orantılı yer almadıkları görülmektedir. Kadınlar, Osmanlı’da devlet yöneticisi veya memuru olarak tayin edilmemişler yani *askerî*¹ sınıfta yer almamışlardır. Ancak Tanzimat’tan sonra bazı devlet kadrolarında görev almışlardır. Onların yönetici olarak görüldükleri yer özellikle aile vakıflarındaki mütevelliyeliklerdir. Ayrıca bu kurumlarda resmî devlet görevi olmayan zâviyedârlık, türbedârlık gibi vazifelerde bulunmuşlardır.²

Osmanlı toplumunun diğer bir kesimini oluşturan *reâyânın*³ kaydedildiği tapu-tahrîr defterlerine kadınlar kaydedilmemiştir. Çünkü devlet ekip-biçmek ve geçimini sağlamak üzere her biri bir aileden oluşan *hânelere*⁴ dağıttığı topraklarda sadece

¹ Askerî: Elinde padişah beratı bulunan ve görevleri gereği vergiden muaf olan sınıfa denir. Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü Paradigma*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011, s. 56.

² Örnekler için bkz: Abdülmecit Mutfak, *XVII. Yüzyıl’da Balıkesir’de Kadınlar*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2002, s. 69-72.

³ Reâya: Bir hükümdarın yönetimi altında bulunan ve vergi yükümlüsü olan halka denir. Şemseddin Sâmî, *Kâmûs-ı Türkî, Dersâadet*, 1317, s. 666.

⁴ Hâne: Osmanlı Devleti’nde vergiye esas bir maliye birimidir. Vergi birimi olarak hâne; baba, anne ve çocukları kapsar. Ancak geçimini kendisi temin eden yetişkin bekâr erkekler hâne birimine dahil değildir. Ünal, s. 291. Çift-hâne sistemi ise; hâne halkının emeği, bir çift öküzün koşum gücü ile ikisinin

erkekleri muhatap almıştır. Tarım arazilerinin işlenmesinde her zaman fiilen katkıda bulunan kadınlara ancak XVI. yüzyıldan itibaren -az sayıda da olsa- ölen eşlerinin tımarları işletilmek üzere tahsis edilmeye başlanmıştır.⁵

Kadınların varlığını göremediğimiz bir diğer kesim ise *ilmiye* sınıfıdır. Medreselerde hoca olamadıkları gibi sıbyan mektepleri dışında herhangi bir formal öğrenim hizmeti de alamamışlardır. Onlar sadece aile içinde kendilerine yetecek kadar dînî ve ahlâkî eğitim alabilmişlerdir.

Kadınlar, ağırlıklı olarak erkeklerin elinde bulundurduğu ticaret hayatına, köleleri veya baba, erkek kardeş, koca gibi yakınları aracılığıyla düşük oranda da olsa dahil olarak esnaf kesimi içerisinde yer alabilmişlerdir. Yaşadıkları yerin ekonomisine ve üretimine kadınlar daha ziyade ziraat ve dokuma alanlarında faaliyet göstererek katkıda bulunmuşlardır.

Osmanlı toplumunun genel yapısındaki bu durumu ortaya koyduktan sonra, Osmanlı kadınlarını sosyal statülerine göre üç sınıf halinde kategorize edebiliriz: Saray kadınları, cariyeler ve bu ikisi dışında kalan “Osmanlı kadınları”.

Toplam kadın nüfusunun en azını oluşturan ve sarayda yaşayan kadınlardan hânedâna mensup olanlar, sahip oldukları haklar itibariyle şüphesiz imtiyazlı bir sınıftır. Saray kadınları; padişahların anneleri, eşleri ve kız kardeşleri olup daha ziyade yaptırdıkları büyük hayır eserleriyle, bazıları da devlet işlerine karışmaları ile isimlerini duyurmuşlardır. Bundan dolayı bu sınıfa mensup kadınlarla ilgili çalışmalar yapılmıştır.⁶ Hânedân mensuplarının hizmetinde bulunan diğer kadınlar ise belli bir disiplin içerisinde saray hayatı yaşıyorlardı.

Diğer bir kesimi oluşturan cariyeler ise hür olmamaları sebebiyle oldukça farklı bir konumdadırlar.

Araştırmaya konu olan Osmanlı kadınları da ekonomik durumlarına göre zengin, orta halli ve fakir şeklinde tasnif etmek mümkündür. Bunlardan zengin olanlar, -başta İstanbul olmak üzere- şehirlerdeki üst düzey yöneticilerin eşleri ile eşrâf hanımları olup hayat tarzlarıyla yaşadıkları yerin elit kesimini oluşturuyorlardı.

birlikte işlenebilir boyutlarda tahıl üretimine ayrılmış arazi yani üretim birimidir. Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, C. 1, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000, s. 190.

⁵ Bu konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar*, çev.: M. A. Kılıçbay, Ankara 1985.

⁶ Saray kadınları ile ilgili biyografi örneklerinden bir kaçını şunlardır: Ali Akyıldız, *Mümin ve Müsrif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998; Betül İşşirli Arğıt, *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan 1640-1715*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.

Bu kesim aynı zamanda saray kadınları ile şehir ve kazalarda yaşayan orta sınıf kadınlar arasında yaşam tarzı olarak köprü olmuşlardır. Bu gruba mensup kadınlar saray kadınları kadar olmasalar da yine vakıf eserleriyle tarih kaynaklarına girmişlerdir.⁷ Bu kadınlar, yerleşim durumlarına göre de “şehirli”, “köylü” ve “göçebe” olarak sınıflandırılabilir. Bu kadınlar, askerî ve ilmiye makamlarında bulunmasalar da buralarda görev yapan erkeklerin eşleri, kızları, anneleri veya kız kardeşleri olarak onların acı-tatlı her şeylerini paylaşmışlardır. Reâya olarak vergi vermeseler de eşleri, babaları veya oğullarıyla birlikte çalışmış, üretmiş ve hayata ortak olmuşlardır. Kent ekonomisinde ise daha çok satıcı ve tüketici olarak kendilerini göstermişlerdir. Ticarî hayattaki varlıkları erkeklere göre daha az hissedilmektedir. Onların varlıklarının en fazla öne çıktığı yer, eş, anne, kız evlat ve kayın valide olarak aile hayatıdır.

1.1.2. Kaynaklarda ve Araştırma Eserlerinde “Kadın”

Erkekler kadar nüfûsa sahip olup, sosyal ve ekonomik hayatın içerisinde var oldukları ve aile hayatında ağırlıkları bulunan Osmanlı kadınları hakkında tarih kaynaklarında pek bahsedilmediği gibi haklarında yeterli araştırma ve çalışma da yapılmamıştır.

1.1.2.1. Osmanlı Tarih Kaynaklarında “Kadın”

Devletin askerî, siyasî, ekonomik, diplomatik vs. faaliyetleri yanında isyanlar, göçler gibi konulardan ağırlıklı olarak bahseden kroniklerde kadınlara XVIII. yüzyıla kadar hemen hemen hiç yer verilmemiştir. Sadece hânedân mensupları ile sarayda hizmet eden kadınlar; kökenleri, eğitimleri, evlenmeleri, kurdukları vakıflar ve bazı dönemlerde de yönetimdeki etkileri sebebiyle kaynaklara girmişlerdir. Diğer taraftan kadınlar da kendi haklarında çok az yazılı hâtîrât bırakmışlardır.⁸

Lâle Devri’ni de içine alan XVIII. yüzyıl tarih kaynaklarında artık önceki dönemlere nazaran kadınlardan nispeten daha fazla bahsedildiği görülmektedir. Döneme ait Şem’dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi: Mür’î’t Tevârîh,⁹ Silâhdâr Tarihi,¹⁰ Târîh-i Atâ,¹¹ Subhî Târîhi,¹² Abdî Târîhi¹³, Târîh-i Râşid ve Zeyli¹⁴

⁷ Ronald C. Jennings, “Pious Foundations in the Society and Economy of Ottoman Trabzon, 1565-1640”, *Jesho*, 33, 1990, s. 271-336.

⁸ Kadınların bıraktığı hâtîrât örneği için bkz. “Mütereddit Bir Mutasavvıf: Üsküplü Asiye Hatun’un Rüya Defteri 1641-1643”, Cemal Kafadar, Kim Varmış İmiş Biz Burada Yoğ İken, İstanbul: Metis Yayınları, 2009, 123-191.

⁹ Şem’dânîzâde Süleyman Efendi, *Şem’dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târîhi, Mür’î’t-Tevârîh*, C. 1, (ed.: M. Münir Aktepe), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976.

¹⁰ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Silâhdâr Târîhi*, İstanbul: Devlet Basımevi, 1928.

gibi tarih kroniklerinden sadece Târîh-i Çelebizâde ve Mür'it Tevârîh'te kadınlar; giyim tarzları, ahlâkî olmayan davranışları, katıldıkları eğlenceler ve israfa varan harcamalarıyla konu olmuşlardır.

Kroniklerde bahsedilen bu durumu devlet tarafından kadınların sosyal ve ekonomik hayatını sınırlayan, şehirde yaşama biçimlerini belirleyen emir ve yasaklarını içeren fermânlarda da görmek mümkündür. Devletin resmî yazışmalarını oluşturan arşiv belgelerinde ise kadınlar daha ziyade öldürme, hırsızlık, kaçırılma, tecavüz, miras, evlenme, boşanma, alım-satım, kiralama gibi adlî, sosyal ve ekonomik olayların yanında vakıflardaki görevleri sebebiyle yer almışlardır.

Doğrulukları tartışmalı da olsa yerli ve yabancı seyyahların gezi notlarında kadınlara, eskiye oranla daha fazla rastlanmaktadır.¹⁵ Hatta yabancı seyyahlar, kadınların giyim-kuşamları, takıları konusundaki bilgileri aynen ülkelerine de aktarmayı ihmal etmemişlerdir.¹⁶ Döneme ait en teferruatlı bilgi veren seyahatname, İngiliz elçisi Wortley Montagu'nun eşi bayan Montagu'ya aittir. Montagu, 1717-1718 yılları arasında İstanbul'da kalmıştır. Bu süre zarfında kaleme aldığı *Türkiye Mektupları*¹⁷ adlı eserinde bir kadının bakış açısıyla III. Ahmet ve Lâle Devri'nin yanında Osmanlı sosyal hayatı ile ilgili önemli bilgiler vermektedir.

Fıkıh kitaplarında dînin emir ve yasaklarına erkeklerle eşit oranda muhatap olan kadınlar, fetvâ mecmualarında da yine erkeklerle aynı şekilde yer almışlardır. Hemen hemen her fetvânın aktörü olan iki kişiden biri erkekleri temsilen "Zeyd", diğeri ise kadınları temsilen "Hind"dir. Fıkıh kitaplarındaki konular teorik; fetvâlardaki bahse konu olan kişiler format gereği hakikî değil semboliktir. İslâm hukûku kaynaklarındaki bu bilgiler tamamen teoriktir. Fakat, günlük hayattaki gerçek olayların kaydedildiği Şer'îye Sicilleri kadınlar hakkında oldukça önemli bir kaynaktır. Kadınların, yönetim, eğitim, ticaret vs. alanlarda çok az var olmaları Osmanlı tarihi kaynaklarına da aynen yansımıştır.

¹¹ Tayyârzâde Ahmet Atâ, *Târîh-i Atâ*, İstanbul, 1921.

¹² Subhî Mehmet Efendi, *Subhî Târîh i*, (Yayına Hazırlayan: Mesut Aydınler), İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2008.

¹³ Abdî Efendi, *Abdî Târîhi*, (Yayına Hazırlayan: Faik Reşit Unat) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943.

¹⁴ Râşid Mehmed Efendi, Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli (1071-1114 / 1660-1703)*, C. I, (Yayına Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, A. Zeki İzgöer) İstanbul: Klasik Yayınlar, 2013.

¹⁵ Yabancı seyyahlarla ilgili olarak bkz. Burçak Evren ve Dilek Girgin Can, *Yabancı Gezginler ve Osmanlı Kadını*, İstanbul: Doğan Kitap, 1997.

¹⁶ Sevgi Gürtuna, *Osmanlı Kadın Giysisi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1999, s. 33.

¹⁷ Lady Montagu, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, çev.: Aysel Kurutluoğlu, İstanbul.

1.1.2.2. Osmanlı Kadın Tarihiyle İlgili Araştırma Eserleri

Gerek Osmanlı'nın son zamanlarında gerekse Cumhuriyet'in ilk yıllarında bazı tarihçiler konuyla ilgili çalışmalar yayınlamışlardır. Bu çalışmalardan birisi, Ahmet Refik Altınay'ın *Kadınlar Saltanatı*¹⁸ adlı eseridir. Dört ciltten oluşan eserin birinci bölümünde devletin kurulduğu 1299 yılından 1618'e kadar olan süreçte başa geçen sultanların eşlerine; ikinci ciltte 1618-1640 arası ele alınarak bu dönemde meydana gelen siyasî olaylarla birlikte devlet yönetiminde etkili olan valide sultanlara değinilmiştir. 1640-1648 yıllarını kapsayan üçüncü bölüm ve 1648-1682 yıllarını içine alan dördüncü bölümde de aynı şekilde harem hayatı ve bu dönem içerisinde etkili olan kadınların çevresinde gelişen olaylar tarihî roman havası içinde anlatılmıştır. Yine aynı yazarın *Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı*¹⁹ isimli eserinde, İstanbul'un fikir, ilim, sanat, sosyal hayat vs. ile ilgili fermânlarla birlikte, kadınlarının kıyafetleri ve kadınların mesire yerlerinde açık seçik gezmelerine dair emirlere de yer verilmiştir.

Çağatay Uluçay, tarafından 1956 yılında ilk defa yayınlanan *Haremden Mektuplar*²⁰ adlı eserde Osmanlı sultanlarına kadınları ve kızları tarafından yazılan mektuplar yer almıştır. Aynı yazar ikinci olarak *Harem*²¹ ve bu serinin tamamlayıcısı durumunda üçüncü olarak *Padişahların Kadınları ve Kızları*²² adlı eserinde statü olarak diğer kadınlardan daha üstün olan ve az bir grubu oluşturan saray kadınlarının yaşamlarına değinmiştir. Bu eserlerde özellikle; Batı dünyasının "Osmanlı" denildiği zaman ilk aklına gelen, fakat hiçbir zaman tam anlamıyla kavrayamadıkları ve bunun için de hayal mahsulü şeyler yazdıkları harem hayatı detaylı bir şekilde yer almıştır. Yazar eserinde saray kadınları dışında kalan seçkin ailelere mensup kadınlar ve kadın nüfusunun asıl çoğunluğunu oluşturan halk kadınlarının yaşam tarzları, sosyal ve ekonomik durumları, hukûkî statüleri, toplum ve aile içerisindeki konumlarından bahsetmemiştir. Gerek Ahmet Refik gerekse Uluçay konuyu klasik anlayışla ele alıp olayları ve belgeleri sadece nakletmişlerdir. Modern anlamda yapılan kitap çalışmalarının başında Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar*²³ adlı kitabı gelmektedir. Osmanlı Hareminin incelendiği eserde sadece kendilerine has bir hayat

¹⁸ Ahmet Refik Altınay, *Kadınlar Saltanatı*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2005.

¹⁹ Ahmed Refik Altınay, *Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul 1988.

²⁰ Çağatay Uluçay, *Haremden Mektuplar*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011.

²¹ Çağatay Uluçay, *Harem II*, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2013.

²² Çağatay Uluçay, *Padişahların Kadınları ve Kızları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1980.

²³ Leslie P. Peirce, *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlerlik ve Kadınlar*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.

tarzı olan saray kadınlarının elinde bulundurduğu gücün kaynakları ile bunun XVI. ve XVII. yüzyıldaki artış nedenlerine ait bilgiler bulunmaktadır.

Osmanlı kadınları ile ilgili yapılan makale çalışmaları ise 1970'li yıllarda Batılı bir araştırmacı olan Ronald C. Jennings ile başlamıştır. Jennings, Kayseri kadısının görevleri üzerine yaptığı çalışma sonucunda "Women in Early Seventeenth Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Courts of Anatolian Kayseri"²⁴ adlı makalesini yazmıştır. Bu makalede Jennings; kadınların nikâh, boşanma, mülkiyet hakları ve miras gibi konularda haksızlığa uğradıklarını düşündükleri zaman sık sık mahkemelerin kapısını çaldıklarını ve Batılıların söylediği gibi pasif, köleleştirilmiş bir Osmanlı kadın tipi olmadığını göstermiştir. Hatta Jennings'in tespitlerine göre; incelediği dönemle ilgili olarak Kayserili kadınların % 80'i bizzat mahkemeye gelirken, % 20'lik bir kesim de vekil kullanmayı tercih etmiştir. Aynı yazar Osmanlı kadınları ile ilgili olarak; Kayseri mahkeme kayıtlarına dayanarak kadınların her türlü hukûksal hakları, mahkemede vekil tayin etmeleri,²⁵ kurdukları vakıflar, Kayseri kadınlarının sosyal ve ekonomik hayattaki rollerini²⁶ anlatan makale ve Kıbrıslı Osmanlı kadınlarıyla²⁷ ilgili çalışmasını yayınlamıştır. Kemal Çiçek de benzer konuları ele almıştır.²⁸ İbrahim Etem Çakır ise XVII. yüzyıl Sofya örneği ile zimmî kadınların kadı mahkemelerini tercih etmelerini işlemiştir.²⁹

Haim Gerber ise Bursa şeriye sicillerini esas alarak yaptığı çalışmasında, çok eşlilik konusunda Batıdaki önyargının ne kadar geçersiz olduğunu ortaya koymaya çalışmış ve Bursa kadınının sosyo-ekonomik yapısını tartışmıştır.³⁰ Gerber; Bursa kadınlarının sosyal ve ekonomik alanda aktif olarak yer aldıklarını, özellikle de tekstil ticareti ile uğraştıklarını, hatta lonca kurduklarını tespit etmiştir.

²⁴ Ronald C. Jennings, "Women in Early Seventeenth Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Courts of Anatolian Kayseri", *Jesho*, 1975, C. XVIII, S. 1, s. 53-114.

²⁵ Ronald C. Jennings, "Loans and Credit in Early Seventeenth Century Judicial Records: The Sharia Court Records of Ottoman Kayseri", *Jesho*, C. XVI, S. 2-3, 201-245.

²⁶ Ronald C. Jennings, "The Legal Position of Women in Kayseri, A Large Ottoman City, 1590-1630", *Studies On Ottoman Social History In The Sixteenth And Seventeenth Centuries*, İstanbul: The Isis Press, 1999, s. 115-141.

²⁷ Ronald C. Jennings, *Christians and Muslims in Ottoman Cyprus and Mediterranean World 1571-1640*, New York, 1993.

²⁸ Kemal Çiçek, "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Yargı Tercihi", ed.: Prof. Dr. N. Göyünç, Ö. Ergenç, D. Quatert, *Prof. Dr. Halil İnalçık Armağanı, 80.Doğum Yılı Münasebetiyle*, İstanbul 1996, s. 31-49.

²⁹ İbrahim Etem Çakır, "Zimmî Kadınlar Kadı Mahkemesinde: Sofya XVII. Yüzyıl", *Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 21, (Güz 2014), s. 41-66.

³⁰ Haim Gerber, "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadın'ın Sosyo-Ekonomik Statüsü 1600-1700", çev.: Hayri Erten, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, (1998) Konya, s. 327-343.

Osmanlı kadınları tez konusu olarak da çalışılmıştır. Bunlardan ilki Sevim Can'ın *Osmanlı Anadolu'sunda Kadın (XVI. Yüzyıl)*³¹ isimli doktora çalışmasıdır. Can, tezinde XVI. Yüzyıl Anadolu'sunda kadının hukûkî, sosyal ve ekonomik yerini ortaya koymuştur. Çalışma, "Osmanlı Kadını" ifadesi ile Anadolu coğrafyasında görünmez ve sıradan kabul edilen kadınları tarihin içine çekmeyi amaçlamıştır. Yazarın, evlenme, boşanma, mihr, nafaka, miras ve mülkiyet hakları gibi konularda kadınların sık sık mahkemelere başvurdukları tespiti önceki çalışmalardaki bilgilerle paralellik arz etmektedir.

Saadet Maydaer, *XVI. Yüzyılda Bursa Kadınları* adıyla kitaplaştırdığı tez çalışmasında kadının aile hayatındaki yerini ortaya koymaya çalışmıştır. Bu bağlamda eserin birinci bölümünde, nişanlanma, evlenme bahisleriyle ailenin kuruluşu ve bu birliğin sonlandırılmasında kadının rolü üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde, kadınların servet sahibi olma ve mülk edinme yollarına değinilerek ticarî hayatta aktif oldukları iddia edilmiştir. Son bölümde ise ilgili dönemde kadınların gündelik hayatı, sosyal statüleri ve resmî işlemlerdeki yeri incelenmiştir.³²

Yvonne J. Seng de Üsküdar tereke defterlerine dayalı olarak hazırladığı doktora tezinde,³³ 1521-1524 yıllarında Üsküdar'lı kadınların şirketlere ortak olduklarını, ayrıca bununla da yetinmeyerek erkek işi olarak bilinen kredi verme gibi pek çok faaliyette bulduklarını ortaya koymuştur. Yazar, 16. yüzyılda son derece aktif olan Üsküdar'lı kadınların, bir kez daha evlerinde hapis hayatı yaşadıkları söylentilerini çürütmüştür.

Kadın konusunda Şer'îye Sicillerine yapılan araştırmalardan birisi de Abdülmecit Mutaf'ın *XVII. Yüzyılda Balıkesir'de Kadınlar'* adlı doktora tezidir.³⁴ Mutaf, XVII. yüzyılda bir Osmanlı şehri olan Balıkesir'i örnek alarak yaptığı çalışmasında; kadının aile hayatında önemli bir yeri olduğunu, medenî hukûk, mâlf veya adlî konularda haklarını aramak, ayrıca alım-satım veya hibe işlemlerini de tescil ettirmek amacıyla mahkemeye gittiklerini vurgulamıştır. Tezde göze çarpan bir diğer nokta da ailenin erkek üyelerinden bağımsız olarak mülk sahibi olan kadının dilediği gibi onları satabildiği ve köle-cariye azat edebilmesidir. Gayrimüslim kadınların da temel hak ve hürriyetler açısından diğerlerinden farklı olmadığı,

³¹ Sevim Can, *Osmanlı Anadolu'sunda Kadın (XVI. Yüzyıl)* Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 2004.

³² Saadet Maydaer, *XVI. Yüzyılda Bursa Kadınları*, Bursa: Emin Yayınları, 2010.

³³ Yvonne J. Seng, *The Üsküdar Estates (Tereke) as Records of Everyday Life in a Ottoman Town, 1521-24*, Chicago Üniversitesi, Doktora Tezi, 1991.

³⁴ Abdülmecit Mutaf, *XVII. Yüzyıl'da Balıkesir'de Kadınlar*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2002.

cariyelerin ise, hür kadınlar kadar haklara sahip olmasalar da sonunda çoğunun hürriyetlerine kavuştukları ortaya konulmuştur.

Dror Ze'evi, kadı sicillerini kullanarak XVII. yüzyılda Kudüs ve çevresindeki renkli yaşamını, yönetici kesim ile yerel elit arasındaki iktidar mücadelesini anlattığı kitabının³⁵ bir bölümünde kadınların Kudüs'ün toplumsal hayatında yer aldıklarını ortaya koymuştur.

Nurcan Abacı'nın, şer'îye sicillerine dayanarak hazırladığı *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması* adlı eserinin ana konusu Osmanlı mahkemelerinin işleyişidir. Konu ele alınırken kadının aile hayatı ve sosyal hayattaki durumu da örneklerle ortaya konulmaya çalışmıştır.³⁶

Suraiya Faroqhi'nin, XVII. yüzyılda Ankara ve Kayseri'nin sosyal tarihini anlatmaya çalıştığı eserinde, mal sahipliği meselesinden yola çıkarak buralardaki kadınların toplum içindeki yerlerini göstermeye çalışmıştır.³⁷ Yazarın Osmanlı kadınının sosyal hayatını, çalışma hayatını, evlilik ve mülk sahibi olması gibi pek çok konu üzerinde durduğu diğer çalışması ise *Stores of Ottoman Men and Women*'dir.³⁸

Doğrudan “kadın” konusunu esas almadığı halde içerisinde onlara ait bilgiler bulunan bazı genel çalışmalar da mevcuttur. Ömer Lütfi Barkan'ın *Edirne Askerî Kassâmına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)*³⁹ ile Said Öztürk'ün *Askerî Kassama Ait On Yedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri*,⁴⁰ adlı çalışmalar buna birer örnektir.

1.1.2.3. XVIII. Yüzyıl “Kadın” Çalışmaları

Osmanlı kadın tarihi üzerine yapılan çalışmalar, araştırmacıların dikkatlerini bu konu üzerine çekmiştir. Madeline C. Zilfi editörlüğünde hazırlanan *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları* adlı eserdeki makaleler farklı konularda kadın tarihine önemli katkıda bulunmuştur. Fariba, “Osmanlı Kadınları ve

³⁵ Dror Ze'evi, *Kudüs 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

³⁶ Nurcan Abacı, *Bursa Şehri'nde Osmanlı Hukuku'nun Uygulanması (17.Yüzyıl)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

³⁷ Suraiya Faroqhi, “18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar Ve Servet”, ed.: Madeline C. Zilfi, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev.: Necmiye Alpay İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, 7-26.

³⁸ Suraiya Faroqhi, *Stores Ottoman Men and Women*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2002.

³⁹ Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askerî Kassamına Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, *Belgeler*, C. III, (1966), S. 5-6, s. 1-479.

⁴⁰ Said Öztürk, *Askerî Kassama Ait On Yedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1995.

XVIII. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği,” adlı bildirisinde,⁴¹ Osmanlı kadınlarının ve gayrimüslimlerin Şer’î mahkemeleri kullandıkları, aleyhlerine biten davalarda sonuç kendilerini tatmin etmediğinde ise İstanbul’a gelerek bir üst yargı merci olan Dîvân-ı Hümâyûn’a başvurduklarını ve haklarını aradıklarını ortaya koymuştur. Bu araştırmaya göre, 1680–1706 yılları arasında Dîvân-ı Hümâyûn’a kadınlar, özellikle miras, velâyet, evlenme ve boşanma konularında müracaat etmişlerdir. Yine aynı eserde Fatma Müge Göçek ve Marc David Baer’in “XVIII. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınlarının Toplumsal Sınırları” başlıklı çalıŐmasında⁴² Galata Mahkemesi’nin bu yüzyıldaki farklı üç yıla ait kayıtlarına dayanarak Osmanlı kadınlarının deneyimlerine konan toplumsal sınırları irdelemişlerdir. Ayrıca bildiride, Jennings ve Gerber gibi mâlf ve hukûkî davalarda kadının sık sık mahkemeye geldiği örneklerle ortaya konulmuştur. Madeline Zilfi, XVIII. yüzyılda İstanbul’da “muhâlaa” türü boşanmaları anlatan “Geçinemiyoruz”: XVIII. Yüzyılda Kadınlar ve Hul” adlı makalesinde kadının toplumdaki yeri ve değişen Şartlar karşısında boşanma konusunda artan isteklerinden bahsetmektedir. Bu yüzyılda artan boşanmaların sebeplerini irdelemektedir. Osmanlı toplumunda daha önce pek az rastlanan “muhâlaa” türü boşanma çeşidinin kadına kazandırdığı serbestliğin bedeli olarak kaybettirdiği maddî kayıpları üzerinde durmaktadır.⁴³

Osmanlıda kadın üzerine genelde aile esas alınarak yapılan çalışmalar da bulunmaktadır.⁴⁴ Burada ailenin oluşumu ve kadının rolü üzerinde durulmaktadır. Bu Şekilde yazılan kitap veya makalelerde daha çok Şer’iye sicilleri, fetvâlar, kânûnlar ve yardımcı belgeler ışığında evlenme, boşanma, nikâh gibi toplumun temelini oluşturan aile hakkında bilgiler verilmektedir.

⁴¹ Fariba Zarinebaf-Shahr, “Osmanlı Kadınları ve XVIII. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği,” *MEOK*, s. 241-250. Dîvân-ı Hümâyûn’a arzlar ve mahzarlar konusunda daha fazla bilgi için bkz., Halil İncılık, Şikâyet Hakkı: Arz-i Hâl ve Arz-i Mahzar’lar, *Osmanlı’da Devlet, Hukuk, Adalet*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2005.

⁴² Fatma Müge Göçek ve Marc David Baer, “XVIII. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadınınlı Toplumsal Sınırları”, *MEOK*, s. 47–62.

⁴³ Madeline C. Zilfi, “Geçinemiyoruz”: 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul, *MEOK*, s. 251-283.

⁴⁴ İlber Ortaylı, *Osmanlı Toplumunda Aile*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2000; Muhiddin Tuş, Adnan Gürbüz ve Ömer Demirel, “Osmanlı Ailesi ile İlgili Şer’iyye Sicillerinden Seçilen Örnek Belgeler”, *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, C. III, Ankara 1992, s. 849-875; Hasan Yüksel ve Saim Savaş, “Osmanlı Aile Hayatına İlişkin Fetvâlar,” *SDSTA*, C. III, Ankara 1992, s. 876-897; Hasan Yücel, “Osmanlılar Döneminde Taşra Müftülerince Aile Konusunda Verilmiş Bazı Müstakil Fetvâlar,” *SDSTA*, C. III, Ankara, 1992, s. 898-905.

1.1.2.4. “Lâle Devri ve Kadın” Konulu Çalışmalar

Lâle Devri hakkında müstakil olarak pek çok çalışma yapılmıştır. İlk akla gelen Ahmet Refik’in dönemle aynı adı taşıyan eseridir.⁴⁵ Ancak eserde verdiği bilgilerin özellikle fermân türü belgelerin referansları bulunmadığı için güvenilirliği tartışmalıdır. Olayları abartarak anlattığı için popüler bir yayın olarak nitelenebilir.

Günümüzde ise; Fariba Zarinebaf tarafından XVIII. yüzyılda İstanbul’daki yaşamı esas alarak yapılan *Crime and Punishment in Istanbul: 1700-1800*⁴⁶ adlı çalışmanın içerisinde Lâle Devri’ne de değinilmiştir. Çalışmada, özellikle Eyüp⁴⁷, Galata ve Üsküdar’da siyasî ve sosyal yaşam ele alınmıştır. Ancak Zarinebaf’ın çalışmasında dikkati çeken bir nokta XIX. yüzyıla ait belgeler kullanılarak XVIII. yüzyılı anlatmaya çalışmasıdır. Belge dağılımı yüzyılın tümünü içermemesine rağmen tamamında oluşmuş izlenimi verilmiştir.

Lâle Devrinin şehir bazında çalışıldığı *Lâle Devrinde Konya*,⁴⁸ *Lâle Devrinde Amasya*⁴⁹ isimli tezlerden başka; Selim Karahasanoğlu, *A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)*,⁵⁰ adlı teziyle dönemi farklı boyutta ele almıştır. Karahasanoğlu, İstanbul merkez ve Konya, Balıkesir, Amasya gibi bazı taşra vilayetlerinde fiyat ve ücretlerin Lâle Devri’nde de bir sapma göstermediğini belirtmektedir. Ayrıca toplumun genelinde bir israfın olmadığı sadece bireysel bir değişimin yaşandığı onun iddiaları arasındadır. Ancak bu çalışma doğrudan kadınları esas almamaktadır. *Nedîm Divan’ında Lâle Devri Sosyal Hayatının İncelenmesi*⁵¹ adlı tezde Leyla Karataş, dönemi edebiyat açısından oldukça detaylı bir şekilde ele almıştır. Ancak şair’in ifadeleriyle belgelerdeki bilgilerin birbirini tutmadığı görülmektedir. Bu dönemin edebiyat ve sanat faaliyetleri ile ilgili başka çalışmalar da bulunmaktadır.⁵² XVIII. yüzyılı genel

⁴⁵ Ahmet Refik Altınay, *Lâle Devri (1717-1730)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.

⁴⁶ Fariba Zarinebaf-Shahr, *Crime and Punishment in Istanbul: 1700-1800*, London: University of California Press, 2010.

⁴⁷ Kelimenin orjinal yazılışı “Eyyûb” veya “Eyûb” şeklindedir. Ancak günümüzde yaygın olarak “Eyüp” şeklinde kullanıldığını düşünülerek bu yazılış tercih edilmiştir.

⁴⁸ Yusuf Küçükdağ, *Lâle Devri’nde Konya*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi Konya, 1989.

⁴⁹ Hüseyin Güneş, *Lâle Devri’nde Amasya (XVIII. Yüzyılın İkinci Çeyreği)*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Samsun 2001.

⁵⁰ Selim Karahasanoğlu, *A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)*, Doktora Tezi State University of New York at Binghamton, 2009.

⁵¹ Leyla Karataş, *Nedim Divan’ında Lâle Devri Sosyal Hayatının İncelenmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006.

⁵² Zeynep Rüşan Şahinoğlu, *Lâle Devri’nin Minyatür Sanatçısı “Levni” ve Öteki Bakış*; Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000; Lale Zaide Aytaçoğlu, *İstanbul Lâle Devri (1703-1730) Mimari Bezemesi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1993; Metin Hakverdioğlu, *Edebiyatımızda Lâle Devri ve Damat İbrahim Paşaya Sunulan Kasideler İnceleme-Metin*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya, 2007.

olarak ele alan tez çalışmalarından birisi de Betül İpşirli Argıt'ın Boğaziçi Üniversitesi'nde tamamladığı 'Manumitted Female Slaves of Ottoman Imperial Harem (Sarayis) in the Eighteenth Century Istanbul' başlıklı çalışmasıdır.⁵³ Çalışmasında sadece saraydan çırağ edilen cariyelerin hayatlarını inceleyen Argıt, bu kadınların saraydan çırağ edilmesiyle birlikte ilişkilerin zayıflamadığı aksine karşılıklı menfaate dayalı yeni bir ilişkinin başladığını tespit etmiştir. Ayrıca dönemin politik şartları içerisinde sarayın sadık müttelikleri olan bu kadınların saray politikasının işleyişinin önemli bir parçası olduklarını belirtmiştir. Mustafa Akbel'in *Lâle Devri'nde Galata Kadınları*⁵⁴ adlı tezi son dönemde yapılan çalışmalardan birisidir. Tezde gayrimüslim nüfusun ağırlıklı olarak bulunduğu Galata Kazasındaki kadınların toplumsal ve ekonomik hayattaki konumundan aile hayatıyla ilgili önemli tespitlerde bulunulmuştur. Ayrıca Galata kadınlarının hukûk mücadelesine de değinilmiştir. XVIII. yüzyıl arşiv belgelerine dayandırılarak hazırlanan diğer bir çalışma ise Esra Baş'ın, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerinden Hareketle XVIII. Y. Y. Osmanlı Toplum Hayatında Kadın* adlı yüksek lisans tezidir.⁵⁵ Baş, tezinde kadının toplum hayatındaki durumunu ve statüsünü arşiv belgelerinden hareketle belli bir zaman dilimi ve mekân gözetmeksizin ortaya koymaya çalışmıştır.

Madeline Zilfi, "Women and Society in Tulip Era"⁵⁶ adlı makalesinde XVIII. yüzyılda, muhâlaa şeklindeki boşanmalara değinmiştir. Zilfi'nin önemli tespitlerinden birisi muhâlaanın önceki dönemlere göre daha fazla yaygınlaşmasıdır.

Lâle devri ile ilgili yapılan çalışmalar daha ziyade dönemin siyasî, ilmi, sanat ve kültür olayları, özellikle de Patrona İsyanı üzerine olup doğrudan konumuzla alakalı değildir. Abdülkadir Özcan *Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nin* "Lâle Devri",⁵⁷ ve "Patrona Maddesini"⁵⁸ yazmıştır. Bu konuda ayrıca, Mehmet İpşirli'nin "Lâle Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler",⁵⁹ A. Süheyl Ünver'in *Vakıflar Dergisi'nin* 9. sayısında yayınlanan "Türkiye'de Lâle Devri,"⁶⁰ Münir Aktepe'nin *Tarih Dergisi'nin* 7 sayısında yayınlanan "Damad İbrahim Paşa Devrinde

⁵³ Betül İpşirli Argıt, *Manumitted Female Slaves of Ottoman Imperial Harem (Sarayis) in the Eighteenth Century Istanbul*, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2009.

⁵⁴ Mustafa Akbel, *Lâle Devri'nde Galata Kadınları*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Manisa, 2015.

⁵⁵ Esra Baş, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerinden Hareketle XVIII. Y. Y. Osmanlı Toplum Hayatında Kadın*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

⁵⁶ Madeline C. Zilfi, "Women and Society in The Tulip Era, 1718-1730," *Women, The Family and Divorce Laws in Islamic History*, ed.: Amira El Azhary Sonbol, Syracuse, Syracuse University Press, 1996.

⁵⁷ Abdülkadir Özcan, "Lâle Devri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Neşriyat, 2003, s. 81-84.

⁵⁸ Abdülkadir Özcan, "Patrona İsyanı" *DİA*, C. 34, s. 189-192.

⁵⁹ Mehmet İpşirli, "Lâle Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri* (Yayına Hazırlayan. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1987, s. 33-43.

⁶⁰ A. Süheyl Ünver, "Türkiye'de Lâle Tarihi", *Vakıflar Dergisi*, S. 9, 1971, s. 276-365.

Lâle⁶¹ ve yine aynı yazarın *Türkiyat Mecmuası*'nda yayınlanan "Damad İbrahim Paşa Devrinde Lâleye Dair Bir Vesika"⁶² adlı makalesini saymak mümkündür.

Doğrudan kadını esas almasa da içerisinde onlar hakkında bilgiler de bulunan ve tez konumuzun mekânı olan Eyüp Kazası'yla da ilgili bazı çalışmalar yapılmıştır: Ancak bu çalışmalarla ilgili olarak Halil İnalıcık'ın '1453 tarihindeki kuruluşundan 500 küsur senelik tarihi hala karanlıktır' tespitine katılmamak mümkün değildir. Bunlardan birisi XVIII. yüzyıl ortalarına ait üç şer'îye siciline dayanılarak hazırlanan *XVIII. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Hayat*⁶³ diğeri ise *Eyüp: Dün-Bugün*⁶⁴ adlı eserlerdir. Ancak bu çalışmalar konumuz olan Lâle Devri'nden sonrasına aittir. Diğer taraftan, Eyüp Belediyesince başlatılan Eyüp Sempozyumlarının sayısı 10'a ulaşmış ve tüm tebliğler basılarak kalıcı hale getirilmiştir. Önceki iki yayına göre çok daha geniş zaman dilimine ait olan bu yayınlar daha ziyade Eyüp'ün dinî, tasavvufî, sanat tarihi ve mimari konularına aittir.

Tüm bu değerlendirmeler Osmanlı kadın tarihi ve özellikle de Lâle Devri kadın tarihi açısından daha fazla çalışmaların yapılması gerektiği gerçeğini ortaya koymuştur. "Tarih Yazımında Kadın Deneyimlerine Ulaşma Yolları" adlı makalesinde⁶⁵ Serpil Çakır'ın da kadın çalışmalarının daha ziyade son döneme ait olduğunu belirtmesi bu konuda araştırılması gereken çok şey olduğunu göstermektedir.

1.1.2.5. Araştırmanın Sınırları ve Amacı

Araştırmanın temel konusu hanedan mensubu kadınlar ile cariyeler dışında kalan "Osmanlı kadın" olarak belirlenmiştir. Yukarıdaki bilgilerden, Osmanlı toplumunda önemli bir nüfusa sahip oldukları halde çok fazla öne çıkmayan/çıkarılmayan kadınların yeterince ortaya konulamamış tarihleri hakkındaki çalışmaların oldukça yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. Geç tarihlerde başlayan bu araştırmaların XVI. ve XVII. yüzyıllar ve de sadece birkaç şehirle sınırlı kaldığı bir gerçektir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun zaman ve coğrafya olarak tamamını kapsayan bir kadın tarihini tek bir kalemde yazmak mümkün değildir. Bu yüzden

⁶¹ Münir Aktepe, "Damad İbrahim Paşa Devri'nde Lâle", *Tarih Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, C. IV, S. 7, 1953, s. 85-126.

⁶² Münir Aktepe, "Damad İbrahim Paşa Devri'nde Lâleye Dair Bir Vesika", *Tarih Mecmuası*, 1954, s. 115-130.

⁶³ Tülay Artan (ed.), *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

⁶⁴ Tülay Artan (ed.) *Eyüp: Dün / Bugün*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.

⁶⁵ Serpil Çakır, "Tarih Yazımında Kadın Deneyimlerine Ulaşma Yolları", *Toplumsal Tarih*, Mart, 2001, s.28-35.

konu dönem ve şehir bazında sınırlama gerektirdiği için buna dikkat edilmiş ve genel kadın tarihinin bir parçasını ortaya koymak hedeflenmiştir.

Diğer taraftan araştırmaya bir zaman sınırlaması koymak amacıyla Lâle Devri seçilmiştir. Bunun nedeni ise bu dönemin daha çok siyasî yönüyle irdeleniş olup kadın tarihi açısından gerektiği kadar ilgilenilmemiş olmasıdır.

Mekân unsuru olarak ise Lâle Devrinin yoğun bir şekilde yaşandığı yer olması sebebiyle İstanbul'un dört kazasından biri olan Eyüp Kazası seçilmiştir. Çalışmada hedef kitle Eyüp'te yaşayan şehirli-köylü, zengin-fakir, müslim-gayrimüslim, hür-cariye-azadlı yani halktan olan kadınlardır.

1.2. Yöntem

Araştırmanın yöntemine geçmeden öncelikle çalışmada kullanılan ve yöntemin belirlenmesinde de etkili olan birinci el kaynaklar ve araştırma eserleri tanıtmak yerinde olacaktır.

1.2.1. Birinci El Kaynaklar

Dönem ile ilgili kronikler, seyahatnâmeler, arşiv belgeleri ve resim katalogları bulunmaktadır. Çalışma konusu hakkında bilgi bulundurması açısından en önemli kronik, 1714 yılında vak'anüvisliğe getirilen Mehmed Râşid'in⁶⁶ *Tarih-i Raşid* adlı eseridir. Yazar, Naima'nın bıraktığı yerden III. Ahmed'in cülusuna kadar geçen olayları eserin birinci bölümünde ele almış, ikinci bölümde ise 1703-1718 yılları arasındaki olayları anlatmış, üçüncü bölümü de Nevşehirli İbrahim Paşa'nın sadrazamlığından sonraki hadiselerle ayırmıştır.⁶⁷ Râşid, eserinde dönemin *Lâle Devri* olarak adlandırılmasının sebeplerinden biri olarak sayılan padişahın sohbet meclislerini uzun uzun zikretmiş; ayrıca sultanların çeyizleri ve düğün törenleri hakkında detaylı bilgiler vermiştir.

Râşid'den sonra bu göreve getirilen ve kendisi gibi müderris olan Küçük Çelebizâde Âsım Efendi, 1722-1728 yılları arasındaki vak'aları yazmıştır. Eseri, Râşid tarihine zeyl olarak basılmıştır.⁶⁸

⁶⁶ Fransız Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Mersin: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992, s. 294. Eser, Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, A. Zeki İzgöer tarafından yayına hazırlanarak Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli* ismiyle üç cilt olarak 2013 yılında basılmıştır.

⁶⁷ Erhan Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007, s. 35.

⁶⁸ Afyoncu, s. 294.

Seyyîd Hüseyin Vehbî, Aynî'nin eserini Türkçeye çevirenler arasında yer alanlardandır. Sûrnâme adlı eserde daha çok, III. Ahmed'in dört şehzadesinin sünnet merasimlerini ve üç tanesi kendi kızı olmak üzere beş sultan'ın düğünlerini tasvir etmesiyle tanınmaktadır. Bu açıdan eser, getirilen hediyeler, esnafın geçidi, misafirler, oyunlar, eğlence kültürü ve kıyafetlerden bahsetmesi açısından döneme ait sınırlı da olsa bilgiler ihtiva etmektedir.⁶⁹

Subhî Mehmed Efendi, 1725'te vak'anüvisliğe gelen Râmi Paşazâde Refet Abdullah Efendi'nin yazdıklarını tamamlamıştır. 1730-1731 yılları arasında vak'anüvislik yapan Sâmî Mustafa Efendi'nin yazdıkları kendisinden sonra gelenler tarafından birleştirilerek yazılmıştır.

Silâhdâr Mehmed Ağa, Hacı Kalfa'nın Fezleke-i Tevârîhi'ne bir zeyl yazmıştır. Eserin Viyana'daki yazmasında olaylar 1729 yılına kadar gelmektedir.⁷⁰

Her ne kadar döneme ait bu kronikler varsa da bu eserlerde daha ziyade siyasî olaylardan ve saray hayatından bahsedilmekte olup araştırma konumuza doğrudan kaynaklık edecek sosyal tarih ve özellikle de kadın tarihi ile ilgili pek fazla bilgi bulmak mümkün olmamıştır.

Birinci el diğer kaynak arşiv belgeleridir. Bunlar da iki çeşittir: defter serileri ve belge fonları. Osmanlı Arşivi defter serileri arasında yer alan Mühimme Defterleri, içerisindeki muhtevası bakımından oldukça önemlidir. Bu defterlere devleti ilgilendiren siyasî iktisadî kültürel sosyal ve harp tarihiyle ilgili önemli kararlar kaydedilmiştir. Bunlardan H.1130-1145 / M. 1717-1732 yıllarına ait toplam 13 adet defter çalıştığımız döneme aittir.⁷¹ Ancak bunlarda da konu ile ilgili kayda değer belgeye rastlanmamıştır.

Bir diğer defter serisi ise 1649 yılından itibaren tutulmaya başlanan Şikâyet Defterleridir. Bunların içerisinde şahsî davalara ait fermân, berat ve benzeri kayıtlardan başka idarî-askerî yetkililerle ilgili müracaatlar, eşkiyalık soygunları, mahkeme kararına itirazlar, köylü arasındaki toprak anlaşmazlıkları, tımarlı sipahilerin vergileri toplayamaması, esnaf şikâyetleri vb. konulara ait hükümler yer

⁶⁹ Babinger, s. 297.

⁷⁰ Babinger, s. 278.

⁷¹ *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, İstanbul: T.C.Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları 2000, s. 7.

almıştır.⁷² Dönemimizle ilgili 59 adet defterde kadın konusuyla doğrudan ilgili oldukça az sayıda kayıt tespit edilmiştir.

Osmanlı Arşivindeki belge fonlarından Ali Emîrî tasnifinde Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarından başlayarak Sultan Abdülmecid'e kadar gelen padişahlara ait vesikalar kronolojik olarak verilmiştir. Ayrıca siyasî-askerî vesikalar; timar ve zeâmet tevcihleri; yabancı ülkelerle ilişkiler; Divân-ı Hümayûn, maârif, inşa ve tamir konularına ait belgeler yer almakta ise de⁷³ konumuzla ilgili belge bulunamamıştır.

H. 960-1322 / M.1553-1904 tarihleri arasındaki kayıtları içeren Cevdet Tasnîfi'ndeki 17 ana bölümden özellikle Adliye, Belediye, Dâhiliye, Evkâf, Maârif, Sıhhiye, Saray ve Zaptiye katalogları⁷⁴ ile H. 829-1290 / M. 1425-1873 yılları arası çeşitli konuları içeren İbnülemin kataloglarında⁷⁵ da durum aynıdır.

Dîvân-ı Hümayûn'a yapılan kişisel müracaatların evrakı olan ve dosya olarak tasnif edilmiş Bâb-ı Asafi Dîvân-ı Hümayûn (A. DVN) fonunda 1718-1730 yılları arasına ait 750 dosya bulunmaktadır.⁷⁶ Örnekleme metodu ile taranan yaklaşık 50 adet dosyada Eyüp ile ilgili hiçbir belgenin çıkmaması bunların Çarşamba Dîvânı'na ait olmadığını göstermektedir. Çünkü payitaht kazalarında yaşayanlar sadece bu dîvâna müracaat edebilmekteydiler.⁷⁷

Araştırma konusu ile ilgili en fazla belge ve bilgi bulunan kaynak Eyüp (Havâss-ı Refîa) Kazası'na ait Şer'îye Sicilleri'dir. İstanbul Müftülüğü Şer'îye Sicilleri Arşivinde bulunan bu serinin 21 adedi incelenen döneme ait olup bir tanesi okunamayacak kadar lekelidir. Normalde siciller sosyal tarih alanında oldukça zengin verilere sahip iken⁷⁸ 20 adet sicilde sadece alım-satım, alacak-borç, sulh, kefillik, vekâlet ve tereke gibi hüccet türü belgeler ve çok az da merkezî emirler (emr-i şerîf) yer almaktadır. Bu sicillerde, XVIII. yüzyıldan itibaren i'lâm türü belgelerin kaydedilmemiş olması nedeniyle kadınların sosyal hayatıyla ilgili vermek istediğimiz pek çok bilgiye ulaşılammıştır.

⁷² Arşiv Rehberi, s. 23-24.

⁷³ Arşiv Rehberi, s. 408.

⁷⁴ Arşiv Rehberi, s. 411-413.

⁷⁵ Arşiv Rehberi, s. 410.

⁷⁶ Arşiv Rehberi, s. 283.

⁷⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 137.

⁷⁸ Ahmet Akgündüz, *Şer'îye Sicilleri*, C.1, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1998, s. 69-71.

Seyahatnameler de diğer bir birinci el kaynaklar arasındadır. Döneme ait tek seyahatname yukarıda bilgi verdiğimiz Lady Montagu'nun *Türkiye Mektupları*'dır.

Bu dönemin görsel kaynakları ise Vanmour ve Levnî'dir. Vanmour'un eseri Levnî'nin minyatürlerine göre daha gerçekçidir. Her iki eser de kadınların kıyafetleri konusunda yararlanmaya değerdir. Nitekim Gül İrepoğlu, Levnî'nin minyatürlerine dayanarak kadınların kıyafetlerini tasvir etmiştir.⁷⁹

1.2.2. Yöntem ve Plan

Araştırmada yöntem olarak öncelikle arşiv belgeleri transkribe edilmiştir. Bu belgelerdeki ve diğer birinci el kaynak olan kroniklerdeki bilgiler esas alınarak, araştırma eserlerindeki verilerle birlikte analiz edilerek problem çözümlenmeye çalışılmıştır. Yukarıda kaynaklarla ilgili olarak verilen bilgilerden kolayca anlaşılacağı üzere kroniklerde ve arşiv belgelerinin çoğunda konu ile ilgili bilgi ve belgenin olmaması, Lâle Devri kadınları ile ilgili pek çok konuda yeterli verinin bulunamayacağıının habercisidir. Diğer taraftan elimizdeki en önemli kaynak olarak görünen Şer'iye sicillerinde de benzer bir problem ortaya çıkmaktadır. Bu problemler tezde ele alınacak konuları da oldukça sınırlamıştır.

Konular işlenirken sicillerdeki örneklerden yola çıkarak kadınlarla ilgili hukûkî, sosyal, ekonomik ve aile hayatı ile ilgili sonuçlara varılmaya çalışılmıştır. Konunun detaylı incelenebilmesi ve sağlıklı sonuçlar elde edilebilmesi için bol örnek kullanılmıştır. Çıkan sonuçlar mümkün olduğunca başka dönem veya şehirlere ait verilerle karşılaştırılmıştır.

Eldeki veriler ışığında hazırlanan araştırma dört bölümden oluşmaktadır:

Araştırma konusunun daha iyi incelenebilmesi ve anlaşılabilmesi için "mekân", "insan" ve "zaman" kavramları birinci bölüm'de ele alınmıştır. Önce mekân olarak seçilen Eyüp'ün bir payitaht kazası olma özelliği vurgulanarak, kazanın mahalleleri, varoşları ve köyleri Osmanlı şehirlerinin fiziki yapısı da göz önünde bulundurularak tarif edilmeye çalışılmıştır. Özellikle de dönemle özdeşleşen eğlencelerin geçtiği mesire yerleri üzerinde durulmuştur. Daha sonra Eyüp Kazasında yaşayan genel nüfus ve kadın profilleri tanıtılmıştır. Son olarak ise savaşıyla geçen yıllardan sonraki barış dönemi olan Lâle Devri'nde gerçekleştirilen mimarî, kültürel ve sanat faaliyetlerinden başka yaşanan eğlence hayatı ve sosyal hayattan bazı kesitler verilmeye çalışılmıştır.

⁷⁹ Gül İrepoğlu, *Levnî Nakış Şiir Renk*, İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

İkinci bölüm ise kadınların hukûk sistemi içerisindeki yerlerine ve mücadelelerine ayrılmıştır. Önce onların davacı-davalı oldukları adlî ve mâlî konular ele alınmaya çalışılmıştır. Mahkemeye kaydettirdikleri alım-satım, kiralama, miras, borç-alacak, gibi konulara tescîl işlemleri başlığı altında değinilmiştir. Ayrıca bu bölümde kadınların bilinçli olarak yaptıkları mahkemeyi yanıltma çabaları örneklerle ortaya konulmuştur. Son olarak ise her biri sosyal davranışı yansıtan dava örneklerinden yola çıkarak kadınların sosyalleşme oranları verilme denemesi yapılmıştır.

Üçüncü bölüm, kadınların ekonomik durumları, mal varlıkları, gelirleri ve ekonomideki yerlerine ayrılmıştır. Bu veriler daha ziyade terekelerden elde edilirken alım-satım hüccetlerinden çıkarılmıştır. Yapılan tablolar konunun daha iyi işlenmesine katkı sağlamıştır. Ayrıca bu bölümde kadınlara ait ekonomik veriler erkeklerle karşılaştırılarak onların kent ekonomisindeki rolleri tablo ve grafiklerle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Dördüncü bölüm ise kadınların varlıklarının en fazla hissedildiği aile hayatına ayrılmıştır. İlk olarak aile birliğinin kurulması aşamaları örneklerle değerlendirilmiştir. Konumuzun odak noktasını oluşturan kadının ev içindeki ve dışındaki günlük yaşamı da değinilen diğer hususlar arasındadır. Son olarak; evliliğin bozulması ve boşanma konusu ağırlıklı olarak işlenmiş ve dönemin şartları çerçevesinde konu değerlendirilmiştir. Özellikle Lâle Devrindeki değişimin aile hayatına etkileri incelenmeye çalışılmıştır.

2. MEKÂN İNSAN VE ZAMAN ÜÇLEMİNDE EYÜP

Olayların bir araştırma konusu olarak incelenmesinde göz önünde bulundurulması gereken en az üç temel unsur vardır: Her tarihî olay muhakkak ki herhangi bir ülke, şehir, kaza, köy veya mahalle gibi bir *mekânda* cereyan etmiştir. Mekânlar, her ne kadar cansız varlıklar olsalar da toplumların ve fertlerin kültür, ekonomi ve sosyal hayatlarında etkilidirler. Bundan dolayı çalışmalarda olayın geçtiği mekânların iyi tanınması ve tanıtılması gereklidir. Diğer bir unsur ise olayların aktörü *insandır*. Çünkü; insan her olayın ya öznesi ya da nesnesidir. Sonuncusu ise *zamandır*. Her olay bir dönem, bir yüzyıl ya da daha küçük bir zaman diliminde meydana gelmiştir. Dolayısıyla tarihî olayların araştırılmasında cereyan eden hadiselerin gerçekleştiği dönemin siyasî, ekonomik, idarî ve askerî, durumları yani konjonktür göz önünde bulundurulması gerekir. Araştırmanın başlığında vurgulandığı üzere önce bu üç temel unsuru tanımlayarak ve tanıtarak başlamak uygun olacaktır.

2.1. Bir Payitaht Kazası: Eyüp

Sultan II. Mehmed (1451-1481) tarafından fethedildikten sonra payitaht yapılan İstanbul vilayeti dört kazadan oluşmaktadır: İstanbul kadılığı ve Bilâd-ı Selâse denilen Üsküdar, Galata ve Eyüp kadılıkları.¹ Birincisi, İmparatorluğun merkezi olup, padişah, hânedân mensupları, devlet yöneticileriyle diğer zevâtın ikamet ettiği, etrafı surlarla çevrili (*sur içi*) merkez İstanbul kadılığıdır.² Sur içinden Haliç ve İstanbul boğazıyla ayrılmış olan Galata Kazasında tüm imparatorlukta gayrimüslim teba'yı temsil edercesine yoğun olarak Rumlar, Ermeniler ve Yahudiler oturmaktadır. Diğer bir kaza olan Üsküdar Kadılığı, İstanbul Kadılığından Boğaz'la ayrılmış olup İmparatorluğun Anadolu'ya açılan kapısıdır. Dördüncü kaza Eyüp ise, doğusu Haliç kenarındaki Ayvansaray'dan Yedikule'ye kadar uzanan İstanbul surları, güneyi Marmara Denizi, kuzeyi Haliç ve Galata Kazası'nın kırsal kesimi ve

¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, s. 133.

² Mehmet İpşirli, "İstanbul Kadılığı", *DİA*, C. 23, s. 305.

batısı ise Edirne vilayeti ile sınırlıdır. Rumeli'den İstanbul'a göç edenlerin mutlaka uğradığı bir yer olan Eyüp, imparatorluğun Rumeli'ye açılan kapısıdır.³

Eyüp'ün, önemli bir tarım alanı olması sebebiyle verimli arazilerin hâs olarak başta padişah ve diğer üst düzey yöneticilere verilmesi bu kazanın isimlerine de yansımıştır: Dîvân-ı Hümâyûn'a ait yazışmalarda *Hâslar Kadılığı*,⁴ *Havâss-ı Konstantiniyye*,⁵ *Havâss-ı Aliyye*,⁶ veya *Havâss-ı Refîa Kadılığı*⁷ bunlardan birkaçıdır. Hukûk belgesi olan kadı sicillerinde *Medîne-i Eyüb El Ensârî*,⁸ tabiri kullanılarak kazanın kutsallığı öne çıkarılmıştır. Yine sicillerde yer alan *Hâslar nâm-ı diğer Eyüb Ensârî*, *Kazası*⁹ ve *Hâssahâ-i İstanbul nâm-ı diğer Eyüb Ensârî Kazası*¹⁰ ifadeleri ise buranın hem tarım hem de kutsallık özelliğini vurgulamaktadır. Bu haliyle Eyüp Kazası sahip olduğu isimler açısından diğer kazalara göre en zengin olanıdır.

Nüfusunun büyük çoğunluğu Türk ve Müslümanlardan oluşan Eyüp, önceleri Çatalca, Büyük ve Küçük Çekmeceler, Silivri, Ereğli, Midye ve Terkos nahiyelerine sahipti.¹¹ Zamanla büyüyen Eyüp, Lâle Devri'nde idarî olarak bu defa merkez kaza ve köyler ile her birinde birer nâibin bulunduğu Silivri, Hasköy, Çatalca, Büyük-Küçük Çekmece, Terkos nahiyeleri ve bağlı köylerden oluşmaktadır.¹²

2.1.1. Merkez Kaza: Eyüp

Osmanlı'daki idarî yapı hem yönetim hem ekonomik hem de ziraî açıdan farklılıklar göstermesi sebebiyle merkez ve taşra olarak ikiye ayrılmıştır. Bundan dolayı mekân olarak Eyüp'ü bu şekilde değerlendirmek yerinde olacaktır.

³ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kânûnnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*, C. 1, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990, s. 463.

⁴ *Havâss-ı Refîa (Eyüp) Şer'îye Sicilleri*, No: 156, Sayfa: 2-b, Sıra No: 2, Tarih: Hicri 1141. (Bundan sonra 156, s. 2-b-2, 1141 şeklinde)

⁵ Akgündüz, s. 390; Uzunçarşılı, s. 96.

⁶ 147, s. 22-b-2, 1138.

⁷ 156, s. 8-b-2, 1141; Uzunçarşılı, s. 133.

⁸ 140, s. 49-a-2, 1131.

⁹ 156, s. 3-a-1, 1141.

¹⁰ 156, s. 30-a-2, 1143.

¹¹ Ğugios İncicyan, *XVIII. Asırda İstanbul*, Tercüme: Hrand D. Andreasyan, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Enstitüsü Yayınları, 1976, s. 92.

¹² Eyüp'ün sahip olduğu bu nahiyelerin isimleri araştırdığımız döneme ait şer'îye sicillerinden tespit edilmiştir.

2.1.1.1. Eyüp'ün İlk Mahalleleri

Lâle Devri'nde en az otuz mahallelik bir kaza olan Eyüp'ün bir uydu kent olarak kuruluşu, İstanbul'un fethinden hemen sonra Fatih'in emriyle kurulan sekiz mahalle ile gerçekleşmiştir. Osmanlı şehrinin ulu cami, kale, çarşı etrafında kümelenmesi¹³ formatına da uygun olarak şekillenen Eyüp merkezinde Eyüp camii civarını denize kadar kaplayan Cami-i Kebîr Mahallesi¹⁴ bulunmaktadır. Bu mahalle, İstanbul'un fethinden önce köyler dışında büyük bir yerleşim yeri bulunmayan bölgede, Fâtih'in emriyle kurulan sekiz mahalleden¹⁵ en önemlisidir. Böylece Fâtih, kenti alır almaz sur içini Türk-İslâm kimliği ile imâr ve iskân ettirirken yerleşmeyi surun dışına taşıyarak genişletmiş ve Bizans döneminden farklı bir İstanbul kurmaya başlamıştır.

Mahallenin merkezinde, Osmanlı kasabalarının karakteristik özelliği olan "cuma kılınur ve bazar durur yer"¹⁶ tanımına uygun olarak Eyüp Kazası'na adını veren Eyüp Sultan Külliyesi bulunmaktadır. Bu yapı, Emeviler döneminde İstanbul'un fethi seferine katılan ashâbdan Hz. Hâlid b. Ebu Eyyûp el Ensârî'nin kabrinin olduğu rivâyet edilen yere Fâtih tarafından yaptırılan, cami, türbe, medrese, kütüphane, imâret ve hamamdan oluşmaktadır. Külliye, hem mahallenin hem de Eyüp Kazası'nın dinî, ticarî ve sosyal merkezidir. İlk kurulduğu yıllarda tek cami olduğu için diğer yerlerden de insanlar cuma namazını kılmak için buraya gelirlerdi.¹⁷ Bu aynı zamanda türbeyi ziyaret ederek dua etmek için de bir vesileydi. Cuma günleri, erkeklerin muhakkak yaptığı türbe ziyareti, ailecek veya tek olarak gelen kadınların da gerçekleştirdiği bir ritüeldir. Kadınların bir kısmı sadece türbedeki zâtin ruhuna Fâtiha okumak için gelirken bir kısmı da muhtemelen çocuğu olması, oğlunun-kızının evlenebilmesi, hastalıklardan, âfetlerden, belâlardan kurtulması için dua etmeye geliyorlardı. Bu sebeple Eyüp, -dînen pek uygun görülmesi de¹⁸- dünyevî bir isteğin gerçekleşmesi için adaklar adanan bir ziyâretgâh olagelmiştir. Yeni doğan çocukların getirilmesi, sünnet çocuklarının dolaştırılması, mevlidlerin

¹³ İlhan Şahin, "Şehir", *DİA*, C. 38, s. 446.

¹⁴ "... Cami-i Kebîr Mahallesi ..." 139, s. 9-b-3, 1130 ve diğerleri.

¹⁵ Ekrem Hakkı Ayverdi, *Fâtih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfûsu*, Ankara: Vakıflar Umûm Müdürlüğü, 1958, s. 53-54. Bu mahalleler şunlardır: Abdülvedûd Camii Mahallesi (Sultan Camii Mahallesi), Cami-i Kebîr Mahallesi, Fethi Çelebi Camii Mahallesi (Otağcılar Camii Mahallesi), Kasım Çavuş Mescidi Mahallesi, Mehmed Bey Mescidi Mahallesi, Otağcıbaşı Mescidi Mahallesi, Sofular Mescidi Mahallesi, Ülice (Ödlice) Baba Mescidi Mahallesi.

¹⁶ Şahin, s. 446.

¹⁷ Pazarın cuma günleri kurulmasının en önemli sebebi cami bulunmayan yerleşim merkezlerinde yaşayan köylülerin alışveriş için geldikleri günlerde ibadetlerini de yerine getirme isteğidir. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, çev.:Neyir Kalaycıoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 72.

¹⁸ Süleyman Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat*, Konya: Nur Basımevi, 1986, s. 476-492; Kemalettin Erdil, *Yaşayan Hurafeler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, s. 53-77.

okutulması, hatta cenazelerinin bu camiden kaldırılarak Eyüp mezarlığına defnedilmesinin vasiyet edilmesi, halk tarafından buranın kutsal bir mekân kabul edildiğini göstermektedir.

Cuma günleri buraya gelen şehir halkı, kendi mahallesinde olan sınırlı sayıdaki esnafta bulamadığı genel ihtiyaçlarını buradaki dükkânlardan temin etmekteydi. Caminin hemen yanındaki bu çarşıda ihtiyaçlarını karşılamanın yanında,¹⁹ ailecek veya tek olarak karınlarını bir paçacı dükkânında²⁰ veya bir çörekçide²¹ doyurduktan sonra üzerine dönemin meşhur tatlılarından olan helva da yerlerdi.²² Gün boyu yapılan alışveriş sonunda gezmenin yorgunluğunu da kebabçı, kaymakçı ve yoğurtçu dükkânlarında atıyorlardı. Yanında mahremi olmadan Eyüp'e gelen veya herkese açık yerlerde bir şeyler yemek istemeyen hanımlar için de yaşlı bir türbedâr çözüm bulmuştu. Servi ve çınar ağaçlarının gölgesi altında, dört tarafı duvarlarla kapalı, çukur ve kasvetli bir aile mezarlığını *türbe bahçesi* adı ile açık hava yemek dükkânı haline getirip hanımların karınlarını doyurmalarını sağlamıştı.²³ Ailecek gelenlerin çocukları da bu alışverişte alınan oyuncaklarla seviniyorlardı. Gayrimüslim kadınların ise Eyüp Sultan Türbesi'ne girmeleri ve türbe ziyareti yapmaları fermânla yasaklanmıştır.²⁴

Eyüp Sultan Türbesi, Osmanlı İmparatorluğu için de ayrı bir önem taşımaktadır: Tahta yeni çıkan padişah için burada kılıç-kuşanma törenleri düzenlenirdi. Sultan, bu törenlerle halka kendini dinî bir otorite olarak kabul ettirmeyi de amaçlamıştır.²⁵ Ayrıca, padişahlar, yılda birkaç defa cuma namazı için Eyüp'e gelir, onların bu görkemli gelişleri ve cuma selamlığı vak'anüvisler tarafından önemli olaylar olarak kayda geçirilirdi.²⁶ Hazret-i Muhammed, dostları ve bazı peygamberlere ait olan Kutsal Emanetlerin, Yavuz Sultan Selim'in 1517'de Mısır'ı fethinden sonra buraya taşınmasıyla Eyüp Kazası, halk ve devlet nazarında Müslümanlar için Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonra dördüncü kutsal mekân gibi algılanmaya başlanmıştır.

¹⁹ " ... Cami-i Kebîr sukuğunda vaki' ... ekmekçi fırını ve tavukçu dükkânı demekle maruf bakkal dükkânı ..." 142, s. 24-b-1, 1133.

²⁰ " ... paçacı dükkânı ..." 151, s. 59-b-1, 1140.

²¹ " ... Eyüp çarşısındaki çörekçi dükkânında ..." 142, s. 9-a-2, 1133.

²² " ... Eyüp çarşısında helvacı dükkânı ..." 146, s. 64-b-1, 1137.

²³ Semra Şimşek, "Eyüp'te Bahçe Bostan Kültürü ve Çiçekçilik", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla 7-9 Mayıs 2004 VIII. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, s. 325.

²⁴ 151, s. 73-b-1, 1142.

²⁵ Halil İnalçık, "Eyüp Projesi" *Eyüp: Dün / Bugün Sempozyum*, (ed.: Tülay Artan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, 1-23, s. 4.

²⁶ Necdet Sakaoğlu, "Havâss-ı Refia Kadılığı: Eyüp", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla 12-14 Mayıs 2006 X. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, s. 72.

Eyüp merkezindeki çarşı'nın hemen yanında yine cuma günleri bir de pazar kurulmaktadır. Bu pazarda, bölgedeki bahçe ve bostanlarda yetiştirilen sebze ve meyvenin yanında yine burada üretilen süt, peynir, kaymak, et ve sucuk gibi gıdalar satılmakta olup Eyüp halkı haftalık yiyecek ihtiyaçlarını buradan karşılayabilmekteydi.²⁷ Bunun yanında işleyişleri devletçe denetim altında tutulan ve işletme şekilleri padişah fermânı ile belirlenen açık artırmaların yapıldığı şehir çarşısı *Sûk-i Sultânî*²⁸ de muhtemelen bu mahalledeydi.²⁹

Eyüp'te kurulan çarşı, insanların gıda ve giyim gibi ihtiyaçlarını karşılamanın yanında kereste, tuğla ve demir gibi diğer malzemeleri de kolayca temin edebileceği bir yerdi.³⁰ Bu yerleşim yerinin dînî, ticarî ve sosyal hareketliliği, nüfusun artmasına da sebep olmuştur. Cami-i Kebîr Mahallesi'nde yerleşik halkın yaşadığı evlerden başka ayrıca bekâr odaları bulunmaktadır.³¹ Bu odalarda taşradan şehirlere gelen ve buralarda geçimlerini temin etmek için çalışan bekârlar, kira mukabilinde barınıyorlardı. Pansiyon vazifesi gören bu konutlarda kalan bekârlar genellikle seyyar satıcılık, amelelik, hamallık vs. gibi gündelik basit işlerle meşgul oluyorlardı.³² Tek başına yaşayan bu göçmen erkekler İstanbul'daki işgücü piyasasının önemli bölümünü oluşturmaktaydı.³³ Böylece, devlet eliyle yapılan bu bekâr odalarında kalan "bekâr uşakları" yerli halktan uzakta belirli bölgelerde kontrol altında tutulmuş oluyorlardı.³⁴

Ayvansaray'dan Defterdar'a kadar olan alanı kapsayan Ya Vedûd Mahallesi,³⁵ adını Şeyh Abdülvedûd Efendi'den almıştır. Halk arasında *Yavedûd Sultan* olarak da tanınan bu zat, Buhara'dan ya da Şam'dan gelerek İstanbul'un fethine katılmış ve daha sonra da burada tekke-cami yaptırmıştır.³⁶ Cami-i Kebîr Mahallesi'ne yakın Karyağdı Baba Tekkesi'ne ilaveten bu mahallede bulunan tekke

²⁷ 156, s. 58-a-3, 1145.

²⁸ 146, s. 81-b-2, 1137.

²⁹ Gündegül Parlar, "Eyüp Kadılığında Yerleşim Süreci İçinde Sosyal Yaşamdan Kesitler", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla 11-13 Mayıs 2001 V. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, s. 42.

³⁰ 139, s. 22-a-1, 1130.

³¹ "... Mahalle-i Cami-i Kebîr'deki odalarda misafiren bulunan ..." 139, s. 30-b-3, 1130. "... Mahalle-i Cami-i Kebîr'de Lokmacı odalarında kalan karı koca..." 156, s. 57-a-4, 1145.

³² Hasan Yüksel, "Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile", *SDSTA, C. 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları*, 1992, s. 498.

³³ Bülent Şen, "Kentsel Mekân ve Göç İlişkinine 'Barınak'tan Bakmak: Tarihsel Süreçte Erkek Göçmenlerin Barınma Mekânları", *Toplum ve Demokrasi*, Sayı: 13-14, (Ocak Aralık, 2012) s.204.

³⁴ Onur Gezer, Çizginin Dışındakiler: Osmanlı İstanbul'unun Aykırı Bekârları ve Bekâr Girer "Melek Girmez" Odaları, *Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu 27-29 Mayıs 2014*, İstanbul: 2014, s. 529.

³⁵ "... Ya Vedûd Mahallesi ..." 139, s. 8-b-2, 1130 ve diğerleri. Ekrem Hakkı Ayverdi'nin eserinde bu mahalle *Abdülvedûd Mahallesi* olarak geçmektedir. Ayverdi, s. 53.

³⁶ Fahrünnisa Ensari Kara, "Fetih İle Birlikte Kurulan Bir Semt Eyüp ve Fetihden Günümüze Ulaşan Mahalleler", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla 10-12 Mayıs 2003 VII. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, s. 350.

ve diğ er tarikat yapıları sayesinde Eyüp Kazası, başka şehirlerde olmadığı kadar yoğun bir tasavvuf hayatına sahne olmuştur.³⁷ Tarıma elverişli bostanlara da sahip olan mahalle'de sebze, fidan ve gül yetiştirilmektedir.³⁸

Kasım Çavuş Mahallesi'ndeki³⁹ erkekler ve kadınlar için ayrı ayrı yerleri bulunan 'Eski' ve 'Yeni Hamam' özellikle kadınlar için oldukça önemlidir. Cami-i Kebîr, Şah Sultan gibi diğ er bazı mahallelerde de bir hamam bulunmakla beraber, hem büyüklüğü hem de merkeze uzak olmasının getirdiğı sakinlik, kadınların burasını tercih etme sebebi olmuştur. Osmanlı toplumunda hamamlar, birçok yaşam ritüelinin gerçekleştiğı bir sosyalleşme alanıdır. Buraları, kadınların sadece temizlenip güzelleştiğı yerler ve hijyen mekânı olmanın ötesinde, dinlenme, eğlence ve sohbetlerin yapıldığı, özel günlerin kutlandığı, güncel haberlerin takip edildiğı ve bekâr oğ lu olan annelerin gelin beğ endiğı yerlerdir.⁴⁰ Şer'an da haftada bir defa hamama gitme hakkı bulunan⁴¹ kadınların işlevlerine göre farklı isimlerle anılan hamam kültürlerini şöyle sıralamak mümkündür: düğ ünden bir gün önce yapılan *gelin hamamı*, doğ an bebeğ in kırkinci günü kutlanan *kırk hamamı*, dilekte bulunan bir kişinin dileğ i gerçekleştiğ inde yapılan *adak hamamı*, ev sahibinin konuğ unu tanıştırmak için düzenlediğı *misafir hamamı*, dînî bayramlardan önce gidilen *bayram hamamı*. Hamama gitmek için yapılan hazırlıklar ise ayrı bir ş enlik havası içinde geçerdi. Kadınlar, hamama özel olarak hazırladıkları bohçaları ve yanlarına aldıkları cariyeleri ile beraber giderlerdi. Eyüp'teki kadınların bohçalarında hamam tası,⁴² hamam gömleğ i,⁴³ peştamal,⁴⁴ peşkir,⁴⁵ havlu,⁴⁶ kil kutusu,⁴⁷ makreme,⁴⁸ sabun, tarak,⁴⁹ kına, sürme, ayna⁵⁰ ve nalın⁵¹ bulunurdu. Hamamda uzun zaman geçirileceğ i için kadınlar bu eş yaların yanı sıra yanlarına dolmalar, börekler, sarmalar, meyve-çerez ve mevsimine uygun yiyecekler de getirirlerdi. Böylece bu eğ lence ortamında yeni dostluklar kurulur eski dostluklar pekiştirilerek hoşça vakit geçirilirdi.

³⁷ Baha Tanman, "Eyüpsultan'da Tarikat Yapıları", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla 9-11 Mayıs 1997 I. Eyüp Sultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, s.102.

³⁸ "... bostandaki dört yüz mahlût fidan seksen kantar gül seksen tahta sebze ..." 139, s. 10-a-1, 1130.

³⁹ "... Çavuş Kasım Mahallesi ..." 139, s. 8-a-1, 1130 ve diğ erleri.

⁴⁰ Ebru Boyar ve Kate Fleet, *Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi*, çev.: Serpil Çağlayan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014, s. 273 ve devamı.

⁴¹ M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvâları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1983, s.55.

⁴² 139, s. 28-a-2, 1130.

⁴³ 140, s. 9-a-2, 1130.

⁴⁴ 140, s. 92-a-1, 1131.

⁴⁵ 141, s. 60-b-3, 1132.

⁴⁶ 151, s. 4-b-1, 1139.

⁴⁷ 152, s. 20-b-1, 1143.

⁴⁸ 152, s. 40-a-1, 1143.

⁴⁹ 149, s. 6-b-1, 1140.

⁵⁰ 152, s. 30-a-1, 1143.

⁵¹ 152, s. 47-a-1, 1144.

Bu dönemde İstanbul'a gelen Lady Montagu, dikkatini çeken bu hamam kültürüne mektuplarında şöyle yer vermiştir:

“Ekseriyetle on yedi, on sekiz yaşındaki cariyeleri saçlarını örerken bu kadınların kimi görüşüyor kimi düşünüyor kimi kahve ve şerbet içiyor kimi de yastıklara uzanmış yatıyorlar. Velhasıl bu hamamlar bir nevi Türk kadınlar kahvehanesi. Şehrin bütün dedikodusu burada anlatılıyor. Kadınlar böylece burada haftada bir kere eğleniyorlar. Dört beş saat kalıp, sıcak halvetten soğuğa geçtikleri halde hiç nezle olmuyorlar. Buna hayret ediyorum.”⁵²

Erkekler için ise hamamlar kadınlardan farklı olarak temizlenme mekânı olmanın ötesinde farklı amaçlar için toplanma yeri olmuştur. Patrona İsyanı'nda olduğu gibi bazen de âsîler, yapacakları ayaklanmaları hamamda planlamışlardır.⁵³

Eyüp'ün Fâtih döneminde kurulan ilk sekiz mahallesi içerisinde yer alan ve Eyüp Camii'nin güney taraflarını kapsayan Sofular Mahallesi'nin merkezinde Çavuş Ali tarafından yaptırılan bir mescid bulunmaktadır.⁵⁴

Bülbül deresi yakınındaki⁵⁵ Evlice Baba Mahallesi'nde⁵⁶ Fâtih dönemi devlet adamlarından Veliyüddin Efendi tarafından yaptırılan mescidin vakfına ait kiralık olarak işletilen dükkânlar⁵⁷ mahallelinin günlük ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Merkeze uzak olan bu mahallede genellikle bir veya iki katlı evler ve bu evlerin bazılarında ise ahır, anbar ve samanlık⁵⁸ bulunması, mahalle sakinlerinin daha çok ziraat ve hayvancılıkla uğraştığını göstermektedir. Lâle Devri'nde de bu mahallenin fazla gelişme göstermediğini söylemek mümkündür.

Eyüp merkezine oldukça uzak surların yakınında olan Fethi Çelebi Mahallesi,⁵⁹ çevresindeki Cebecibaşı⁶⁰, Servi⁶¹, Topçular⁶² gibi mahalleler için Camii Kebîr'den sonra ikinci bir merkez olmuştur. Fethi Çelebi'nin yaptırdığı Otakçılar Camii⁶³ diye de anılan mescidin yakınındaki aynı isimdeki çarşıda⁶⁴ bulunan ekmek fırını,⁶⁵ bakkal ve kasap dükkânları⁶⁶ sadece bu mahalle sakinleri için değil

⁵² Lady Montagu, s. 37.

⁵³ Özcan, *Patrona İsyanı*, s. 189.

⁵⁴ Ayverdi, s. 54.

⁵⁵ Ayverdi, s. 54.

⁵⁶ “... Ülice Baba Mahallesi ...” 139, s. 15-a-3, 1130 ve diğerleri.

⁵⁷ 150, s. 10-b-2, 1140.

⁵⁸ 150, s. 6-b-1, 1140.

⁵⁹ “... Fethi Çelebi Mahallesi ...” 139, s. 34-b-2, 1130 ve diğerleri.

⁶⁰ “... Cebecibaşı Mahallesi ...” 143, s. 28-b-2, 1134 ve diğerleri.

⁶¹ “... Servi Mahallesi...” 139, s. 24-a-2, 1130 ve diğerleri.

⁶² “... Topçular Mahallesi ...” 139, s. 31-a-1, 1130 ve diğerleri.

⁶³ Mehmed Nermi Haskan, *Eyüp Sultan Tarihi*, C. 1, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2014, s.118.

⁶⁴ 147, s. 6-a-1, 1138.

⁶⁵ 151, s. 73-b-2, 1142.

çevredekilerin de ihtiyaçlarını karşılayabileceği bir alışveriş mekânıdır. Fâtih döneminde kurulan diğer mahalleler ise Silâhî Mehmed Bey,⁶⁷ ve Otağcıbaşı'dır.⁶⁸

İçme suyu (mâ-i lezîz) açısından da oldukça zengin bir yer olan Eyüp, sadece kazanın değil İstanbul'un da içme suyu ihtiyacını önemli ölçüde karşılayan bir yerdir.⁶⁹ Şehirdeki hemen hemen her evin avlusunda muhakkak bir su kuyusu (bi'r-i mâ') bulunurdu.⁷⁰ Ancak evlerdeki bu sular daha ziyade gündelik işlerde kullanmak için olup içmeye elverişli değildi. Bazı ev sahipleri masrafına katlanıp evine içme suyu getirtmiştir.⁷¹ Fakat herkes bu imkâna sahip değildi. Onlar da bu ihtiyaçlarını her mahallede vakıflar tarafından hayır amacıyla yaptırılan çeşmelerden⁷² karşılamaktadır. Ortak kullanılan bu suyu Nişancı Paşa Mahallesiinde olduğu gibi usulsüz olarak evine alıp kullanmak isteyenler şikâyet konusu olmaktan kurtulamamışlardır.⁷³ Mahalle çeşmeleri özellikle kadınlar için sadece bir su temin etme yeri olmanın ötesinde aynı zamanda bir buluşma ve ayaküstü sohbet mekânıdır. Mahallenin bekâr delikanlıları evlenecekleri kızları çeşme başında görüp beğenme fırsatı buluyorlardı.

Eyüp'ün çekirdeğini oluşturan bu sekiz mahalle, en büyüğü bizzat padişah tarafından, altı tanesi fethe katılan devlet adamlarınca, bir tanesi ise yine fethe katılan bir tasavvuf ehli tarafından kurulmuştur. Mahalle kurucuları tarafından cami ve mescidler yaptırılmıştır. Hemen hemen her birinin o mahallede birer vakfı da bulunmaktadır. Mahalleler bu dînî mekânların etrafında oluşmuş, kurulan vakıflar da mahallelerin ve dolayısıyla şehrin gelişmesini sağlamıştır. Bu açıdan Eyüp daha önce boş olan bir bölgenin vakıflar aracılığıyla şenlendirilerek⁷⁴ şehirleşmesine güzel bir örnek teşkil etmektedir.

⁶⁶ 159, s. 47-b-1, 1146.

⁶⁷ "... Silâhî Mehmed Bey..." 139, s. 13-a-2, 1130 ve diğerleri.

⁶⁸ "... Otağcıbaşı mahallesi..." 140, s. 52-b-2, 1131 ve diğerleri.

⁶⁹ Nezih R. Aysel, "İstanbul'un Tarihi Su Sistemleri: Kırkçeşme Tesisleri", İzmir: *Tarihî Su Yapıları Konferansı Bildiriler Kitabı*, 2008, s.1-8.

⁷⁰ 139, s. 8-a-1, 1130 ve diğerleri.

⁷¹ "... Yarım masura mâ-i lezîz ..." EŞS 142, s. 18-b-2, 1133 ve diğerleri.

⁷² 139, s. 50-b-2, 1130 ve diğerleri.

⁷³ "Nişancı Paşa Mahallesi'nde cedit Abdülmecit Sivasi vakfına ait çeşmenin suyunu alıp evine akıtan Hekimbaşını şikâyet eden Şeyh Abdülmecid'in arzuhali ve gereği" 156, s. 54-a-2, 1145.

⁷⁴ *Şenlendirme*: Fethedilen bir bölgeyi iskân etmek, Türkleştirmek ve boş olan yerleri imar etmek. Ünal, s. 646; Yusuf Halaçoğlu, "Kolonizasyon ve Şenlendirme", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 4, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 581.

2.1.1.2. Gelişmekte Olan Eyüp

Eyüp'te Fâtih döneminde başlayan imâr faaliyetlerine II. Bayezid döneminde de devam edilmiştir. Defterdar Kara Süleyman Efendi'nin yaptırdığı mescidin etrafında oluşan ve aynı adla anılan mahalle⁷⁵ bunlardan biridir.

Eyüp Kazasının güney tarafında bulunan Bıçakçı Ferhad Mahallesi'nde,⁷⁶ lâle ve gül,⁷⁷ Servi Mahallesi'nde⁷⁸ lâle,⁷⁹ Nişancı Paşa Mahallesi'nde⁸⁰ ise iki Ermeni tarafından ortaklaşa olarak lâle, sümbül ve zerrin çiçekleri⁸¹ yetiştirilmektedir. Eyüp, özellikle de fulya tarlaları, çiçekleri, bağ ve bahçeleri ile ünlenmiştir. Bugün bile bu çiçek isimlerinin verildiği sokakları bulunmaktadır. Fulya Bağ Sokak, Gülistan Sokağı, Ortanca Sokağı gibi.⁸² Osmanlı tarihinde bir devre de adını veren lâle yetiştiriciliği (şüküfecilik) XVIII. yüzyıl'da Eyüp'te bir sektör haline gelmiştir. Hakkında çeşitli risaleler yazılan⁸³ ve lâlenin gerek çiçek gerekse soğanı ticaret meta'ı olmuş ve bir lâle çılgınlığı yaşanmaya başlamıştır. Münir Aktepe'nin yayınladığı bir narh listesine göre 239⁸⁴ olan lâle çeşidini Ahmed Refik 839 çeşit olarak belirtmektedir.⁸⁵ Tabîb Mehmed Aşki'nin " Lâle İsimleri" adlı eserinde ise bu dönemde yetiştirilen lâle çeşidinin 1350 adet olduğunu söylediği bilinmektedir.⁸⁶ Lâle soğanı fiyatı fahiş rakamlara yükselince⁸⁷ hükümet, lâle fiyatlarına narh koymuş, belirlenen fiyattan daha yüksek rakamlara satış yapanların çiçeklerine el koyarak sahiplerinin sürgüne gönderilmesi hakkında fermân çıkarmak zorunda kalmıştır.⁸⁸ İstanbul'a çok erken dönemlerde gelen lâle çiçeği, Eyüp ve çevresinin verimli toprakları sayesinde büyük ihtimalle ilk önce bu bölgede yetiştirilmeye başlanmıştır.⁸⁹ Eyüp'te vefat eden bir kişiye ait olan lâle soğanlarına mirasçılara teslim edilinceye kadar sahip çıkılması

⁷⁵ "... Defterdar Kara Süleyman Mahallesi ..." 141, s. 12-a-1, 1131 ve diğerleri.

⁷⁶ "... Bıçakçı Ferhad Mahallesi ..." 139, s. 36-a-1, 1130 ve diğerleri.

⁷⁷ Bıçakçı Ferhad Mahallesinden vefat eden Hasan Ağa b. Yusuf'un terekesinde lâle ve gül bulunmaktadır. 153, s. 39-b-2, 1141.

⁷⁸ "... Servi Mahallesi ..." 139, s. 24-a-2, 1130.

⁷⁹ Servi mahallesinden vefat eden Elhac Mustafa b. Ali'nin terekesinde lâle soğanı bulunmaktadır. 153, s. 15-b-1, 1140.

⁸⁰ "... Nişancı Paşa Mahallesi ..." 139, s. 15-b-1, 1130 ve diğerleri.

⁸¹ 141, s. 27-a-3, 1131.

⁸² Halil İnalçık, s. 13.

⁸³ Daha geniş bilgi için bkz. Seyit Ali Kahraman, *Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri*, Lâle Yayınları, 2014.

⁸⁴ Daha geniş bilgi için bkz Aktepe, s. 85-126; "Damat İbrahim Paşa Devri'nde Lâle'ye Dair Bir Vesika" s. 115-130.

⁸⁵ Altınay, s. 33.

⁸⁶ Şimşek, s. 321.

⁸⁷ Servi Mahallesi'nden Elhac Mustafa b. Ali'nin terekesinde bir adet lâle soğanının fiyatı 1.200 kuruş olarak kaydedilmiştir. 153, s. 15-b-1, 1140. Mahbûb-ı Zaman gibi bazı özel lâle soğanlarının fiyatları da 1.000 altına kadar alıcı bulabilmektedir. Ahmet Hezarfen, "18. yy'da Eyüp'te Lâle Yetiştirenler", *Tarih ve Toplum*, C. 23, S. 137, (1995) İstanbul, s. 44.

⁸⁸ Altınay, s. 94-95.

⁸⁹ Şimşek, s. 322.

ve ekili olan soğanların da zarar görmemesi için tenbih⁹⁰ edilmesi hakkındaki belge lâleye verilen değeri göstermesi açısından oldukça önemlidir.

II. Bayezid'dan sonra imparatorluğun gelişmesine paralel olarak Kanunî devrinde de Eyüp kazası fizikî olarak büyümeye devam etmiştir. Buna göre Ali Paşa-yı Cedîd Mahallesi,⁹¹ adını 1561-1565 yılları arası I. Süleyman (Kanunî) döneminde sadrazamlık yapan Semiz Ali Paşa tarafından yaptırılan mescidden almıştır.⁹² Bu mescid için kurulmuş olan vakfa ait bostanlar kişilere kiralanarak işletilmekte ve böylece vakfa gelir sağlanmaktadır.⁹³ Mahalleyi İstanbul'daki Ali Paşa-yı Atîk Mahallesi'nden ayırmak için *Cedîd* kelimesinin eklenmiş olması muhtemeldir.

Cezerî Kasım Paşa Mahallesi⁹⁴ ise İmam Cezerî neslinden gelen I. Süleyman'ın dördüncü veziri Cezerîzâde Kasım Paşa tarafından yaptırılan caminin adını taşımaktadır.⁹⁵ Bu mahallede çoğu cami etrafında olmak üzere sakinlerinin günlük ihtiyaçlarını karşılayacak berber, terzi,⁹⁶ bakkal ve attar dükkânlarının⁹⁷ yanında vakfa ait bir cerrâh dükkânı⁹⁸ dikkati çekmektedir. Mahalledeki bostanlarda gülfidanı ve sebze yetiştirilmesi işi ile bunların satışı,⁹⁹ Otağcıbaşı Mahallesinde olduğu gibi burada da gayrimüslimler tarafından yapılmaktadır.¹⁰⁰ Eyüp Kazasının merkezine uzak veya sur yakınında olan mahallelerde bulunan bostanlar, kazanın önemli bir özelliğini ortaya çıkarmıştır. Bu bağ, bahçe ve bostanlarda bakla, patlıcan, kabak, taze incir,¹⁰¹ arpacık soğanı, şalgam, lahana,¹⁰² sarımsak, maydanoz, salata, ıspanak,¹⁰³ gibi sebze¹⁰⁴, meyve¹⁰⁵ ve çiçek¹⁰⁶ ile bunların fidanları¹⁰⁷ yetiştirilmektedir. Bağlık, bahçelik olan Eyüp yerleşiminde, bahçıvanlık popüler meslekler içinde ön sıralarda gelmektedir.¹⁰⁸ Eyüp'te bahçıvanlık işleri ile uğraşmak için Rumeli'den Bulgaristan'dan, Arnavutluk'tan ve Doğu Anadolu'dan

⁹⁰ 151, s. 76-b-2, 1140.

⁹¹ "... *Ali Paşa-yı Cedîd Mahallesi*..." 139, s. 68-a-1, 1130 ve diğerleri.

⁹² Haskan, s. 41.

⁹³ 141, 30-b-2, 1132.

⁹⁴ "... *Cezerî Kasım Paşa Mahallesi* ..." 139, s. 26-b-3, 1130 ve diğerleri.

⁹⁵ Haskan, s. 2.

⁹⁶ 141, s. 27-b-3, 1132.

⁹⁷ 147, s. 62-b-3, 1139.

⁹⁸ 147, s. 9-b-4, 1138.

⁹⁹ 154, s. 65-a-1, 1142.

¹⁰⁰ 154, s. 106-b-2, 1142.

¹⁰¹ 145, s. 9-a-1, 1131.

¹⁰² 146, s. 24-a-2, 1137.

¹⁰³ 154, s. 114-b-1, 1142.

¹⁰⁴ 143, s. 29-b-1, 1134.

¹⁰⁵ 144, s. 23-a-1, 1135.

¹⁰⁶ "... *Sekiz kantar gül*..." 139, s. 8-b-2, 1130.

¹⁰⁷ "...*Dört yüz mahlût fidan*..." 139, s. 8-b-2, 1130.

¹⁰⁸ Suraiya Faroqhi, "Eyüp Kadı Sicillerine Yansıdığı Şekliyle 18. Yüzyıl "Büyük İstanbul"una Göç", 18. *Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, ed.: Tülay Artan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, 33-48, s. 41.

gayrimüslimler getirilerek buraya yerleştirilmiştir.¹⁰⁹ Bu bostanlardan yetiştirilen sebze, meyve ve çiçekler Eyüp'ten başka sarayın hatta İstanbul'un ihtiyaçlarının büyük bir bölümünü karşılamaktadır.¹¹⁰

Eyüp'ün dinî, tasavvufî, etnik, sosyal ve estetik açılardan en renkli mahallesi, Baba Haydar Nakşibendî'dir.¹¹¹ Mahalle, I. Süleyman tarafından Nakşibendî tarikatının önde gelen isimlerinden olan Baba Haydar'a saygısını göstermek için onun adına yaptırmış olduğu mescidden adını almaktadır.¹¹² Bir vakfı da bulunan mescidin¹¹³ yanında zaviye ve tekkenin de yer alması mahallenin bu kompleks etrafında oluşmasını sağlamıştır.¹¹⁴ Mescid, mektep,¹¹⁵ tekke ve zaviyenin yanında bir de ermeni kilisesi¹¹⁶ bulunmaktadır. Osmanlı şehirlerinde gayrimüslimler genellikle aynı mahallede otururken¹¹⁷ burada müslümanlarla bir arada yaşamaktadırlar. Her iki kesimden de genellikle varlıklı insanların yaşadığı bu yer sosyal açıdan kozmopolit bir yapıya sahiptir. Ev alım-satım hüccetlerinden anlaşıldığı kadarıyla buradaki evlerin diğer mahallelerdekilere göre daha lüks ve fiyatlarının da daha yüksek olması bunu desteklemektedir.¹¹⁸ Bu evlerin bahçeleri sahiplerinin sosyal statülerine uygun olarak sümbül, lâle ve zerrin (nergis) gibi çiçeklerle donatılmıştır.¹¹⁹ Baba Haydar Nakşibendî Mahallesi'nin komşusu olan Şah Sultan Mahallesi'nde¹²⁰ de bazı evlerin bahçelerinde sümbül ve diğer çiçeklerle peyzaj düzenlemesi yapılmıştır.¹²¹ Kanun gereği¹²² gayrimüslimlerin cami, mescid ve türbe yakınlarında oturmaları yasak olduğu için¹²³ Cami-i Kebîr Mahallesi'nde oturamayan Ermeni¹²⁴, Rum¹²⁵ ve Yahudiler¹²⁶ Müslüman Türklerle beraber bu mahallenin etnik zenginliğini oluşturmuşlardır. Bu sosyal yapının gereği olarak

¹⁰⁹ Halil inalcık, *Eyüp Projesi*, s. 13.

¹¹⁰ 141, s. 87-a-1, 1132; Ayrıca daha fazla bilgi için bkz. İzzet Sak, "Osmanlı Sarayının İki Aylık Meyve ve Çiçek Masrafı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 40, (2006), Ankara, s. 141-176.

¹¹¹ 139, s. 2-a-1, 1130.

¹¹² Haskan, s. 44.

¹¹³ 139, s. 60-a-2, 1130.

¹¹⁴ Tanman, s.105.

¹¹⁵ 141, s. 86-b-1, 1132.

¹¹⁶ 143, s. 36-b-1, 1134.

¹¹⁷ Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, /V, (1984), İstanbul, s. 70.

¹¹⁸ Bu mahalledeki bazı evlerde hamam camekân odası, kurnalı hamam gibi diğer evlerde olmayan özellikler bulunmaktadır. Ayrıca bu evlerin fiyatları yine diğer mahallelere göre oldukça yüksektir. 141, s. 67-a-1, 1132.

¹¹⁹ 141, s. 67-a-1, 1132.

¹²⁰ "... Şah Sultan Mahallesi ..." 139, s. 11-b-2, 1130 ve diğerleri.

¹²¹ 142, s. 16-b-1, 1133.

¹²² Gayrimüslimlerin cami civarında oturmamaları ile ilgili fermân. Altınay, s. 30.

¹²³ Hüseyin Gazi Yurdaydın, "İslâm Devletlerinde Müslüman Olmayanların Durumu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 27, S. 1, (1986) Ankara, s.106.

¹²⁴ "...Ermeni..." 139, s. 2-a-1, 1130 ve diğerleri.

¹²⁵ "...Rum (zimmi) ..." 139, s. 7-a-2, 1130 ve diğerleri.

¹²⁶ "...Yahudi ..." 139, s. 10-b-2, 1130 ve diğerleri.

mahalle -sicillerdeki kayıtlardan anlaşıldığına göre- gerek şahıslara¹²⁷ gerekse vakıflara ait dükkânların¹²⁸ olması sebebiyle Cami-i Kebîr'den sonra tıpkı Otakçılar Mahallesi gibi merkez haline gelmiştir. Zamanla etrafında Osmanlı şehirlerinde bazı meslek gruplarının kendi adlarıyla anılan mahallelerde topluca yaşamaları uygulamasının¹²⁹ örneği olarak Takyeci,¹³⁰ Arakiyyeci,¹³¹ Aşçıbaşı¹³² gibi mahalleler kurulmuştur. Davud Ağa¹³³ bu merkez etrafında oluşan diğer bir mahalledir. Burada çoğu Rumeli'den çalışmak üzere gelen pek çok insanın kaldığı Ermeni Odaları,¹³⁴ Kametizâde Odaları¹³⁵ bulunmaktadır. Aynı şekilde yine buradaki Kefere Odaları¹³⁶ ve Kozlu Odaları'nda muhtemelen kocasından boşanıp kendine ait bir evi bulunmayan Müslüman kadınların da ikamet ettikleri görülmektedir.¹³⁷ Ermeni odaları, aynı zamanda zimmî çocuklarına İncil okutmak için de kullanılmaktadır.¹³⁸

Müslümanlarca kutsal kabul edilmesi sebebiyle dindar kişilerin oturmayı tercih ettiği Eyüp Kazası, tarikat faaliyetleri için oldukça uygun bir mekândır. Tekkelerin, insanların gündelik hayatında daha etkili olmaya başladığı II. Bayezid döneminden¹³⁹ sonra Kanunî Sultan Süleyman, Nakşibendî Şeyhi Emîr Buhârî'ye duyduğu saygının bir nişanesi olarak onun adına inşa ettirdiği caminin yanına bir de tekke yaptırmıştır.¹⁴⁰ Bu iki yapı etrafında oluşan Emîr Buhârî Mahallesi'nde¹⁴¹ tekkeler varlığını Lâle Devri'nde de aktif olarak devam ettirmektedir.¹⁴² Ancak bu tekkeler bazen Şah Sultan Mahallesi'nde olduğu gibi mahallede huzursuzluk sebebi de olmuştur. Bektaşî tarikatına ait Lagarî Zaviyesi'ni işgal eden Kalyoncu Mehmed'in burada yaramaz işler yapması¹⁴³ ve tekke şeyhi olan Abdullah Efendi'nin zararlı fikirler yayıyor olması sebebiyle hapse konulması¹⁴⁴ bu tür dînî mekânların farklı amaçlar için de kullanıldığını göstermektedir. Baba Haydar Nakşibendî Mahallesi'nde yaygın olarak gördüğümüz odalara burada da rastlanmakta olup özellikle Beytülmal emirlerine ait olan bu odalarda kadınların da kaldığı dikkati

¹²⁷ 142, s. 53-a-3, 1133.

¹²⁸ 147, s. 65-b-3, 1139.

¹²⁹ Ergenç, s. 70.

¹³⁰ "... Takyecibaşı Mahallesi ..." 139, s. 10-a-2, 1130 ve diğerleri.

¹³¹ "... Arakiyyecibaşı Mahallesi ..." 141, s. 70-b-3, 1132 ve diğerleri.

¹³² "... Aşçıbaşı Mahallesi ..." 139, s. 10-b-1, 1130 ve diğerleri.

¹³³ "... Davud Ağa Mahallesi ..." 139, s. 31-a-3, 1130 ve diğerleri.

¹³⁴ 147, s. 46-a-2, 1139.

¹³⁵ 141, s. 67-a-1, 1132.

¹³⁶ 151, s. 32-a-1, 1139.

¹³⁷ 150, s. 95-a-2, 1141.

¹³⁸ 156, s. 64-b-3, 1146.

¹³⁹ Ekrem Işın, "İstanbul'da Tarikat Kültürü ve Gündelik Hayat", *Dergah*, C. VI, S. 63, (1995) İstanbul, s.

13.

¹⁴⁰ Haskan, s. 68.

¹⁴¹ "... Emir Buhârî Mahallesi ..." 139, s. 9-b-1, 1130 ve diğerleri.

¹⁴² 159, s. 39-b-4, 1146.

¹⁴³ 156, s. 34-b-1, 1143.

¹⁴⁴ 156, s. 50-a-2, 1144.

çekmektedir.¹⁴⁵ İslâm Bey Mahallesi'nde de aynı şekilde Ermeni odaları¹⁴⁶ ve kefere odaları¹⁴⁷ bulunmaktadır. Ayrıca bu mahalle, çoğu vakıflara ait olup zimmîlerce işletilmekte¹⁴⁸ olan bostanları ile ünlüdür.

Fizikî büyümesini sürdüren Eyüp'te, Sultan III. Murad Han döneminde kurulan mahallelerden birisi de Düğmeciler Mahallesi'dir.¹⁴⁹ Mahallenin ismi burada camisi de bulunan Dökmecizâde Mehmed Bakır'dan gelmektedir.¹⁵⁰ Sicill-i Osmanî'ye göre, Dökmecibaşı Hüseyin Bey'in oğlu olup Anadolu kazaskerliği de yapan ulemâdan bir zattır.¹⁵¹ Bundan dolayı mahallenin ismi yanlışlıkla *Düğmeciler* şeklinde okunmuşsa da caminin banisinin ismi sebebiyle *Dökmeciler* olarak da geçmektedir.

Sosyalleşme anlamında kahvehaneler, Türk insanın günlük yaşamında önemli bir yer tutmaktadır. İlk zamanlarda kahvehanelerin müşterileri toplumdaki değişmeye paralel olarak sosyal statüleri açısından seçkin insanlardan oluşmaktadır. Şehirleşme ve refahın artmasına bağlı olarak kahvehanelerin halk arasında ilgi görmesi üzerine Eyüp'ün mahallelerinde açılan kahvehane sayısı artmıştır. Her mahallede en az bir tane bulunan ve mahalle erkeklerinin vakit geçirdiği, eğlencelerin düzenlendiği bu mekânlarda bazen insanları rahatsız edecek olumsuz olaylar da meydana gelebilmektedir. Nazperver Mahallesi'nin¹⁵² girişinde bulunan kahvehanede eşkiyaların mahalle halkına lâkap takıp, düdük ve zurna ile hakaret etmeleri mahallede huzursuzluğa sebep olmuştur. Bunun üzerine imam ve mahallelinin önde gelenleri şikâyetçi olarak kahvehanenin kapatılmasını istemiştir.¹⁵³

Eyüp Kazasında dönemin sanayi kuruluşları ve iş atölyelerinin yoğun olarak toplandığı yer Kiremitçi Süleyman Mahallesi'dir.¹⁵⁴ Burada mahalleye de ismini veren kiremitçilik adı altında çömlek,¹⁵⁵ tuğla,¹⁵⁶ kiremit, suyolları için künk¹⁵⁷ gibi malzemelerin üretildiği toprak sanayii gelişmişti. Bu bölgede yapılan kiremitçilik faaliyetleri kânûnnâmelerde de yer almaktadır.¹⁵⁸ Evliya Çelebi, bu mahallede

¹⁴⁵ 152, s. 34-b-2, 1143.

¹⁴⁶ 145, s. 23-b-2, 1131; 159, s. 15-b-1, 1146.

¹⁴⁷ 159, s. 33-a-2, 1146.

¹⁴⁸ 142, s. 6-a-3, 1133.

¹⁴⁹ "... *Düğmeciler Mahallesi*..." 147, s. 78-a-4, 1139 ve diğerleri.

¹⁵⁰ Haskan, İstanbul 2014, s.64.

¹⁵¹ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, C. 2, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996, s.355.

¹⁵² "... *Nazperver Mahallesi* ..." 139, s. 3-b-1, 1130 ve diğerleri.

¹⁵³ 139, s. 3-b-1, 1130.

¹⁵⁴ "... *Kiremitçi Süleyman Mahallesi* ..." 139, s. 7-b-3, 1130 ve diğerleri.

¹⁵⁵ 156, s. 23-b-1, 1142.

¹⁵⁶ 142, s. 42-a-3, 1133.

¹⁵⁷ 156, s. 7-b-1, 1141.

¹⁵⁸ *Ve Haslar sınırında kiremitçilerün ve kireşçilerün furunları var imiş, amile nesne vermezler imiş; teftiş edeler göreler, ... Akgündüz, Osmanlı Kânûnnameleri ve Hukûkî Tahlilleri*, C. 1, s. 464.

caddenin iki tarafında çanakçı, çömlekçi ve bardakçı esnafına ait çok sayıda dükkânın bulunduğunu belirtir.¹⁵⁹ XVIII. yüzyıl'da *çömlekçiler sûku*¹⁶⁰ adlı yerde bu esnafa ait dükkânların yanında kebabçı, hoşabçı¹⁶¹ yoğurtçu,¹⁶² bakkal,¹⁶³ ekmek fırını,¹⁶⁴ berber¹⁶⁵ çörekçi¹⁶⁶ paçacı¹⁶⁷ dükkânları da bulunmaktadır. Mahalle sakinlerinden başka bölgedeki işyerlerinde çalışanların da ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak birçok dükkâna sahip büyük bir alışveriş merkezi olması bu bilgiyi doğrular niteliktedir. Kiremitçi Süleyman Çelebi tarafından yaptırılan caminin adının kiremitin renginden dolayı Kızıl Mescid olması bu meslekle bağlantılı olabileceğini akla getirmektedir. Kiremit ve çömlek yapımında kullanılan toprağın¹⁶⁸ temin edildiği Topçular Mahallesi'nde,¹⁶⁹ deri işlemeciliğinin yapıldığı debbağhaneler de bulunmaktadır.¹⁷⁰ Zamanla bunların sayısının artması sonucu oluşan kötü koku ve çevre kirliliği mahalle sakinlerinin yanında özellikle vaktinin çoğunu burada geçiren padişahı da rahatsız ettiği için çalışmalarına izin verilmeyip başka yere taşınmaları emredilmiştir.¹⁷¹ Ancak buna direnen esnafın Yedikule'ye taşınması için fermân yayınlanmasıyla¹⁷² muhtemelen bu emre uymak zorunda kalmışlardır. Ayrıca mahallede mum imalatının yapıldığı şem'hâneler¹⁷³ ve bunların satıldığı dükkânlar¹⁷⁴ bulunmaktadır.¹⁷⁵

2.1.1.3. Ebedî İstirahatgâh Mahallesi

Eyüp'e uzaktan bakıldığında Eyüp Sultan Camii'nin etrafı ile batı tarafındaki yüksek tepenin servi ağaçlarıyla kaplı ve mahallelerin çoğundan daha büyük yeşil bir alan görülür. Burası, Eyüp'tekilerle birlikte başka yerlerde yaşayanların da gömülmeyi tercih ettikleri hatta bunu vasiyet ettikleri İstanbul'un büyük

¹⁵⁹ *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. 1-2, (Sadeleştiren: Tevfik Temelkuran), İstanbul: Üç-Dal Neşriyat Yayınları, 1986, s.303.

¹⁶⁰ "... *Çömlekçiler Sûku*..." 141, s. 56-b-2, 1132 ve diğerleri.

¹⁶¹ 141, s. 56-b-2, 1132.

¹⁶² 146, s. 74 a-1, 1137.

¹⁶³ 142, s. 46 b-2, 1133.

¹⁶⁴ 150, s. 34 a-3, 1140.

¹⁶⁵ 147, s. 45-b-3, 1138.

¹⁶⁶ 147, s. 63-b-4, 1139.

¹⁶⁷ 147, s. 72-a-4, 1139.

¹⁶⁸ 155, s. 16 a-2, 1143.

¹⁶⁹ "... *Topçular mahallesi* ..." 139, s. 31-a-1, 1130 ve diğerleri.

¹⁷⁰ 146, s. 44-a-2, 1137.

¹⁷¹ 156, s. 24-b-2, 1142.

¹⁷² 156, s. 17-b-2, 1141.

¹⁷³ 146, s. 28-a-3, 1137.

¹⁷⁴ 140, s. 72-b-1, 1131.

¹⁷⁵ Yukarıda sayılan mahallelerden başka Eyüp'te ayrıca Musa Çavuş Mahallesi (141, s. 36-a-4, 1132 ve diğerleri), Süleyman Subaşı Mahallesi (139, s. 11-b-2, 1130 ve diğerleri), (139, s. 10-a-2, 1130 ve diğerleri), Zal Mahmud Paşa Mahallesi (139, s. 7-b-2, 1130 ve diğerleri), Zeynep Hatun Mahallesi (139, s. 11-b-1, 1130 ve diğerleri), Zühre Hatun Mahallesi (139, s. 53-a-1, 1130 ve diğerleri), Kasım Paşa Mahallesi (139, s. 25-b-3, 1130 ve diğerleri), Ahmed Dede Mahallesi (139, s. 18-a-1, 1130 ve diğerleri), Dere Mahallesi (147, s. 36-a-1, 1138 ve diğerleri) adlı mahallelere sicillerde rastlanmıştır.

mezarlıklarından birisidir. Bunun da en önemli sebebi buranın insanlarca mübarek bir mekân kabul edilmesidir.

Asıl büyük mezarlık caminin batısında ve çoğu Haliç'e bakan tepededir. Tamamen servi ağaçlarıyla dolu olan bu yeşil alandaki mermer mezarlar uzaktan da fark edilmektedir. Özellikle cuma günleri burası pek çok kişinin ziyaretgâhıdır. Mezarlığın içinden geçip zirveye doğru giden dar yolun etrafındaki mezarlar yüksek tabakadan kişilere aittir. III. Ahmed'in kızı Saliha Sultan (1715-1778), hanım sultanlardan Esmâ Sultan (1743-1788) bunlardan birkaçıdır.

Başta sadrazamlar olmak üzere devletin diğer ileri gelenleri, ulemâ, meşâyih, üdebâ, zengin, esnaf, sanatçılar vs. buraya defnedilmişlerdir. Bu kişiler halktan farklı olarak çoğu kendine bir türbe veya gösterişli mermer bir mezar yaptıyordu. Sadrazam Sokullu Mehmed Paşa (1506-1579), Ferhat Paşa (1595), Hüsrev Paşa (1756-1855), Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi (1490-1574), Kapdan-ı Derya Mustafa Paşa (1533), devlet adamı Nakkaş Hasan Paşa (1622), Beşir Ağa (1652-1746), Şair Kadı Sümbülzâde Vehbî (1719-1809), Minyatürcü Levnî (1732), Musikîşinas İtrî (1640-1712), Hattat Nigarî (1494-1574) cami etrafındaki hazirelerde türbesi veya mezarı bulunan meşhur kişilerden sadece birkaçıdır.¹⁷⁶

Sıradan insanların akrabaları olup onlara dua okumak isteyenler ise çok daha içerilerde ve sarp yerlerdeki kabirlere ulaşmak için epeyce çaba sarfetmek zorundaydılar.

2.1.1.4. Lâle Devri

XVIII. yüzyıla gelindiğinde yerleşim dokusu olarak Batı etkisinin görüldüğü yerlerden biri Eyüp olmuştur. Şehir, bir taraftan surlara doğru genişlerken diğer taraftan Haliç sahili boyunca yeni mahallelerin kurulmasıyla daha da büyümüştür.¹⁷⁷ XVIII. yüzyıl başlarında, Ayvansaray kapısı haricinde III. Ahmed'in kızlarından Hatice Sultan,¹⁷⁸ Fatma Sultan ve diğer kızları Saliha Sultan (1715-1778), Büyük Esmâ Sultan (1726-1778) ve Zübeyde Sultan (1728-1756)¹⁷⁹ için yapılan saraylar

¹⁷⁶ Hans-Peter Laqueur, *Hüve'l-Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, s. 33.

¹⁷⁷ Hatice Kara, "Eyüp Sultan Yerleşme Dokusunun Tarihsel Süreç İçinde Gelişimi-Değişimi", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla 8-10 Mayıs 1998 II. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları No:52, 2009, s. 286.

¹⁷⁸ 155, s. 1-b-2, 1143.

¹⁷⁹ Tülay Artan, "Eyüp'ün Bir Diğer Çehresi: Sayfiye ve Sahilsaraylar", *Eyüp: Dün/Bugün* 11-12 Aralık 1993, (ed.:Tülay Artan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, 106-114, s. 110.

bulunmaktadır.¹⁸⁰ Beyhan Sultan'ın Şah Sultan Mahallesi'ndeki sarayından başka,¹⁸¹ Haliç'in güzel manzarasını değerlendirmek isteyen diğer hânedân mensubu kadınlar da sahil boyunu köşkler ve kasırlarla donatmışlardır. Valide Sultan Yalısı,¹⁸² Cami-i Kebîr Mahallesi'nde Rukiye bt. Azamet Giray için yapılan yalı,¹⁸³ Defterdar iskelesinde Atike Sultan Yalısı¹⁸⁴ bunlardan birkaçıdır.

Fâtih zamanında ilk nüvesi teşkil edilen Eyüp, daha sonraki padişahlar döneminde de büyümeye devam etmiştir. Lâle Devri'nde en gelişmiş şekline ulaşan Eyüp Kazasının cadde ve sokakları da bu planlı yapılanmanın sonucu olarak oldukça düzenlidir. Ev alım-satım hüccetlerinden anlaşıldığına göre hemen hemen her ev bir cadde¹⁸⁵ veya bir sokağa cephelidir. Çıkmaz sokak neredeyse yok gibidir. Sokaklar daha ziyade Haliç'e çıkmaktadır. Yine hüccetlere göre her ev muhakkak bahçelidir¹⁸⁶ ve bahçelerinde ağaçlar pek çoğunda ise çiçekler bulunmaktadır.

Eyüp'ü bu özellikleriyle bir sanat tarihçisi olarak Semavi Eyice şu sözlerle tasvir etmiştir:

Yabancıların kutsal şehir olarak adlandırdıkları Eyüp Sultan, İstanbul'un dışında haliç'in kıyısında yeşil servilerin gölgelediği büyük mezarlığı ile adeta apayrı bir şehir olarak doğmuş ve gelişmişti. Sessiz ve sadece yayaların dolaştığı dar sokaklarını ağaçlar yeşillendiriyor, bahçelerden sarkan mavi salkımlar süslüyordu.

Padişahların kılıç alayları, türbe ziyaretleri bu semte ayrı bir renk ve haşmet sağlıyordu. Şehrin kara tarafı surların, kıyıda Alibeyköy yönünde yalılar ve sahil saraylar gösterişli ve alımlı mimarileri ile semtin güzelliğine büyük katkıda bulunuyordu. Bunların gerisinde ağaçların arasında başta Eyüp Sultan Camii olmak üzere diğer irili ufaklı camii ve mescidlerin minareleri ve yamaçlarda yukarılara doğru tırmanan mezar taşları bu kutsal şehrin dış görünümünü tamamlıyordu. Eyüp Sultan semtinin insanları, aşı boyalı yalı ve sahil sarayların teşkil ettiği kıyı dizini ile mezarlıkların yeşilliği arasında Eyüp Sultan camii ile diğer mabetlerin etrafındaki mahallelerdeki evlerde yaşıyorlardı. Bu ahşap konutların aralarında mütevâzi küçük evler olduğu gibi oldukça büyükçe evler hatta konaklar da vardı.¹⁸⁷

¹⁸⁰ Gündegül Parlar, "Gravürlerde Eyüp", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla 9-11 Mayıs 1997 I. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, s. 25.

¹⁸¹ 141, s. 15-a-3, 1131.

¹⁸² Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, s. 221.

¹⁸³ 139, s. 22-a-1, 1130.

¹⁸⁴ 151, s. 81-b-2, 1140.

¹⁸⁵ "... *Tarîk-i âmm* ..." 139, s. 15-a-3, 1130 ve diğerleri.

¹⁸⁶ "... *Bağçe* ..." 139, s. 28-a-1, 1130 ve diğerleri.

¹⁸⁷ Semavi Eyice, "Eyüp Sultan Semtinde Tarih ve Sanat Tarihi", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla 8-10 Mayıs 1998 II. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, s. 30-31.

2.1.2. Eyüp'ün Taşrası

XVIII. yüzyıl başlarında Eyüp merkez kazasına bağlı köyler ile her biri birer nâib tarafından yönetilen¹⁸⁸ Hasköy,¹⁸⁹ Silivri,¹⁹⁰ Terkos,¹⁹¹ Çatalca,¹⁹² Büyük¹⁹³ ve Küçük Çekmece,¹⁹⁴ Ereğli nahiyeleri ile bunların köyleri Eyüp Kazası'nın taşrasını oluşturmaktadır.

Eyüp merkeze bağlı köylerden on iki tanesi “suyolu karyeleri” olarak geçmektedir. Karka,¹⁹⁵ Küçük Köy,¹⁹⁶ Bağçe Köy (nâm-ı diğer Yenice-i Belgrad),¹⁹⁷ Kemerci Belgrad,¹⁹⁸ Bergos,¹⁹⁹ Avasya,²⁰⁰ belgelerde en çok adı geçenlerdir. Bu köylerin zimmîlerden oluşan ve “suyolcu” denilen halkı, İstanbul'un beledî işlerinden olan şehre su getirme, suyun künk denilen toprak borularla mahallelere dağıtılması gibi işleri de yapmaktaydılar. Bu vazife Müslim ve gayrimüslim herkese verilebiliyor ve Su Nazırlığı tarafından idare ediliyorlardı. Su yollarının yapım ve tamirinin yanında Dersaâdet'in suyunun kesilmemesi bunların en önemli göreviydi. Her türlü vergiden muaf olan su yolcularının vefatları durumunda oğulları bu mesleğe atanırdı.²⁰¹

Nahiyelerden Hasköy dînî ve etnik yapı çeşitliliği ile Baba Haydar Nakşibendî Mahallesi'ne benzerlik göstermektedir. Eyüp Kazasındaki Yahudiler ağırlıklı olarak en az beş mahalleye²⁰² sahip olan Hasköy'de oturmaktadır. 1492 sonrası İspanya'dan gelen Sefarad Yahudilerinden olan Portakal Cemaati, Elhac Şaban Mahallesi'nde yerleşmeyi tercih etmiştir.²⁰³ Yahudilerin oturduğu bu semtte ticaretin oldukça canlı olduğunu, ev fiyatlarının diğer nahiyelere göre pahalı olmasından anlamak mümkündür. Hasköy'de, fakir olup bir eve sahip olamayan ve her milletten

¹⁸⁸ “... Terkos Nâibi ...” 148, s. 79-b-1, 1139 “... Ereğli Nâibi ...” 156, s. 2-b-1, 1141.

¹⁸⁹ “... Hasköy Nahiyesi ...” 139, s. 1-b-1, 1130 ve diğerleri.

¹⁹⁰ “... Silivri Nahiyesi ...” 139, s. 7-b-3, 1130 ve diğerleri.

¹⁹¹ “... Terkos Nahiyesi ...” 139, s. 5-b-1, 1130 ve diğerleri.

¹⁹² “... Çatalca Nahiyesi ...” 139, s. 28-a-2, 1130 ve diğerleri.

¹⁹³ “... Büyük Çekmece Nahiyesi ...” 141, s. 71-a-1, 1132 ve diğerleri.

¹⁹⁴ “... Küçük Çekmece Nahiyesi ...” 141, s. 14-b-2, 1131 ve diğerleri.

¹⁹⁵ “... Karye-i Karka ...” 139, s. 18-b-3, 1130 ve diğerleri

¹⁹⁶ “... Karye-i Küçük Köy ...” 139, s. 14-a-3, 1130 ve diğerleri.

¹⁹⁷ “... Karye-i Bağçe Köy ...” 139, s. 21-b-1, 1130 ve diğerleri.

¹⁹⁸ “... Karye-i Kemerci Belgrad ...” 140, s. 30-a-1, 1131 ve diğerleri.

¹⁹⁹ “... Karye-i Bergos ...” 140, s. 7-b-1, 1130 ve diğerleri.

²⁰⁰ “... Karye-i Avasya ...” 139, s. 38-a-3, 1130 ve diğerleri.

²⁰¹ Yücel Özkaya, XVIII. Yüzyıl Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı, Ankara: Kültür Bakanlığı. Yayınları, 1985, s. 83-85. Ahmet Refik Altınay, Eski İstanbul, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1931, s. 67.

²⁰² “... Kiremitçi Ahmet Çelebi Mahallesi ...” (139, s. 1-b-1, 1130 ve diğerleri) “... Elhac Şaban Mahallesi ...” (141, 32-a-2, 1132 ve diğerleri); “... Keçeci Mahallesi ...” (139, s. 44-b-2, 1130 ve diğerleri); “... Abdüsselam Mahallesi ...” (139, s. 49-b-1, 1130 ve diğerleri); “... Turşucu Mahallesi ...” (141, s. 10-b-2, 1131 ve diğerleri)

²⁰³ 140, s. 21-b-2, 1131.

ailelerin kaldığı yer olan²⁰⁴ yahudihâne,²⁰⁵ müteehhilîn odaları²⁰⁶ ve bekâr insanların kaldığı pansiyon tarzında Kefere Odaları,²⁰⁷ adıyla anılan bina komplekslerinin varlığı dikkat çekmektedir. Bu yapıların çokluğu, muhtemelen ticarî canlılık ve diğer iş imkânlarının fazlalığı ile alakalıdır. Bu sebeple çalışmak için gelen bekâr veya ailesinden ayrı erkek nüfus yoğunluğu ahlâkî bazı problemlerin de ortaya çıkmasına neden olmuştur. Örneğin, Hasköy Sütlüce’de oturan *yahudiden dönme Mustafa*, evine fahişe getirerek içkili âlem düzenlemiş ve evini gizli genelev haline getirmiştir. Bu tür ahlakî durumlarda halk ile birlikte baskın yapma yetkisi bulunan mahalle imamının önderliğinde²⁰⁸ girilen evde Mustafa, kendisini yalancı şahitlerle kurtarmaya çalışmasına rağmen ahalinin de talebi doğrultusunda mahalleden ihraç edilmiştir.²⁰⁹ Elhac Şaban Mahallesi’nden mühtedî Mehmed Ağa b. Abdurrahman sadece Müslüman olmakla kalmamış aynı zamanda Müslümanların hayrına bir de vakıf kurmuştur. Vakfın yanında bir de tekke veya *semahânenin*²¹⁰ bulunması tasavvuf faaliyetlerinin burada da yapıldığına işarettir. Muhtemelen bu tasavvuf faaliyetleri mühtedîlere yönelik olabilir.

Yahudilerle meskûn olan bu kasabada Türkler, Ermeniler ve Rumlarla iç içe yaşamakta olup, mahallede Rum²¹¹ ve Ermeni kilisesi de²¹² bulunmaktadır.

Diğer nahiyeleri olan Silivri, Terkos, Çatalca, Ereğli ile bunların köyleri Eyüp Kazasının tarım bölgesini oluşturmaktadır. Büyük ve Küçük Çekmece nahiyeleri de aynı özelliğe sahiptir. Bunun yanında Eyüp Kazası aynı zamanda İstanbul’un Rumeli kapısıdır. İstanbul’a gelen ve İstanbul’dan giden yolcuların ücreti karşılığında halk tarafından ağırlanması kanunnâme gereğidir.²¹³ Yine Eyüp, ülkeye gelen-giden elçilerin karşılandığı ve uğurlandığı bir mekân olmuştur.²¹⁴ Burası aynı zamanda Rumeli’ye yapılan seferlerde sol kol güzergâhındadır.²¹⁵ Dolayısıyla Eyüp halkı, ordunun sefere gitmesi ve seferden dönmesine şahit oluyordu.

²⁰⁴ 139, s. 28-b-1, 1130. Cengiz Şişman, “Osmanlı “ Millet”lerinin Girift İlişkileri: 17. Yüzyıl Hasköy Şer’iye Sicillerinde Kaydedilen Bir Cinayet Öyküsü”, *Osmanlı Araştırmaları*, S. XX, İstanbul 2000, s. 385.

²⁰⁵ 139, s. 1-b-1, 1130.

²⁰⁶ 140, s. 41-b-1, 1131.

²⁰⁷ 150, s. 97-a-2, 1141.

²⁰⁸ Boyar ve Fleet, s. 134.

²⁰⁹ 144, s. 44-b-2, 1135.

²¹⁰ 141, s. 8-a-2, 1128; Semahâne: Mevlevihânelerde sema ayini yapılan yerdir. Ünal, s.604; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2011, s.1091.

²¹¹ İncicyan, s. 96; 150, s. 64-b-2, 1140.

²¹² 150, s. 97-a-2, 1141.

²¹³ Akgündüz, *Osmanlı Kânûnnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*, C. 1, s. 463.

²¹⁴ 156, s. 6-a-1, 1141. Nemçe Elçisi’nin de Çekmece-i Sagîr’den giriş yaptığı ve burada karşılandığı görülmektedir.

²¹⁵ Romalıların siyasî amaçlarla yaptıkları Osmanlı sol kolu; İtalya ile Doğu Eyaletleri arasındaki ilişkileri kolaylaştırmak, askeri ve idari ihtiyaçları karşılamak, giderek daha uzak sınırlara yönelen birliklerin

2.1.3. Sosyalleşme Alanı Olarak Mesire Yerleri

Eyüp'ün, kutsallığının yanında diğer bir özelliği de meşhur mesire yerlerine sahip olmasıdır. Deniz, sahil, akarsular gibi doğal güzelliklerinin tamamlayıcısı olan yeşilliklerle kaplı açık alanlara sahip olan Eyüp kazasındaki mesire yerlerinin eski dönemlerden beri var olduğu ve kullanıldığı bilinmektedir. Bizans döneminde de mesire yeri olarak kullanılan bu bölgeye *yeşil* anlamına gelen *Kosmidion* denilmekteydi.²¹⁶

Eyüp ve çevresinde saray mensuplarının, halkın eğlenmek-dinlenmek için sosyalleşme ve rekreasyon alanları olarak kullandıkları küçüklü-büyükü mesireler vardır. Ebussuûd Efendi, Eyüp'ü “Şeh-nişîn-i²¹⁷ İstanbul” diye tarif ederken,²¹⁸ hâne halkı için evlerdeki nefes alma yeri olan balkona benzetmiştir. Nitekim mesireler, sadece Eyüp sakinlerinin değil, aynı zamanda İstanbul ve Galata'da yaşayanların da haftanın iş yorgunluğunu ve şehir hayatının stresini attıkları yerler olmuştur. Bunların en ünlüsü ve aynı isimle anılan derenin iki yakasındaki Kağıthâne²¹⁹ mesiresidir. Kanunî döneminden beri halkın ilgi gösterdiği bu yer Lâle Devri'nde Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın yaptırdığı sarayla daha da ününü artırmıştır.²²⁰ İsmi bu dönemle özdeşleşen İbrahim Paşa, bu suyun mecrasında ve çevresinde bazı düzenlemelere gitmiş, kıyılarına mermerler döşeterek, etrafını ağaçlarla süsletmiştir. Delikli mermerlerden bir havuzdan diğerine akan derenin yakınındaki padişah sarayının aşağısındaki arazilere devlet adamları tarafından birçok yazlık köşk, yalı ve bahçeler yapılmıştır.²²¹ Lâle Devri'nde mimarî alanda da gelişmeler olmuş ve Kağıthâne'de saray, köşk ve bahçeler yapılmıştır. Buradaki mimari yapılaşmada Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Paris dönüşünde getirdiği Versailles vb. saray ve köşkların planlarının uygulandığı.²²² söylene de mimari tarihçisi Sedad Eldem

hareketini ve yönetimini işlemlerini sağlamaktaydı. Bu yol Adriyatik Kıyısı Draç'tan başlayarak Selanik, Drama, Kavala, Gümölcine üzerinden İstanbul'a ulaşıyordu. İsmail Arslan, *Selanik'in Gölgesinde Bir Sancak: Drama (1864-1913)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2010, s. 55. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Eliazabeth A. Zachariadou, *Sol Kol: Osmanlı Egemenliği'nde Via Egnatia (1380-1699)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

²¹⁶ Zekiye Yenen, Oya Akın ve Hülya Yakar; *Eyüp: Dönüşüm Sürecinde Sosyal-Ekonomik-Mekânsal Yapı*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Yayınları, 2000, s. 81.

²¹⁷ Şeh-nişîn (Şâh-nişîn): Odanın dışarıya doğru olan uzantısı, balkon. Devellioğlu, s. 1150.

²¹⁸ Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli (1115-1134 / 1703-1722)*, C. II, (Yayına Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, A. Zeki İzgöer) İstanbul: Klasik Yayınlar, 2013, s. 1334.

²¹⁹ “... Karye-i Kağıthâne ...” 139, s. 26-b-2, 1130 ve diğerleri.

²²⁰ Seval Akpınar, “İstanbul'da Mesire Yerleri ve 1852 Tarihli Tenbihname”, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi –Dün, Bugün, Yarın*, S. 55, (Nisan 1972), İstanbul, s.10.

²²¹ İncicyan, s.95.

²²² Münir Aktepe, “XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kâğıdhane ve Sa'dâbâd”, *İstanbul Armağanı 4 Lâle Devri*, (Yayına Hazırlayan: Mustafa Armağan), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 2000, s. 89.

binaların Türk geleneği ile uyumlu olduğunu ifade etmektedir.²²³ Diğer taraftan bu yapılaşma halkı da cezbetmiş ve burada Sa'dâbâd²²⁴ adında Eyüp Kazasına bağlı yeni bir yerleşim yeri oluşmuştur. Haliç kıyısını süsleyen yapılarla dolu bu romantik kasaba mesire eğlencelerinin de merkezi haline gelmiştir. Kağıthâne'ye gidecekler, kara veya deniz yoluyla ilk önce Eyüp'e uğrarlar, yiyeceklerini buradaki çarşıdan alırlardı.²²⁵

Alibeyköy, Eyüp'ün diğer mesire yeridir. III. Ahmed tarafından burada da bazı çevre düzenlemeleri yapılarak havuzlar inşa ettirilmiştir.²²⁶ Kağıthâne gezilerinde mutlaka buraya uğranmıştır.²²⁷

Mesireler kadar olmasa da başta padişah olmak üzere insanların güzel vakit geçirmek için gittikleri yerlerden birisi de bahçelerdir. Bunlardan Kağıdhane Deresi'nin ağzında, ağaçlarla süslü²²⁸ *Karaağaç Bahçesi* de denilen Hadîka-i Hâssa'da²²⁹ zaman zaman padişahın da gittiği bir saray ve İbrahim Paşa'nın da bir köşkü bulunmaktadır.²³⁰ Valide Sultan Bahçesi denilen Hadîka-i Hâssa²³¹ ile Davud Paşa Bahçesi²³² de Eyüp'teki diğer hadîka-i hâssalardır.

2.2. Sakin-Sakineler

Eyüp merkez ve taşrasının demografik yapısını anlayabilmek için buranın kuruluş tarihine kadar gitmek gerekir. Bilindiği üzere İstanbul fethedildiğinde belli oranda boşalmış olan şehrin yeniden imâr ve iskânı en önemli konulardan birisi olmuştur. Bu bağlamda Anadolu'nun çeşitli yerlerinden buraya müslüman ve gayrimüslim nüfûs göç ettirilmiştir. Örneğin Karaman bölgesinden İstanbul'a sürgünler gerçekleştirilmiştir. Büyük Karaman, Küçük Karaman ve Aksaray gibi

²²³ Bu konudaki tartışma için bkz. Can Erimtan, "Sadâbâd Algısı: "Lale Devri" ve Osmanlı-Safevi Rekabeti", (Derleyen: Dana Sajdi), *Osmanlı Laleri, Osmanlı Kahvehaneleri*, (Çeviren: Aylin Onacak) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014, s. 61-88.

²²⁴ "... Karye-i Sa'dâbâd ..." 144, s. 28-a-1, 1135 ve diğerleri.

²²⁵ Sakaoğlu, s. 70.

²²⁶ Reşat Ekrem Koçu, "Alibey Köyü" *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul: Neşriyat Yayınları, 1958, s. 640.

²²⁷ Selma Mine Erses, "Kuruluştan Günümüze Eyüp Sultan'da Kimlik Arayışı", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla 8-10 Mayıs 1998 II. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2009. s. 302.

²²⁸ İncicyan, s. 95.

²²⁹ Hadîka-i Hâssa: Saray haricinde hâssa bostancıları adlı bostancıların gözetiminde olan bahçe ve bostanlardır. Ünal, s. 281.

²³⁰ 144, s. 27-a-1, 1135.

²³¹ 146, s. 38-a-2, 1137.

²³² 146, s. 44-a-1, 1137.

semtler bu bölgeden,²³³ getirilenlerin yerleştirildikleri yerler olduğu için bu adlarla anılmaktadır.

Fetihten sonra sekiz mahalle olarak kurulan Eyüp'ün iskânı için getirilenlerin arasında Bursalı zengin tüccar aileler de vardı.²³⁴ Bu gelenler yalnız Müslümanlardan ibaret olmayıp içinde Rumlar ve Ermeniler de bulunmaktadır. XV. yüzyıldan itibaren ise Museviler de bölgeye yerleştirilmiştir. İlerleyen yıllarda hem Anadolu'dan hem de Balkanlardan eli iş tutan, meslek erbabı, zanaatkâr, esnaf ve çiftçiler gelerek şehrin hem fizikî hem de nüfûs açısından daha da gelişmesini sağlamışlardır.

Lâle Devri Eyüp'ü genel olarak diğer Osmanlı şehirlerinin karakteristik özelliğine sahiptir. Yani hâkim unsur Türk ve Müslüman halktır. Farklı yanı ise Padişah, sadrazam ve diğer bazı üst düzey yöneticilerin -belli dönemler için de olsa- burada ikamet etmesidir. Ayrıca payitahtın yorucu, stresli hayatından uzaklaşmak ve tabiî güzelliklerle iç içe olmak isteyenlerin yanında emekli memurların da gelip yerleştiği bir yer²³⁵ olduğu şu birkaç örnekten kolayca anlaşılmaktadır: Sâbık İstanbul kadısı Sun'ullah Efendi, Haremeyn Kâtibi Ali Efendi,²³⁶ Emir-i Alem İsmail,²³⁷ sâbık Bostancıbaşı El-hac Mustafa Ağa.²³⁸ Bunlardan başka Anadolu'nun muhtelif yerlerinde önemli görevlerde bulunanlar da ömürlerini burada tamamlamak istemişlerdir: sâbık Erzurum kadısı Ahmed Efendi,²³⁹ sâbık Hanya Kadısı Ali Efendi²⁴⁰ den başka sâbık Uşak Kadısı olan El-hac Mehmed Efendi²⁴¹ ve sâbık Rumeli Kazaskeri Ataullah Efendi Cami-i Kebîr Mahallesi'nde²⁴² sâbık Selanik Kadısı Kiremitçi Süleyman Mahallesi'nde²⁴³ sâbık Bursa kadısı ise Nişancı Paşa Mahallesi'nde²⁴⁴ oturmaktadır. Mütedeyyin kişiler de kutsallığı sebebiyle oturmak için Eyüp'ü tercih etmiş olabilir. Sakinler arasında çok sayıda Hz. Peygamberin soyundan geldiği için *seyyîd*²⁴⁵ ünvânı taşıyan kişilerin bulunması yine Eyüp'ün maneviyat merkezi olması ile doğrudan alâkalı olmalıdır. Seyyîd ve şeriflerin sayısı

²³³ Yahya Başkan, "Fâtihten Sultan Mehmet Döneminde Karaman Bölgesinden İstanbul'a Nakledilen Nüfûs", *Tarih Dergisi*, S. 55 (2012/1), İstanbul 2013, s. 128.

²³⁴ Ayverdi, s. 5.

²³⁵ Erses, s. 300.

²³⁶ 140, s. 67-b-2, 1131.

²³⁷ 145, s. 44-a-1, 1133.

²³⁸ 157, s. 45-a-1, 1145.

²³⁹ 140, s. 67-b-2, 1131.

²⁴⁰ 142, s. 49-a-1, 1133.

²⁴¹ 146, s. 11-a-2, 1136.

²⁴² 147, s. 27-b-1, 1138.

²⁴³ 154, s. 9-a-2, 1141.

²⁴⁴ 154, s. 125-a-2, 1142.

²⁴⁵ "... *Es-seyyîd* ..." 139, s. 9-b-3, 1130 ve diğerleri.

tam olarak bilinmemekteyse de belgelerde bu ünvânlı kişilerin yoğun bir şekilde karşımıza çıkması onların yaşamak için Eyüp'ü tercih ettiklerini düşündürmektedir.

Eyüp Kazasında oturan gayrimüslimlerin dağılımına baktığımızda Rumlar, Ermeniler ve Yahudilerin çoğunlukla Baba Haydar Nakşibendî Mahallesi'nde ikamet ettikleri, çok azının ise diğer mahallelerde oturdukları görülmektedir. Merkeze bağlı Atros,²⁴⁶ Karka²⁴⁷ Küçük Köy²⁴⁸ Bergos,²⁴⁹ Bağçe Belgrad²⁵⁰ Avasya²⁵¹ Nifos²⁵² gibi köyler tamamen Rum nüfûsdan oluşmaktadır. Taşrada ise Ereğli²⁵³ ve Terkos²⁵⁴ nahiyelerinde genellikle Rumlar bulunurken, Yahudiler ise daha çok Hasköy'de yerleşmeyi tercih etmişlerdir. Ermeniler ise diğer gayrimüslimlere göre daha dağınık bir yerleşim sergilemişlerdir.

Burada dikkat çeken diğer bir kesim de oturma izni olmadığı için kayıtlara *misafir* olarak geçen sakin ve sakinelerdir. Bunların büyük çoğunluğu Rumeli'nin kaza ve köylerinden²⁵⁵ çok azı da Anadolu'dan gelip²⁵⁶ *misafireten* Eyüp'te kalmaktaydılar. Bu misafirlerin bir kısmı Eyüp'te daha önceden tanıdığı bir ailenin yanında kalırken,²⁵⁷ çoğu, özellikle de bekâr olanları *odalarda*, pek azı da köylerde kalmaktaydılar. Bu kişiler daha çok vasıfsız işçi olarak çalışırken, bir becerisi bulunan veya sermayeye sahip olanlar taşçılık,²⁵⁸ bağçevanlık,²⁵⁹ bakkallık,²⁶⁰ çörekçilik,²⁶¹ paçacılık,²⁶² boyacılık,²⁶³ debbâğlık,²⁶⁴ gibi işler yapmaktaydılar. Suraiya Faroqhi'nin dikkat çektiği gibi, Eyüp Kazası göçmenler için cazibe merkezidir.²⁶⁵ Onların geldikleri yerlerdeki bağ, bağçe ve evlerini -öncelikle yakınlarına- satmaları ve tarlalarını ise devretmeleri artık burada yerleştiklerini ve

²⁴⁶ 139, s. 23-b-2, 1130.

²⁴⁷ 140, s. 77-b-2, 1131.

²⁴⁸ 141, s. 49-a-2, 1132.

²⁴⁹ 142, s. 45-b-1, 1133.

²⁵⁰ 151, s. 8-a-2, 1139.

²⁵¹ 139, s. 7-a-2, 1130.

²⁵² 140, s. 2-a-1, 1130.

²⁵³ 156, s. 2-b-1, 1141.

²⁵⁴ 147, s. 26-b-4, 1138.

²⁵⁵ "Fî'l- asl Vilâyet-i Rumeli'nde Avlonya Sancağı'nda vaki' Arnavud Belgrad Mahallâtından yeni mahalle ahalisinden olup Eyüp el- Ensâri'de misafir ..." 139, s. 8-a-2, 1130 ve diğerleri.

²⁵⁶ "Vilâyet-i Anadolu'da Kastamonu kazası ... ahalisinden olup Eyüp ... de misafir ..." 139, s. 39-a-2, 1130 ve diğerleri.

²⁵⁷ "Ebâ Eyüp el-Ensâri aliye rahmete ... elbari'de Ahmet Dede Mahallesinde, Fethi Çelebi menzilinde misafir sakine olan Ayşe bt. Hüseyin ..." 140, s. 19-a-2, 1131.

²⁵⁸ 146, s. 36-b-2, 1137.

²⁵⁹ 151, s. 19-b-4, 1139.

²⁶⁰ 139, s. 35-b-1, 1130.

²⁶¹ 142, s. 9-a-2, 1133.

²⁶² 142, s. 50-a-2, 1133.

²⁶³ 146, s. 58-a-1, 1137.

²⁶⁴ 154, s. 2-a-3, 1141.

²⁶⁵ Faroqhi, *Eyüp Kadı Sicillerine Yansıdığı Şekliyle 18. Yüzyıl "Büyük İstanbul"una Göç*, s. 45.

geri dönmeyi düşünmediklerini göstermektedir. Ayrıca bu grup içerisinde kadın göçmenlerin sayısı yok denecek kadar azdır.

Eyüp'te yaşayan halka ilgili bu genel bilgiden sonra araştırma konumuz olan Eyüp'teki kadınları ekonomik durumları itibari ile üç kategoride incelemek mümkündür: zengin, orta halli ve fakir. Eyüp'te yılın belli zamanlarında kendileri için yapılmış veya tahsis edilmiş saraylarda yaşayan hânedân mensubu kadınların varlığı bilinmekteyse de statüleri ve yaşam tarzları itibari ile konumuzun kapsamı dışındadır. Hânedân mensupları dışında olup, seçkin kesimi oluşturan kadın zümresi ya kendileri ya da kocaları zengin olanlar ile üst düzey yöneticilerin eşleridir. Osmanlı hukûk belgeleri olan sicil kayıtlarında kadınların geneli için *hatun* ifadesi kullanıldığı halde, bu seçkin zümreye ait olan kadınlar için dindarlıkları ve hayırseverlikleri sebebiyle *muhadderât*²⁶⁶ ünvanı ile anılmıştır: Zal Mahmud Paşa Mahallesi'nde merhum Ahmed Paşa'nın karısı fahrü'l-muhadderât Hatice bt. İbrahim Ağa,²⁶⁷ Takyecibaşı Mahallesi'nden olup cariyesini azat eden muhadderât Safiye Hanım,²⁶⁸ Zühre Hatun Mahallesi'nden vefat eden Mustafa Ağa b. Abdülvehap'ın eşi muhadderât Hatice Hatun bt. el merhum Mustafa Paşa,²⁶⁹ Cami-i Kebîr Mahallesi'nden Ahmed Bey b. merhum Mustafa Paşa'nın hanımı fahrü'l-muhadderât Fatma bt. İbrahim Ağa,²⁷⁰ Ahmed Dede Mahallesinde çeşme yaptıran fahrü'l-muhadderât Naziki bt. Abdullah,²⁷¹ Baba Haydar Nakşibendî Mahallesi'nden saraylı fahrü'l-muhadderât Hatice bt. Osman,²⁷² Kiremitçi Süleyman Mahallesi'nden fahrü'l-muhadderât Ayşe Hanım bt. Azimet Giray Han,²⁷³ Cami-i Kebîr Mahallesi'nden muhadderât Fatma Hanım bt. İbrahim Paşa²⁷⁴ bunlardan sadece birkaçıdır. Topluma örnek gösterilen bu kesim daha ziyade şehrin merkezinde ikamet etmekteydiler.

Bu zümre içinde sayabileceğimiz *Saraylı* olarak adlandırılan bir grup kadın daha vardır ki bunlar daha önce sarayda yaşamış, buradaki statülerine uygun olarak askerî kesimin farklı sınıflarına mensup kişilerle evlendirilerek *çerağ* edilenlerdir. Saraylı kadınların içlerinde Eyüp'te ikamet edenlerin kendilerinin veya eşlerinin

²⁶⁶ Tesettürlü, iffetli ve namuslu bayanlar için kullanılan bir terimdir. Ayrıca, boşanma sürecinde iddet süresini bekleyen ve bu konuda hassasiyet gösteren kadınlar anlamına da gelmektedir. Ünal, s. 484; Devellioğlu, s. 774.

²⁶⁷ 139, s. 11-a-2, 1130.

²⁶⁸ 145, s. 78-b-2, 1135.

²⁶⁹ 145, s. 85-a-2, 1135.

²⁷⁰ 146, s. 11-a-1, 1136.

²⁷¹ 146, s. 24-a-1, 1137.

²⁷² 146, s. 48-a-3, 1137.

²⁷³ 151, s. 14-b-2, 1139.

²⁷⁴ 155, s. 21-b-4, 1143.

ekonomik durumları oldukça iyidir.²⁷⁵ Bu kadınlar, sarayda kazanmış oldukları yaşam standartı, davranış şekilleri, konuşma tarzları, kılık-kıyafet, yiyecek-içecek kültürü gibi konularda edindikleri alışkanlıkları itibariyle, Eyüp kadınları tarafından taklit edilmiştir. Böylece saray eliti ile halk arasında köprü olmuşlardır. Saray gücünün halk üzerinde hissedilmesinin yanında sarayla ilişkileri devam eden bu kadınlar halkın nabzını da saraya yansıtıyor olmaları muhtemeldir.²⁷⁶

Diğer bir grup ise *şerîfe* ünvânlı kadınlardır. Bu ünvânı taşıyan kadınlar, Hz. Peygamber soyundan geldiği için hem devlet hem de halk tarafından saygın bir konuma sahiptir. Şerîfelerin de oturmak için tercih ettiği yer muhtemelen Eyüp'tür. Bu kişiler, Eyüp merkezde belli bir mahallede toplanmamış olup hemen hemen her mahallede ikamet etmektedirler. Ancak Cami-i Kebîr, Takyecibaşı ve Şah Sultan Mahalleleri daha ziyade tercih ettikleri yerler olmuştur. Köylerde ise şerîfe ünvânlı kadınlar yok denecek kadar azdır. Ev alım-satım hüccetlerinden anlaşıldığına göre gelir seviyeleri genellikle yüksektir. Şerîfelerin en fazla *Beşe* ünvânlı asker kökenli kişilerle evlenmeyi tercih ettikleri görülmektedir. İkinci ve üçüncü sırada *Ağa* ve *Çelebiler* gelmektedir. Diğerleri arasında ise *İmâm*, *Bostânî*, *Çavuş*, *Bey* ve *Efendi* gibi ünvân ve meslekler bulunmaktadır. Evlendikleri kişiler arasında *Es-seyyîd* ünvânı taşıyanların sayısı hiç de az değildir.²⁷⁷

Hâciye ünvânlı kadınlara az rastlanması dönemin şartları gereği kadınların hacca gidip gelmesinin zorluğu ile alakalıdır. Yine bu ibadetin oldukça masraflı olması bunun diğer bir sebebidir. Eyüp'teki kadın hacıların çoğunun şerîfe ünvânlı²⁷⁸ olması da şaşırtıcı değildir.

Eyüp kadınlarının elit kesimini oluşturan muhadderât, saraylı, şerîfe, hâciye ve diğer aristokrat kadınların genel nüfûsa oranını tam olarak tesbit etmek ne yazık ki mümkün değildir. Mahkemeye de çok fazla müracaat etmediklerini ve alım-satım

²⁷⁵ Alım-satım belgelerine göre; Saraylı Halime bt. Abdullah, Kasım Paşa Mahallesi'nde üç katlı evini Eyüp için oldukça yüksek bir rakam olan altı yüz elli kuruşa satarken (140, s. 58-b-1, 1131); Takyecibaşı Mahallesi'nden Saraylı Halime Hatun ve zevci Mehmed Ağa ortaklaşa üç yüz elli kuruşa ev almışlardır. (140, s. 60-a-1, 1131); Baba Haydar Nakşibendî Mahallesi'nden saraylı fahrü'l-muhadderât Hatice bt. Abdullah'ın vekîli kocası İsmail Bey b. Mehmed aracılığıyla 650 kuruşa satışı. (146, s. 48-a-3, 1137); Cami-i Kebîr Mahallesi'nden Ali Çelebi b. Mehmed'in İstanbul'da bulunan bir evi saraylı Saliha Hatun'a 500 kuruşa satması. (147, s. 50-b-1, 1139)

²⁷⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Argıt, *Manumitted Female Slaves of the Ottoman Imperial Harem (Sarays) in the Eighteenth Century Istanbul*.

²⁷⁷ 'Şerîfe' ünvânlı kadınların oturdukları mahalleler, ekonomik durumları ve evlilik tercihleri için sicillerdeki muhtelif yetmiş kayıt değerlendirilerek bu sonuca ulaşılmıştır.

²⁷⁸ " ... Baba Haydar Nakşibendî Mahallesi'nde hac dönüşünde vefat eden hâciye şerîfe Fatma Hatun..." 140, s. 63-b-1, 1131.

işlemlerini kendi aralarında gerçekleştirdiklerini düşünmekteyiz. Tereke kayıtlarına göre bunların sayısının çok fazla olmadığı görülmüş olup bu da tabii bir sonuçtur.

Eyüp kadınlarının çoğunluğunu orta tabaka oluşturmaktadır Tablo-4'de görüleceği üzere kadınların terekelerine göre % 21'i fakir olup, orta halli olanlar % 65'le en kalabalık sınıfı oluşturmaktadır. Zenginlerin oranı ise % 14'tür.

Eyüp'teki kadınların büyük çoğunluğunu hür ve Müslümanlar olanlar oluşturmaktadır. Bunların dışında her ne kadar sayıları tam olarak bilinmese de cariyeleri de kadın nüfusu içerisinde zikretmek gerekmektedir Osmanlı coğrafyasında kuzey kökenli olarak Rus ve Abaza; batı kökenli olarak da Eflak, Hırvat ve Macar asıllı köle ve cariyeler bulunuyordu. Bunlardan sayıca daha fazla olan Rus asıllı cariyeler, Osmanlı'ya bağlı olan Kırım Tatarları tarafından sınır bölgelerinde tutsak edilmişlerdi.²⁷⁹ Eyüp'te Kafkas ve Rus asıllı cariyelerden başka Arap asıllılarına da rastlanmaktadır.²⁸⁰

Eyüp'te bunların dışında daha önce bir şekilde hürriyetine kavuşmuş carie kökenli çok sayıda kadın bulunduğu sicillerdeki kayıtlardan anlaşılmaktadır. Defterlerdeki hüccetlerde, Eyüp'te ikamet eden önemli sayıda erkek veya kadının baba adının *Abdullah* olması oldukça dikkat çekicidir. İlk bakışta halkın neredeyse yarısı bu addan dolayı köle veya gayrimüslim kökenli olduğu intibaini vermekteyse de bu pek mümkün görünmemektedir. Yine bunların bir kısmı da ihtida edenlerden oluşmakta olabilir. Bu durumun muhtemel sebebi bu tür insanların diğerlerine göre daha fazla mahkemeye müracaat etmiş olmalarından kaynaklanıyor olabilir. Çünkü bu insanların geçmişlerindeki yokluk ve fakirlik duygusu, onları bu konuda daha titiz davranmaya ve işlerini sağlama almaya sevk etmiş olmalıdır.

Nahiye ve köylerdeki kadın nüfus profili Eyüp merkezden çok farklı görülmemektedir. Çoğunun halkı müslüman olan köylerin bir kısmı tamamen gayrimüslim iken bir kısmı ise karışıktır. Köydeki kadınlar genellikle ziraatla uğraşırken sicillere yansıdığı kadarıyla bazı gayrimüslim kadınların kiremit imalatçılığı,²⁸¹ yaparken bazılarının da bakkal dükkânı²⁸² çalıştırdıkları görülmektedir.

²⁷⁹ Faroqhi, s. 71.

²⁸⁰ 139, s. 7-b-2, 1130.

²⁸¹ 146, s. 58-b-2, 1137.

²⁸² 156, s. 59-a-4 1146.

2.3. Vakt-i Seferden Vakt-i Hazara

Devletlerin ve toplumların sosyal ekonomik, idarî ve siyâsî hayatlarını etkileyen iki zaman dilimi vardır. Bunlar savaş zamanı (vakt-i sefer) ve barış zamanı (vakt-i hazar)dır. Osmanlı Devleti'nde her açıdan zorlukların yaşandığı 1715-1718 Osmanlı-Avusturya Savaşı ilkinde bu durumun sona ermesi ile yaşanan huzur ve refah dönemi olan Lâle Devri (1718-1730),²⁸³ de ikincisine güzel bir örnektir. Bu durumun daha iyi anlaşılması için Lâle Devri'ne gelinceye kadar ki olaylara kısaca bakmakta yararlı olacaktır.

XVI. yüzyıl sonlarından itibaren savaşların yenilgilerle sonuçlanması, merkezi otoritenin zayıflaması, meydana gelen isyanlar, eşkiyalık faaliyetleri, ekonomik buhranlar, göçler ve salgın hastalıklar gibi olumsuzluklar devleti geriletmeye başlamıştı. Osmanlı Devleti açısından bir dönüm noktası olan 1699 Karlofça Antlaşması, XVIII. yüzyılda devletin dış siyasetini belirleyen en önemli etken olmuştur. Osmanlı Devleti, 1700 yılında Rusya ile yaptığı İstanbul Antlaşması'yla Rusya'nın Karadeniz'e çıkmasına sebep olmuştur. Böylece Devlet'in Karadeniz hâkimiyeti de sarsılmıştır. Bu süreç içerisinde Lehistan meselesinden dolayı Prut Savaşı'nda iki devlet tekrar karşı karşıya gelmiştir. Osmanlı Devleti için Karadeniz'deki hâkimiyetin tekrar kazanılması açısından önemli bir askerî zafer olan bu savaştan sonra²⁸⁴ Devleti'n hedefi Karlofça ile kaybettiği ve Venediklilere bırakmak zorunda kaldığı toprakları geri almak olmuştur. Bu amaçla Avusturya ve Venedik'le savaşan Osmanlı Devleti, aldığı yenilginin sonucunda Pasarofça Antlaşmasını (1718) imzalayarak²⁸⁵ batıdaki savaşlara son vermiştir.

Diğer taraftan XVII. yüzyılda, Yavuz Sultan Selim döneminde Bozoklu Celâl'in adına istinaden başlayan ve Anadolu'yu kasıp kavuran Celâlî isyanları (1595-1610),²⁸⁶ medrese öğrencilerinin çıkardığı Suhte ayaklanmaları²⁸⁷ ve diğer

²⁸³ Osmanlı tarihinde 1718-1730 yılları arası Lâle Devri olarak isimlendirilmektedir. Ancak bu isimlendirme dönemin kaynaklarında yer almamaktadır. Bu tabir ilk defa Yahya Kemal Beyatlı tarafından yazılan ve bu dönemi anlatan 'Eski Şiirin Rüzgarıyla adlı eserindeki "Bir Sâkî" başlıklı şiirinde kullanılmıştır. Bu isimlendirmede o dönemde hem lâle'nin pahalı ve popüler bir bitki olması hem de savaşların bitmesi sonucu ortaya çıkan huzur ortamını ifade eden bir simge haline gelmesi rol oynamıştır. (İsmail Acar, *Kökü Mazide Olan Âtî Yahya Kemal Hayatı- Eserleri-Fikirleri*, Liva Yayınları, s. 295; Semavi Eyice, "İstanbul Halkının ve Padişahlarının Ünlü Mesiresi: Kağıthâne", *İstanbul Armağanı* 3, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1997, s.81. (75-95) 1913'te İkdam Gazetesi'nde Ahmet Refik Altınay tarafından kaleme alınan makale ve daha sonra aynı isimle çıkardığı kitapta bu tabir kullanılmıştır. (Özcan, *Lâle Devri*, s. 82.) Yahya Kemal Beyatlı ve Ahmet Refik Altınay tarafından kullanılan Lâle Devri isimlendirmesi daha sonra kabul görek yaygınlaşmıştır.

²⁸⁴ Kemal Çiçek, "III. Ahmed (1703-1730)" *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 12, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 178.

²⁸⁵ Abdülkadir Özcan "Pasarofça Antlaşması", *DİA*, C. 34, s. 180.

²⁸⁶ Daha geniş bilgi için bkz. Mustafa Akdağ, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâlî İsyânları"*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995.

münferit eşkiyalık faaliyetleri sonucunda başlayan Celâlî fetreti döneminde köylü-reâya arasındaki *kaçgunluk*, *firarîlik* olaylarının artmasıyla İstanbul'a ve diğer şehir merkezlerine büyük çapta göçler gerçekleşmiştir.²⁸⁸

Yine XVII. yüzyıl, idarî ve ekonomik açıdan da Osmanlı Devleti'nin buhranlar yaşadığı bir dönem olmuştur. Bunlara bir de aynı yüzyılın ikinci yarısından itibaren esnaflaşma sürecine giren yeniçerileri de eklemek gerekmektedir.²⁸⁹ Bu sıkıntıların giderilmesi için hazırlanan lâyhalar çözüm olarak *kânûn-ı kadîme riâyet*'i göstermiştir. Geçmiş referans alan ıslahatlarla sınırlı gelişmeler kaydedilmiş, ancak uzun vadede bir çözüm getirilememiştir. Bu tarihlerde artık *devr-i sâbık*'a dönmenin mümkün olmadığını anlayan ve bir arayış içinde olan Osmanlı'nın dikkatini Batı dünyası çekmeye başlamıştı.

2.3.1. Lâle Devri

Lâle Devri'ne gelindiğinde savaşların bitmesiyle kısmî bir başarı sağlanmış ve bunun sonucu olarak da İstanbul'da *sulh ve sükûn* dönemi başlamış²⁹⁰ olmasının verdiği bir rahatlık ve iç karışıklıkların olmadığı bir huzur ortamı vardı. Halk, geçmişteki sıkıntılarını bu dönemde unutmaya çalıştı. Artık isyan ve ekonomik sıkıntıların getirdiği iç göçler de sona ermiş, ülke sükûnete kavuşmuştu. Buhranlardan kurtulmanın çaresini geçmişe dönmede aramak da bir sonuç vermemiştir. Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin ilk defa Fransa'ya elçi olarak gönderilmesiyle gözler Aydınlanma Çağı'nı yaşayan Avrupa'ya çevrilmişti. Böylece, Osmanlı'da Batı etkisinde bilim, kültür, edebiyat ve mimarînin yanında –gerek sarayın gerekse halkın– sosyal hayatında da değişiklikler ve gelişmeler yaşanmaya başlamıştır.

Dönemin önemli kültürel faaliyetlerinden birisi matbaanın kullanılmaya başlamasıdır. Burada ilk basılan eser Vankulu Lügatı'dır. Verilen fetva gereği dînî

²⁸⁷ Mustafa Akdağ, "Medreseli İsyanları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 1/4, (1949), İstanbul, s. 1; ayrıca suhte isyanları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Akdağ, s. 239-244.

²⁸⁸ Akdağ, s. 446.

²⁸⁹ Robert Mantran, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 1991, s. 85; Halil İnalçık Eyüp sicilleri üzerinde yaptığı çalışmasında da yeniçerilerin özellikle taşrada üretim faaliyetlerine katıldıklarını ortaya koymuştur. Halil İnalçık, "Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü", ed.: Tülay Artan, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, s. 9-14.

²⁹⁰ Lâle devri'nin sulh ve sükûn dönemi olduğu inancı tarihçiler arasında oldukça yaygın olmasına rağmen Niyazi Berkes bu fikre katılmamaktadır. Berkes, bu dönemde ve arkasında gelen yıllarda sürekli bir barış döneminin gelmediğini, iç huzurun sağlanmadığını ve toplumun refaha yönelmediğini söylemektedir. Ayrıca 1723'te İran'la savaşların başlaması ve 1730'da ise esnaf yeniçeri ayaklanması olması sebebiyle Lâle Devri'nin zannedildiği gibi barış ve huzur dönemi olmadığını belirtmiştir. Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011, s. 42.

eserler dışındaki kitapların basılmasına özen gösterilmiştir. Bu devirde bilim ve kültürün geniş çevrelere yayılması için de Sadrazam İbrahim Paşa, III. Ahmed ve Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'nin desteğini alarak tercüme faaliyetlerini başlatmış ve proje oldukça başarılı olmuştur. Proje kapsamında Arapça ve Farsça birçok eser tercüme edilerek Türkçeye kazandırılmıştır. Tercüme edilen eserler genellikle din ve tarih gibi sosyal alanlarla ilgilidir.²⁹¹ Eğitim, öğretim ve kültür seviyesini yükseltmek için kütüphaneler ve mektepler de açılmıştır.

Mimarî alanda da kayda değer gelişmeler olmuş; cami, medrese, çeşme, sebil gibi eserlerin yanında şehir planlaması ile ilgili faaliyetler de gerçekleştirilerek İstanbul'un imârına katkıda bulunulmuştur. Özellikle padişah sarayları, sadrazam ve vezir konakları inşa edilirken, Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa'dan getirdiği saray ve bahçe planları uygulanmıştır.²⁹² Böylece Haliç ve Boğaziçi yeni bir çehre kazanmıştır.

Lâle Devri, bu gelişmelerin yanında zevk, sefa ve eğlence hayatıyla da öne çıkmıştır. Dönemin padişahı III. Ahmed ve Sadrazam İbrahim Paşa bu hayatın baş aktörleri olmuştur. Savaş ve benzeri sıkıntılarla geçen süreci adeta unutmak istercesine yapılan bu eğlenceler, devlet ricâli için de rahat bir nefes alma dönemidir. İlbahar ve yaz aylarında saray ve köşklere kandil ışığında gazelhânlar, sâzendeler ve hânendeler eşliğinde sözlü Çırağan eğlenceleri düzenlenirdi. Padişahın ve sadrazamın eğlenceye düşkünlüğü bu âlemlerin sık sık düzenlenmesine neden olmuştur.²⁹³

Yine yaz mevsimlerinde tercih edilen bir diğer eğlence mekânı Eyüp ve civarındaki mesire alanlarıdır. Sırf bu amaçla inşa edilen *Sa'dâbâd* kompleksinin ismi, burada yapılan eğlencelerle özdeşleşmiştir. Ayın belli günlerinde sadrazam, padişah için ziyafetler düzenleyip, bu ziyafetlere Şeyhülislâm, Kaptan-ı Derya, Anadolu ve Rumeli Kazaskerlerinden başka ulemâ ve diğer önde gelen kişiler de davet edilirdi.²⁹⁴ Ayrıca başta valide sultan olmak üzere harem halkı da hizmetindekilerle birlikte yazın Eyüp'te bulunan sarayına gelirdi.²⁹⁵ Onlar da Sa'dâbâd'da kendi aralarında mesire eğlenceleri düzenlerlerdi. Hadîka-i Hâssa'dan

²⁹¹ İpşirli, s. 3; Salim Aydüz, "Lâle Devri'nde Yapılan İlimi Faaliyetler", *Divan*, 3 (1997/1) s. 143-170.

²⁹² Aktepe, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kağıthane ve Sa'dâbâd*, s. 89; Çiçek, *III. Ahmed (1703-1730)*, s. 180-181.

²⁹³ Necdet Sakaoğlu, "Çırağan Eğlenceleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 501.

²⁹⁴ Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli (1134-1141 / 1722-1729)*, C. III, (Yayına Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, A. Zeki İzgöer) İstanbul: Klasik Yayınlar, 2013, s. 1321.

²⁹⁵ Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli (1134-1141 / 1722-1729)*, C. III, s. 1595.

olan Karaağaç Bahçesi de padişah ve harem halkının hoşça vakit geçirmek için gittiği bu tür yerlerden biridir.

Uzun kış gecelerinde ise eğlenceler *helva sohbetlerine* dönüşmüştür. Çoğunlukla Sadrazam İbrahim Paşa, padişah için bu tür eğlenceler düzenlerken,²⁹⁶ bazen de padişah sarayında benzer eğlence meclisleri tertip etmiştir. Gerek Topkapı sarayında gerekse Çırağan'da düzenlenen bu etkinliklere devlet ricâlinin yanında devrin şairleri de katılmıştır. Nedim ise bunların içerisinde en ünlüsü olup, adı Lâle Devri ile birlikte anılmıştır. Bunun sebebi İstanbul'u, Çırağan'ı ve Sa'dâbâd'da yapılan bu eğlenceleri, Kağıdhâne'deki mesireleri, Haliç ve Göksu'daki kayık gezintilerini, lâle bahçelerini tüm detaylarıyla işlemedir.²⁹⁷ Hem şiir hem de minyatür alanında bu dönemin bir diğer ünlü sanatçısı Levnî'dir.²⁹⁸

2.4. Sosyal Hayattan Kesitler

Padişah, harem halkı, devlet erkânı ve varlıklı kimselerin düzenlemiş oldukları eğlencelere özellikle de orta sınıf halk da uzak kalmamıştı.²⁹⁹ Saray mensupları ve aristokrat ailelerin eğlencelerine özenen ve taklit etmeye çalışan halk kendi sosyal statülerine ve gelir seviyelerine göre bir eğlence tarzı oluşturmuşlardı. İstanbullular, özellikle yaz aylarında dinlenmek amacıyla Kağıthâne mesiresindeki rekreasyon alanlarında ağaçların gölgesi altında, kuş sesleri eşliğinde, sular fışkıran fiskiyelerin çevresinde eğlenerek geçiriyorlardı. Buraya insanlar iki şekilde geliyorlardı: Kara yoluyla gelmek isteyenler süslü arabalarla, deniz yolunu tercih edenler ise çiçeklerle süslenmiş kayıklarla mesire alanlarına ulaşıyorlardı. Dönemi anlatan minyatürlerde³⁰⁰ salıncakta sallanan genç kızlar, etrafta koşturan çocuklar, çalgılarla eğlenen kadınlar resmedilmiştir.

Gerek mesire yerlerinde yapılan eğlenceler gerekse Göksu ve Haliç'te yapılan kadınlı-erkekli kayık gezintileri Osmanlı toplumunda şimdiye kadar pek alışkın olunmayan dinî, ahlakî ve örfî yaşayışa aykırı bir hayat tarzı ortaya

²⁹⁶ Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâîl Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli (1134-1141 / 1722-1729)*, C. III, s. 1473.

²⁹⁷ Daha geniş bilgi için bkz. Karataş, *Nedim Divanı'nda Lâle Devri Sosyal Hayatı'nın İncelenmesi*.

²⁹⁸ Levnî hakkında bkz. Gül İrepoğlu, *Levnî Nakış Şiir Renk*, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1999.

²⁹⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C. 4, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995, s. 163.

³⁰⁰ Minyatür: çok ince işlenmiş, küçük boyutlu resimlere ve bu tür resim sanatına verilen addır. Lâle Devri'nin en tanınmış minyatürcüsü Levnî'dir. Aynı zamanda şair olan Levnî, Lâle Devri'nin insanı olmasından dolayı, minyatürlerinde daha çok eğlence sahnelerini işlemiştir. Şair Vehbî'nin, III. Ahmet'in şehzadelerinin 1720'deki sünnet düğününü anlatan Surname'sini süsleyen minyatürleri Levnî'nin en ünlü eserleri arasındadır. Gül İrepoğlu, "Lâle Devri'nin Aynası: Nakkaş ve Şair Levnî", *Masaldan Gerçeğe Lâle Devri*, (Hazırlayan: Mustafa Armağan) İstanbul: Timaş Yayınları, 2014, s. 301-315.

çıkarmıştı.³⁰¹ Bunun en somut örneği kadınların kılık-kıyafetidir. Lâle Devri'nde kadınlar, açık yakalı feraceler, bol şalvarlar, daha dikkat çekici nakışlarla işlenmiş parlak renkli kumaşlar tercih etmiştir.³⁰² Hatta zamanla yaşmaklar o kadar ince kumaştan yapılmaya başlanmıştı ki tesettür fonksiyonunu kaybedip süs ve gösterişe dönüşmüştür.³⁰³ Lâle Devri şairi Nedim de kadınların kıyafetleri ile dikkat çekiciliklerini şöyle ifade etmiştir:³⁰⁴

“Kaplakup gül-penbe, şali ferve-i semmûruna
Ol siyeh zülfü döküp sine-i billûruna
İtr-i şâhiler sürüp ol gerden-i kâfüruna
İyddir çık naz ile seyrana, kurban olduğum.”

İlginçtir ki devlet, şer'î kurallara ve örfî geleneklere uymayan bu tür gayri meşru kadın-erkek ilişkilerinin müsebbibi olarak kıyafeti dolayısıyla kadını görmüştür. Ahmet Refik de “kadınların güzel bedenlerini bütün çekici ve büyüleyici çizgileriyle göz önüne koyan kıyafetleri”³⁰⁵ ifadesiyle bu durumu tasdikleyici ifadeler kullanmıştır. Bu yüzden de devlet, çıkardığı fermânlarla kadınların giyimlerine müdahale etmiştir. Çelebizâde'nin naklettiğine göre “kadın ve erkeklerin edep dışı giyimleri” konulu fermânda kadınların çarşı ve pazarda tahrikkâr giyinmemeleri, Sa'dâbâd'a gittiklerinde ise “bir karıştan fazla yakalı ferace ve üçten fazla yemeni ve bir parmaktan daha geniş şerit kullanmamaları konusunda İstanbul kadılıklarına fermân gönderilmiştir.³⁰⁶ Hatta aynı fermânın İstanbul'dan başka komşu vilayetler olan Edirne ve Bursa kadılıklarına da gönderilmesinden bu sorunun buralarda da yaşandığı anlaşılmaktadır.³⁰⁷ Sicillere kaydedilmiş olan bir diğer fermânda ise kadınların çarşı pazar ve sair yerlerde uygunsuz kıyafet giydiklerinden, bu sebeble de bazı kendini bilmez kişilerin tacizine maruz kaldıklarından bahsedilmektedir. Emri i şerîfin devamında kadınlar giyimleri konusunda uyarılmış ve emirlere uymayanların

³⁰¹ Giriş bölümünde de detaylı olarak bahsedildiği gibi döneme ait çok önemli kaynak olmasına rağmen şer'îye sicillerinde devrin sosyal hayatına ışık tutacak ilamların olmaması konunun detaylı bir şekilde işlenmesini kısıtlamaktadır. Bu başlık altında ele alacağımız belgeler de oldukça azdır. Dolayısıyla sosyal hayatı anlatan, hırsızlık, taciz, zina, fuhuş ve kız kaçırma gibi konulara ait belgeler yoktur. Ancak hüccetlerin satır aralarındaki bilgi kırıntıları bulunabilmektedir. Az sayıda da olsa fermân ve emri-i şerîfler ise yorum yapmaya imkân sağlamaktadır.

³⁰² Eveline Sint Nicolaas, Duncan Bull, Günsel Renda ve Gül İrepoğlu, *Lale Devri'nin Bir Görgü Tanığı Jean-Baptiste Vanmour*, İstanbul: Koçbank Yayınları, 2003, s. 60.

³⁰³ Altınay *Lâle Devri (1718-1730)*, s. 53.

³⁰⁴ Nedîm, *Nedîm Divânı*, (Yayına Hazırlayan: Muhsin Macit), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1997, s. 251-256.

³⁰⁵ Altınay, *Lâle Devri (1718-1730)*, s. 51.

³⁰⁶ Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâîl Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli (1134-1141 / 1722-1729)*, C. III, s. 1494.

³⁰⁷ Çelebizâdenin neşrettiği bu fermânda herhangi bir tarih bulunmadığı gibi orijinal metin gibi de görülmekte olup meâlen nakledilmiştir. Ayrıca Eyüp Kadılığına da gönderildiğinden bahsedildiği halde ilgili Şer'îye Sicillerinde böyle bir fermâna rastlanılmamıştır. Eyüp Şer'îye Sicillerinde aşağıda zikredeceğimiz yine kıyafetlerle ilgili başka bir fermân bulunmaktadır.

da cezalandırılması emredilmiştir.³⁰⁸ Bostancıbaşı'na hitaben yazılan söz konusu emirde kadınları taciz eden ve bu işi alışkanlık haline getirmiş, yaramaz kişilerden *erâzil* olarak bahsedilmesine rağmen bunlar hakkında herhangi bir yazılı yaptırıma rastlanmamaktadır. Bu durumundan devletin kadınları sorumlu tuttuğu açıkça görülmektedir. Aynı emr-i şerîfdeki "...bazıları..." ifadesinden Lâle Devri'nde kadınların tamamının değil, bir kısmının alışılmışın ve örf'ün dışında giyindikleri anlaşılmaktadır. Hatta fermândaki tariflerde bu giyim tarzının tesettüre aykırı olduğu değil, "... acûb ..." kelimesi ile sadece dikkat çekici olmasından bahsedilmektedir. Bu dikkat çekiciliği sebebiyle de yine tüm erkeklerin değil "...erâzil..." tabir edilen kendini bilmez kişilerin hedefi haline gelmişlerdir.

2.4.1. Sefâhat ve İsrâf Devri mi, Sosyalleşme mi?

Lâle Devrinde kadınların dikkat çekici elbiseler giydiklerinden ve bundan dolayı da fermânlar yayınlandığından bahsedilmektedir. Halbuki bu tür fermânlar Osmanlıda hem Lâle Devrinden önce hem de sonraki yıllarda yayınlanmış olması bu konunun sürekli olarak gündeme geldiğini, sadece bu döneme has değil her zaman konu edildiğini göstermektedir. Abou-El-Haj'ın tespiti de bu doğrultuda olup giyim kuşam kurallarına dikkat edilmemesi sadece bu döneme has bir olgu değildir.³⁰⁹ Nitekim XVI. yüzyılda yaşanan bu tür olumsuzlukların benzer örneklerine Lâle Devri'nde de rastlanmaktadır: İstanbul'da çamaşırıcı kadınların dükkân tutmaları yasaklanmış, kadınların kaymakçı dükkânlarına girmemesi, genç kadınların erkeklerle sandallara binmemesi gibi konularda birçok fermân yayınlanmıştır. Ancak özellikle giyim konusunda, kadınlar bu emirleri sıklıkla ihlâl etmiş olmaları ki bu yasaklar zaman zaman çıkarılan fermânlarda tekrarlanmıştır.³¹⁰

Sadece Lâle Devri'nden önceki dönemlerde değil sonrasında da benzer olaylar yaşanmıştır. 1802-1805 yıllarında da Eyüp'teki kadınların çarşı ve pazarlarda dolaşmalarını yasaklayan emirler yayınlanmıştır. Emirnâmede kadınların şer'an ve kanunen yasak olan dikkat çekici elbise ve kıyafetle gezdirilmemesi, özellikle de

³⁰⁸ "...bu gûne acûb kıyâfet ile çarşu ve bazâr ve sâir mahâllerde geşt ü güzâr etmeleriyle erâzil makûlelerinin bizzarûre(?) kendilerine taarruzlarına bâis ve bâdi olmaları...", 143, s. 45-a-2, 1134.

³⁰⁹ Rifa'at Ali Abou-El-Haj, *Modern Devletin Doğası*, Çevirenler: Oktay Özel-Canay Şahin, Ankara: İmge Kitabevi, 2000, s. 91.

³¹⁰ Feriha Karadeniz, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Genel Bir Bakış", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, s. 454-455.

Ramazan ayında Müslümana yakışmayan kıyafetlerle dolaşmamaları üzerinde durulmuş, mahalle imamlarının konunun takipçisi olmaları istenmiştir.³¹¹

Yine Lâle Devri'nden bir asır sonra Eyüp kadısına gönderilen bir hükümde kadınları tesettüre uygun giyinmedikleri, çarşı pazarda yakışıksız kıyafetler giyip dolaştıkları belirtilip bu defa imamlardan başka ferace diken terziler de uyarılmıştır. Ayrıca gayrimüslim kadınlar için de papaz ve hahamlara tenbihte bulunmuş emre uymayanların ferace ve yaşmaklarının görevlilerce yırtılmakla kalmayıp kocalarının da tedfîp edileceği bildirilmiştir.³¹²

Bazı kaynaklar Lâle Devri'nde sefâhat ve isrâfın fevkalade arttığından bahsetmektedir. Halbuki bu tür durumlar Osmanlı tarihinde zaman zaman şikâyet konusu olmuş ve dönemin idaresi bunu önlemek için fermânlar yayınlamıştır. Nitekim Lâle Devri'nden çok sonraları da yine Devlet aynı konu ile ilgili emirler göndermiştir. Nitekim 1802 tarihli fermânda bir müddetten beri insanların sefahet ve israfat içerisinde oldukları ve bunun farkında olmayarak herkesin haddini aştığı, giyim-kuşam, yeme-içme hususlarında lükse kaçtıklarından bahsedip yasaklara uymayanların cezalandırılmasını istemiştir.³¹³ Buradan da Lâle Devri'nde gerek kılık-kıyafetin uygunsuzluğu ve buna bağlı olarak da ahlakî esneklik içeren davranışların ve israfın pek çok kaynakta belirtildiği gibi tüm toplumda değil az bir kesimde yaşandığı sonucunu çıkarmak doğru olabilir.

Eyüp kazasındaki mesire yerleri, -bu dönemdeki şekliyle değilse bile- Bizans'dan beri vardı ve insanlar dinlenmek, eğlenmek amacıyla buralara gelmekteydiler. Lâle Devri'nde de devam eden bu eğlencelerin öne çıkmasının birkaç sebebi vardır: Bunlardan birincisi şimdiye kadar görülmeyen hânedân mensubu kadınların halkla aynı mekânı sınırlı da olsa paylaşmaları. İkinci olarak, orta tabakanın özellikle kadınların sosyalleşmeleridir. Üçüncü olarak ise bu sosyalleşmenin getirdiği serbestlik sonucu kadınların giyimlerinde ve süslenmelerinde meydana gelen değişimdir. Eyüp'te yaşanan bu değişim toplumun ekonomisinin ve sosyal refah seviyesinin yükselmesi ile de doğrudan alakalıdır. Eyüp'teki bu değişim ve gelişmeyi bu çerçevede düşünmek gerekir. Kadınlar da bu değişim ve sosyalleşmenin gerisinde kalmamışlardır.

³¹¹ Ömer Faruk Çalık, *Havâss-ı Refîa Mahkemesi 325 No'lu Kadı Siciline Göre 1802-1805 Tarihlerinde Eyüp Kazası'nda Sosyal ve İktisadi Hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996, s. 31.

³¹² Nevzat Sağlam, *Havâss-ı Refîa Mahkemesi 369 Nolu Kadı Siciline Göre 1815-1820 Tarihlerinde Eyüp'de Sosyal ve İktisadi Hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994, s. 23.

³¹³ Çalık, s. 30.

Yukarıda kadınlarla ilgili olarak verdiğimiz bilgilerin dışında Eyüp'te bazı gayr-i ahlâkî durumların olduğunu gösteren örnekler bulunmaktadır. Bu örneklerin en önde gelenleri fuhuş ve benzeri olaylarla ilgilidir:

3 Haziran 1722 tarihli Bostancıbaşı'na gönderilen emirde kutsal mekân olarak bilinen Eyüp ve diğer bazı yerlerde kerhâne olarak işletilen evlerin bulunduğu, üstelik mübarek aylarda buralarda fuhuş yaptırıldığı anlaşılmaktadır.³¹⁴

Hasköy örneğinde olduğu gibi bazı kişiler de evini aynı amaçla kullanıyordu:

Sütlüce'de oturan yahudiden dönme Mustafa, evine fahişe getirerek içkili âlem düzenlemiş ve evini genelev haline getirmiştir. Toplum tarafından hoş karşılanmayan bu olay da mahalle imamının önderliğinde Mustafa'nın evi basılmış ve yargılama sonucu mahalleden çıkarılmıştır.³¹⁵

Toplum yararına inşâ edilen hamamlar da bu tür uygunsuz işlere alet ediliyordu:

Hâslar Subaşı Ahmed Ağa'nın Mevlevihâne Yenikapısı haricindeki hamamda kadınlı-erkekli âlem yapıldığı ihbarı üzerine yapılan baskında Emine ile Ayşe nâmahremleri olan Cebeci İbrahim Beşe ve Yeniçeri Halil Beşe yakalanmıştır. Mahkemeye getirilen zanlılar suçlarını kabul ve itiraf etmişlerdir.³¹⁶

Diğer yandan, Eyüp'teki bekâr odaları hatta bazı evler de benzer olaylara sahne olmuştur:

Kızıl Mescid yakınındaki Bağcı odaları'nda Ayşe, Fatma ve Zeynep adlı kadınların kendilerine nâmahrem ve ecnebî kimselerle ülfet ederken Eyüp Hasekisi tarafından yakalanmışlardır.³¹⁷ Silâhî Mehmed Bey Mahallesi'nde merhum İsmail Efendi'nin büyük validesi Hatice'nin yanında ecnebî kimseler ile fahişe kadınların toplandığı ihbarı üzerine Haseki Ali tarafından yapılan baskın sonucunda Ümmügülsüm ve Ayşe adlı kadınlar kendilerine yabancı ve nâmahrem Mustafa ve Mehmed ile yakalandıklarına dair üst makama yazılan ma'rûz.³¹⁸

Yaşanan gayr-i ahlâkî olayların fâillerinin daha çok "beşe" lakaplı kişilerin olduğu dikkat çekmektedir:

³¹⁴ 143, s. 46-b-3, 1134.

³¹⁵ 144, s. 44-b-2, 1135.

³¹⁶ 156, s. 16-a-3, 1141.

³¹⁷ 156, s. 11-b-3, 1140.

³¹⁸ 156, s. 11-b-4, 1140.

Fethi Çelebi Mahallesi'nden Hatice Hatun, Es-seyyîd Abdullah ile Mehmed Beşe ve onun kaçak arkadaşını mahkemeye getirmiştir. Onların Tokmak Tepe denen yerde bostan arasında fi'l-i şeni' (tecâvüz) kastıyla saldırıp dövdüklerinden ve bu esnada sağ omzunun kırıldığından, ayrıca kolundaki bir altın bileziğini aldıklarından dolayı şikâyetçi olmuştur. Hatice Hatun, bağırması üzerine çevreden yetişenler tarafından kurtarıldığını beyan etmiştir.³¹⁹ Uluca Baba Mahallesi'nden Osman Çelebi'nin sarhoş halde evinin kapısına gelip karısına zina fiiliyle söven Ali Beşe'den şikâyetçi olmuştur. Suçu ispat edilen Ali Beşe mahkemece ta'zîrle cezalandırılmıştır.³²⁰

Eyüp'te hemen hemen her dönem meydana gelmiş olan bu tür ahlâk dışı olayların sadece beşe lakaplı kişilerin yanında, halkın sağlığını emanet ettiği eğitim görmüş kesimden olan tabiilerin de dahil olması dikkat çekicidir:

İstanbul, Galata, Üsküdar ve Eyüp Kazalarında bazı Müslüman ve gayrimüslim tabiilerin iş yerlerinde kadınlara ait oda yaparak ve dükkân önündeki camları kepenkle kapatarak içeriye fahişe getirip, uygunsuz davranışlarda bulunmaları üzerine halkın şikâyetiyle bu duruma engel olunması³²¹ hakkında Yeniçeri Ağasına emir gönderilmiştir.

Öte yandan Osmanlı Devleti'nde ve toplumunda derin bir saygı gösterilen ve vergilerden muaf tutularak çeşitli ayrıcalıklara sahip olan seyyîdler ve yine toplumda belli bir yeri olan Çelebi ve Halifeler de bu tarz olaylara karışmışlardır:

Ahmed Dede Mahallesi'nden Es-seyyîd İbrahim'in evinde yabancı nâmahrem kişiler olduğu ihbarı üzerine kolluk kuvvetlerince yapılan baskında evde dört erkekle nâmahrem olan Zeynep ile Havva aynı odada yakalanmışlardır.³²²

Uluca Baba Mahallesi imamı Es-seyyîd Halil Efendi, Es-seyyîd Mustafa b. Veli'nin içki içip akşam kendisine saldırıp sövdüğünü ve evine girmek istediğini şikâyet etmiştir. Mustafa'nın suçu inkâr etmesi üzerine durumu mahalle halkına sorulmuş, onların da aleyhte şahitlik yapılması ile şiddetle ta'zîrine hükmedilmiştir.³²³

Cami-i Kebîr Mahallesi'nden Abdurrahman Çelebi, mahkemeye getirdiği Mehmed Halife'den evine girip karısı Ümmügülsüm'e saldırdığından, hamile olan

³¹⁹ 156, s. 13-b-3, 1141.

³²⁰ 156, s. 14-b-3, 1141.

³²¹ 151, s. 79-a-3, 1141.

³²² 156, s. 15-a-7, 1141.

³²³ 156, s. 20-a-4, 1142.

karısının da çocuğunu düşürmesinden şikâyetçi olmuştur. Yargılama sonunda Mehmed Halife'nin ta'zîrine hükmedilmiştir.³²⁴

Lâle Devri sosyal hayatında yaşanan ahlakî olaylar ile ilgili yukarıda verdiğimiz örnekler sadece bu devirde ve Eyüp'te değil, hemen hemen her dönemde ve her yerde meydana gelmiştir.³²⁵ Dolayısıyla sadece bu olaylarla bir devri değerlendirmek doğru olmayabilir. Ancak kıyafetlerle ilgili çıkarılmış olan fermânların doğrudan bu dönemi yansıttığı şüphesizdir. Diğer örnekler ise tek başına değerlendirildiklerinde her dönemde rastlanabilecek olmalarına karşın Lâle Devri'nin tamamı ve yukarıdaki fermânlarla birlikte düşünüldüğünde dönemin sosyal hayatına ilişkin kesitler halinde de olsa bir fikir vermektedir.

Bu şekilde Lâle Devri boyunca hânedân ailesinin yazları Sa'dâbâd ve Çırağan'daki gösterişli eğlenceleri, kış aylarında yapılan helva sohbetleri, aşırıya varan savurganlıklar ve artan harcamalardan dolayı yeni vergilerin konulması yoksul İstanbul halkının tepkisine yol açtığını dönemin tarihçisi Abdî açıkça ifade etmektedir.³²⁶ Ahmet Refik, Lâle Devri devlet ricâlinin zevk ve eğlenceye düşkünlüğünün yanında sosyal hayatın halk lehine yeterince gelişme göstermediği kanaatinde. Bu durum, Ayasofya vaizi İspirizâde Ahmed Efendi gibi din adamlarının halkı yönetim aleyhine kışkırtması için uygun bir ortam ve bahane sağlamıştır.³²⁷ Selim Karahasanoğlu ise halktaki bu tepkiyi adı geçen vaiz ve görevden alınan Kadı Zülâlî Hasan Efendi gibi diğer şahısların Patrona Halil'i bir piyon olarak kullanarak eyleme dönüştürdükleri görüşündedir.³²⁸

Bu tarihlerde bir de Osmanlı-İran Savaşı gündeme gelmiş ve sefer hazırlıkları başlamıştı.³²⁹ İbrahim Paşa halkın vergi yükünü hafifletebilmek için İran'ın karışıklık içinde bulunmasından yararlanmak istiyordu. Ancak Sultan'ın İran'la yapılacak savaşa bizzat katılma konusundaki isteksizliği ve yerine serasker göndereceği söylentilerinin yayılması üzerine gerginleşen ortam da yeniçerilerin isyana katılmasını etkilemiştir.³³⁰ Bu şartlar sebebiyle başlayan Patrona Halil İsyanı, Lâle Devri için bir sonun başlangıcı olmuştur.

³²⁴ 156, s. 14-b-4, 1141.

³²⁵ Bu konuda örneğin Balıkesir için bkz. Mutaf, s. 56 ve devamı.

³²⁶ Abdî Efendi, s. 26 ve devamı; Selçuk Batur, "Sa'dâbâd", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, s. 385.

³²⁷ Altınay, *Lâle Devri (178-1730)*, s. 77-78.

³²⁸ Selim Karahasanoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1730 İsyanı Üzerine Yeni Bir Eser: Vâkıa Takriri Bin Yüz Kırk Üç'de Terkiib Olunmuşdur", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVIII, S. 46, (2009), Ankara, s. 180.

³²⁹ Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. Serdar Genç, *Lâle Devri'nde Savaş İran Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.

³³⁰ Abdî Efendi, s. 28; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 202.

1730 yılındaki Patrona Halil İsyanı sonucunda dönemin padişahı III. Ahmed'in tahtan indirilmesi, dönemin mimarı Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, karısı Fatma Sultan ve iki damadının idam edilmesiyle Lâle Devri kapanmıştır. Bu esnada dönemin simgesel mekânı olan Sa'dâbâd'daki yüz yirmiye yakın yalı ve köşk isyancılar tarafından yıkılmıştır.³³¹

Nihayet yeni yönetim tarafından Haslar Kadısına gönderilen 26 Kasım 1730 tarihli buyruldu ve hemen devamındaki emr-i şerîfle, isyanın bastırıldığı, isyancıların cezalandırıldığı, herkesin eskisi gibi çarşı pazarını açarak işine dönmesi bildirilerek artık yeni bir dönemin başladığı duyurulmuştur.³³² Böylece bir "değişim denemesi dönemi" diye nitelendirilebileceğimiz Lâle Devri, yaşandığı on iki yıldaki mutlu görünümün tam tersine acı bir şekilde sonuçlanmıştır.

³³¹ Abdî Efendi, s. 45.

³³² 156, s. 33-b-2, 1143.

3. EYÜP MAHKEMESİ: ‘KADI’LAR ve ‘KADINLAR’

Kadın tarihi ile ilgili ayrıntılı ve belgelere dayalı çalışmalar yapıncaya kadar Osmanlı’da kadınların hukûkî durumları ve hakları konusundaki yeterli ve doğru bilgi bulunmamaktaydı. İlk defa Ronald Jennings’in, Kayseri Kadısının görevleri üzerine çalışma yaptığı sırada kadınların mahkemeyi kullanmaları yazarın dikkatini çekmiş ve onlar hakkında müstakil bir çalışma yapmıştır.¹ Bu başlangıç makalesi ve daha sonra yapılan çalışmalar, kadınların haklarını aramak üzere çoğu kez bizzat kendileri bazen de vekîlleri aracılığıyla mahkemeye müracaat ettiklerini ortaya koymuştur. Çünkü, Osmanlı Devleti’nin de tâbî’ olduğu İslâm hukûkuna göre, evli veya bekâr kadın, her türlü hukûkî muameleyi yapmaya ehil ve hak sahibidir ve erkekle arasında hiçbir fark yoktur.²

Kadınlar, dövülme, hakaret, taciz, tecâvüz, kaçırma gibi adlî olaylar sebebiyle başkalarını dava etmişlerdir. Alacak, miras, nafaka, rehin, emanet, hibe, ayıplı mal ile aldatma vb mâlî konularda da davalılar bazen kocası, babası, kardeşi de olsa davacı olarak haklarını aramışlardır. Zaman zaman da benzer suçlamalardan dolayı davalı olarak yargılanmışlardır. İslâm hukûkuna göre sınırlı ve belli şartlarda boşanma hakkı bulunan kadınlar bu konuda da kanunî hakları için sonuna kadar mücadele etmişlerdir. Osmanlı mahkemelerinin yapısı gereği yine kadınlar gayrimenkul, eşya, hayvan vs. alım ve satımlarını, vakfiyelerini, yaptıkları hibeleri tescil ettirmek için de mahkemeleri kullanmışlardır. Tüm bu işlemler sırasında kadınların mahkemeyi kullanma konusunda erkeklerden pek de geri kalmadıkları; kadınların da onlara inanmayı tercih ederek haklarını teslim ettikleri görülmüştür.³ Kadınların mahkemeye giderek haklarını aramaları onların sosyalleşmeleriyle de doğru orantılı olduğu hukûk belgelerinden ve çalışmalardan kolaylıkla anlaşılmaktadır.

¹ Jennings, s. 53-114.

² Servet Armağan; *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987, s. 63.

³ Ze’evi, s. 205.

Kadınların mahkemeyi özgürce ve güvenerek kullanabildikleri ve buraya şahsen başvurabildikleri bu konuda çalışan araştırmacıların Kayseri, Ankara ve Bursa örneklerinden de anlaşılmaktadır.⁴

Bir değişim denemesinin yaşandığı Lâle Devri'nde Eyüp'teki kadınların yukarıdaki durumlarının aynen devam edip etmediği, mahkemeyi kullanmaları ve oranı, yeni kazanımlar elde edip etmedikleri ve en önemlisi olarak da hukûkun kadınların toplumsal hayata daha fazla katılmalarına katkısı olup olmadığı, eğer varsa -geçmiş dönemlerle de kıyaslayarak- bu katkının ne derecede olduğu gibi sorulara cevap aranacaktır. Bu konu dört temel başlıkta işlenebilir: ilk olarak, kişilerin iradeleri dışında spontone olarak gelişen ve kadı tarafından bir sonuca bağlanan adlî, inzibâtî ve mâlî konulardaki davalar ve şikâyetler ele alınacaktır. İkincisi olarak kadınların kendi irade ve istekleri doğrultusunda mahkemeye müracaat ettikleri tescil ve diğer davalar irdelenecektir. Üçüncü olarak kadınların mahkemeyi yanıltma çabaları ile kadıların kadınlara karşı tutumları incelenecek son olarak ise hukûkun sosyalleşme aracı ve ölçüsü olması ele alınıp tartışılacaktır.

3.1. Adlî Davalar

Kadınlar, mahkemeye ya adlî veya mâlî konularda şikâyette bulunmak üzere davacı olarak başvurmuşlar ya da herhangi bir suçtan dolayı suçlu veya zanlı sıfatıyla davalı olarak getirilmişlerdir.

3.1.1. Hak ve Adalet Arayan Kadınlar

Kadınlar, kendilerine karşı işlenen dövme-sövme, aile içi şiddet, kaçırılma, sözlü ve fiili taciz, tecavüz, hırsızlık gibi adlî suçlarla ilgili şikâyette bulunmuş veya davalar açmışlardır. Bunlardan başka alacak davası, miras, nafaka, ayıplı mal satma, emaneti iade etmeme gibi mâlî konularla da ilgili davacı olmuşlardır. Bunların yanında bazı adlî ve mâlî konularda ise davalı durumuna düşmüşlerdir.

3.1.1.1. Âdî Suçlar ve İnzibâtî Davalar

Eyüp Şer'iye Sicillerinde kadınların davacı oldukları adlî konularla ilgili sınırlı sayıda örnek bulunmaktadır.⁵ Günlük hayatın akışı içerisinde kadınlar zaman zaman *sözlü (şetm) veya fiili şiddete, saldırıya* maruz kalıyorlardı:

⁴ Göçek ve Baer, s. 59.

⁵ Giriş bölümünde belirtildiği üzere sicillerde ilam kayıtlarının olmaması sebebiyle adlî olaylar hakkındaki bilgiler de yetersiz kalmıştır. Ancak yüzyılın seyyahlarından D'ohsson'un, "şehirlerde ve

Eyüp'te yaşayan Havva Hatun, Kerime Hatun'dan kendisine küfrettiği için yazılı olarak şikâyette bulunmuştur. Bunun üzerine kadı tarafından sorguya çekilen Kerime Hatun kendisine yapılan bu suçlamayı inkâr etmiştir. Bu defa kadı Havva Hatun'dan delil istemiştir. Ancak -suç işlendiyse bile iki kişi arasında geçtiği için- Havva delil gösterememiş fakat yemin etmiştir. Sonuçta kadı Havva Hatun'u bu konuyu haksız yere bir daha gündeme getirmemesi ve mahkemeyi oyalamaması (*muarâzâdan men'*) konusunda uyarmıştır.⁶

Takyecibaşı Mahallesi'nden Ahmed b. İbrahim, karısı Fatma'yı "şevvâlin onikinci gününden beri benimle yatmıyor" diye şikâyet etmiştir. Kocasının kendisine karşı yaptığı bu suçlama üzerine Fatma, kocam herkesin önünde "diyâr-ı âhâra gideceğim" deyip bana küfretti. Niye yapıyorsun dediğimde de "Paşalı değil miyim, kâfir de benim Yahudi de" dedi. Dinden çıktığı için nikâhımız düştü ben de bu yüzden ondan ayıryım mihrimi isterim diyerek hakkını savunmuştur. Ahmed, bu durumu inkâr ettiyse de Fatma bu durumu yakından bilen iki erkek şahitle ispat etmiştir. Konu ayrıca mahalle imamı ve halkına sorularak doğrulanmıştır. Mahkeme, kocanın iman tazelemesi (tecdîd-i îmân) ve nikâh etmesine ve mihrini de ödemesine karar vermiştir.⁷ Çünkü dine hakaret ve sövme (*şetm-i galîz*) kişiyi dinden çıkarmanın yanında nikâhının da boş olmasına sebep olur.⁸ Bunu bilen Fatma'nın kocasının tekrar evlenme teklifini kabul edip etmediğini bilmiyoruz ama her halükârda ilk mihrini almıştır.

Aile içerisinde kadınlar zaman zaman *fizikî şiddete* de uğramaktaydılar:

Davud Ağa Mahallesi'nden Ümmügülsüm, kocasının sürekli olarak hem sövdüğünü hem de kendisini öldürmekle tehdit ettiğinden şikâyetçi olarak soruşturma yapılmasını istemiştir. Kocasını Mustafa'nın inkâr etmesiyle, kadı komşularından dörtten fazla kişiye durumu sormuştur. Komşuları ise kocanın lehinde şahitlik yapmışlardır. Ancak aynı belgenin devamında karı-kocanın aralarının düzeltildiğinin belirtilmesinden⁹ aslında bu aile içi şiddet ve huzursuzluğun gerçekte olduğu fakat barışmaları için görmezlikten gelindiği veya süre tanındığı anlaşılmaktadır. Ümmügülsüm iki sebepten dolayı mahkemeye gitmiş olmalıdır: birincisi, kocasının kendisini bir daha dövmemesini sağlamak. Çünkü Hanefi

özellikle de İstanbul'da asayişin oldukça mükemmel olduğu, hırsızlık veya cinayete çok az rastlandığı" ifadesini Lâle Devri Eyüp'ü için de kabul etmek durumundayız (De M. D'ohsson, *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*, çev.: Zehran Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser, s. 129.)

⁶ 156, s. 49-b-2, 1144.

⁷ 156, s. 57-b-2, 1145.

⁸ Düzdağ, s. 45.

⁹ 156, s. 64-b-1, 1146.

hukûkuna göre kocası tarafından dövülen kadının boşanmak için mahkemeye gitme hakkı bulunmamaktadır. Ancak kocasının bir daha kendisini dövmemesi için müracaat etme hakkı vardır. Bundan dolayı kadı ilk önce karısını döven kocaya nasihatle bulunur ama kocanın karısını dövmeye devam etmesi durumunda ona ta'zîr cezası verir.¹⁰ İkinci olarak ise kocasını ya muhâlaaya ya da şartlı talâka zorlamak. Çünkü İslâm hukûkuna göre boşama hakkı olmadığı için bu boşluk genellikle muhâlaa yolu ile doldurulmaya çalışılmıştır.¹¹ Veya Ümmügülsüm mahkemede “bir daha döversem karım benden boş olsun” şeklinde kadı tarafından yemin ettirilip kocasını şartlı talâka razı etmek istemiş olabilir.¹² Ancak dava karı-kocanın barışmasıyla sonuçlanmıştır.

Atros köyünden Elmas adlı nasraniye, kocası Yorgo ile birlikte mahkemeye gelip kayınbabası hakkında şikâyette bulunarak kayınbabası Nikola v. Yani'nin kendisini dövdüğünü ve bunun sonucunda çocuğunu düşürdüğünü iddia etmiştir. Anlaşılan kocası da duruma şahit olmuş ve babasına karşı eşinin yanında olmayı tercih etmiştir. Kayınpederinin suçlamayı inkâr etmesi üzerine suç subut bulmamıştır. Kadın da bu durumda yapacak bir şeyi olmadığından dolayı sulh yoluna gitmek zorunda kalmıştır.¹³ Osmanlı'da aile içi sözlü ve fiili şiddetin genellikle barıştırma veya sulh ile sonuçlanması ve bu konuda çok az kaydın bulunması bu tür olayların pek çoğunun mahkemelere bile yansımadağını düşündürmektedir.¹⁴

Kadınlar sadece aile içerisinde yakın akrabalarının şiddetine değil aile dışında da bu tür olaylarla karşılaşmışlardır:

Servi Mahallesi'nden Emetullah Hatun, evinin önünde kocasını döven Mehmet Çelebi'yi şikâyet etmiştir. Çünkü kocasını kurtarmak için araya girmiş ve Mehmet Çelebi'nin kendisine de hücum ederek çocuğunun düşmesine sebep olmuştur.¹⁵ Mehmet Çelebi bu suçtan dolayı önemli bir meblağı bulan cenin diyeti ödeyecektir.¹⁶ Ayrıca kadını dövdüğü için de para cezasına çarptırılacaktır.¹⁷ Ancak

¹⁰ Halil Karapınar, *Medeni Hukuk ve Osmanlı Hukukunda Kadının Boşanma Hakkı (Mukayeseli)* Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1995, s. 107.

¹¹ Mehmet Akif Aydın, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985, s. 115.

¹² Mutaf, s. 20.

¹³ 146, s. 38-a-3, 1137.

¹⁴ Aile içi şiddet konusunda daha fazla örnek ve bilgi için bkz. Havva Selçuk, “Kadına Uygulanan Şiddetin Osmanlı Mahkeme Tutanaklarına Yansımaları”, *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(1):109-126.

¹⁵ 147, s. 80-a-1, 1139.

¹⁶ Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul: Risale Basın-Yayın, 1992, s. 133.

¹⁷ “Eğer bir kişi kendine ecnebiye olan avratı darb etse muhkem tazîr idüp ağaç başına bir akçe cürm alına”. Uriel Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford: Clarendon Press, 1973, s. 72.

kadı, Osmanlı hukûk sistemi gereği¹⁸ kadına davaya mı yoksa sulhe mi gideceğini sormuştur. Emetullah Hatun, -belki kadın olmanın dezavantajından dolayı- kocası ve kendisini döven adamla bir daha yüz yüze gelmek istememiş olacak ki Mehmet Çelebi ile olan davasında 360 kuruş bedel alarak sulh olmuştur. Otakçıbaşı Mahallesi'nden de Pavlo adlı zimmînin evine giren Yahudi Salomon'un karısını dövmesi sonucu çocuğun ölü doğmasına sebep olduğu dava da sulhle sonuçlanmıştır.¹⁹ Yine aynı mahalleden İsmihan Hatun'a yapılan benzer bir fiili saldırı ise teşebbüs safhasında kalmıştır. Kadın kapısına dayanan İbrahim hakkında şikâyetçi olmuş, şahsın kadı huzurunda kendisine bir daha zarar vermeyeceğine söz vermesi üzerine sulhe gitmiştir.²⁰ Rabia adlı kadın ise Düğmecibaşı Mahallesi'nde caddede (tarîk-i âmm) kendisini kasden dövüp bir dişini kıran bir dişini de yerinden çıkaran müvekkili Ahmed ile 5 kuruşa sulh olduğunu ikrâr etmiştir.²¹ Köylerde de benzer davalara rastlanmıştır. Bergos köyünde Havva bt. Osman evine giren çoban taifesinden iki zimmînin sarhoşluğunun kurbanı olmuştur. Havva, kendisini döven ve sonucunda da çocuğunun düşmesine sebep olan bu kişilerle vekîli olan babası aracılığıyla yirmi kuruşa sulh yapmıştır.²²

Kadınlar sadece kendilerine değil yakınlarına uygulanan şiddet karşısında da hak aramak için davacı olmuşlardır:

Alibey köyünden Hasan Usta ile Ahmet arasında hayvanın çayıra girip zarar vermesi nedeniyle tartışma yaşanmıştır. Hasan çıkan niza'da Ahmet'i yaralamıştır. Kocasının vekîli olarak Fatma, davacı olduğu Hasan'ın hapis cezasına çarptırılmasını sağlamıştır.²³

Yukarıda gördüğümüz örneklerde kadınların mağdur olmalarına rağmen sulhe gitmeleri bu tür davalarla uğraşmak istememelerinin yanısıra isimlerinin kendilerine yapılan cinsel saldırılarla anılmasından çekinmeleri olabilir.

Eyüplü kadınların maruz kaldıklarını iddia ettikleri *âdî suçlara* karşı da şikâyetçi olmuşlarsa da bazen sonuç istedikleri şekilde gerçekleşmeyebiliyordu:

Fethi Hatun, evinde gerçekleşen *hırsızlık* sonucunda çalınan oldukça yüklü miktardaki nakit para ve süs eşyasının peşini bırakmamıştır. On dört ay önce Kasım

¹⁸ Abdülmecit Mutaf, "Amicable Settlement in Ottoman Law: 'Sulh' System", *Turcica*, 36 (2004), s. 125-140.

¹⁹ 156, s. 62-b-1, 1146.

²⁰ 140, s. 96-b-1, 1131.

²¹ 156, s. 10-b-2, 1140.

²² 141, s. 70-b-4, 1132.

²³ 156, s. 11-a-2, 1140.

Paşa Mahallesi'ndeki evine girip hırsızlık yapan Hatice Hatun'u önce Eyüp kadısına şikâyet etmiştir. Zanlı Hatice'nin suçunu inkâr etmesi üzerine şahitleri olmadığı için olayı ispat edemeyen Fethi Hatun, bu defa davayı Bâb Mahkemesi'ne²⁴ taşımıştır. Bâb Naibi huzurunda Hatice'nin yemin etmesi üzerine Fethi muarâzâdan men edilmiştir.²⁵ Fakat hakkını aramakta ısrarcı olan Fethi Hatun, tekrar bir arzuhal vererek Çarşamba Divanında²⁶ davasının görülmesini istemiştir. Bu isteğinin yerinde görüldüğü arzuhalin üzerindeki "İnşâllahu Teâlâ Çarşamba günü huzurumuzda murafaa olunmak" kaydından ve sadrazam buyruğundan anlaşılmaktadır.²⁷ Fakat konunun nasıl sonuçlandığı ise meçhuldür.²⁸ Nişancı Paşa Mahallesinden Havva Hatun ise, evde bulunmadığı sırada evine girip seksen üç kuruşluk eşyasını çalan Zeynel'i zanlı olarak şikâyet etmiştir. Zeynel'in durumu inkâr ve Havva Hatun'un ispat edememesi üzerine aralarında 69,5 kuruş bedel ile sulh yoluna gidilmiştir.²⁹ Zanlının inkâr etmesine rağmen bu teklifi kabul etmesi Havva Hatun'un haklı olabileceğine işarettir.

Diğer bir örnekte ise, Havva Hatun komşusu yeniçeri Süleyman Beşe'yi on gün önce gece evine girip kendisine saldırarak boğazını sıkıp zincirli iki adet altını boynundan aldığını şikâyet etmiştir. Ancak Süleyman Beşe'nin bu durumu inkâr ederek yemin etmesi ve mahallelinin de lehinde şahitlik yapması üzerine suçu ispat edemeyen Havva muarâzâdan men edilmiştir.³⁰ Havva'nın suçu ispat edememesi elbette olayın olmadığı anlamına gelmez. Havva Hatun, her ne kadar ispat edemese de bir daha aynı olayın olmaması için şikâyet etmiş olabilir.

Kadınlar zaman zaman İslâm hukûna göre hadd cezası ile cezalandırılan³¹ *tecâvüz* amaçlı saldırılara da maruz kalmışlardır. Elimizde örnekler az olsa da bu tür rencide edici olaylarda kadınların haklarını aradıkları görülmektedir:

Fethi Çelebi Mahallesi'nden Hatice Hatun, Es-seyyîd Abdullah ile Dergâh-i Âli görevlilerinden Mehmed Beşe'yi mahkemeye getirtmiştir. Hatice, duruşmada

²⁴ Bâb Mahkemesi: Osmanlı Devleti'nde büyük şehir kadılarının yardımcısı olan nâiblerin başkanlık yaptığı mahkemelerdir. İstanbul'da bulunan Bâb Mahkemesinin nâibi, İstanbul Kadısının iş yoğunluğu sebebiyle ona vekâleten yardım ederek davalara bakardı. Mehmet İpşirli, "Bâb Mahkemesi", *DIA*, C. 4, s. 362.

²⁵ 156, s. 54-b-3, 1145.

²⁶ Çarşamba Dîvânı: İstanbul, Eyüp, Galata ve Üsküdar kadılarının katılımıyla çarşamba günleri sadrazamın başkanlığında gerçekleştirilen divandır. Bu divanda genellikle İstanbul'un problemleriyle ilgili davalara bakılırdı. Uzunçarşılı, s. 137.

²⁷ 156, s. 55-a-1, 1145.

²⁸ Osmanlı Arşivindeki araştırmamız esnasında -ya henüz tasnif edilmediği veya bilmediğimiz başka bir sebepten dolayı-Çarşamba Dîvânının evrakına ulaşamadık.

²⁹ 154, s. 44-a-1, 1141.

³⁰ 156, s. 15-a-8, 1141.

³¹ Abdülkadir Udeh, *İslâm Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk*, C. I, İstanbul 1990, s. 79-85.

şöyle ifade vermiştir: “Mehmed Beşe ve onun -adı zikredilmeyen- arkadaşı Tokmak Tepe denen yerde bostan arasında bana fi'l-i şeni' (tecâvüz) etmek kasdıyla saldırdılar. Direnince de beni döverek sağ omzumu kırdılar ayrıca kolumdan bir altın bileziğimi de aldılar. Bağırmam üzerine etraftan yetişenler beni kurtardılar. Kendilerinden davacıyım.” Zanlı Mehmed Beşe'nin suçlamayı reddettiği.³² davanın nasıl sonuçlandığı hakkında başka bir bilgi bulunmamaktadır. Tecâvüz kurbanlarının iddialarını ispat edebilmeleri şahit göstermelerine bağlıydı. Şahit olmadığında ise sanığın yemin etmesi gerekiyordu ve yemin eden kişinin doğru söylediği kabul ediliyordu. Sanığın yemininden sonra da iddiasını ispat edemeyen kadın, mahkemeyi oyaladığı için uyarılıyor hatta cezalandırılıyordu.³³ Muhtemelen Hatice Hatun da aynı şeyleri yaşamıştı.

Bu gibi davalar için kadınların mahkemeye gitmeleri psikolojik olarak zor bir durumdur. Ancak bu davalardan daha zor ve acı vereni şühhesiz kan parası (*dem-i diyet*)³⁴ davalarıdır. Birinci dereceden akrabası olan bir yakınının öldürülmesiyle ilgili konularda da kadınlar mahkemeye gitmek zorunda kalıyorlardı:

Eyüp'te Karanlık Bağçe diye bilinen bahçede bostanın kapısı önünde yaralanmadan dolayı ölmüş halde bulunan zimmînin karısı Uskülüne bt. Mihal hem kendi adına hem de küçük oğlu Yorgo, küçük kızı Eline ve karnındaki çocuğunun vasiyeleri olarak kocasını öldüren Dimitri'den davacı olmak üzere mahkemeye gelmiştir. Henüz acısının üzerinden on beş gün geçmemişken böyle bir davayı üstelik vekâleten değil bizzat kendisi asâleten takip etmiştir. Muhtemelen hapiste olduğu için davalının yerine mahkemeye gelen babası Kirko'dan dem-i diyet davasında 60 kuruş bedel-i sulh almıştır. Fakat aralarındaki niza'ın devam etmesi üzerine araya giren muslihûn heyeti onları elli kuruşa sulh etmiştir.³⁵ Eyüp'te oturan Saltana adlı nasraniye ise vekîli olan annesi aracılığıyla genç yaşta öldürülen ağabeyi Kirkor için dem-i diyet davası açmıştır. Bu dava da 615 kuruş bedel-i sulh ile sonuçlanmıştır.³⁶ Bir diğer örnekte ise, Terkos Nahiyesi Hadım Yaylağı köyünde akşam saatlerinde evinde ölü olarak bulunan Hacı Mustafa'nın karısı mahkemeye gelerek zanlıların ismini vermiştir.³⁷ Anlaşılan zanlıların suçu isbat edilememiş olacak ki Ayşe, -Osmanlı'da kefâlet sistemi³⁸ gereği zanlılar ve kâtil bulunmadığı

³² 156, s. 13-b-3, 1141.

³³ Amira Sonbol, “Osmanlı Mısır'ı ve Modern Mısır'da Tecavüz ve Hukuk”, *MEOK*, 204-221, s. 210.

³⁴ Cana ya da can hükmünde olana karşı işlenen cinayet sebebiyle ödenmesi gereken maldır. Zuhaylî, C. 8, s. 81.

³⁵ 150, s. 4-a-2, 1140.

³⁶ 146, s. 13-a-3, 1136.

³⁷ 141, s. 28-b-3, 1132.

³⁸ İslâm hukûkuna göre; bir kimsenin başka birisinin borcunu ödeme (kefâlet-i bi'l-mal), şahsını mahkemeye izhar (kefâlet-i bi'n-nefs) ve satılan bir malı teslim hususunda zimmeti o kimsenin

takdirde kan parasını ödemek zorunda olan³⁹- köy halkından da davacı olmaktan vazgeçmiştir. Onların dem-i diyet borçlarını ibrâ ettiğini de mahkemede beyan etmiştir. Muhtemelen köylü kâtili bildiği halde söylememiş hatta maktûlun karısına davayı geri çekmesi konusunda baskı dahi yapmış olabilir. Başka bir davada ise Çömlekçiler çarşısı yakınında oturan Fatma, kocası Hasan Beşe'nin sekiz ay önce gittiği başka bir şehirde öldürüldüğünü ispat etmek üzere mahkemeye müracaat etmiştir. Mahkemeye gelen şahitler Hasan Beşe'nin öldürüldüğünü ve kendileri tarafından defn edildiğini ikrâr etmişlerdir.⁴⁰ Fatma bu müracaatını iki amaçla yapmış olabilir: kocasının dem-i diyeti hakkında dava açabilmek ve başkasıyla evlenebilmek için.

Kadınların açtığı davaların çoğunun sulh ile sonuçlanması dikkat çekicidir. Kocasını, babasını ve erkek kardeşi gibi bir yakını bulunmayan kadınlar istemeden de olsa sulhu kabul etmek zorunda kalmış olabilirler. Çünkü bu tür davalar kadınlar için zorlu bir süreçtir. Özellikle hırsızlık davalarında çalınan malını geri getiremeyeceğini bilen kadınlar hiç olmazsa sulh yoluyla bir kısmını kurtarmış oluyorlardı.

3.1.1.2. Mâlî Davalar

Kadınların yaptıkları alışverişlerde, haksızlığa maruz kaldıklarında, verdiği borç parayı alamadıklarında, miras, mihr, nafaka gibi konularda mağduriyete uğradıklarında davacı olarak mahkemeyi kullanmışlardır.⁴¹ Ancak, köylü kadınlarla şehirli arasında mahkemeyi kullanma oranlarında büyük farklılıklar vardır. Çünkü köylü kadınların şehirlerdeki mahkemeye ulaşma imkânları oldukça sınırlıdır.⁴² Eyüp'teki kadınların açmış olduğu mâlî davalar genellikle miras, nafaka, mihr, ayıplı mal ve emanet malın teslim edilmemesi gibi konulara ait olduğu sicillerdeki örneklerden anlaşılmaktadır.

Osmanlı toplum yapısının özelliği gereği kadınlar, erkekler kadar ekonomik hayatın içerisinde değillerdi. Doğrudan kendileri ya da vekâleten babası, kocası, bir erkek akrabası veya köleleri aracılığıyla⁴³ az sayıda kadın ticaretle uğraşırken yine

zimmimine eklemesidir. Abdullah Karaman, "İslâm Hukukunda Şahsa (Nefse) Kefâlet Uygulaması ve Türk Ceza Mahkemeleri Hukukunda Teminatla Salıverme Müessesesi ile Mukayesesini", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. II, S. 1, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1998, s. 301.

³⁹ Kefâlet sisteminin Osmanlı'daki uygulaması için bkz. Tahsin Özcan, "Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefâlet Sistemi", *Marife*, Yıl 1, S. 1 (Bahar 2001), Konya, s. 129-151.

⁴⁰ 147, s. 67-b-3, 1139.

⁴¹ Jennings, s. 59; Gerber, s. 233. Göçek ve Baer, s. 50.

⁴² Faroqhi, s. 13.

⁴³ Rahmi Deniz Özbay, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeğinin İstihdamı ve Mükatebe Yöntemi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17, 2009/1, s. 155.

alım-satım, kiralama, borç alıp-verme gibi ticarî faaliyetlerde erkeklere oranla daha geride oldukları için onlarla ilgili bu tür davalar da mahkemeye daha az yansımıştır.

Eyüp kadınlarının açtığı mâlî davalarının başında mirasla ilgili olanlar gelmektedir. Kadınların -mirastan aldıkları pay erkeklerin yarısı⁴⁴ olsa da- miras hakkını talep etme konusunda hukuken erkeklerden geri olmayıp onlarla eşit durumdadırlar. Bu yüzden onlar için oldukça önemli bir gelir kaynağı olan miras konusundaki davalarda mahkemeyi erkeklerden daha sık kullandıkları görülmektedir. Bu davaların bir kısmı kadınların mirastan hakkı olan payı alamadıkları içindir. Mesela; Neslihan Hatun, kendisi başka vilayette olduğu sırada Eyüp'te vefat eden hemşiresinin tek mirasçısıdır. Emine adlı kadın ise kendi yokluğundan istifade ederek bütün mirasa el koymuştur. Eyüp'e dönünce miras malları talep ettiği halde kendisine vermediğinden dolayı Emine'nin yargılanmasını talep eden bir arzuhal vermiştir.⁴⁵ Konunun nasıl sonuçlandığına dair bir bilgi yoksa da muhtemelen Neslihan ölen'in kendi kız kardeşi olduğunu ispatlamaya çalışmıştır. Mahkeme konuyu araştırarak haklı olanın lehinde davayı sonuçlandıracaktır. Ayşe bt. Mustafa da yine hakkı olan miras payını alabilmek için mirasçı olduğunu ispat etmek zorundadır. Anadolu'nun Safranbolu Kazası'ndan gelip İstanbul'a yerleşen Terzi Osman, Eyüp Kazası'nın Sa'dâbâd Köyü yakınlarında öldürülmüştür. Ayşe, Osman'ın amcası olduğunu iddia etmiş ve kendisinden başka da mirasçısı bulunmadığını şahitlerle ispat etmiştir.⁴⁶

Kadınlar için bundan daha da zor olanı ise mirasla ilgili olarak yakın akrabalarıyla karşı karşıya gelmeleridir:

Baba Haydar Nakşibendî Mahallesi'nden Mustafa b. Abdullah'ın mirasçıları eşi Saliha Hatun bt. Abdullah ile amcaoğulları Ivaz ve Yusuf'tur. İki amcaoğlu Saliha Hatun'u miras malları saklamakla itham etmişlerdir. Ancak muslihûn tavassutuyla taraflar 50 kuruşa sulh olmuşlardır.⁴⁷ Saliha Hatun'un mirasdan mal kaçırıp kaçırmadığı bilinmiyor olsa da bir kadın olarak bundan sonraki hayatını daha rahat idame ettirebilmek için kocasından kalan miras mallarından amcaoğullarının pay almasını istememiş olabilir. Elli kuruş vererek davadan veya amcaoğullarının ithamından kurtulmak için sulhu kabul etmiş olabilir.

⁴⁴ Ömer Nasuhi Bilmen, "Hukuk-ı İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye" Kamusu, C. 5, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985, s. 255; kadınların mirastan pay alma oranları ile ilgili geniş bilgi için bkz. Gül Akyılmaz, "Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü", *Gazi Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XI, S. 1-2, (2007), s. 485.

⁴⁵ 140, s. 6-b-2, 1130.

⁴⁶ 146, s. 35-b-1, 1137.

⁴⁷ 145, s. 16-a-3, 1131.

Kadınlar miras konusunda akrabalarıyla genelde uzlaşılı yolunu seçmişlerdir. Özellikle paylaşımı zor veya mümkün olmayan gayrimenkulleri birbirlerine veya bu gerçekleşmediğinde ise bir başkasına satarak problemi çözüme kavuşturmuşlardır:

Cami-i Kebîr Mahallesi'nden Yusuf Usta b. İbrahim'in mirasçılırları karısı Saliha bt. Abdullah, üç oğlu ve iki kızıdır. Miras evin aralarında paylaşılması zor olduğu için çocuklar, anneleri Saliha Hatun'a kendi hisselerini 33 kuruşa satmışlardır.⁴⁸ Yine aynı mahalleden Babazâde Mehmed Efendi b. Mustafa hac yolunda vefat etmiştir. Mirasçılı olan zevcesi Havva bt. Abdullah, büyük kızı Fatma ve liebeveyn kız kardeşi hisseli miras evin taksimi konusunda anlaşamayınca Osman adlı kişiyeye satmak zorunda kalmışlardır.⁴⁹ Böylece ev satışından elde ettikleri parayı kendi aralarında daha kolay bir şekilde paylaşmışlardır.

Kadınların, mirastan kendi paylarına düşen menkul ve gayrimenkul malları almakta çok fazla zorlukla karşılaşmadıkları anlaşılmaktadır. Ancak yine hakları olan ve eşinin vefatından sonra en azından bir başkasıyla evleninceye kadar kendisinin geçimini sağlayacak mihr-i müecceli⁵⁰ alma hususunda ölen kocasının akrabalarıyla problemler yaşadığını sicillerdeki örnekler göstermektedir:

Topçular Mahallesi'nden Ahmed b. Ömer geride mirasçılı olarak zevcesi Fatma bt. Abdullah'ı, oğulları Ömer ile Mehmed'i ve kızı Ayşe'yi bırakmıştır. Fatma Hatun, kocasından alacağı olan 5.000 kuruş mihr-i müecceli ölen kocasının vasîsi olan Alime'den talep etmiş ancak onun parayı ödememesi üzerine şikâyetçili olmuştur. Dava sonucunda Fatma Hatun alacağı olan mihrini iki şahitle ispat etmiştir.⁵¹

Kadınlar, kocalarında olan mihrlerini alabilmek için göstermiş oldukları çaba sonucunda çoğunlukla haklarını alırken bazen de ölen kocasının akrabalarıyla -daha azına razılı olmak pahasına da olsa- sulh olmak mecburiyetinde kalmışlardır:

Cami-i Kebîr Mahallesi'nden olup Rumeli'deki Zağra-i Atîk Kazası'nda misafir olarak kaldığı sırada vefat eden Mahmud b. Ahmed'in mirasçılırları zevcesi Emine bt. Mustafa ve erkek kardeşi Mehmed'dir. Emine, miras payından başka 4.000 akçe

⁴⁸ 142, s. 34-b-1, 1133.

⁴⁹ 142, s. 48-a-2, 1133.

⁵⁰ İslâm hukukunda, erkeğin nikâh esnasında veya devamı sırasında bazen de evliliğin sona ermesi durumunda kadına belirli miktarlarda verilen meblağ ve maldır. Halil Cin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1988, s. 210; Hayrettin Karaman, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. I, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1982, s. 282; Vehbe Zuhaylî, *İslâm Fıkhi Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul: Risale Basın-Yayın, 1992, s. 198; Ömer Nasuhi Bilmen, *"Hukuk-ı İslâmiye ve Istılahat-ı Fıkhiye" Kamusu*, C. 2, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985, s. 115; Aydın, s. 103.

⁵¹ 141, s. 7-b-2, 1131.

mihir alacağını Mahmud'dan talep etmiştir. Ancak Mahmud ona sadece mirastan hakkı olan dörtte bir ($\frac{1}{4}$) hissesini alabileceğini söylemesi üzerine aralarında niza' çıkmıştır. Uzlaştırma heyetinin (muslihûn) araya girmesiyle Emine mihri kadar eşya olarak sulh olmuştur.⁵² Takyecibaşı Mahallesi'nden Gülşen bt. Abdullah, eşinin misafiren bulunduğu Edirne'de Kiremitçi Elhac Halil Mahallesi'nde ölümüyle ondan alacağı olan 100 kuruş mihir-i müccelini mirasından istemiştir. Malları mirasçılara teslim etmek üzere vâzi'ü'l-yed⁵³ tayin edilen merhumun büyük oğlu Mehmed ise babasının yüklü miktarda borcu olduğunu öne sürmüştür. Muhtemelen cariyeye kökenli ve Elhac İsmail b. Ali'nin ikinci eşi olan Gülşen daha fazla ısrar edememiş ve 40 kuruş değerindeki yeşil çukaya kaplı bir samur kürk üzerine anlaşarak sulh olmuşlardır.⁵⁴

Kadınlar, sadece ölen kocalarında kalan mihrini değil, aynı zamanda kendisini boşadığı halde bu alacağını vermeyen eşlerine karşı da davacı olmuşlardır:

Cezerî Kasım Paşa Mahallesi'nden Hatice bt. Elhac Hüseyin, kocası tarafından bâin talâk⁵⁵ ile boşanmıştır. Bunun üzerine Hatice, evlendiklerinde kararlaştırılan 5.000 akçe mihrini ve ilâveten 500 akçe nafaka talep etmiştir. Kocasının bunları ödememesi üzerine bu defa Hatice mahkemeye başvurarak, şahitlerle bu durumu ispat etmiştir. Kadı da kocanın mihrini ve nafakasını ödemesine karar vermiştir.⁵⁶ Dava Hatice'nin zaferiyle sonuçlanmıştır. Düğmecibaşı Mahallesi'nden Ümmü bt. Abdullah ise aralarında geçimsizlik bulunan kocası tarafından bâyin boşanmıştır. Ümmü, kocasının ekonomik durumu iyi olmadığından alacağı olan 3.000 akçe mihir-i mücceli karşılığında vekîli Abdülkerim b. Ali aracılığıyla bir incili kuşak almış, iddet nafakası ve barınma masraflarından (meûnet-i süknâsı) feragat etmiştir.⁵⁷ Nazperver Mahallesi'nden Saliha bt. Recep, kendisini bâin talâk ile boşayan kocası Mustafa Beşe b. Abdullah'ta olan 30 kuruş mihri, 15 kuruş alacağı ve 10 kuruş kıymetinde dört altın bileziğini talep etmiştir. Ancak kocasının bunları ödememesi üzerine tekrar aralarında altı kuruşa anlaşmaya varmalarına rağmen kocası bu borcunu da ödememiştir. Saliha Hatun, kocasında olan bu hakkını alma konusunda ısrar ederek mahkemeye başvurmuştur.

⁵² 139, s. 17-a-2, 1130.

⁵³ Vâzi'ü'l-yed: el koyan, eline alan. Devellioğlu, s. 1329.

⁵⁴ 139, s. 70-b-1, 1130.

⁵⁵ Bâin Talâk: Boşanmada kullanılan sözleri söyler söylemez evliliği sona erdiren ve yeni bir mihrle tekrar nikâhlanmadıkça eşlerin bir araya gelmesine imkân tanımayan boşamadır. Karaman, s. 303; Bilmen, C. 2, s. 229; Zuhaylî, C. 9, s. 341; Aydın, s. 40.

⁵⁶ 140, s. 17-b-1, 1131.

⁵⁷ 146, s. 45-a-2, 1137.

Mahkeme de Mustafa Beşe'nin yirmi gün içinde borcunu ödemesine karar vermiştir.⁵⁸ Nişancıbaşı Mahallesi'nden Arife bt. Abdullah'ı kocası ric'î talâkla⁵⁹ boşamıştır. Ancak anlaşılıyor ki iddet müddeti⁶⁰ içerisinde kocası Süleyman b. Elhac Mehmed boşanma kararından geri dönüp tekrar bir araya gelme yönünde bir adım atmamıştır. Bunun üzerine Arife Hatun da 4.000 akçe mihr-i müeccel ve 600 akçe nafaka alacağını talep etmek üzere muhtemelen kendisini boşayan kocası ile karşılaşmamak için yerine İbrahim b. Hüseyin'i vekil tayin etmiştir. Ancak anlaşılan o ki Süleyman'ın bu parayı nakit olarak ödemeye gücü veya niyeti yoktu. Ancak hakkını almakta kararlı olan Arife Hatun, alacağına karşılık yeşil çukaya kaplı cedîd nafe kürk ve bir büyük Türkmen kilimi ödenmesini mahkemede karar altına aldırılmıştır.⁶¹ Ayas Ağa köyünden Havva bt. Abdullah ise Arife Hatun gibi giyim eşyası değil mihr, nafaka ve diğer alacakları karşılığında boşandıktan sonra başını sokabileceği bir eve sahip olabilmek için kocasıyla ortak olduğu evdeki hisseyi almayı tercih etmiştir.⁶² Rumeli'nden olup İstanbul'a çalışmak için gelen Mustafa'nın kendisini boşaması üzerine İsmihan Hatun, 15.000 akçe mihr-i müeccel karşılığında köydeki ev ve tarlayı almıştır.⁶³

Kadınlar mihr alacakları konusundaki haklarını her ne kadar aramakta iseler de az da olsa davalı kocalarının ekonomik durumları sebebiyle Safiye ve Hanife Hatun'un örneğinde olduğu gibi bu çabaları sonuçsuz kalabiliyordu:

Cami-i Kebîr Mahallesi'nden Safiye bt. Ebu Bekir, kendisini bâyinen boşayan kocası Ahmed Ağa b. Abdullah'tan 6.000 akçe mihr-i müeccel, 300 akçe iddet nafakası ve 300 akçe barınma masraflarına karşılık bir mücevher kuşak, bir sim kuşak, bir oda döşemesi istemiştir. Ancak aralarında anlaşmazlık çıkınca Safiye, karşılıksız (meccânen) sulha razı olmuştur.⁶⁴ Sofular Mahallesinden Es-seyyid Ahmed Çelebi b. Ömer de karısı Hanife bt. Süleyman'ın vekiline 2.500 akçe mihr-i

⁵⁸ 139, s. 9-b-2, 1130.

⁵⁹ Ric'î Talâk: Erkeğe ikinci defa mihr ve nikâha gerek kalmadan boşadığı eşyle tekrar aile hayatına dönmesini sağlayan boşanmadır. Karaman, s. 303; Bilmen, C. 2, s. 221; Zuhaylî, *İslâm Fikhi Ansiklopedisi*, C. 9, s. 341; Aydın, s. 39.

⁶⁰ İddet müddeti: İslâm hukukunda kadının kocasından ayrılmasından sonra bir başkasıyla evlenmeyerek belirli bir süre beklemesidir. Eşi ölen bir kadının bekleme süresi 4 ay 10 gün'dür. Boşanmış kadınların iddet müddetleri ise 3 ay hali (hayz veya temizlenme müddeti kadardır. Hamile olanların iddeti ise doğumlarına kadardır. Zifaf gerçekleşmeden meydana gelen boşanmada ise iddet yoktur. İddetten kesilmiş olanlar ile henüz bulûğ çağına gelmemiş olanların iddeti ise 3 aydır. Bilmen, C. 2, s. 179; Karaman, s. 328-331.

⁶¹ 141, s. 13-b-1, 1131.

⁶² 141, s. 70-a-2, 1132.

⁶³ 146, s. 81-a-1, 1137.

⁶⁴ 146, s. 54-a-1, 1137.

müeccel ve ayrıca 4.800 akçe borcu olduğunu kabul; ancak üzerindeki elbiseden başka hiçbir şeyi olmadığını mahkemede beyan etmiştir.⁶⁵

Kadınlar, kocaları tarafından boşandığı andan itibaren belli bir süre geçimini sağlamaya yetecek kadar almaya hak kazandıkları *iddet nafakası*⁶⁶ kendilerine ödenmediğinde de davacı olmuşlardır. Bu şikâyetler, yukarıdaki örneklerde de görüldüğü gibi genelde mihri ödemeyen kocalar bu nafakayı da ödemedikleri için aynı dava kapsamındadır.

Kadınların davacı oldukları diğer bir nafaka çeşidi ise *zevciyyet nafakası*dır. Bu nafaka, kocanın, nikâhı altında bulundurduğu karısının yiyecek-içecek, giyim-kuşam, sağlık, barınma ihtiyaçlarını karşılama zorunluluğudur. Böylece kadınlar evli ve hayatta oldukları sürece hem kendisinin hem de -eğer varsa- çocuklarının geçimini sağlamış oluyorlardı.⁶⁷ Koca, uzun süreli uzak bir yere gittiğinde ailesinin geçimini sağlayacak nafakayı temin etmek üzere bir kefil tayin etmek zorundaydı.⁶⁸ Lâle Devri'nde Eyüp'lü kadınlar, daha önceki yıllarda yaşayan hemcinslerin yaptığı gibi nafkasını karşılayacak para veya kefil bırakmadan başka bir şehre giden kocalarından davacı olup, mahkeme aracılığıyla nafaka tayin ettirmişlerdir:

Ahmed Dede Mahallesi'nde oturan Fatma bt. Abdullah'ın kocası Hasan b. Abdullah muhtemelen çalışmak amacıyla başka bir şehre (âhâr diyâr) gitmiştir. Kocası giderken nafaka bırakmadığı gibi vekil de tayin etmediği için kadın zor durumda kalmıştır. Fatma, günlük ihtiyaçlarını karşılayabilmek için mahkemeye başvurarak nafaka talep etmiş ve kocasının yiyecek-içecek nafkasını, giyecek masraflarını karşılayacak parayı bırakmadan terk ederek gittiğine yemin etmiştir. Bunun üzerine Fatma Hatun'a günlük 12 akçe nafaka takdir edilmiştir. Ancak kocası bu nafaka masraflarını karşılayacak bir gelir bırakmadığı için kocası döndüğünde ödemek üzere karısına onu borçlandırma yetkisi de verilmiştir.⁶⁹ Çünkü İslâm hukûkuna göre koca mahkemenin belirlediği nafakayı ödemediği takdirde hanımı onu borçlandırabilir.⁷⁰ Takyecibaşı Mahallesi'nden Saliha da kocası Mehmed'in küçük kızını ve kendisini nafakasız bırakıp âhâr diyâra gittiğinden şikâyeti üzerine mahkeme kocasının gelir durumuna göre her birine beşer akçe nafaka tayin

⁶⁵ 146, s. 46-a-3, 1137.

⁶⁶ Bilmen, C. 2, s. 488.

⁶⁷ Karaman, s. 286; Vehbe Zuhayfî, *İslâm Fıkhî Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul: Risale Basın-Yayın, 1992, s. 101-108.

⁶⁸ Bilmen, C. 2, s. 469.

⁶⁹ 141, s. 69-a-2, 1132.

⁷⁰ Karaman, s. 288.

etmiştir.⁷¹ Silâhî Mehmed Bey Mahallesi'nden Asiye bt. Hüseyin 'in kocası ise yedi ay önce başka şehre gitmiştir. Asiye bu süre zarfında bir şekilde geçimini sağlamıştır. Ancak kocasının hâlâ dönmemesi, kefil de bırakmaması sebebiyle geçim sıkıntısının başlaması üzerine nafaka davası açarak kendisine günlük 10 akçe nafaka tayin edilmesini sağlamıştır.⁷² Kiremitçi Süleyman Mahallesi'nden Fatma'nın da kocası dört ay önce onu bırakarak gitmiştir. Üstelik Fatma kocası gittiğinde hamiledir. Fatma kendisi de mahkemeye gelemediği için vekili olan babası aracılığıyla kocası aleyhine nafaka davası açmıştır. Kadı tarafından Fatma'nın hamileliği de göz önünde bulundurularak kocası Hacı Halil üzerine hem kendisi hem de karnındaki çocuğu için günlük 40'ar akçe nafaka tayin edilmiştir.⁷³

Kadınlar kendilerini boşayan kocalarından çocukları için de nafaka talep etmek üzere mahkemeye başvuruyorlardı. Çünkü; Osmanlı hukûkunun da referans aldığı Hanefî hukûkuna göre erkek çocuklarının nafakası bulûğ çağına veya emsali para kazanma yaşına gelinceye kadar kız evladının ki ise evleninceye kadar babaya aittir.⁷⁴ Eyüp kadınlar da bu durumda kocalarına karşı nafaka davaları açmışlardır:

Cezerî Kasım Paşa Mahallesi'nden Hatice bt. Elhac Hüseyin, kocası tarafından talâk-ı bâin ile boşanmıştır. Hatice, boşandığı kocasından 5.000 akçe mihr ve 500 akçe de nafaka talep etmiştir. Ancak kocası bunları ödemediği için mahkemeye başvurmuştur. Kadı, kocanın Hatice'ye mihr ve nafaka borcunu ödemesine karar vermiştir.⁷⁵ Ayrıca Hatice Hatun, ikinci bir dava açarak küçük kızı için de beş akçe nafaka bağlanmasını sağlamıştır.⁷⁶ Zeynep Hatun Mahallesi'nden Ayşe bt. Mustafa ise kocası Mustafa Beşe b. Hüsrev'den boşandıktan sonra hamile olduğunun anlaşılmasıyla çocuğu için nafaka talep etmiştir. Mahkeme günde 5 kuruş nafaka ödenmesine karar vermiştir.⁷⁷

İslam hukûkuna göre kocası ölen kadınların da çocukları için nafaka davası açma hakları vardır:

Terkos Nahiyesi'ne tâbi' Akpınar adlı köyde Emine bt. Osman'ın eşi İbrahim b. Ömer vefat etmiştir. Emine, İbrahim'den olan küçük kızı Ayşe'nin aynı zamanda

⁷¹ 146, s. 10-b-1, 1136.

⁷² 150, s. 92-b-1, 1141.

⁷³ 155, s. 27-a-4, 1143.

⁷⁴ Karaman, s. 349.

⁷⁵ 140, s. 17-b-1, 1131.

⁷⁶ 140, s. 17-b-2, 1131.

⁷⁷ 139, s. 11-b-1, 1130.

vasiyesidir. Emine, kızının yiyecek ve giyecek (kisve bahâ)⁷⁸ ihtiyacı için nafaka istemiştir. Kadı, bu küçük kız için günde 4 akçe nafaka kararlaştırmıştır.⁷⁹

Erkeğin eşini boşadığında çocuğu *hâdine*⁸⁰ olarak annesi emziriyorsa ona ödemek zorunda olduğu nafaka (*hakk-ı hizâne*)dır. Kocanın vefatı durumunda ise hâdine olan anne bu nafakayı mahkeme kararıyla mirastan alabilir:

Cami-i Kebîr Mahallesi'nde yaşayan Rabia bt. Mehmed adlı hatun boşandığı kocası Mehmed Beşe b. Ahmed'den olan küçük oğlu Süleyman'ın *nafaka ve kisve bahâsı* için müracaat ettiği mahkemede kadı tarafından her ikisine günlük 6'şar akçe nafaka bağlanmıştır.⁸¹ Bu nafaka aynı zamanda anneye de maddi bir katkı oluşturmaktadır.

Davud Ağa Mahallesi'nden Havva bt. Hüseyin'in boşandığı kocası İbrahim b. Ömer'den olma çocuğunun bakım masrafları için mahkeme tarafından günlük üç akçe nafaka tayin edilmiştir. Ancak İbrahim bu parayı ekonomik gücü yetmediğini belirterek ödememiştir. Bunun üzerine Havva Hatun, hem kendisi hem de çocuğunun önemli bir gelirden mahrum kalmaması için mahkemeye başvurmuştur. Mahkeme, kendisini haklı bulmuştur. Kocasının gelir durumunu göz önünde bulundurarak ve şahitlerin ifadelerini de dikkate alarak bu defa günlük 1 akçe nafaka tayin etmiştir.⁸² Düğmecibaşı Mahallesi'nden Azize bt. Memi Efendi ise yetmiş sekiz aydan beri küçük çocuğuna bakmaktadır. Kocası da vefat ettiğinden şimdiye kadar hiç alamadığı hakkı hidânesini bu defa kayın babası Ali Çelebi b. Ahmed'den talep etmiştir. Ancak, kayınpederi hidâne nafakasını ödemeye yanaşmayınca aralarında münâzaa olmuştur. Sonuçta taraflar sulh yoluna gitmiş ve Azize de 25 kuruşa razı olmuştur.⁸³

⁷⁸ Kadı tarafından nafaka takdir edilirken hangi yiyecek ve giyecek ihtiyaç malzemelerinin esas alındığı belgelerde belirtilmemiştir. Ancak, Manisa Sicillerindeki bir belgede zikredilen malzemeler, bu konuda bir fikir vermesi açısından yararlı olacaktır. Ekmek, pirinç, sadeyağ, tuz ve şirugan (susam yağı). Bazen bunlara sabun, mum, mercimek, un ve hamama gitmek için verilen paralar da ilave olunmaktadır. "Kisve-bahâ olarak ise, ihtiyaçlar, pabuç, mest ve giyim eşyalarıdır". Mehmet Günay, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manisa'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (1650-1675)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 67.

⁷⁹ 140, s. 84-a-3, 1131.

⁸⁰ Hizâne: çocukları veya çocuk hükmünde olan mecnun gibi acizleri yetkili olan kimselerin hıfz ve terbiye etmeleri, onların yiyecek ve içeceklerine bakmaları, temizlikleri ve ıstahatlerini temine çalışmaları, kendilerini zararlı şeylerden korumaları demektir. Hidâne hakkına sahip olan kadına ise hâdine denir. Bilmen, C. 2, s. 425; Karaman, s. 340-343; Zuhaylî, C. 10, s. 46-69.

⁸¹ 139, s. 40-a-1, 1130.

⁸² 142, s. 37-a-3, 1133.

⁸³ 142, s. 30-a-3, 1133.

Annesi ölmüşse veya başkasıyla evlenmişse bu hak çocuğun babaanne, anneanne gibi bir başka yakın akrabasına geçer:⁸⁴

Baba Haydar Nakşibendî Mahallesi'nde ölen Sira bt. Asayi'nin küçük kızı Bako'nun bakımı anneanesi Mariye bt. Yani'ye kalmıştır. Anneanne Mariye, torununun vasîsi olan babası Agop aleyhinde dava açmıştır. Mariye, mahkemede "ben küçük kızın anneanesi olmam sebebiyle hizâne hakkım gereği mahkemece tayin edilen günlük onar akçe nafakanın bir aylık tutarı olan 300 akçeyi talep ederim" deyince damadı Agop da çocuğa kendisinin baktığını söyleyip itiraz etmiştir. Mahkeme daha önce günlük 10 akçe olan nafaka miktarında indirim yaparak 6 akçe olarak belirlemiştir.⁸⁵ Kadının bu indirimi yapmasında Agop'un ekonomik durumu veya onun kızının bakımına katkıda bulunma ihtimali rol oynamış olabilir.

Kadınlar, yukarı saydığımız örnekler dışında erkekler kadar olmasa da bazı mâlî konularda davacı olarak haklarını aramışlardır. Bunların çoğu *alacak davaları* ile ilgilidir. Bazen davaya konu olan borç paranın miktarı veya satılan eşyanın değeri az olsa bile bu tür alacakların kadınlar için ne derece önemli olduğunu aşağıdaki örneklerden anlamak mümkündür.

Bu alacak davalarının bir kısmı aile içerisinde eşler arasında olabiliyordu:

Cami-i Kebîr Mahallesi'nden Saime bt Ali, kocası fahrü'l-kudât Osman Efendi b. Mustafa'yı kendisine eşya ve köle parasından dolayı olan 177 kuruş borcunu ödemediği için mahkemeye vermiştir. Mahkemede Osman Efendi, ödemeye gücü olmadığından dolayı borcunun taksitle bağlanmasını talep etmiştir. Dava sonucunda kadı, Osman'ın borcunu ayda 3'er kuruş olarak taksitle ödemesine karar vermiştir.⁸⁶

Zaman zaman da aile dışındaki kişilere karşı alacak davaları açılıyordu:

Cami-i Kebîr Mahallesi'nden Zeynep bt. Abdullah, vekîli olan zevci Ahmet Ağa b. Hüseyin aracılığıyla, kendisine borçlu olan Hüseyin Hilmi b. Ömer'in 1.125 kuruş tutarındaki borcunu ayda 25 kuruş taksitle 45 ayda ödemesini karara bağlattırıştır.⁸⁷

Kadınlar, haklı olduklarına inandıklarında kadı'lara karşı da dava açmışlardır:

⁸⁴ Karaman, s. 341.

⁸⁵ 142, s. 10-b-3, 1133.

⁸⁶ 142, s. 19-b-3, 1133.

⁸⁷ 141, s. 30-b-1, 1132.

Cezerî Kasım Paşa Mahallesi'nden Ümmügülsüm, vekîli olan annesi aracılığıyla Bâb Nâibi Es-seyyîd Mehmed Efendi'ye Edirne'deki evini 850 kuruşa satmıştır. Ancak nâib paranın bir kısmını ödemeyince Ümmügülsüm kalan alacağı için davacı olmuş ve kazanmıştır.⁸⁸

Alacak davalarının bir kısmında kadınlar daha az miktarda sulh oluyorsa da alacaklarını bırakmıyorlardı. Nakden alamadığı takdirde ise eşya olarak alıyorlardı:

Hasköy'de Abdüsselam Mahallesi'nden Hatice bt. İbrahim adlı Hatun'un, Fatma bt. Ahmed'e verdiği 54 kuruş ile bir rub' borçtan, 14 kuruş bir rub', ev kirasından da 85 kuruş alacağı vardır. Hatice kendisine borcunu ödemeyen Fatma'yı dava etmiştir. Ancak paranın tamamını alamadığını anlayan Hatice 20 kuruşa sulh olmayı kabul etmiştir. Mahkeme de 43 gün içerisinde paranın ödenmesine karar vermiştir.⁸⁹

Cami-i Kebîr Mahallesi'nden Ayşe bt. Ahmet, Hasan Ağa ile karısı Rukiye'ye ücretle hizmet etmiş, ancak dört senelik çalışmasının karşılığı olan 62 kuruşu alamamıştır. Bunun üzerine Ayşe Hatun, mahkemeye başvurarak bu alacağını talep etmiştir. Ancak, alacağını nakit olarak tahsil edemediği için bazı giyim, ev ve ziynet eşyası olarak sulhe razı olmuştur.⁹⁰

Kadınların hak araması konusunda yukarıda sayılan örnekler dışında da alacak davaları hakkında fikir verebilecek başka kayıtlar bulunmaktadır:

Ahmet Dede Mahallesi'nden Zeynep, Rukiye'den 30 kuruşa ev satın almıştır. Ancak Rukiye "... odun vaz' olunacak mahzen ..."ın eve ait olmadığını iddia edip kendisine teslim etmemiştir. Bunun üzerine Zeynep de davacı olmuş üstelik "evin altında bulunan mahzenin de satın alana ait olduğuna dair" bir fetvâ getirmiş ve sonunda davayı kazanarak mahzeni almıştır.⁹¹

3.1.1.3. Diğer Davalar

Yukarıda bahsedilen davalardan başka kadınlar zaman zaman bir arada yaşamanın sonucu olarak ortaya çıkan bazı sebeplerle de komşularıyla davacı olmuşlardır:

⁸⁸ 150, s. 46-a-1, 1140.

⁸⁹ 141, s. 71-b-3, 1132.

⁹⁰ 150, s. 93-b-2, 1141.

⁹¹ 150, s. 24-a-2, 1140.

Baba Haydar Nakşibendî Mahallesi'nden Maryem adlı nasraniye, Ermeni komşusu Batos'un ev yaparken kendi arsasına da geçerek sınırı ihlâl ettiğinden dolayı şikâyetçi olmuştur. Bunun üzerine yapılan keşifte haksız olduğuna hükmedilmiş ve Maryem muarâzâdan men' edilmiştir.⁹² Ancak Batos, yine evini Maryemin saçığı altına kadar yapmıştır. Bunun üzerine Maryem hakkını aramak için tekrar şikâyetçi olmuştur. Bir kez daha yapılan keşif sonrasında onun haklılığına ve Batos'un da Maryem'e 15 kuruş ödemesine hükmedilmiştir.⁹³ Maryem'in arsa tecavüzü konusunda açtığı ilk dava aleyhine sonuçlanmış olsa da konunun peşini bırakmamıştır. Saçaklardan akacak yağmur suyunun zararlarından korunmak için açtığı ikinci davayı kazanmıştır.

Davud Ağa Mahallesi'nden Fatma Hatun, satın aldığı arsasına el koyan Mehmed Çelebi'yi şikâyet etmek zorunda kalmıştır. Mahkemede Mehmed Çelebi "ben arsayı Ali Ağa'dan aldım" demesi üzerine Fatma Hatun şahitlerle durumu ispat ederek davayı kazanmıştır.⁹⁴ Böylece arsayı geri almayı başarmıştır.

Şah Sultan Mahallesi'nden Ümmügülsüm, Ahmed Beşe'den 150 kuruşa cariyeye satın almıştır. Ancak aldığı cariyenin ayıplı çıkması nedeniyle geri iade etmiştir. Ümmügülsüm cariyeyi iade ettiği halde parasının bir kısmını alamadığı için davacı olmuştur. Mahkemede şahitlerle haklılığını ispat etmiştir.⁹⁵

Eyüp'te Elhac Hüsrev Mahallesinden vefat eden Mehmed Ağa b. Abdullah, ölmeden önce orta boylu, kara gözlü, çerkes asıllı Şahbaz bt. Abdullah adlı Müslüman cariyesini şahitler huzurunda âzâd etmiştir. Kendisinin ölümünden sonra zevcesi Saliha Hatun ve oğlu Ahmet Efendi, Şahbaz'ın azadlığını kabul etmeyip onu köle olarak çalıştırmaya devam ettirmek istemişlerdir. Bunun üzerine Şahbaz davacı olup iki şahitle durumunu ispat etmiştir. Kadı, Saliha Hatun ve oğlu Ahmed'i bu hareketlerinden dolayı da uyarmıştır.⁹⁶ Bu belge aynı zamanda Şahbazın özgürlük hüccetidir.

Artin v. Agob ile Sefer v. Kirtoko adlı iki zimmî Baba Haydar Nakşibendî Mahallesi'nde Hamza Ağa Vakfına ait kefereler odalarını kiralamışlardır. Ancak onlar dükkânın ana caddeye kapısı olduğu halde yan taraftaki çıkmaz sokaktan ayrı bir

⁹² 156, s. 58-a-1, 1145.

⁹³ 156, s. 58-a-2, 1145.

⁹⁴ 156, s. 59-b-3, 1146.

⁹⁵ 156, s. 57-a-1, 1145.

⁹⁶ 141, s. 17-b-1, 1131.

kapı daha açarak burada içki satmaya başlamışlardır. Bunun üzerine vakfın evlâdiyet üzere mütevelliyesi olan Emine Hanım, iki zimmî aleyhine dava açmıştır.⁹⁷

3.1.1.4. Hak Aramada Temyize Müracaat

Osmanlı'da bir dava için ilk müracaat yeri, kişinin yaşadığı veya olayın geçtiği kaza mahkemesidir. Ancak mahallî mahkemelerde kadının haksızlık yaptığı, baskı uyguladığı, görevini kötüye kullandığı gibi gerekçelerle mahkemenin işlemlerinden memnun ve ikna olmayanlar davayı son başvuru yeri olan Dîvân-ı Hümâyûn'a⁹⁸ taşıyorlardı. Buraya getirilen davaların çoğu da yeniden görülmek üzere kadiya gönderiliyordu.⁹⁹ Taşralı kadınlar açısından bizzat İstanbul'a gitmek dînî sakıncalar, maddî ve fizikî zorluklar içeriyordu. Fakat buna rağmen XVII. yüzyıl ortalarından itibaren kadınların Dîvân'a başvurma sayısı artmıştır.¹⁰⁰ Bu başvuru, taşralı kadınların ailelerini "resmen" temsil etmesi anlamına geliyordu.¹⁰¹

Eyüp'lü kadınlar, üst mahkemeye müracaat hususunda taşralı kadınlara göre şanslıydılar. Onların hem Çarşamba Dîvânı'na¹⁰² hem de Dîvân-ı Hümâyûn'a kolaylıkla başvurabildikleri örneklerden anlaşılmaktadır. Eyüp'te yerel mahkemenin verdiği karardan memnun olmayan kadınlar, Çarşamba Dîvânı'na başvurabilmekteydiler. Muhtemelen sorunları bu üst mahkemede halledilmekteydi. Ancak buradan da istediği sonucu alamayanlar veya dava konusu ile ilgili emr-i şerîf çıkması gereken konularda bu defa Dîvân-ı Hümâyûn'a gidebilmekteydiler. Dîvân'a kadınlar şahsen veya bir vekîl aracılığıyla arzuhalde müracaat edebilmekteydiler. Burada görülen davaların kaydedildiği şikâyet defterlerinde Eyüp'e ait kayıtların diğer vilayetlere oranla daha az olduğu dikkati çekmektedir. Bunun sebebi de muhtemelen davaların çoğunun Çarşamba Dîvânı'nda sonuçlandırılmış olmasıdır. Dikkati çeken bir diğer husus da bu defterlerdeki kadınlara ait kayıtların erkeklere nazaran çok daha az sayıda olduğudur.

Çatalca Nahiyesi'ndeki Şeyh Sinan Vakfının mütevelliyesi olan Rahime Hatun vefat etmiştir. Boşalan mütevelliyeliğe vakfiyedeki evlâdiyet şartı gereği aynı soydan gelen Hatice Hatun'un tayin edilmesi gerekmektedir. Ancak bazılarının mani olması üzerine Hatice bu konuda Südde-i Saâdete arzuhal göndererek

⁹⁷ 147, s. 65-b-3, 1139.

⁹⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s. 1 ve devamı.

⁹⁹ Zarinebaf-Shahr, s. 250.

¹⁰⁰ Zarinebaf-Shahr, s. 243.

¹⁰¹ Faroqhi, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, s. 26.

¹⁰² Bu konu hakkında "Adlî ve İnzibâtî Davalar" kısmında bilgi verilmiştir. (Örnek belge: 156, s. 54-b-3, 1145)

mütevelliyelik hakkı ile ilgili berat-ı şerîf talep etmiştir. Dîvân-ı Hümâyûn'dan, Hâslar Kazası Çatalca Nahiyesi Nâibine hitaben çıkan karar Hatice'nin talebinin yerine getirilmesi doğrultusundadır.¹⁰³

Eyüp'te Büyük Çekmece Nahiyesi'nde cedlerinin kurmuş olduğu vakfın mütevelliyeleri olan Emine, Rukiye, Hatice ve Havva adlı kadınlar, vakfa ait evin kiracısı olan eski nâib Süleyman'dan davacı olmuşlardır. Çünkü Süleyman, vakfiye şartlarını göz ardı edip "ben vakfın nâziriyim" diyerek kira ödemesi yapmamıştır. Toplam 2.850 akçe kira borcunu ödememekte ısrar etmektedir. Bunun üzerine mütevelliyeye kadınlar, Dîvân-ı Hümâyûn'a başvurarak talep ettikleri emr-i şerîfi almışlardır.¹⁰⁴

Eyüp'ün Silivri Nahiyesi Çeltikçi Köyü'nden Sultan Mehmed Vakfı reâyasından Afife adlı kadının daha önce ölen ve oğlu bulunmayan baba bir erkek kardeşinin tasarruf ettiği toprağın kendisine verilmesi kânûn gereği olduğu halde vakıf kaymakamının başkasına vermesinden dolayı Dîvân-ı Hümâyûn'a arzual göndermiştir. Sonuçta da kendisine konusuyla ilgili emr-i şerîf verilmiştir.¹⁰⁵

Eyüp Kazası'nın Midye Nahiyesi'nde oturan Eftole adlı nasraniye, henüz on iki yaşlarındadır. Küçük yaşta iken babası olmadığından yakın akrabası Papa Todori adlı kişi tarafından Kostantin'e nikâhlanmıştır. Ancak Papa Todori, şer'î hukûk gereği kendisini küçük yaşta evlendirmeye yetkili (veli-i mücbiri) olmadığı için Eftole'nin bu nikâhı bozmaya hakkı vardır.¹⁰⁶ Nitekim Eftole, bulûğa erdiğini ve kendi hakkında karar verebilecek duruma geldiğini (mümeyyize) anlar anlamaz hiç geciktirmeden nikâh akdini feshettirmiştir. Yeterli sayıda şahitlerle bu durumu ispat edip mahkemeden eline hüccetini almıştır. Ancak, bunu kabullenemeyen eski kocası Konstantin'in yine onun yanına varıp kendisiyle zevciyet muamelesinde bulunmak istemesi üzerine Eftole, İstanbul'da ikamet etmenin avantajını da kullanarak bizzat Dîvân-ı Hümâyûn'a gelip kocasının bundan men edilmesi ve kendisine emr-i şerîf verilmesini talep etmiştir. Bunun üzerine Dîvân'dan Eftole'nin talebi doğrultusunda işlem yapılmasını emreden hüküm Hâslar Kazası Nâibine yazılmıştır.¹⁰⁷

¹⁰³ BOA, A.DVN. ŞKT.d., 104/192-b (Evâil-i Şevvâl 1137).

¹⁰⁴ BOA, A.DVN. ŞKT d., 116/574 (Evâil-i Muharrem 1141).

¹⁰⁵ BOA, A.DVN. ŞKT.d., 124/6 (Evâil-i Muharrem 1141).

¹⁰⁶ Karaman, s. 243-246.

¹⁰⁷ BOA, A.DVN. ŞKT.d., 82/293 (6. Recep 1131).

3.1.2. Suçlu ve Zanlı Kadınlar

Eyüp'te kadınlar sosyal hayatın akışı içerisinde zaman zaman adlî ve mâlî konularda bazı suçlara karışmışlardır. Bunun sonucunda suçlu veya zanlı durumuna düşmüş ve subaşının takibine mahkemenin de cezalandırmasına maruz kalmışlardır.

3.1.2.1. Adlî Davalar

Kadınların doğrudan veya dolaylı olarak öldürme, yaralama, dövme, yol kesme, eşkiyalık ve isyan gibi suçlara karışmaları erkeklerle aynı oranda olmadığı muhakkaktır. Bunların yanında az da olsa sövme, hakaret, kavgaya, içki içme ve hırsızlık gibi bazı olaylarda kendileri de davalı konumuna düşmüşlerdir.

3.1.2.1.1. Ahlâkî Suçlar

Kadınlar adlî olarak en fazla *zina*, *fuhuş*, *nâmahremden kaçmama* gibi suçlamalara maruz kalmışlardır. Öncelikle bu tabirlerin netleştirilmesi faydalı olacaktır. Meşru olmayan cinsel ilişki¹⁰⁸ şeklinde tanımlanan *zina*, İslâm hukûkunda ise aralarında nikâh bulunmayan bir erkekle kadının cinsel birleşmesi olarak tarif edilmiştir.¹⁰⁹ *Fuhuş* ise genellikle “bir kadının evlilik dışında meslek edinerek veya başta para olmak üzere herhangi bir karşılık gözeterek vücudunu bir erkeğin cinsel tatminine sunması”dır.¹¹⁰ Görüldüğü üzere *zina* “herhangi bir ücret veya bir menfaat karşılığı olmaksızın gerçekleştirilen gayrimeşru ilişki” anlamında kullanılmıştır. Üçüncü çeşit suç olan *nâmahremden kaçmamak* ise, herhangi bir cinsel ilişki söz konusu olmadan sadece evlenebileceği erkeklerle zarurî haller dışında konuşmak, görüşmek veya aynı mekânda bulunmak olarak tarif edilebilir.

Ceza gerektirecek bir suç henüz oluşmadığı ve sadece uyarı (tenbîh) ile sonuçlandığı için *nâmahremden kaçmama* ile ilgili kayıtlar bulunmaktadır. Bu yüzden burada ahlâkî suçlardan *zina* ve *fuhuş* konusu ele alınacaktır.

İslâm ceza hukûkuna göre *zina*, hadd cezasını gerektiren bir suç olup cezası da suçlunun evli olup olmamasına göre değişmektedir. Buna göre, *zina* eden evli bir erkek (muhsan) ve/veya kadın (muhsane), “taşlanarak öldürülme” yani recm cezasına; bekâr olanlar ise sopa ile dövülme (celde) ve sürgün (tağrîb) cezalarına çarptırılırlar. Örfî hukûkun yazılı metinleri olan kânûnnâmelerde ise bu suçlara

¹⁰⁸ Daha geniş bilgi için bkz., Hüseyin Esen, “Zina”, *DİA*, C. 44, s. 440-444.

¹⁰⁹ Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Beta Yayınları, 2012, s. 189.

¹¹⁰ Günay Tümer, “Fuhuş”, *DİA*, C. 13, s. 209.

siyaseten katle varan daha ağır cezalar takdir edildiği görülmektedir.¹¹¹ Ancak Osmanlı'da zina suçuna verilebilecek en ağır ceza olan recmin uygulanmasında esneklik gösterildiği iddia edilmektedir.¹¹²

Lâle Devri Eyüp merkez ve taşrasında da muhakkak ki bu tür olaylar meydana gelmiştir. Fakat ilâm türü kayıtların bulunmaması sebebiyle¹¹³ sicillerde bu konuyla ilgili örneklere rastlanılmamıştır. Ancak döneme ait bir kaynak olan devrin Şeyhüslâmı Yenişehirli Abdullah Efendi'nin Behçet'ül Fetâvâ adlı eserinde zina konusunda fetvâların bulunması bu dönemde de bu tür olayların gerçekleşmiş olabileceğinin bir işareti sayılabilir. Zina ile ilgili çok sayıdaki fetvâ örneğinden bir tanesi şöyledir:¹¹⁴

“Muhsan olan Zeyd muhsane olan Hind'e zina etmek istedikte Hind nefsinı taiiaten Zeyd'e temkîn edip Zeyd dahi Hind'e zina eylese Zeyd ve Hind'e ne lazım olur?”

Eİ- Cevap: Recm

Her toplumda olduğu gibi Osmanlı'da da hemen her dönemde fuhuş suçu işlene gelmiştir.¹¹⁵ Bu suç, kırsal topluluklara nazaran şehir hayatını çağırıştırır.¹¹⁶ Hukukçular, fuhuşun da bir zina olduğu konusunda hem fikirdirler; ama bunun hadd cezası gerektirip gerektirmediği konusunda görüş ayrılığındadırlar ve XVI. yüzyıl hukûk kitaplarında hadd cezası gerektirmediğini belirtirler.¹¹⁷ Osmanlı'da ise bu suçun işlenmesi karşısında en hafifi para ve sürgün cezasının yanında caydırıcı olması için siyaseten katli olarak ölüm cezaları dahi verilmekteydi.¹¹⁸ Mesela, XVII. yüzyılın başlarında yakalanan üç fahişeden ikisinin cinsel organları kızgın demirle dağlanmak, diğeri ise bir çuvala konulup İstanbul Boğazına atılmak suretiyle

¹¹¹ Akgündüz, *Osmanlı Kânûnnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*, C. 1, s. 109 ve devamı.

¹¹² Bu konuda daha fazla bilgi için bkz. Abdülmecit Mutaf, “Teorik ve Pratik Olarak Osmanlı'da Recm Cezası: Bazı Batı Anadolu Şehirlerindeki Uygulamalar”, *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 3/4 Summer 2008, s. 580.

¹¹³ Abdülmecit Mutaf, “Bir Metodoloji ve Kaynak Sorunu Olarak 18 Yy. da Kadı Sicillerinin Tutulmasında "Sakk" Usulüne Geçiş ve "İlâm"ların Kaydedilmemesi” adlı bildiri, *Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi*, Sakarya, 14-17 Ekim 2015.

¹¹⁴ Şeyhüslâm Yenişehirli Abdullah Efendi, *Behçetü'l-Fetâvâ* (Hazırlayanlar: Süleyman Kaya, Betül Algin, Zeynep Trabzonlu, Asuman Erkan), İstanbul: Klasik Yayınları, 2011, s. 69, 124, 159, 160, 402 ve 651.

¹¹⁵ Daha fazla bilgi için bkz. Mutaf, XVII. Yüzyıl'da Balıkesir'de Kadınlar, Zübeyde Güneş Yağcı, “Osmanlı Taşrasında Kadınlara Yönelik Suçlarda Adalet Arama Geleneği”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, (Aralık 2005), C. 6, S. 2, s. 51-81; Fikret Yılmaz, “Zina ve Fuhuş Arasında Kalanlar Fahişe Subaşı'ya Karşı”, *Toplumsal Tarih*, S. 220, (Nisan 2012), s. 22-31.

¹¹⁶ Gerber; s. 340.

¹¹⁷ Colin Imber, “Zina in Ottoman Law”, *Studies in Ottoman History and Law*, İstanbul, 1996, s. 179.

¹¹⁸ İsmail Acar, “Osmanlılarda Zina Suçu ve Cezası”, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 84-86.

öldürülmüştür.¹¹⁹ Ayrıca bu suçla ilgili olarak fetvâ ve fermânlar yayınlanarak tedbirler alınmış, bu tür gayrimeşru ilişkilerin önüne geçilmeye çalışılmıştır.¹²⁰

Lâle Devri Eyüp'ünde fuhuşla ilgili az da olsa örneklerle rastlanmaktadır.¹²¹ Genellikle erkekler tarafından gizlice genelev haline getirilen yerlerde fahişeler çalıştırılmaktaydı. Osmanlı'da gizli veya açık genelev çalıştırılması ilk defa bu tarihte görülen bir durum değildir. Mesala 1530 tarihli Kanûnnâme-i Kibtiyân-ı Vilâyet-i Rumeli'deki hükme¹²² göre çingene kadınları, İstanbul, Edirne, Filibe ve Sofya'da şeriata aykırı hareketlerde buldukları için aylık 100 akçe tutarında "kesim" adı verilen bir vergi ödüyorlardı.¹²³ Bu, teoride onların işlediği zina suçunun karşılığı olarak verilen para cezası olsa da pratikte devletin bu kişileri cinsel hizmet vermenin karşılığı olarak kazandıkları paranın vergisidir. Bu tür yerler de her ne kadar adı konulmamış da olsa birer *genelev*dir.

XVIII. yüzyıl'da ise Galata'da resmî genelevlerin bulunduğu bilinmektedir.¹²⁴ Zarinebaf, buralarda *fahişelik* yapanların genellikle Rus, Balkan ve Çerkez cariyeler olduğunu ileri sürmektedir.¹²⁵ Fakat bu iddianın en azından Eyüp'tekiler için pek de doğru olmadığı söylenebilir. Çünkü cariyelerin isimleri Gonca, Nergis, Sümbül, Gül, gibi çiçek isimleri veya dînî kaynaklı olmayan Şahbaz, Latife, Hanım, Gülbeyaz, Ferah gibi isimlerle değiştirilirdi. Halbuki Eyüp'teki evlerde yakalanan kadınlara ait Havva, Zeynep, Ümmügülsüm, Fatma, Rukiye ve Ayşe hatta evini genelev olarak kullanan Ümmühan ve Hatice adları Müslüman kadınlar için kullanılmaktadır. Dolayısıyla kadınların baba adlarının zikredilmemesi de bunların cariye olmayıp Müslüman bir aileden olduklarını görüşünü desteklemektedir. Bu görüşü destekleyen bir diğer delil de şudur: Fahişelik yapan kadınlar kendi gerçek isimlerinden ziyade mesleklerine uygun olarak Lüfer Çiçeği, Ayçiçeği, Kaküllü Molla, Uzun Saçlı, Çalar Saat gibi takma adlar taşımaktadır.¹²⁶ Halbuki gizli genelevlerde

¹¹⁹ Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2007, s. 119.

¹²⁰ Reşad Ekrem Koçu, "Eski İstanbul'da Ahlak Zabıtası", *Hayat Tarih Mecmuası*, C. 6, S. 5, İstanbul, 1970, s. 15-16

¹²¹ İncelemiş olduğumuz sicillerde ilâm türü kayıtlar bulunmamaktadır. Dolayısıyla da adlî suçlarla ilgili döneme ait bilgiler eksik kalmaktadır. Burada adlî suçlarla ilgili olarak verdiğimiz örnekler de ilamlardan değil 156 no'lu sicilde olduğu gibi az sayıdaki maruz cinsi kayıtlarla bazı hüccetlerin konularından çıkarılmıştır.

¹²² " Ve İstanbul ve Edirne ve Filibe ve Sofya'da olan çinganelerin nâ-meşrû fi'le mübâseret eden avretlerinden her ayda yüzer akçe kesim deyü resm verirler." Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanûnnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*, C. 6, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1993, s. 512.

¹²³ Akgündüz, hükümdeki "gayr-i meşru işler"i, Çinganelerin vermiş oldukları oyun ve eğlence hizmeti olarak yorumlamıştır. Ancak Colin İmber bu görüşe katılmayıp bu verginin onların vermiş oldukları cinsel hizmetin karşılığı olduğu iddiasındadır. İmber, s. 188.

¹²⁴ Akbel, s. 111-114.

¹²⁵ Zarinebaf, *Crime and Punishment in İstanbul: 1700-1800*, s.96.

¹²⁶ Esra Baş, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerinden Hareketle XVIII. Y. Y. Osmanlı Toplum Hayatında Kadın*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006, s. 152-153.

yakalanan bu kadınların böyle isimleri bulunmamaktadır. Dolayısıyla onlar Zarinebaf'ın da dediği gibi yoksul veya kırsaldan gelenler olabilir.¹²⁷ Nitekim Osmanlı'da fahişeler daha ziyade en alt tabakadaki fakirlerden çıkıyordu.¹²⁸

Aşağıda vereceğimiz Eyüp örnekleri ile bazı belgelerde *kerhâne* olarak geçen genelevler Galata'dakiler gibi resmî değil, kaçak çalıştırılan yerlerdir:

Ahmed Dede Mahallesi'nden Es-seyyîd İbrahim'in evinde yabancı ve birbirlerine nâmahrem kişiler olduğu ihbar edilmiştir. Bunun üzerine kolluk kuvvetlerince yapılan baskında Mehmed b. Osman ile Mustafa b. Ahmed, aralarında nikâh bulunmayan Zeynep ve Havva adlı iki kadınla aynı odada yakalanmışlardır. Mahkemeye getirilen zanlılar gereği yapılmak üzere bir üst makama havale edilmiştir.¹²⁹ Belgede Havva ve Zeynep'in baba adları zikredilmemiştir. Böylece bu yüz kızartıcı suçu işleyen kadınların mensup oldukları aile korunmaya çalışılmıştır.¹³⁰ Evin sahibi olan İbrahim'in *seyyîd* olması ise dikkat çekicidir.

Sütlüce'de oturan yahudiden dönme Mustafa'nın evine fahişeler getirerek içki alemi düzenlediği ve evini gizli kerhâne haline getirdiği ihbar edilmiştir. Mahalle imamı önderliğinde yapılan baskında ihbarın doğru olduğu anlaşılmıştır. Mustafa, kendisini yalancı şahitlerle kurtarmaya çalışmışsa da mahalleden yirmi otuz kadar kişi evin kerhâne olarak kullanıldığına şahitlik etmişler ve suçlunun mahalleden ihraç edilmesini talep etmişlerdir.¹³¹ Durumun kadı tarafından sadrazama bildirilmesi üzerine Mustafa'nın mahalleden ihraç edildiği belge üzerindeki buyrulduan anlaşılmaktadır.¹³² Muhtemelen evde yakalanan kadın ve erkekler hakkında da gerekli işlemler yapılmıştır. Ayrıca Mustafa'nın ihraç edilmesiyle kerhâne de kapanmıştır.

İstanbul ve diğer üç kazada bazı Müslüman ve gayrimüslim tabiblerin iş yerlerinde kadınlara ait ayrı bir oda yaparak ve dükkân önündeki camları kepenkle

¹²⁷ Zarinebaf, *Crime and Punishment in Istanbul: 1700-1800*, s. 91.

¹²⁸ Ian C. Dengler, "Turkish Women in the Ottoman Empire: The Classical Age", ed.: Lois Beck-Nikki Keddie, *Women in the Muslim World*, s. 233.

¹²⁹ 156, s. 15-a-7, 1141.

¹³⁰ Abdüllaziz Bey, *Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002, s. 335.

¹³¹ Bu tür durumlarda mahalle imamı ve halkının baskın yapma ve suçlunun mahalleden ihracının istenmesi ile ilgili geniş bilgi için bkz. Boyar ve Fleet, s. 134; Özer Ergenç, *Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine*, *Osmanlı Araştırmaları*, C. IV, İstanbul 1984, s. 69-78; Ömer Düzbakar, "Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 4, S. 5, 2003/2, s. 97-108; Özen Tok, "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII ve XVIII Yüzyıllarda Kayseri Örneği)", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2005/1, S. 18, s. 155-173; Cemal Çetin, "Osmanlı Toplumunda Mahalleden İhraç Kararları ve Tatbiki: Konya Örneği (1645-1750)", *History Studies*, Volume 6, Issue 6, 2014, s. 51.

¹³² 144, s. 44-b-2, 1135.

kapatarak içeriye fahişe getirip uygunsuz davranışlarda bulunmaları üzerine halkın şikâyetiyle kadınlara bu duruma engel olunması emredilmiştir.¹³³

Aşağıdaki iki örnekte ise evlerini kerhâne olarak kullananlar bu defa kadınlardır:

İsmail Efendi'nin büyük validesi olan Hatice adlı kadının, Silâhî Mehmed Bey Mahallesi'ndeki evinde ecnebî kimseler ile fahişe avratları topladığı ve evini gizli genelev olarak kullandığı ihbar edilmiştir. Eyüp Hasekisi Ali tarafından eve yapılan baskında –yine baba adları zikredilmeyen- Ümmügülsüm ve Ayşe adlı kadınlar kendilerine yabancı ve nâmahrem Mustafa ve Mehmed adlı erkeklerle yakalanmıştır.¹³⁴ Ali Paşa Mahallesinde ise Ümmühan Hatun'un evinde ecnebî ve nâmahrem kişiler olduğu ihbarı üzerine eve yapılan baskında Rukiye adlı kadın ve birkaç erkek yakalanmıştır.¹³⁵ Belgelerden suçlular hakkında gereği yapılmak üzere bir üst makama havale edildikleri anlaşılmaktadır.

Fuhuş, sadece evlerde değil, odalarda da icra edilmekteydi. Kızıl Mescid yakınlarındaki Bağcı odaları'nda Ayşe, Fatma ve Zeynep adlı kadınların kendilerine nâmahrem ve ecnebî Hasan ile bir odada ülfet ederken Eyüp Hasekisi Ali tarafından yakalandıkları üst makama bildirilmiştir.¹³⁶

XVIII. yüzyıl'da kırsaldan ve Rumeli'den İstanbul'a olan göçlerin bir sonucu, bekârların ve bekâr odalarının sayısı artmıştır. Bu odalarda ayrıca yeniçeriler, medrese öğrencileri de kalmaktaydı. Bu bekâr nüfus yoğunluğu Eyüp gibi dindar bir semtte de gizli genelevlerin doğmasına sebep olmuştur. Bu tür evlerin açılması, talep olmasına rağmen Galata dışındaki diğer semtlerde açılmamasından kaynaklanıyor olabilir. Çünkü, İstanbul'un genelevlerinin Bizans döneminden beri Galata Kazası'nda var olduğu bilinmekteydi.¹³⁷

Fuhuş suçu subut bulmasa da kadınlı-erkekli yapılan alemlere bazen evler odalar dışındaki farklı mekânlarda da rastlanabiliyordu:

Hâslar Subaşı Ahmed Ağa aldığı bir ihbar üzerine Mevlevihâne Yenikapısı haricindeki hamama baskın yapmıştır. Baskın sırasında aslında İstanbul'da oturan Emine ve Ayşe, nâmahremleri olan Cebeci İbrahim Beşe ve Yeniçeri Halil Beşe ile birlikte yakalanmışlardır. Suçluları mahkemeye götürürken onların arkadaşları

¹³³ 151, s. 79-a-3, 1141.

¹³⁴ 156, s. 11-b-4, 1140.

¹³⁵ 156, s. 62-b-4, 1146.

¹³⁶ 156, s. 11-b-3, 1140.

¹³⁷ Zarinebaf, *Crime and Punishment in İstanbul: 1700-1800*, s. 98 ve 101.

olduğu anlaşılan İsmail Beşe adlı kişi onları kurtarmak için subaşı ve adamlarına saldırmıştır. Mahkemeye çıkarılan zanlılar suçlarını itiraf etmişler ve bir daha yapmamaya tevbe edip kefil göstermeleri üzerine serbest bırakılmışlardır.¹³⁸ Diğer örneklerdeki erkeklerin ne işle uğraştıklarına dair bir bilgi bulunmazken bu belgede adı geçen zanlıların *cebeci* ve *yeniçeri* olması, onların meslekleri hakkında bir fikir vermektedir.

Hatice bt. Hasan ve Emine bt. Mustafa adlı kadınlar ise, Süleyman Subaşı Mahallesi'nden Yorgo'nun kiracısı olduğu bostanda bazı erkeklerle âlem yaparken rakı ve içki kadehleri ile yakalanmıştır.¹³⁹ Burada da sadece kadınların adlarının zikredilmesi "devletin ve toplumun onları bu tür gayrimeşru işlerin müsebbibi olarak gördükleri" fikrini desteklemektedir. Bu örnekteki kadınların baba adlarının Hasan ve Mustafa olması, bu işleri sadece cariyelerin yapmadığı görüşümüzü destekler niteliktedir.

Gizli gelenevlerin ve odaların sayısı muhtemelen belgelere yansıdığından daha fazladır. Eyüp gibi dindar olduğu düşünülen bir semtte bu gibi yerlerin varlığı, muhakkak ki mahalle sakinlerinin tepkisini çekmişti. Ayrıca dönemin tarihçisi Şem'idânî-zâde de fuhuşa teşvikin artması sebebiyle Sadrazam İbrahim Paşa'yı suçlamıştır.¹⁴⁰ Halkın ve ulemânın tepkisi etkisini göstermiş olacak ki devlet yöneticileri Eyüp, Üsküdar kazaları ile diğer Anadolu ve Rumeli Bostancıbaşı'larına buyruldu gönderip bu tür yerlerin tesbit edilerek gerekli tedbirlerin alınması için harekete geçmelerini emretmiştir.¹⁴¹ Bu buyruğuların Galata haricindeki Eyüp ve Üsküdar kazalarına gönderilmesi dikkat çekici olup fuhuşun bu iki kazaya da sıçradığına işaret etmektedir.

Örnekteki kadın suçlulara nasıl bir ceza verildiği ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen bu kadınlar, geçim sıkıntısını giderme bahanesiyle kadınlığını ticarete dönüştürmüş, bu da onları para kazanmanın ötesinde suçlu durumuna düşürmüştür. Bunun yanında bu kadınlar, ölüm cezası gibi ağır cezaların yanında bir de fazladan toplum nazarında fahişe olarak damgalanmışlardır. Suç ortağı olan erkekler ise belki de hafif bir ceza ile kurtulabiliyorlardı. Bu demek oluyor ki devlet ve toplum gayrimeşru ilişkilerin asıl sorumlusu olarak kadını görmüştür.¹⁴²

¹³⁸ 156, s. 16-a-3, 1141.

¹³⁹ 156, s. 59-a-3, 1146.

¹⁴⁰ Bkz. Şem'idânî-zâde Süleyman Efendi, *Şem'idânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi, Mür'it-Tevârih*, C. 1, (ed.: M. Münir Aktepe), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1980, s. 3.

¹⁴¹ 143, s. 46-b-3, 1134.

¹⁴² Mutaf, s. 60.

3.1.2.1.2. Diğer Âdî Suçlar

Lâle Devri'nde kadınlar cinsel suçlardan başka içki içme, hırsızlık, küfretme, dövme vb. gibi sicillere az sayıda yansıyan konularda da davalı olmuşlardır. Ancak özellikle hırsızlık ve sövme gibi şahitlendirilmesi zor olan davalar, dava eden açısından genellikle sonuçsuz kalmış, hatta kadı tarafından uyarılmışlardır:

Yahudiden dönme Mustafa'nın evinde yakalan kadınlar fahişeliğin yanında ayrıca bir de yine İslâm hukûkuna göre hadd cezası gerektiren *içki içme* (şûrb-i hamr) suçundan¹⁴³ dolayı da davalı durumuna düşmüşlerdir. Osmanlı'da yasak da olsa Müslüman erkeklerin bazen gizlice meyhâneye giderek bazen evinde bazen de تنها bir yerde içki içtikleri bir vakiadır.¹⁴⁴ Müslüman kadınlar arasında bu tür durumlara pek rastlanmaz. Bu örnekteki kadınlar da muhtemelen o anki ortam gereği içki içiyorlardı.

Fethi Hatun, on dört ay önce Hatice Hatun'u Kasım Paşa Mahallesi'ndeki evine girip iki kuşak, bir çift altın bilezik, iki çift zümrüt küpe, bir inci ve otuz kuruş nakit akçesini çalmakla suçlamıştır. Hatice, suçunu inkâr etmiştir.¹⁴⁵ Ancak Fethi Hatun konunun peşini bırakmamış ve bu defa da Çarşamba Dîvânı'nda davanın tekrar görülmesi için arzuhal vermiştir. Tarihsiz olan bu arzuhalin üzerinde "İnşaallahu Teâlâ Çarşamba günü huzurumuzda murafaa olunmak" kaydı ve Sadrazam buyrulduzu bulunmaktadır.¹⁴⁶ Çarşamba Dîvânı'nda görülen bu davanın nasıl sonuçlandığı bilinmemektedir.

Takyecibaşı Mahallesi'nden İsmihan Hatun ise vekîli Abdullah Beşe b. Hasan aracılığıyla Elhac Mustafa ile karısı Ayşe Hatun ve oğlu Abdurrahman'ı on dört yağlık, üç gömlek, iki don çaldıkları hakkında şikâyetçi olmuştur. Ancak zanlıların inkâr etmesi üzerine İsmihan Hatun'un iddiasını ispatlayamayıp karşı tarafındakilerin de yemin etmesi sonucu muarazadan men edilmiştir.¹⁴⁷

Suyolu köylerinden Çiftalan halkı köydeki Emine Hatun'dan kendilerine *sövdüğü* ve taciz ettiğinden şikâyetçi olarak köyden ihracını talep eden arzuhal vermişlerdir. Kadılıkça görülen mahkemede Emine'nin uslu duracağına söz vermiş

¹⁴³ Akgündüz, *Osmanlı Kânûnnameleri ve Hukûkî Tahlilleri*, C. 1, s. 106 ve devamı; Halil Cin ve Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C.1, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1995, s. 297 ve devamı.

¹⁴⁴ Örnekler için bkz. Ahmet Kılınc, "Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde İçki İçme Suçu", *6. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi*, C. 1, (ed: Recai Çoşkun), 8-12 Haziran 2014, s. 203-216.

¹⁴⁵ 156, s. 54-b-3, 1145.

¹⁴⁶ 156, s. 55-a-1, 1145.

¹⁴⁷ 156, s. 51-b-4, 1144.

ve köylüyle uzlaştırılması yoluna gidilmiştir.¹⁴⁸ Kendisine *küfrettiği* için Havva Hatun, Kerime Hatun'dan şikâyetçi olmuştur. Yapılan mahkemede Kerime'nin bunu inkâr etmesi üzerine yargılama usulü gereği olayı şahitlerle ispat edemeyen Havva muarâzâdan men edilmiştir.¹⁴⁹

Terkos Nahiyesi'nin Ormanlı köyünden Mustafa, aynı köyden Ümmühan ve kocası Kara Mustafa'nın iyi hal üzere olmadıkları hakkında, hatta Ümmühan'ın eski yeniçeri Ali'ye "sana 200 kuruş vereyim bana Mustafa'yı vuruver dediğini" ve Ali'nin de kendisini vurduğundan şikâyetçi olmuştur. Bunun üzerine köy ve civar ahalden karı-kocanın iyi hal üzere olup-olmadıklarının araştırılması istenmiştir. Yapılan soruşturmada halkın aleyhte şahadeti ve hatta Ümmühan'ın bazı kadınları evine toplayıp, "bana hizmet edeceksiniz" deyip karşı gelenleri *dövdüğü*, sandıklarını kırıp, eşyalarını aldığını söylemeleri üzerine Ümmühan köyden ihraç edilmiştir.¹⁵⁰

Bıçakçı Ferhat Mahallesi'nden Emetullah Hatun, Kaptan Mehmed ve karısı İsmihan'ın evine girip para ve eşyalarını çaldıklarını, ayrıca iki defa önüne çıkıp kendisini ve cariyesini dövüp sövdüklerini, evini yakarım diye *tehdit* etklerini söyleyerek davacı olarak mahkemeye başvurmuştur. Mahkemede Emetullah, para ve eşyasının çalındığını ispat edememiştir. Fakat komşularının Emetullah Hatun lehinde kaptanın ise aleyhinde şahitlik edip, dövdüklerini söylemeleri üzerine kaptanın ıslah olana dek hapsedilmesine karar verilmiştir. Ancak Emetullah onun tazir cezasını affetmiş, İsmihan Hatun'u ise mahalleden sürdürmüştür.¹⁵¹

3.1.2.2. Mâlî Davalar

Kadınlar aleyhinde zaman zaman mâlî konularda da yakınları veya komşuları şikâyetçi olmuştur. Bunların en başında mirasla ilgili davalar gelmekte olup kadınlar genelde mal kaçırma veya saklama gibi konularla suçlanmışlardır.

Silivrikapı haricinde Hendek Bahçe'de ağaç ve muftelif meyve fidanları yetiştiren Konstantin ölünce mirasçısı olarak karısı Maryem, küçük oğlu Mihail ile büyük oğlu Torsun kalmışlardır. Anne Maryem mahkeme tarafından küçük oğluna vasî tayin edilince büyük oğlunun hissesine düşen 18.000 akçe değerindeki bahçeyi kendi tasarrufunda tutmaya devam etmiştir. Çünkü muhtemelen vasîlik yetkisi ile miras maldan kendisi de faydalanacaktır. Bunun üzerine Torsun annesinden davacı

¹⁴⁸ 156, s. 56-a-1, 1145.

¹⁴⁹ 156, s. 49-b-2, 1144.

¹⁵⁰ BOA, A.DVNS. KLB.d., 1/198.

¹⁵¹ 156, s. 10-b-4, 1140.

olmuştur. Şahitlerle de haklılığını ispat edince annesi davayı kaybetmiştir.¹⁵² Baba Haydar Nakşibendî Mahallesi'nden vefat eden Mustafa b. Abdullah'ın mirasçuları amcaoğulları İvaz ve Yusuf, diğer mirasçı olan eşi Saliha Hatun bt. Abdullah'tan miras malı sakladığı için davacı olmuşlardır. Konu dava aşamasına gelmeden Saliha, diğer mirasçılara elli kuruş vererek onlarla sulh yoluna gitmiştir.¹⁵³

Mirastan mal kaçırma çabası mihrle ilgili konularda da yaşanmıştır:

Topçular Mahallesi'nden Ahmed b. Ömer'in mirasçuları zevcesi Fatma bt. Abdullah, Ömer ve Mehmed adlı iki oğlu ile Ayşe adındaki bir kızıdır. Fatma'nın, kocasından 5.000 kuruş mihr-i müeccel alacağı bulunmaktadır. Mirastan kendisine bu para ödenmesi gerekirken ölen kocasının vasîsi olan Alime mihr-i müeccel alacağını vermemektedir. Bunun üzerine Fatma, Alime'den şikâyetçi olmuş, kadı huzurunda iki şahitle haklılığını ispat etmiştir.¹⁵⁴

Gerçek mirasçının ortada olmamasını fırsat bilen kadınların mirastan pay alma çabası onların ortaya çıkması ile sonuçsuz kalıyordu:

Neslihan'ın Eyüp'te oturan kardeşi Alime vefat etmiştir. Tek mirasçısı kendisi olduğu halde başka bir vilâyette ikamet ettiği için gelip mirasını alamamıştır. Bu sırada Eyüp'e mirasını almak için geldiğinde Arap Emine adlı kadının ölen hemşiresinin mirasını zaptettiğini görmüş ve talep etmiştir. Ancak Emine, Neslihan'ın şahitler getirmesine rağmen mirası vermemekte ısrar etmektedir. Bunun üzerine Neslihan, arzuhal vererek Emine'nin mahkemede yargılanması için şikâyetçi olmuştur.¹⁵⁵

3.2. Tescîl İşlemleri ve Diğer İşlemler

Kadınlar, mâlî davalar dışında tescîl, tayin olma ve ettirme gibi işlemler için de mahkemeyi kullanmışlardır.

3.2.1. Tescîl İşlemleri

Osmanlı mahkemelerinin adlî davalara bakmak ve bir hükme bağlamak görevinin yanında diğer bir işlevi de tescîldir. Tescîl, alım-satım, borç alma-verme, kiralama, mükâtebe, köle âzâd etme, vekîl-vasî tayin etme, hibe, emanet verme, ibrâ, ikrâr, nikâh ve boşanma gibi konularda tarafların vardıkları anlaşmaları hukûkî

¹⁵² 141, s. 19-a-3, 1131.

¹⁵³ 145, s. 16-a-3, 1131.

¹⁵⁴ 141, s. 7-b-2, 1131.

¹⁵⁵ 140, s. 6-b-2, 1130.

olarak belgelendirmeleridir. Mahkemelerde ayrıca tereke, vasiyet, çeyiz eşyaları, vakfiye gibi tek taraflı kararlar da kaydedtilirdi. Günümüzdeki noterlerde olduğu gibi kişilerin beyanları görevlilerce şer'îye sicillerine kaydedilir; yazılı bir nüshası da taraflara veya kişiye verilirdi. Kadı'nın hükmünü içermeyen, taraflardan birinin ikrârını ve/veya diğerinin bu ikrârı tasdikini havi olan ve üst tarafında düzenleyen kadı'nın mühür ve imzasını taşıyan belgeye hüccet denir.¹⁵⁶ *Senedât-ı Şer'îye* de denilen hüccetler, ilâmlardan farklı olarak kişilerin kendi hür iradeleriyle yapmış oldukları işlemlerdir. Bu açıdan hüccetler ait olduğu dönemde yaşayan toplumun mahkemeyi kullanma oranlarını, hukûk bilincini, yaptığı işlemlere hukûkî güvence kazandırma şuurunu ve hatta sosyalleşmesini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca dönemin sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel tarihi için de iyi bir göstergedirler.

Fariba Zarinebaf, kadınların vergi veya ticarî ilişkiler gibi idareyi ilgilendiren konularda nadiren şikâyetle bulduklarını, mahkemelere genellikle miras, velâyet, evlenme ve boşanma gibi konularda başvurduklarını ifade etmektedir.¹⁵⁷ Lâle Devri Eyüp'ündeki kadınlar da tescil işlemleri için mahkemeyi kullanmışlardır. Bu dönemde onlar en çok miras, borç-alacak konularında ibrâ ve ikrârları; muhâlaa türü boşanmaları, yapmış oldukları hibe, köle-cariye âzâdlarını, kurmuş oldukları vakıfları tescil ettirmek; vasî, vekîl, nâzır, kayyûm ve mütevellî tayinlerini kayda geçirtmek için mahkemeye gidiyorlardı. Ayrıca vasiyetlerini ve kendilerine kalan miras malları resmîyete dökmek için de kadınlara müracaat etmişlerdir. Belli bir miktar harç ödemeyi göze alarak yaptırmış oldukları tüm bu işlemler sonucunda aldıkları hüccet onlar için kendilerini güvenceye aldıkları önemli bir belge olmuştur.

Kayıtlara bakıldığında kadınların en çok *ibrâ*¹⁵⁸ için mahkemeye gittikleri görülmektedir. Bu da genelde miras ve borç-alacak konularındadır.

Kadınların eşlerinden, babalarından veya bir başka yakın akrabasından kalan miras, erkeklere oranla gelirleri kısıtlı olan kadınlar için önemli bir kaynaktır. Bu sebeple onlar miras konusunda haksızlığa uğradıklarına inandıklarında haklarını aramışlardır. Hatta bazen ekonomik sıkıntıları dolayısıyla mirastan mal kaçırma çabası içerisinde yer almışlardır. Sicillerdeki belgelere baktığımızda kadınların miras paylaşımı konusunda akrabalarıyla davalı-davacı olmak yerine genellikle uzlaşmacı bir tavır içerisinde oldukları görülmektedir:

¹⁵⁶ Akgündüz, s. 21; Uzunçarşılı, s. 108.

¹⁵⁷ Fariba, s. 255.

¹⁵⁸ İbrâ: bir kimsenin başkasının zimmetindeki veya nezdinde olan hakkından karşılıksız olarak vazgeçmesini ifade eden hukuki işlemin adıdır. H. Yunus Apaydın, "İbra," *DİA*, C. 21, s. 263.

Arakiyyecibaşı Mahallesi'nden Emetullah Hatun bt. Elhac Mehmed'in vefatıyla kocası Kadı Mehmed b. Mustafa, babası Elhac Mehmed, annesi Gülbeyaz Hatun ve küçük kızı Ayşe mirasçı olarak kalmıştır. Toplam onüç hisse olan mirastan üç hissesi kocasına, ikişer hissesi de annesi ile babasına, geri kalan altı hisse ise küçük kızına kalmıştır. Emetullah'ın annesi ile babası mahkemeye gelerek kızlarının mirasından herkesin kendi paylarına düşen miktarı aldıklarını ikrâr ve birbirlerinin zimmetlerini ibrâ ettiklerini kayda geçirtmişlerdir.¹⁵⁹ Zaman zaman mirasçılar arasındaki küçük anlaşmazlıklarda çoğu kez sulh ile sonuçlanıyor ve sonunda yine birbirlerini ibrâ ediyorlardı:

Baba Haydar Nakşibendî Mahallesi'nde vefat eden Elhac İbrahim Ağa b. Mehmed'in mirasçıları zevcesi Hacıye Fatma Hatun bt. Mehmed, büyük oğulları Mehmed, İsmail ve büyük kızı Emine'dir. Kırk paydan oluşan mirası kendi aralarında paylaşmışlardır. Ancak Eyüp'e bağlı İki Telli ve Ayas Ağa köylerindeki çiftlik evleri ile ilgili anlaşmazlık olmuştur. Muslihûn heyeti aracılığıyla taraflar sulh olup birbirlerini ibrâ etmişlerdir.¹⁶⁰

Miras paylaşımı ile ilgili kayıtlara bakıldığında kadınların erkeklere oranla daha fazla diğer mirasçıların zimmetlerini ibrâ ettikleri görülmektedir.¹⁶¹ Bunda erkeklere karşı fizikî olarak kendilerini daha zayıf hissetmeleri veya mizaçları gereği kadınların erkeklere oranla uzlaşmacı olmaları söylenebilir. Ancak haksızlığa uğradıklarında müracaat edebilecekleri bir mahkeme olduğu düşünülürse uzlaşmacı tavırlarının daha baskın geldiğini söylemek yanlış olmaz. Mirastan başka kadınlar alacakları ödendiğinde yine karşı tarafı *ibrâ* etmişlerdir. Ancak ticarî hayatın içerisinde erkekler kadar yer almadıkları için bu sayı da erkeklere göre oldukça düşüktür.¹⁶²

Kadınların yaptığı diğer bir tescil işlemi ise *ikrâr*dir.¹⁶³ İkrar, birisinden borç para alındığında veya verildiğinde bu işlemin kadı huzurunda taraflarca ikrâr edilerek kayda geçirilmesi demek olup, bir nevi borç senedir. Az sayıda da olsa kadınlarla ilgili bu tür işlem kayıtlarına rastlanmaktadır:

¹⁵⁹ 145, s. 94-b-3, 1136.

¹⁶⁰ 141, s. 47-a-2, 1132.

¹⁶¹ Konuyla ilgili olarak örnekleme metoduna göre toplam 100 belge incelenmiştir. Bunların 63 tanesinde kadınların miras konularında doğrudan veya sulh sonrası diğer mirasçıları ibrâ ettikleri görülmüştür. Erkeklerde ise bu sayı 37'dir.

¹⁶² Borç-alacak ibrâsı konusunda incelenen 100 adet belgede kadınların sayısı 33 iken erkeklerin ise 67'dir. Ayrıca Tablo 2'deki verilerde bu durum daha detaylı olarak görülebilir.

¹⁶³ İkrâr: hukuk terimi olarak kişinin kendisi aleyhine başkasına ait bir hakkı haber vermesidir. Ferhat Koca, "İkrar", *DİA*, C. 22, s. 38.

Baba Haydar Nakşibendî Mahallesi'nden Maryem bt. Divakor, kocasına 50 kuruş borç para vermiştir. Maryem birlikte gittikleri mahkemede borçlu kocası da olsa alacağıнын kayda geçmesini sağlamıştır.¹⁶⁴ Cezerî Kasım Paşa Mahallesi'nde Rukiye bt. Mustafa, Mehmet Çelebi b. Abdurrahman'a çömlekçi dükkânının yarısını 255 kuruşa satmış, parasını almıştır. Ancak daha sonra Rukiye Hatun aynı yeri bir başka kişiye daha pahalıya satmış ve Mehmet Çelebi'ye 160 kuruşunu geri vermiştir. Adamın şikâyetçi olması üzerine kadın borcu olduğunu 95 kuruşu ödemediğini ikrâr etmiştir.¹⁶⁵

Kadınlar, mahkemeye en çok gayrimenkuller ile ev eşyası ve hayvan vs. *alım-satım* işlemlerini kaydettirmek için gelmişlerdir. Erkek egemen bir dünyada yaşayan kadınların –erkekler kadar olmasa da- yaptıkları bu işlemler onların ticarî işlerindeki güven ve özgürlük havasını yansıttığı¹⁶⁶ için oldukça önemlidir. Eyüp'te tescil işlemleriyle ilgili alım-satım kayıtlarının toplam 1.129 adet kaydın 733'ü erkeklere 396'sının ise kadınlara ait olması bu görüşü desteklemektedir. (Bkz. Tablo 2)

Kadınlar, alım-satım işlemlerinden sonra en fazla *muhâlaa*¹⁶⁷ türü boşanmaları kaydettirmek için kadıya müracaat etmişlerdir. Osmanlı toplumunda kişilerin nikâhlarını kaydettirmede özensizlik XVII. ve XVIII. yüzyıllarda ric'î, bâin ve şartlı talâkla ilgili boşanmalarda da kendini gösteriyor ve pek kaydedilmiyordu.¹⁶⁸ Genellikle koca eşini boşadığını üçüncü şahıslarla şahitlendiriliyor ve koca tarafından bu durum sicillere kaydedilmeye pek gerek görülüyordu. Ancak kadınların boşanabilmek için tek seçenekleri olan ve üstelik evlilikten doğan mihr, nafaka gibi maddi haklarından vazgeçmenin yanında bazen de üste para veya eşya vererek gerçekleştirebildikleri muhâlaanın kaydedilmesinde durum bunun tam tersinedir. Sicillerde oldukça çok sayıdaki muhâlaa türü boşanma kayıtlarının neredeyse tamamı kadınlara aittir. Onların bu boşanmayı tescil ettirmedeki ısrar ve ihtimamları; boşanma teklifinin kendilerinden gelmiş olması, kocalarının boşanmaktan vazgeçme ihtimalleri, anlaşma karşılığı üste verdikleri para veya eşyaları aldığını kocanın inkâr etmesi ve iddet müddeti biter bitmez yeniden evlenebilmek gibi sebeplerden kaynaklanmış olabilir. Kadınların muhâlaayı tescil ettirme konusundaki hassasiyetlerini tablo üzerinde daha net bir şekilde görmek

¹⁶⁴ 139, s. 7-b-1, 1130.

¹⁶⁵ 139, s. 27-b-3, 1130.

¹⁶⁶ Ze'evi; s. 210.

¹⁶⁷ Muhâlaa: Kadının bir bedel karşılığı kocasına kendisini boşattırması yani evlilik bağından kurtulmasıdır. Karaman, s. 311; Bilmen, C. 2, s. 268; Zuhaylî, C. 9, s. 379.

¹⁶⁸ Zilfi, s. 257.

mümkündür. Lâle Devri'nin tamamı hakkında fikir vermek üzere beş farklı yıla ait muhâlaa ve diğer boşanma kayıtlarını gösteren tablo şöyledir:

Tablo 1. Lâle Devri Boşanma Çeşitleri ve Sayıları¹⁶⁹

Boşanma Çeşidi	Yıllar Nisan 1718 Tem 1719	Yıllar Mart 1722- Eylül 1723	Yıllar Eylül 1725 Ağustos1727	Yıllar Temmuz 1729- Eylül1730	Yıllar Eylül 1730- Temmuz 1731	Toplam
Muhâlaa	37	40	80	41	17	215
Bâin	11	2	6	-	3	22
Ric'î	1	1	-	1	-	3
Tefrik	1	-	-	1	-	2
Ş. Talâk		-	-	1	1	2
T.Selâse		-	-	2	-	2
Toplam						246

Evliliği başlatan *nikâh* işlemi sırasında mihr de belirlendiği için ekonomik açıdan kadınları oldukça yakından ilgilendirmektedir. Bunun yanında kadınlar bazı ilave şartları (kendisine de boşama hakkı verilmesi, onun üzerine bir başkasıyla evlenmeme gibi) şahitler huzurunda kocalarına bu işlem esnasında kabul ettiriyorlardı. Muhâlaaları kaydettirmekte oldukça hassas olan kadınlar nikâhlarını kaydettirmede tam tersi bir tavır sergilemişlerdir. Muhtemelen işlemin şahitler huzurunda mahalle imamı tarafından yapılıyor olması onlar için yeterli bir güvenceydi. Lâle Devri'ne ait kayıtlarda sadece 15 kadar kadın mahkemeye gelerek nikâhlandığı konusunda eline hüccet almıştır. Beş nikâh belgesinde anne vekil iken, iki tanesinde baba, bir tanesinde amca ve üç tanesinde ise vekilin kim olduğu belli değildir.

Miras, kadınların en önemli gelirleri arasındadır. Buradan alacakları hissede kayba uğramamak, aynı zamanda diğer mirasçılarla problem yaşamamak için *terekeleri* kaydettirmede özen göstermişlerdir. Böylece ölen yakınlarının mirasının bir uzman kişi (ehl-i hibre) tarafından fiyatlandırılmasını, bir hukûk görevlisinin eliyle paylaşılmasını ve kendilerine düşen payın kayıtlara geçmesini sağlamış oluyorlardı.¹⁷⁰ Lâle Devri'ne ait Eyüp Sicillerinde yer alan toplam 462 tereke kaydının çoğunluğu olan 265 adedinin kadınlar tarafından kaydettirilmesi de bunu göstermektedir. Erkeklerin kaydettirdikleri ise 197'dir.

¹⁶⁹ Aralıklı olarak on iki yılı kapsayan bu beş tablo kronolojik olarak daha sağlıklı tutulduğunu gördüğümüz sicillere göre düzenlenmiştir.

¹⁷⁰ Daha fazla bilgi için bkz. Öztürk, *Askeri Kassama Ait Onyedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*.

Yukarıda saydığımız örneklerin dışında da kadınlar hibe, âzâd, vasiyet, vakfiye gibi hususlar için de tescil işlemi yaptırmışlardır.

Bu dönemde toplam 15 adet *hibe* ile ilgili kaydın 9 tanesi erkeklere 6 tanesi kadınlara aittir. Kadınlara ait hibe sayısının az olmasının sebebi doğrudan onların ekonomik durumu ile ilgilidir. Bu altı belgeden Uluca Baba Mahallesi'nden Hatice bt. Abdullah kızına çeyiz olarak bazı ev, ziynet ve giyim eşyalarını hibe etmiştir.¹⁷¹ Hasköy Kasabasının Keçeci Mahallesi'nden Meryem Hatun kocasına arsa,¹⁷² Zal Mahmud Paşa'dan Ayşe bt Ali,¹⁷³ Cezerî Kasım Paşa Mahallesi'nden Safiye Hatun bt. Elhac Salih,¹⁷⁴ Takyecibaşı Mahallesi'nden Hatice Hatun bt. Şehsuvar¹⁷⁵ ve Emine bt. Abdullah¹⁷⁶ ise kocalarına mihr-i müeccellerini hibe etmişlerdir. Bu hibeler, Balıkesir örneğinde olduğu gibi muhtemelen kocaların, gerdek gecesinde kurnazlık yapıp, vaat ettikleri mihr-i müecceli kendilerine hibe etmelerini eşlerinden istemeleriyle oluyordu. İlk defa evlenen ve henüz hayat tecrübesi olmayan bazı kadınlar bu mihrin tamamını hibe ederken, bazıları cevap vermeyip susarak geçiştiriyor, bazıları ise bir kısmını bağışlıyordu.¹⁷⁷

Kadınların bu defa bir gelir temin etmek için değil sevap kazanmak ümidiyle yapmış oldukları üç çeşit tescil işlemi vardır:

Bunlardan birincisi; köle veya cariyelerini *âzâd* etmeleridir. Eyüp'te hayırsever ve ekonomik durumları iyi olduğu anlaşılan 46 erkek, 27 kadın mahkemeye başvurarak âzâd ettikleri kişiler için *itk-nâme*¹⁷⁸ düzenletmiştir. Bir nüshası da âzâd edilen kişilere verilen bu belge oldukça önemlidir. Çünkü bu kişiler hürriyetlerine kavuşmuş olsalar da zaman zaman renkleri ve milliyetlerinin farklı olması sebebiyle özgürlüklerini ispat etmek zorunda kalabiliyorlardı.

Bir diğer tescil işlemi de *vasiyet*dir. Kişilerin, vefatlarından sonra bağış yoluyla kendi paralarını, mallarını veya mülklerini başka şahıslara bırakmaları ve yapılmasını istedikleri hayırlar için birinci dereceden yakınlarına sözlü olarak vasiyet etmeleri¹⁷⁹ yeterli olabilirdi. Ancak bazıları bunu yeterli görmemiş veya daha

¹⁷¹ 154, s. 69-b-2, 1142.

¹⁷² 145, s. 52-b-2, 1134.

¹⁷³ 142, s. 1-b-3, 1132.

¹⁷⁴ 145, s. 68-b-2, 1134.

¹⁷⁵ 147, s. 17-a-3, 1138.

¹⁷⁶ 139, s. 46-a-1, 1130.

¹⁷⁷ Mutaf, s. 90.

¹⁷⁸ Itk-nâme: köle veya cariyelere sahipleri tarafından azad edildiğine dair verilen belge, özgürlük kâğıdı. Bilmen, C. 4, s. 32; Mehmet Zeki Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1953, s. 10; Devellioğlu, s. 459.

¹⁷⁹ Karaman, s. 377; Zuhayli, a.g.e., s. 134.

garantiye almak için olacak ki vasiyetlerini de kaydettirmişlerdir. Bunlar diğer hüccetlerden farklı olarak sahibinin vefatından sonra yürürlüğe girecek olması sebebiyle vasiyeti uygulamak üzere bir *vasî-i muhtar*¹⁸⁰ tayin edilirdi. Kadınlar vasiyetlerinin yerine getirilmesi için genellikle kocalarını, oğullarını ve diğer erkek akrabalarını tercih ediyorlardı. Bazısı da bu görevi hakkıyla yapacağını düşünerek mahalle imamını vasî tayin ediyordu. Sicillerde toplam 100 adet vasiyetnâme bulunmakta olup bunların 52'si kadınlara 48'i ise erkeklere ait olduğu görülmüştür.

Üçüncü tescil işlemi ise *vakfiyeler*dir. Lâle Devri süresi içerisinde müstakil vakıflara veya bir vakfa katkı sağlamak üzere yapılan bağışlara (ev, para vb.) ait toplam 23 adet vakfiye vardır.¹⁸¹ Bunun 14'ü erkeklere, 9'u ise kadınlara aittir.

3.2.2. Diğer İşlemler

Eyüp'lü kadınlar mahkemede vasî, vekîl, nâzır, kayyum, mütevellî ve vâzî'ü'l-yed gibi görevlere tayin olma veya ettirme gibi işlemler de yapmışlardır. Bu işlemler tescilden farklı olarak kadınlara yetkisi dâhilindedir.

Vasîlik; haklarını kullanma ehliyeti bulunmayan bir kişinin mallarını koruma, işletme ve tasarruf etme hakkının başka bir kimseye tanınmasıdır.¹⁸² Kadınlar, genellikle ölüm veya boşanma durumlarında küçük çocuklarına mahkeme tarafından vasî tayin edilirdi. Bu tayin işlemi; küçük bir çocuğa "eksiksiz sevgi" duyacak, onu bakıp-büyütecek, terbiyesiyle meşgul olacak ve aynı zamanda da maddi haklarını garazsız koruyacak en uygun kimsenin annesi olması¹⁸³ diğer yakın akrabalarına nazaran tercih sebebi olmuştur. Ancak anne yoksa veya bir başkasıyla (*ecnebî*) evlenmişse önce anneanne, babaanne, kız kardeş, teyze ve hala olmak üzere öncelikli olarak kadın akrabalar tercih edilirdi. Eğer bunlar da yoksa amca, ağabey gibi diğer yakın erkek akrabalar çocuğa vasî tayin edilmekteydi.¹⁸⁴

Kadı tarafından vasî olarak atanan kadınlar, bu yetkiyi alır almaz bu defa nafaka talebiyle mahkemeye başvurmuşlardır:

Terkos Nahiyesi'ne tâbi' Akpınar Karyesi'nden vefat eden İbrahim b. Ömer'in küçük kızı Ayşe için annesi Emine bt. Osman, şaban ayı başlarında müracaat ettiği

¹⁸⁰ Vasî-i Muhtar: bir kimsenin vefatından sonra terekesi veya diğer yapılacak işleri için tayin olunan vasidir. Bilmen, s. 116.

¹⁸¹ Bu rakam tüm vakıf kayıtlarının toplandığı Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün arşivinden edinilmiştir.

¹⁸² Hamza Aktan, "İslâm Aile Hukuku", *SDSTA*, C. 2, s. 427.

¹⁸³ Judith E. Tucker, "Eksiksiz Sevgi: Osmanlı Suriye'si ve Filistin'inde İslâm Hukukuna Göre Annelik", *MEOK*, 222-240, s. 227.

¹⁸⁴ Karaman, s. 341.

mahkemede kadı tarafından vasî tayin edilmiştir.¹⁸⁵ Emine, aynı gün vasîsi olduğu küçük kızı Ayşe'nin nafaka ve kisve bahâya ihtiyacı olduğunu belirtip bu defa nafaka talep etmiş ve günde dört akçe nafaka takdir edilmiştir.¹⁸⁶

Ayrıca bazı vasiyet sahibi kişiler tarafından da kadınlar uygulayıcı olarak vasî tayin edilmişlerdir. Ancak bu görev bizzat fiilen çalışmayı gerektirdiği için kadınlar çok fazla tercih edilmemiş olabilir.

Zal Paşa Mahallesi'nden Fatma Hatun, vasiyetini yerine getirmek üzere kocası Elhac Mehmed'i,¹⁸⁷ Çavuş Kasım Mahallesi'nden de Elhac Abdullah b. Ali de karısını vasiyeti için vasî tayin etmiştir.¹⁸⁸

Vasî kontrolündeki çocuk için ayrıca bir de nâzır atanabiliyordu. Reşit olmayan çocukların vasî veya velîlerinin yaptıklarını denetlemekle görevli olan ve mahkeme tarafından atanan nâzır,¹⁸⁹ genellikle erkekler tercih edilmekteyse de, nâdiren de kadınların tayin edildiği de oluyordu:

Baba Haydar Nakşibendî Mahallesi'nden Hibetullah Hatun'un küçük oğlu için Ümmügülsüm nâzır tayin edilmişti.¹⁹⁰

Hukûkî olarak belli bir malın yönetilmesi veya belli bir işin yapılması için görevlendirilen kimse demek olan kayyûmla¹⁹¹ ilgili Eyüp Şer'îye Sicillerinde az sayıda belge bulunmaktadır:

Arakiyecibaşı Mahallesi'nde vefat eden Mustafa Beşe b. Ali'nin Rumeli'de Azak Kalesinde bulunan erkek kardeşinin mirastan kendine düşen payı alması için annesini kayyûm tayin etmiştir.¹⁹²

Kadınlar, mahkemelerde olabilecek her türlü işlemleri için kimi zaman kendileri gitmeyerek tayin ettikleri bir vekîl tarafından temsil edilirdi. Osmanlı hukûk sisteminde çok yaygın bir müessese olan *vekîllik*; bir kimsenin kendisinin de yapabileceği bir iş için başkasını görevlendirmesidir.¹⁹³

¹⁸⁵ 140, s. 84-a-1, 1131.

¹⁸⁶ 140, s. 84-a-3, 1131.

¹⁸⁷ 145, s. 61-b-2, 1134.

¹⁸⁸ 145, s. 64-a-2, 1134.

¹⁸⁹ Bilmen, C. 5, s. 116.

¹⁹⁰ 145, s. 45-b-1, 1133.

¹⁹¹ Kayyûm: vakfa ait işleri yürütme yetkisine sahip olan kişilere denir. Karaman, s. 207; Bilmen, C. 4, s.288.

¹⁹² 145, s. 54-b-1, 1134

¹⁹³ Muhittin Tuş, "Konya Şer'îye Sicil Belgelerine Göre Osmanlılarda Temsil Müessesesi: Vekâlet", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIV, (1999), İzmir, s. 148; Bilmen; C. 4, s. 311.

Kadınlar bu vekîlik işlemleri için en çok kocalarını, daha sonra sırasıyla babalarını, erkek kardeşlerini, oğullarını ve bazende yakınlık derecesi tam belli olmayan diğer akrabalarını da tayin etmişlerdir.¹⁹⁴ Vekîl tayin etme işlemi iki kişi şahitliğinde yapılarak sicillere kaydedilmiştir.¹⁹⁵

Kayseri, Karaman, Amasya, Trabzon,¹⁹⁶ Konya,¹⁹⁷ ve Balıkesir örneklerinden Osmanlı coğrafyasında yaygın şekilde kullanıldığı anlaşılan vekâleten temsil usulü, kadınları evlerde kapatma aracı olmaktan çok, rahatlık amacıyla kullanılırdı.¹⁹⁸

Hatice bt. Halil, Hasköy'de Turşucuzade Hüseyin Çelebi Mahallesi'ndeki çeşme vakfına ait olup kiraladığı evin ferâğ işlemi için vekîl tayin etmiştir.¹⁹⁹

Bazen kadınlar az da olsa vekîl tayin edilebiliyordu:

Kiremitçi Süleyman Mahallesi'nden vefat eden Altuni El Mehmed b. Hüseyin'in zevcesi Fatma bt. Abdullah, kocasının kurduğu vakfın tevliyeti kendine ait olduğu halde yaşlı ve hasta olması sebebiyle görevi yerine getiremediği için kızı Havva'yı vekîl tayin etmiştir.²⁰⁰

Kadınların idareci olarak tayin edilebildikleri tek görev *mütevelliye*liktir. Özellikle evlâdiyet vakıflarında vakfiye şartları gereği sıra kendilerine geldiğinde kadınlar da herhangi bir işleme gerek kalmadan mütevelliye olabiliyorlardı. Ancak kadınların bu haklarını kullanmada bir engelleme olduğunda veya başka durumlarda kadınların mütevelliye olduklarına mahkeme müdahale edebiliyordu:

Evlâdiyet vakfı olan Hasan Efendi vakfına bülüğa erdiği ispatlanan Ayşe mütevelli olarak atanmıştır.²⁰¹

Çatalca Nahiyesi'ndeki Şeyh Sinan Vakfına evlâdiyet üzere mütevelliye olan Rahime'nin vefat etmesiyle aynı hakka sahip olan Hatice Hatun'un

¹⁹⁴ Ronald C. Jennings, "The Office of Vekîl (Wakîl) in 17th Century Ottoman Sharia Courts", SI 42, (1975)/b, s. 155.

¹⁹⁵ Lâle Devri'ne ait sicillerde kadınların vekîl kullandığına dair çok sayıda kayıt bulunmaktadır. Ancak bunlar müstakil vekalet belgesi şeklinde değil genellikle dava kayıtlarının başında yer almaktadır. Burada şahitlerin isimleri ile birlikte kadınların kimi vekîl tayin ettiği ismen zikredildikten sonra dava konusuna geçilmiştir.

¹⁹⁶ Jennings, *The Office of Vekîl (Wakîl) in 17th Century Ottoman Sharia Courts*, s.167.

¹⁹⁷ Tuş, s. 147. Yazar, Konya'daki vekalet uygulamalarının % 54.3'ünün kadınlara ait olduğunu tablo ile göstermiştir.

¹⁹⁸ Ze'evi, s. 209.

¹⁹⁹ 154, s. 55-a-4, 1142.

²⁰⁰ 146, s. 16-b-3, 1136.

²⁰¹ 156, s. 64-a-3, 1144.

südde-i saadete arzuhal vererek mütevelliyeye tayin edilmesi hakkındaki emr-i şerif almıştır.²⁰²

Eyüp'te cedlerinin kurmuş olduğu vakfın şartları gereği mütevelliyeye olan Emine, Rukiye, Hatice ve Havva adlı kadınların vakfa ait evin kiracısı olan eski nâib Süleyman'ın borcu hakkındaki şikâyetleri üzerine haklılıklarına dair kendilerine emr-i şerif verilmiştir.²⁰³

Kadınların vâzî'ü'l-yed olarak da görev yaptıkları, özellikle mirasla ilgili davalara ait kayıtlardan anlaşılmaktadır. Miras malları mirasçılara salimen teslim edildiğinde bir sorun yaşanmazken ancak mal kaçırma davalarında mirasçılar arasında sorun yaşanabiliyordu:

Zeynep Hatun Mahallesi'nden vefat eden Mehmed Efendi'nin mirasçısı olarak eşi, büyük oğlu ve bir de kızı kalmıştır. Kardeşler babalarından kalan Belkis adlı cariyeyi mirasa dâhil etmeyen ve vâzî'ü'l-yed olan annelerinden haklarını talep etmişlerdir. Ancak, anneleri bu cariyeyi sağlığında kocasından 40 kuruşa satın aldığını şahitlerle ispat etmiştir.²⁰⁴

Ereğli Nahiyesi'ne bağlı Yakublu köyünden olup hac dönüşünde Şam'da vefat eden Elhac Halil b. Mehmed'in karısı Saime Hatun, vâzî'ü'l-yed olan kayınvalidesi Ayşe Hatun'da olan 6.000 akçe mihr-i müeccel alacağını talebi ve şahitlerle ispat etmesi.²⁰⁵

3.3. Kadınların Hukûku Yanıltma Denemeleri

Eyüp'teki mahkemeler; kadınlar için haklarını rahatça arayabildikleri, haksızlık ve adaletsizlik karşısında kendilerini güvende hissettikleri bir müessese olmuştur. Hatta bu davaların çoğunda, Kadı'lar kadınlara inanmayı tercih ederek onlar lehine hüküm verdiklerini söylemek yanlış olmayabilir. Eğer Kadı'lar kadınların adaletten yararlanmalarını engellemek isteselerdi, şüphesiz yetkilerini bu yönde kullanmak için bunu yapmanın bir yolunu kolaylıkla bulabilirdi.²⁰⁶ Mesela bir nafaka davasında miktarı tayin ederken kadı'lar kocalardan ziyade geliri kısıtlı olan kadınları düşünerek daha yüksek bir rakam tayin edebilmekteydi:

²⁰² BOA, A.DVN. ŞKT.d., 104/192 (Evâil-i Şevvâl.1137).

²⁰³ BOA, A.DVN. ŞKT.d., 116/574 (Evâil-i Muharrem.1141)

²⁰⁴ 145, s. 46-b-3, 1133.

²⁰⁵ 153, s. 6-a-2, 1140.

²⁰⁶ Ze'evi, s.205.

Hacı Hüsrev Mahallesi'nden Ayşe bt. Siyavuş'un boşandığı kocası Osman Beşe b. İbrahim'den hakk-ı hidâne ile baktığı küçük kızına takdir edilen günlük iki para nafakanın yetmediğini ifade etmiştir. Üstelik kocasının ekonomik durumu oldukça iyidir. Bundan dolayı nafakanın artırılması talep etmiştir. Kocasının da günlük on akçe vermeye gücü yeteceği şahitlerce tespit edilmiş ve on akçe tayin edilmiştir.²⁰⁷ Bu davada kadı, kadının haklarını kayıran bir uygulama yapmış görünüyor.

Gerçi zaman zaman bazı kadılar kadınların aleyhine ve zararına karar vermişlerdir. Ancak bu durumda onların müracaat edebilecekleri bir üst mahkeme, yani Dîvân-ı Hümâyûn bulunmaktadır. Buraya getirilen davaların gerekli görülenleri yeniden bakılmak üzere kadı'ya gönderiliyordu.²⁰⁸

Kadı'ların kadınlara adaletli davranmalarına, hatta korumacı bir anlayışla yetkilerini onlar lehinde kullanmalarına rağmen bazen kadınlar haksız olduklarını bile bile hukûku yaniltma denemeleri içinde bulunmuşlardır:

İslâm Bey Mahallesi'nden şerîfe Ümmühan bt. Himmet, kendisini bâin talâkla boşayan kocası Mustafa'dan davacı olarak 12.000 akçe mihr-i müeccel ve 600 akçe nafaka talep etmiştir. Bunun üzerine kocası, Ümmühan'ın, şahitler huzurunda gerçekleşen boşanma işlemi sırasında bu borçlardan ve zevciyete mutaallık haklardan dolayı kendisini ibrâ ettiğini mahkemede belirtmiştir. Fakat Ümmühan bunu da inkâr edince kocası haklılığını şahitlerle ispat etmiştir. Kadı da Ümmühan'ı muarâzâdan men etmiştir.²⁰⁹ Ümmühan'ın talep ettiği parayı daha önce ibrâ ettiğini bilmemesi mümkün değildir. Üstelik işlem şahitler huzurunda ve ibrâ meclisinde gerçekleşmiştir. Kocasının bu durumu ispat edeceğini bile bile "ya olursa" diye bir deneme de bulunmuş olabilir veya kocası yalancı şahid yani şâhid-i zor kullanmış olabilir. Bu durumu ispat edemeyen kadının yapabileceği pek bir şey bulunmamaktadır.

Çavuş Kasım Mahallesi'nden ise Şerîfe Ümmühan Hatun bt. Abdullah, kayıkçı Mustafa Beşe ile 10.000 akçe mihr-i müeccel karşılığında evlenmiştir. Bir süre sonra boşanan çift, bu defa 1.000 akçe mihr-i müeccel ile tekrar evlenmiş ise de bir kez daha boşanmışlardır. Bunun üzerine Ümmühan, bu iki boşanmadan dolayı toplam 11.000 akçe mihr-i müeccel ve 300 akçe nafakasını talep etmiştir. Mustafa Beşe ise mahkemede 10.000 akçe mihr-i müecceli Ümmühan Hatun'un

²⁰⁷ 142, s. 28-a-2, 1133.

²⁰⁸ Zarinebaf, s. 250.

²⁰⁹ 147, s. 69-b-2, 1139.

bağışladığını elindeki hüccetle ispat etmiş, 1.000 akçe mihr-i müeccel ve nafakayı ise ödemeyi kabul etmiştir. Dava sonunda kadı, Ümmühan'ı muarâzâdan men etmiştir.²¹⁰ Bu örnekte diğer örnekten farklı olarak kocasının elinde hüccet olduğunu bildiği halde Ümmühan, eski kocasından bir şeyler alabilmek veya boşanmış olmanın psikolojisiyle böyle bir girişimde bulunmuş olabilir. Her iki örnekteki kadının "şerife" olmaları da ayrıca dikkat çekicidir. Ayşe Hatun'un da durumu aynıdır. O da kendisini boşayan kocası Elhac Hüseyin'de olan 40 kuruş mihr-i muaccel, 3.500 akçe mihr-i müeccel ve babasından kalan 30 kuruş alacağını vermediğinden dolayı şikâyetçi olmuştur. Kocasının ise Bâb nâibi huzurunda karısının bu paralarla ilgili olarak kendisini ibrâ ettiğini söylemesi ve iki adette hüccet göstermesi üzerine Ayşe muarâzâdan men edilmiştir.²¹¹

İstanbul Haydar Paşa Mahallesi'nden Kerime, Hüseyin Beşe ile 2.600 akçe mihr-i müeccele evlenmiştir. Daha sonra bu mihrinden vazgeçmek şartıyla muhâlaa olmuşlardır. 500 akçe mihr-i müeccel ile ikinci defa evlendiği Hüseyin Beşe yine onu boşamıştır. Bu sefer üçüncü kez 200 akçe mihr-i müeccel ile evlenen Kerime, yine kocası tarafından bu defa mihr-i ödenerek boşanmıştır. Bu arada bir başkasıyla evlenip ondan da boşanan Kerime dördüncü defa Hüseyin Beşe ile 700 akçe mihr-i müeccele evlendiğini kocasının ise onu tekrar boşadığını ve en son evlilikten olan mihrini vermediğinden şikâyetçi olmuştur. Hüseyin Beşe ise dördüncü nikâhı mahkemede inkâr ederek yemin etmiş ispat edemeyen Kerime kadı tarafından muarâzâdan men edilmiştir.²¹²

Bu muarâzâdan men edilme örneklerinin çoğunun boşanan kadınlarda mihr ve nafakayı bir geçim kaynağı haline getirmiş oldukları görülmektedir. Ancak onların bu çabaları mahkemede sonuçsuz kalmıştır.

3.4. Kamusal Alana Katılım Ölçütü Olarak Hukûk

Lâle Devri'nde de kadınlar, daha önceki yıllarda olduğu gibi hak ve adalet aramak üzere davacı olarak geldikleri mahkemelere bazen de sınırlı sayıda suçlarla ilgili zanlı veya suçlu olarak getirilmişlerdir. Yine kadınlar, adlî davalara bakmanın yanında tarafların anlaşmalarını onaylama mercii olan mahkemelerde ev, bağ, bahçe, tarla, çiftlik gibi gayrimenkul; ev, giyim, ziynet benzeri eşya alım-satımı; kiralama; borç alma- verme; ikrâr; ibrâ gibi işlemleri belgelendirmişlerdir. Bunların yanında nikâh, boşanma, köle âzâdı, vasiyet, vakfiye, tereke gibi muameleleri de

²¹⁰ 154, s. 40-b-3, 1141.

²¹¹ 156, s. 14-a-2, 1141.

²¹² 156, s. 14-b-2, 1141.

kaydettirmişlerdir. Tüm bu hususlar gündelik hayatın birer parçası olup daha geniş anlamda sosyal hayatı oluşturan faaliyetlerdir. Dolayısıyla Osmanlı mahkemeleri dönemin sosyal hayatının üstelik belgelere dayalı en iyi göstergesidir. Burada doğal olarak akla şu soru gelmektedir: Kadınlar erkeklere oranla sosyal hayatın ne kadar içersindedirler? Aşağıda vereceğimiz tablo²¹³ bu soruya tam ve doğru bir cevap olmayabilirse de en azından bir fikir verebilecektir:

²¹³ Yukarıdaki tablo, ilk tarih Lâle Devri'nin başları, ikinci ve üçüncü tarih ortaları, dördüncü tarih ise sonlarına ait yaklaşık üçer yıl aralıklı olarak dönemin tamamı hakkında fikir verecek şekilde kayıtlarının oldukça düzenli olarak tutulduğunu gördüğümüz şer'îye sicillerine dayanılarak oluşturulmuştur. Bu tarihlerde erkek ve kadınların ilk sütunda belirtilen konularda doğrudan yapmış oldukları (davacı, alım-satım, alacak-verecek, tayin gibi) hukûkî işlemler ve dolaylı olarak (davalı, mirasçı gibi) onlarla ilgili olan kayıtlar rakamsal olarak verilmiştir.

Tablo 2. Kadınların ve Erkeklerin Mahkemeyi Kullanma Sayıları

Konu	Nisan 1718 Tem. 1719		Mart 1722 Eylül 1723		Eylül 1725 Ağus 1727		Tem. 1729 Tem. 1131		Toplam		Genel Toplam
	E	K	E	K	E	K	E	K	E	K	
Alım- Satım ²¹⁴	148	81	95	56	265	137	225	122	733	396	1129
Borç Alacak ²¹⁵	28	21	16	11	65	32	46	27	155	91	246
Miras ²¹⁶	34	40	10	10	38	32	19	17	101	99	200
Tereke ²¹⁷	12	31	2	5	25	40	20	39	59	115	174
Vasiyet	7	5	5	1	2	9	2	7	16	22	38
Nafaka ²¹⁸	-	28	-	12	18	36	6	32	24	108	132
Hibe	1	-	-	-	1	-	-	1	2	1	3
Nikâh	-	2	-	1	-	12	-	2	-	17	17
Köle- Cariye Âzâdı	2	1	5	2	7	1	9	3	23	7	30
Vakfiye	3	4	2	10	3	1	4	3	12	18	30
Vasî Tayini	1	14	7	2	38	9	34	16	80	41	121
Mütevellî Tayini	-	-	-	-	2	-	1	-	3	-	3
Vekîl Tayini	-	-	-	-	8	-	2	2	10	2	12
Nâzır Tayini	-	-	-	-	1	-	1	2	2	2	4
Boşanma ²¹⁹	12	37	3	40	6	80	8	58	29	215	244
Toplam	248	264	145	150	479	389	377	331	1249	1134	
Genel Toplam											2.383

²¹⁴ Ev, bağ, bahçe, değirmen, çiftlik, tarla ve arsa gibi gayrimenkuller, ev ve giyim eşyası ile hayvan, fidan ve buğday gibi satışlar kastedilmektedir. Yapılan satışlar, kaydettirenin cinsiyetine göre tasnif edilmiştir.

²¹⁵ Borç- alacak davası, borç ikrârı, borç ibrâsı, sulh ve taksitlendirme ile ilgili kayıtlardır.

²¹⁶ Miras davası, miras ibrâsı, sulh ve mirasçılık iddiası ile ilgili kayıtlardır.

²¹⁷ Tereke kayıtları ölenin cinsiyetine göre değil kaydettiren mirasçıya göre tasnif edilmiştir.

²¹⁸ Nafaka talepleri kadınlar tarafından çoğunlukla çocuğu için az bir kısmı da kendisi için, erkekler tarafından ise sadece çocukları için yapılmıştır.

²¹⁹ Boşanma çeşitlerinden muhâlaa ile ilgili olanlar kadınlara; ric'î, bâin, talâk-ı selâse ise erkeklere yazılmıştır.

Yukarıdaki tabloya göre Lâle Devri'nde erkek ve kadınların -örnek aldığımız yıllar itibariyle- mahkemeye müracaat ettiklerini gösteren kayıtların toplam rakamı 2.384'tür. Bunun 1.249'u erkeklere, 1.134'ü ise kadınlara aittir. Bu verilere göre, erkeklerin mahkemeyi kullanma oranları % 52,41; kadınların ise % 47,59'tur. (Bkz. Grafik 1) Her ne kadar kadınlar erkeklerle eşit oranda değilse de onlara yakın bir seviyededirler. Bu sonuçlara göre Lâle Devri'nde kadınların % 47,59 oranında kamusal alanda yer aldıklarını söylemek mümkündür.

Grafik 1. Lâle Devri Kadınların ve Erkeklerin Mahkemeyi Kullanma Oranı

Bu durumda akla gelebilecek ikinci soru ise şudur; Lâle Devri'nde kadınlar daha önceki dönemlere göre daha mı fazla kamusal alanın içerisinde yer almaktaydı? Bunu anlamak için yine örnek olarak seçtiğimiz Lâle Devri'nden yaklaşık bir asır (1619-1620)²²⁰ ve yine yaklaşık 50 yıl önce (1670-1671)²²¹ yıllarına ait iki şer'îye sicilindeki mahkemeyi kullanma oranları şöyledir:

²²⁰ Yılmaz Karaca-Rasim Erol, *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 19 Numaralı Sicil (H. 1028-1030 / M.1619-1620)*, İstanbul: İsam Yayınları, 2011.

²²¹ Talip Mert-Rıfat Günalan, *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 82 Numaralı Sicil (H. 1081 / M.1670-1671)*, İstanbul: İsam Yayınları, 2011.

Tablo 3. 1619-1620 ve 1670-1671 Yılları Erkek ve Kadınların Mahkemeyi Kullanma Sayıları

Konu	1619-1620		1670-1671	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Alım-Satım	220	74	47	8
Borç-Alacak	66	14	42	8
Miras	2	3	14	6
Tereke	-	-	-	2
Vasiyet	-	-	-	-
Nafaka	3	11	1	2
Hibe	5	2	3	-
Nikâh	-	2	-	2
Köle-Cariye Âzâdı	13	4	4	7
Vakfiye	3	3	1	2
Vasî Tayini	5	3	3	1
Mütevellî Tayini	1	-	1	-
Vekîl Tayini	5	2	1	1
Nâzır Tayini	2	-	1	-
Boşanma	11	-	-	-
Muhâlaa	2	22	-	9
Kiralama	6	-		
Toplam	344	140	118	48

Bu tabloda her iki yılda da kadınların mahkemeyi kullanma oranı % 29 iken erkeklerin ise % 71 görülmektedir. Bundan da Lâle Devri'nde kadınların önceki yüzyıla oranla daha fazla kamusal alanda içerisinde yer aldıkları sonucunu çıkartmak doğru olacaktır.

Grafik 2. 1619-1620 ve 1670-1671 Yılları Arası Kadınların ve Erkeklerin Mahkemeyi Kullanma Oranı

Diğer taraftan XVII. yüzyılda Balıkesir’de yaşayan kadınların sosyal hayata katılmaları % 25 civarında²²² iken aynı yüzyılda Eyüp’te bu oran % 29’dur. Aradaki bu farkın Balıkesir’in bir taşra Eyüp’ün bir payitaht kazası olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

²²² Mutaf, s. 12.

4. EYÜP KENT EKONOMİSİNİN PASİF AKTÖRLERİ: KADINLAR (MI?)

Osmanlı toplumunda kadınların, ekonomik hayatta erkekler kadar aktif olmadıkları bilinen bir gerçektir. Ancak bu onların ekonomide hiç var olmadıkları anlamına gelmez. Çünkü her şeyden önce İslâm hukûkuna göre kadınların, kocalarından veya babalarından bağımsız olarak mal-mülk edinebildikleri bilinmektedir. Onlar, her çeşit taşınır-taşınmaz mal veya eşya alım-satımı, gayrimenkul kiralama veya kiraya verme gibi işlemler yapmışlardır. Hatta bazı kadınlar, bizzat değilse bile *mükâtebe*¹ usûlüyle köleleri veya bir yakınları aracılığıyla ticaret yapmışlardır.² Sahip oldukları nakit parayı alışveriş için harcamalarının yanında borç olarak da vermişler, kimi zaman ise borç almak zorunda kalmışlardır. Osmanlı'da kadın varlığının en az hissedildiği alan çalışma hayatıdır. Onların çalışma hayatı ev işlerini yapmanın yanında aile ekonomisine yaptıkları ziraat alanda veya dokumacılık gibi el sanatlarındaki küçük katkılardan ibarettir. Bursa örneğinde³ olduğu gibi bazı kadınların ekonominin içerisinde ağırlıklı bir şekilde bulunmaları sık rastlanan bir durum değildir.

Bu genel tablo, kadınların yaşadıkları kentin ekonomisinde erkekler kadar yer alıp-almadıkları, eğer yer alıyorsa bunun oranı, ekonomiye bir katkıda bulunup-bulunmadıkları, bulunuyorlarsa bunun nasıl gerçekleştiği gibi soruları düşündürmektedir.

Bu sorulara cevap bulabilmek için öncelikle kadınların gayrimenkul, taşınabilir eşya ve nakit olarak servetlerinin durumu, bunları edinme yolları, üretici ve tüketici olarak pozisyonlarının ne olduğunun ortaya konulması gerekmektedir. Ancak bunların sonucunda onların kent ekonomisinde ne derece aktif veya pasif oldukları anlaşılacaktır.

¹ Mükâtebe: Köle veya cariye'nin bir bedel karşılığında özgürlüğüne kavuşmasıdır. Fahrettin Atar, "Mükâtebe", *DİA*, C. 31, s. 531, Bilmen, C. 4, s. 46-54.

² Rami Deniz Özbay, Osmanlı İmparatorluğunda Köle Emeğinin İstihdamı ve Mükatebe Yöntemi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17 (2009) /1, s. 154-155.

³ Geniş bilgi için bkz. Gerber, *Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadın'ın Sosyo-Ekonomik Statüsü*.

Bahsedilen bu durumlarla ilgili en iyi verileri öncelikle terekelerden edinmek mümkün olacaktır. Ayrıca kadınların yapmış oldukları tüm alım-satım, borç alma-verme, kiralama, hibe, miras konularındaki kayıtlar da meselenin ortaya konulmasında bize yardımcı olacaktır.

4.1. Kadınların Servetleri

Kadınların servetlerini gayrimenkuller, eşyalar, nakit paralar ve köle-cariyeler olarak dört başlık altında değerlendirmek mümkündür:

4.1.1. Taşınmaz Mallar

Kadınlar, gayrimenkul olarak tam veya hisseli ev, dükkân, değirmen, arsa, çiftlik, bağ, bahçe ve tarla sahibi olmuşlardır. Bu taşınmazlar arasında kadınların servetleri hakkında en sağlıklı bilgiyi verecek olan “ev” (menzil)dir. Çünkü, ev herkesin sahip olduğu veya olmak istediği temel bir ihtiyaç olması sebebiyle dükkân, değirmen vs. gibi taşınmazlara oranla daha yaygın bir mülk çeşididir. Bu yüzden kadınların servetlerinin değerlendirilmesinde evler baz alınmıştır. Lâle Devri’nde terekelere göre Eyüp kaza merkezinde yaşayan kadınlarının ev sahibi olma, evin fiyatı ve onların genel durumu hakkında bilgi vermesi için de mihr, nakit para, kürk ve çocuk sahibi olma durumları şöyledir:⁴

Tablo 4. Eyüp Merkezde Yaşayan ve Evli Olan Kadınların Ekonomik Durumlarını Gösteren Tereke Kayıtları

Sıra No	Adı	Mahalle	Ev (akçe)	Mihr (akçe)	Kürk aded	Nakit (akçe)	Çocuk sayısı	Yekün (akçe)
1	Ayşe	Fethi Çelebi	-	500	-	-	2	1.567
2	Nasraniye Nazlı	İslâm Bey	-	-	-	-	5	1.889
3	Zeynep	Şah Sultan	-	1.000	-	-	1	2.234
4	Havva	Kasım Paşa	-	-	-	-	2	2.654
5	Hatice	Davud Ağa	-	-	-	-	-	3.055
6	Ayşe	Elhac Hüsrev	-	300	2	-	1	3.355
7	Rum	İslâm Bey	-	-	1	-	1	4.120

⁴ 1718-1730 yılları arasındaki Eyüp Şer’iye Sicillerinde yer alan 100 adet kadın terekesi, çeşitliliği ve farklılığı yansıtmaya amacıyla herhangi bir seçme işlemi yapmadan sırasıyla alınmıştır. 100 tereke kendi arasında “evli ve şehirli” (Tablo 4), “evli ve köylü” (Tablo 5), “dul” (Tablo 6) ve “bekâr” (Tablo 7) olarak kadınların medeni durumları esas alınarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırma yapılırken terekelerin paylaşımı esnasında kocası belirtilmiş olanlar “evli”; eşi yazılmayıp sadece çocuğu yazılanlar, boşanma veya eşin ölmüş olduğu düşünülerek “dul”; çocuğu ve eşi olmayanlar ise “bekâr” olarak değerlendirilmiştir. Tabloda kadınların servetleri hakkında daha detaylı bir bilgi edinebilmek için evi olup olmadığı varsa fiyatı, mihr miktarı, nakit miktarı, ekonomik değeri açısından dönemin önemli bir giysisi olan kürk adedi, aile hakkında bilgi vermesi açısından çocuk sayısı ve en son olarak da tereke yekünü verilmiştir. Sıralama da küçükten büyüğe doğru yekün esas alınarak yapılmıştır.

8	Hatice	Kiremitçi Süleyman	-	1.800	1	-	1	4.385
9	Ayşe	Cebecibaşı	-	-	1	1.200	2	4.566
10	Havva	Bıçakçı Ferhad	-	500	-	-	1	5.071
11	Fatma	Arakiyyecibaşı	-	500	-	-	1	5.094
12	Ayşe	Nişancibaşı	-	1.200	1	600	2	6.464
13	Hatice	Kiremitçi Süleyman	-	1.000	1	-	1	8.754
14	Rukiye	Sofular	-	1.200	2	-	1	8.885
15	Rabia	Ülice Baba	-	3.000	1	-	1	9.235
16	Saliha	Takyecibaşı	-	3.000	1	-	1	9.545
17	Fatma	Ülice Baba	-	3.000	-	-	2	9.620
18	Rum (Şado)	İlyaszâde		2.000	1	-	2	10.030
19	Hanife	E.Buhârî	-	3.000	1	-	-	10.127
20	Afife	Davud Ağa	-	4.000	1	-	1	10.230
21	Fatma	Fethi Çelebi	-	2.000	-	-	1	10.870
22	Hatice	Çavuş Kasım	-	3.000	1	-	1	11.173
23	Emetullah	Arakiyyecibaşı	-	1.200	2	-	4	11.240
24	Ayşe	İlyaszâde	-	3.700	-	-	2	11.389
25	Havva	Baba Haydar	-	3.000	2	-	2	11.726
26	Rum (Kadina)	Baba Haydar	-	-	-	-	1	12.900
27	Fatma	Çavuş Kasım	-	3.000	1	-	-	13.913
28	Emetullah	Kiremitçi Süleyman	-	3.000	1	-	3	14.234
29	Havva	Servi	-	2.000	1	-	4	14.378
30	Rukiye	Kiremitçi Süleyman	-	3.000	2	-	1	15.575
31	Rum	Baba Haydar	-	-	-	-	1	16.040
32	Saliha	Ülice Baba	-	-	1	7.870	5	16.832
33	Hatice	İlyaszâde	-	1.000	2	4.290	2	17.600
34	Hatice	Savak	-	2.000	2	-	2	17.705
35	Fatma	Davud Ağa	-	3.000	2	-	1	18.379
36	Rukiye	Elhac Hüsrev	-	-	-	-	-	18.648
37	Emetullah	Fethi Çelebi	-	6.000	1	-	2	19.115
38	Ayşe	Arakiyyecibaşı	-	5.000	3	-	1	20.150
39	Ayşe	-	-	4.000	-	-	-	20.477
40	Şahi	Düğmecibaşı	-	3.600	1	-	1	20.736
41	Hatice	Ahmed Dede	7.200	-	1	-	3	20.914
42	Ayşe	Topçular	-	6.000	2	-	2	22.893
43	Ayşe	K. Süleyman	-	7.000	2	-	2	23.178
44	Hatice	Cami-i Kebîr	-	4.000	3	-	-	23.515

45	Saliha	Davud Ağa	-	6.000	2	-	1	25.430
46	Emetullah	Süleyman Subaşı	-	6.000	2	-	2	25.802
47	Şerife Hatice	Baba Haydar	-	-	2	-	2	25.860
48	Fatma	Nazperver	-	3.000	2	-	1	27.686
49	Ümmügül süm	Sofular	-	4.000	-	-	3	27.692
50	Safiye	Cami-i Kebîr	-	5.000	1	-	1	29.548
51	Ayşe	Davud Ağa	-	3.000	1	-	1	31.660
52	Safiye	Cezerî Kasım	-	6.000	1	470	1	32.156
53	Fatma	Takyecibaşı	-	7.000	2	-	1	33.710
54	Hatice	D.Kara Süleyman	-	6.000	1	-	4	34.319
55	Afife	Cezerî Kasım	-	6.000	-	-	-	35.356
56	Rabia	Merkez Efendi	-	4.000	1	-	1	36.500
57	Zeynep	D.Kara Süleyman	Hisse 1.440	3.000	2	-	1	38.101
58	Saliha	Takyecibaşı	-	3.000	-	2.000	2	38.348
59	Rukiye	Cami-i Kebîr	-	6.000	3	-	2	38.852
60	Ü.gülsüm	Zühre Hatun	Hisse 9.000	-	2	-	2	40.993
61	Emine	Arakiyyecibaşı	Hisse 6.300	3.000	1	-	3	42.202
62	Ayşe	Kasım Paşa	18.000	3.000	3	-	1	46.763
63	Rabia	Ali Paşay-ı Cedîd	-	2.000	3	-	2	47.266
64	Rum	Baba Haydar	-	-	-	-	1	51.060
65	Ümmühan	Düğmecibaşı	-	10.000	2	-	2	58.881
66	Emetullah	Arakiyyecibaşı	-	3.000	2	-	1	69.779
67	Ayşe	Cami-i Kebîr	54.000	3.500	1	-	2	74.084
68	Fatma	Davud Ağa	31.200	8.000	1	17.000	2	111.739
69	Fatma	Zalpaşa	-	-	4	24.000	3	114.638
70	Emetullah	Baba Haydar	-	6.500	4	-	2	120.000
71	Zeynep	Cami-i Kebîr	-	30.000	2	2.740	2	126.211
72	Hanım	Baba Haydar	60.000	-	3	-	1	188.151
73	Fatma	Arakiyyecibaşı	120.000	15.000	1	-	3	199.638
74	Rukiye	Cezerî Kasım	79.716	3.600	3	-	1	231.354
75	Fatma	Kiremitçi Süleyman	300.000	30.000	4	-	-	633.290

Eyüp Kazası'nda şehir merkezinde yaşayan ve evli olan 76 kadından 8'i tamamı kendine ait, üçü ise hisseli olmak üzere toplam 11 kadın gayrimenkul sahibidir (% 14,1)

14,47). 65 kadının ise bir evi veya ev hissesi bulunmamaktadır (% 85,53). (Bkz. Tablo 4)

Grafik 3. Evli ve Şehirli Kadınlarda Ev Sahibi Olma Durumu

Tereke yekünleri yüksek olan kadınların çoğu bir eve sahiptir ve bu evlerin fiyatları da kadınların servetleriyle doğru orantılıdır: Arakiyyecibaşı Mahallesi'nden Fatma Hatun, Kiremitçi Süleyman Mahallesi'nden yine Fatma Hatun, Cami-i Kebîr'den Ayşe Hatun ve Baba Haydar Nakşibendî Mahallesi'nden Hanım Hatun'da olduğu gibi. Diğer taraftan tereke yekünü 21.000 akçeden az olan hiçbir kadın bir eve veya ev hissesine sahip değildir.

Bu evlerin en ucuzu 7.200 akçe iken, en pahalısı ise 300.000 akçedir. Evler, kadınların servetinin en önemli kısmını oluşturmaktadır. 633.290 akçe tereke yekünü olan Fatma Hatun'un, evi neredeyse servetinin yarısını, 199.638 akçe yeküne sahip diğer Fatma'nın evinin değeri ise 120.000 akçe olup servetinin yarıdan fazlasını oluşturmaktadır. Diğer az sayıdaki ev ise orta halli diyebileceğimiz kadınlara aittir.

Her ne kadar ev, insanlar için olmazsa olmaz bir ihtiyaç ise de bunun evli kadınlar için pek geçerli olmadığı anlaşılıyor. Çünkü, İslâm hukûkuna göre barınma ihtiyacını karşılamak kocanın sorumluluğundadır.⁵ Bundan dolayı evli kadınların muhtemelen paraları olsa da eve yatırım yapmayı düşünmedikleri görülüyor.

⁵ Karaman, s. 286.

Eyüp köylerinde yaşayan kadınlarda ise ev, nakit para, vs. sahibi olma durumu şöyledir:

Tablo 5: Köyde Yaşayan Evli Kadınların Ekonomik Durumlarını Gösteren Tereke Kayıtları

Sıra No	Adı	Köyü	Ev (akçe)	Mihr (akçe)	Kürk aded	Nakit (akçe)	Çocuk sayısı	Yekün (akçe)
76	Rum (Fereste)	Hisse 1.575	-	-	-	-	2.475
77	Havva	Terkos	-	2.000	-	-	3	6.244
78	Nasraniye	Küçük köy	-	-	2	-	3	9.220
79	Rum (İlyana)	Hisse 1.450	-	1	-	2	11.414
80	Havva	K.hâne	-	-	2	-	-	12.470
81	Fatma	-	1.000	-	-	2	13.320
82	Fatma	Çatalca		8.000	-	-	1	34.412
83	Meryem	Hasköy	26.000	-	-	-	2	46.780
84	Rum	Karka	12.000	-	3	-	3	59.650
85	Rukiye	Makra horya	$\frac{1}{2}$ 30.000	4.000	3	500	-	60.777
86	Rum	Kemer Belgrad	24.000	-	-	36.000	3	124.000

Köyde yaşayan 11 evli kadından 4'ü kendine ait bir eve sahip iken 2'sinin sadece ev hissesi vardır (% 54,55). 5'inin ise bir evi veya ev hissesi bulunmamaktadır (% 45, 45). (Bkz. Tablo 5). Köyde de ev sahibi olma ve ev fiyatları şehirli kadınlarda olduğu gibi onların tereke yekünleri ile doğru orantılıdır. Tabîolarak köydeki ev fiyatları şehire göre oldukça düşüktür.

Grafik 4. Köyde Yaşayan Evli Kadınların Ev Sahibi Olma Durumu

Eyüp şehir ve köylerinde yaşayan dul kadınların da ekonomik durumları şu şekildedir:

Tablo 6. Şehirde ve Köyde Yaşayan Dul Kadınların Ekonomik Durumları

Sıra No	Adı	Mahalle veya köyü	Ev (akçe)	Mihr (akçe)	Kürk aded	Nakit para (akçe)	Çocuk sayısı	Tereke Yekünü (akçe)
87	Nasraniye	Avaysa Köyü	12.000	-	-	-	4	25.240
88	Nasraniye	... köyü	6.000	-	-	-	1	8.630
89	Hatice	Şah Sultan	-	-	-	-	2	8.033
90	Ümmühan	İslâmbey	-	-	1	12.000	5	24.230
91	Fatma	Cami-i Kebîr	-	-	-	-	1	1.830
92	Fatma	Ç.Kasım	306.600	-	2	2.100	3	345.520
93		A. Dede	-	-	-	-	1	6.933
94	Saliha	Sofular	-	-	1	2.440	1	15.772
95	İsmihan	Hasköy	-	-	1	-	2	6.248
96	Zimmîye	Karka K.	-	-	-	5.610	3	7.839
97	Fatma	Cami-i Kebîr	-	-	-	-	1	20.004
98	Nasraniye	Avasya K.	6.000	-	-	-	3	18.320

Şehir merkezi veya köyde yaşayan 11 dul kadından sadece 4'ünün evinin olması onların dul kaldıktan sonra babalarının veya bir yakın akrabalarının yanında ikamet ettikleri şeklinde yorumlanabilir.

İncelediğimiz tereke kayıtlarından bekâr olduğunu düşündüğümüz iki kadından birinin evi bulunmaktadır. Bu durum onlar hakkında yorum yapmaya pek imkân sağlamamaktadır:

Tablo 7. Bekâr Kadınların Ekonomik Durumlarını Gösteren Tereke Kayıtları

Sıra No	Adı	Mahalle	Evi (akçe)	Kürk aded	Nakit (akçe)	Yekün (akçe)
99	Halime	İslâm Bey	2.400	-	-	6.183
100	Havva	Otakçıbaşı	-	-	7.024	10.570

Eyüp'te yaşayan kadınların gayrimenkul sahibi olma durumlarıyla ilgili bir karşılaştırma yapabilmek için erkeklerin ev sahibi olma durumlarını ortaya koymakta yarar vardır. Buna göre erkeklerde durum şöyledir:⁶

Tablo 8. Erkeklerde Ev Sahibi Olma Durumu

Yerleşim Durumu	Ev Sahibi Olan Sayısı	Ev Sahibi Olmayan	Toplam
Şehirli	27	36	63
Köylü	17	20	37
Toplam	44	56	100

Şehirli kadınların ev sahibi olma oranı % 14,47 iken şehirli erkeklerde bu oran % 42,86'dır. Köylü kadınların ev sahibi olma oranı erkeklerden az değildir. (Bkz. Tablo 5)

Genel tabloya bakıldığında ise 100 kadından 22'sinin bir eve veya ev hissesine sahip olduğu görülmektedir. Erkeklerde ise bu sayı 44'tür.⁷ Buna göre kadın ve erkeklerin ev sahibi olma oranı şöyledir:

⁶ 1718-1730 yılları arasındaki Eyüp Şer'iye Sicillerinde yer alan 100 adet erkek terekesi, çeşitliliği ve farklılığı yansıtmaya amacıyla herhangi bir seçme işlemi yapılmadan sırasıyla alınmıştır. 100 tereke kendi arasında "şehirli erkek" ve "köylü erkek" olarak ayrılmıştır.

Grafik 5. Tüm kadınlarda Ev Sahibi Olma Durumu

Grafik 6. Tüm Erkeklerde Ev Sahibi Olma Durumu

4.1.2. Taşınır Mallar

Eyüp'lü kadınların servetlerini oluşturan diğer bir unsur olan eşyaları *giyim-kuşam*, *ev eşyaları* ile *diğer araç-gereçler* olarak üçe ayırmak mümkündür. Giyim-kuşamı; kadınların ev içinde ve dışında başlarına taktıkları örtüler, günlük veya misafirlik ve düğün gibi özel günlerde giymiş oldukları elbiseler, kullandıkları

⁷ Lâle Devri'ne ait Eyüp Şer'iye Sicillerindeki 100 adet erkek terekesinde erkeklerin ev sahibi olma oranı % 44 olarak görülse de bu oranın daha da yüksek olma ihtimali kuvvetlidir. Çünkü, bazen terekelere her şeyin kaydedilmediği bilinmektedir. İsmail Arslan, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Tarihçiliğinde Köy Tarihi ve Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011. s. 430-434.

ayakkabılar ile kıyafetlerinin tamamlayıcısı olan takılar oluşturmaktadır. Ev eşyaları ise yatak odasında kullanılan döşek, yorgan, çarşaf, yastık; oturma ve misafir odası eşyaları olan mak'ad, halı, kilim, minder, iskemle; mutfak kap-kaçakları ve banyo araç-gereçleri olan havlu, peştamal, hamam rahtı gibi malzemelerdir. Gerek giyim-kuşam gerekse ev eşyalarının bir kısmı kadınların çeyiz ve mihr-i muacceline ait iken diğer bir kısmı sonradan satın alınmış olabilir. Bunların dışında kalan diğer araç-gereçler ise dokuma tezgahı, çıkırık, gibi kadınların meşgul oldukları işlerle alâkalı veya kazma, kürek gibi alet-edevattır. Köylü kadınlarda ise bunlara ilâveten ziraat ve hayvancılık aletleri ile kara sığır ineği, dana, gibi bazı hayvanlar bulunmaktadır.

4.1.3. Nakit Para

Kadınların servetlerinin üçüncüsü ise nakit paradır. Nakit de iki çeşittir: Birincisi kadınların zor günlerde kullanılmak üzere biriktirmiş oldukları paradır. Yukarıdaki tablolarda görüleceği üzere Eyüp'teki 100 kadının sadece 16'sının terekesinde nakit para bulunmaktadır. Miktarlarına bakıldığında çoğunun küçük birikimler olduğu görülen bu nakitlerin 12'si 10.000 akçenin altında iken dört tanesi en fazlası 34.000 akçedir. Dul kadınların nakit paraya sahip olma oranı daha yüksek olup 16 kaydın 4'ü bunlara aittir. Bu durum kocası olmayan kadınların evi geçindirmek için daha ihtiyatlı davranmalarından kaynaklanıyor olabilir. Ya da bu para kocasının kendisini boşaması veya ölümü sebebiyle aldıkları mihr-i müeccelleridir. Said Öztürk'ün yapmış olduğu çalışmada da bu oranların farklı olmadığı görülmektedir: İstanbul'da 1.000 kişiden 498'inin terekesinde nakit para bulunmakta olup bunun bütün servete oranı % 36.45'tir. Kadınların servetleri içerisinde nakdin oranı % 15.58 dir.⁸

Yine kadın terekelerinde onların borçlu veya alacaklı olmaları da nakit sahibi olduklarını göstermektedir. Bu, erkekler kadar olmasa da kadınlarda da öteden beri görülen bir durumdur. Nitekim, Jennings, XVII. yüzyıl Kayseri kadınlarından borç para verenlerin alanların yaklaşık iki katı olduğunu tespit etmiştir.⁹ Haim Gerber de XVII. yüzyıl Bursa'sında kadınların aktif borç verip aldıklarını belirlemiştir. Gerber'e göre kadınlar daha çok aile mensuplarına özellikle kocalarına borç vermişlerdir. Ancak bu durum borç verme işlemlerinin hayâlî ya da zorlamaya dayandığı şüphesini doğurur. Kadınların mirastaki hisselerini garanti etmek için kocalarına borç

⁸ Öztürk, s. 185.

⁹ Jennings, *Women in Early Seventeenth Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Courts of Anatolian Kayseri*, s.104.

verme niyetinde oldukları tartışılabilir.¹⁰ Eyüp'teki kadın terekelerinde ve hüccetlerden borç alıp verdikleri görülmekteyse de kimlerle böyle bir alışveriş içerisinde oldukları anlamaya yetecek bilgi yoktur.

4.1.4. Köle ve Cariyeler

Bazı kadın terekeleri ile alım-satım¹¹ veya itiknâme belgelerinden¹² Eyüp'teki kadınların köle veya cariyeye sahibi oldukları anlaşılmaktaysa da bunu değerlendirmeye yetecek yeterli veri bulunmamaktadır. Ancak Said Öztürk'ün XVII. yüzyıl İstanbul kadınlarının köle ve cariyeye sahibi oldukları bilgisi¹³ bu dönem için de bir fikir vermektedir.

4.1.5. Kadınların Ekonomik Açıdan Sınıflandırılması

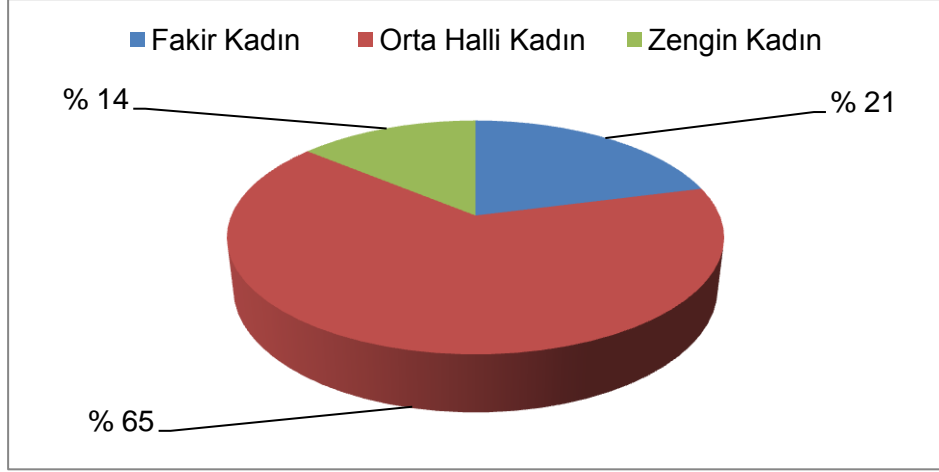
Eyüplü kadınların servetleri göz önüne alındığında şöyle bir sosyal tabakalaşma tablosu ortaya çıkmaktadır. Tablo 4'de görüleceği üzere bir eve sahip olmamanın yanında mihr miktarları da en düşük olan kadınların tereke yekünleri en fazla 10.000 olduğu için bu grup fakir kabul edilmiştir. 10.000 akçeden 60.000 akçeye kadar bir servete sahip olan orta tabaka kadınlarda hem ev sahibi olma oranı hem de mihrleri nispeten ilk gruba göre daha yüksektir. 60.000 ve üzeri servetli kadınların zengin tabakadan oldukları ise pahalı eve sahibi olmalarının yanında sosyal statülerine göre belirlenmiş olan mihrlerinin yüksekliğinden de anlaşılmaktadır. Bu tasnife göre Eyüp'te yaşayan şehirli kadınlarda fakir 16, orta 49, zengin kadın sayısı ise 10'dur. (Tablo 4) Buna göre onların % 21'i fakir olup en kalabalık tabakayı oluşturan orta sınıf % 65'tir. Zenginlerin oranı ise % 14'tür.

¹⁰ Gerber, s. 332.

¹¹ Servi Mahallesi'nden Ayşe bt. Elhac Mehmed 250 kuruşa cariyeye satmıştır. 139, s. 46-b-1, 1130.

¹² Çavuş Kasım Mahallesi'nde sakine Ayşe Hatun bt. Mustafa, uzun boylu, açık kaşlı, kara gözlü, gürcü asıllı Hanım bt. Abdullah adlı cariyesini âzâd etmiştir. 141, s. 44-a-1, 1132.

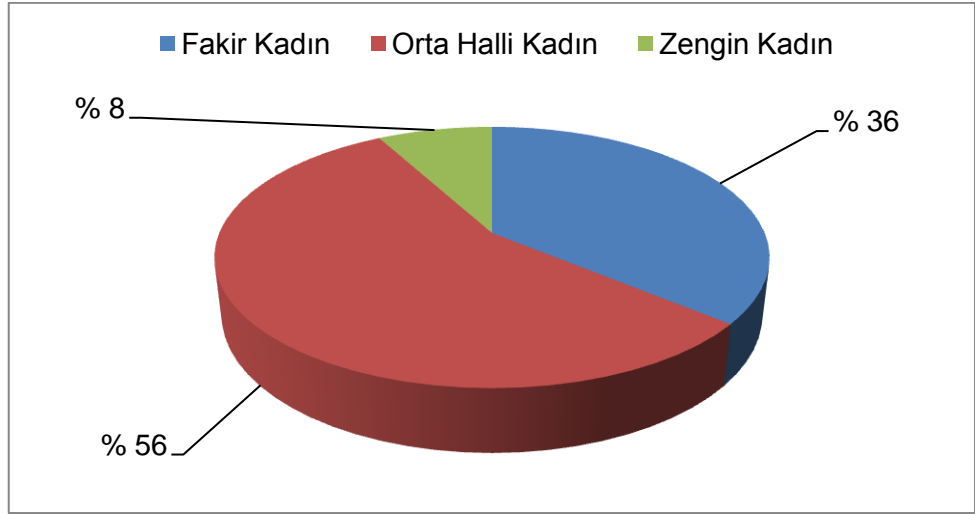
¹³ Said Öztürk'ün askerî zümre terekeleri üzerinde yaptığı incelemeye göre, 1.000 kişiden 241'inin köle ya da cariyesi vardır. Köle sahibi 102 kişiden ikisi kadındır. Cariye sahibi 199 kişiden 159'u erkek, 40'ı kadındır. Öztürk, s. 201.

Grafik 7. Şehirli Kadınların Ekonomik Sınıflandırılması

Köylerde ise durum şöyledir:

10 terekeye göre dördü fakir, altısı orta halli, biri ise zengindir. (Tablo 5)
Bunların oranı fakir % 36, orta % 56 ve zengin % 8 şeklindedir.

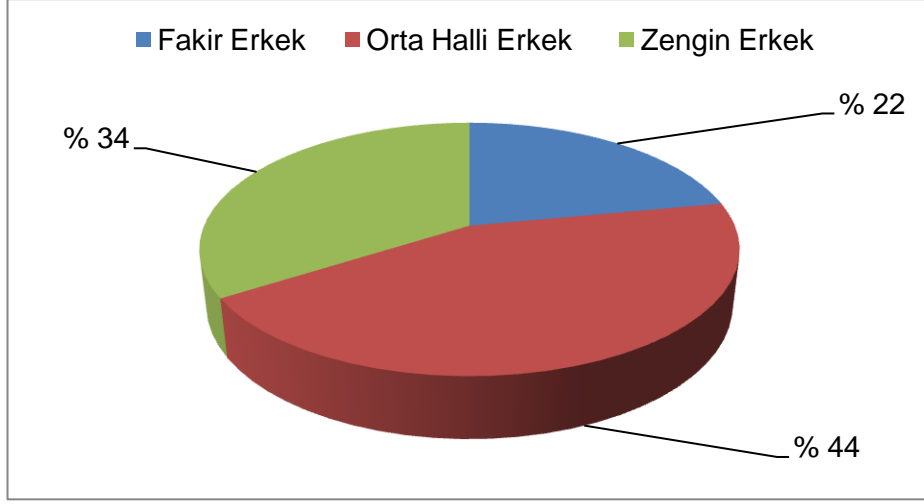

Grafik 8. Köy Kadınlarının Ekonomik Sınıflandırılması

Erkeklerde ise aynı ölçüler esas alındığında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Fakir tabakayı oluşturan erkek sayısı 14, orta 28, zengin 22'dir. Bunların oranı da şöyledir: fakir % 22, orta halli % 44, zengin ise % 34.¹⁴

¹⁴ Bu bilgiler şehirli 64 erkek terekesine dayanarak hazırlanmıştır.

Grafik 9. Şehirli Erkeklerin Ekonomik Sınıflandırılması

4.2. Servet Edinme Yolları

Yaptığımız çalışmada elde ettiğimiz verilere göre Eyüp'te yaşayan kadınların servetlerini iki yolla elde ettikleri görülmektedir: birincisi, doğrudan ticaret yoluyla veya bizzat çalışarak elde ettikleri kazançlar ile sahip oldukları ev, dükkân, tarla vs. gibi yerlerden gelen kira gelirleridir. İkincisi ise, dolaylı olarak babaları, eşleri, yakın akrabaları gibi ikinci veya üçüncü şahıslar aracılığıyla dolaylı olarak elde etmiş oldukları çeyiz, mihr, nafaka, miras, hibe, tazminat (dem-i diyet) gibi gelirlerdir.

4.2.1. Doğrudan Gelirler

Kadınların servetlerinin bir kısmını oluşturan doğrudan gelirler; onların yapmış oldukları ticaret, sahip oldukları işletmelerden ve emekleri sonucu elde ettikleri kazançlar, kira gelirleri ve vakıf görevleri sebebiyle aldıkları ücretlerden oluşmaktadır.

Osmanlı'da kadınların -erkekler kadar olmasa da- ticaretle uğraştıkları bilinmektedir. Ticaretle uğraşan bu kadınlar, genellikle tüccar kökenli bir aileden geliyorlardı ve sahip oldukları sermayelerin kaynağı yine aileleriydi.¹⁵ Fakat kadınlar ticarî faaliyetlerini bizzat değil mudârebe yoluyla¹⁶ ve genellikle de köleleri aracılığıyla mükâtebe usulüyle yürütüyorlardı.¹⁷ Ancak bir Anadolu şehri olan Bursa'da sıkça karşılaşılan bu durumun Eyüp'teki kadınlara ait bir örneğine

¹⁵ Saadet Maydaer, "Osmanlı Klâsik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 2, 2006, s. 376.

¹⁶ Mudârebe: bir tarafın sermaye koyması, diğer tarafın ise işletmeyi üstlenmesiyle kurulan kâr paylaşım esasına dayalı ortaklıktır. Cengiz Kallek, "Mudârebe", *DİA*, C. 30, s. 359.

¹⁷ Gerber, s. 331.

rastlanılamamıştır. Eyüp'teki kadınların daha küçük çaplı işletme veya ticarethâne çalıştırdıkları görülmektedir. Örneğin, Bıçakçı Ferhad Mahallesi'nden Belkis bt. Abdullah'ın ev satış belgesinde evin komşuları arasında adı geçen Safiye Hatun'un hamam işlettiği anlaşılmaktadır.¹⁸

Sicillerdeki alım-satım hüccetlerinden, bazı kadınların dükkân sahibi oldukları anlaşılmaktadır. Ancak özellikle az sayıda dükkân sahibi olan Müslüman kadınlar muhtemelen bu mülklerin işleticisi değil, sahibi idiler. Mesela, Elhac Hüsrev Mahallesi'nden Elhac Ahmet Efendi'nin mirasçısı olan İsmihan Hatun, küçük kızı Ümmügülsüm'ün nafaka ve kisve ihtiyaçları için ev, bakkal dükkânı ve bahçenin satılması için izin istemiştir. Mahkemece vasî olan Halil Çelebi'ye bu konuda izin verilmiştir.¹⁹ Terkos'un Azadlı Karyesi'nde ise Ömer Çelebi b. Süleyman'ın mirasçısı olan küçük oğlu Ali'nin payına düşen bakkal dükkânı, ev ve tarlaların vasisi olan annesi tarafından bir yıllığına kiraya verilmesi²⁰ de Müslüman kadınların çok fazla dükkân çalıştırmayıp kiraya vermeyi tercih ettiklerini gösteriyor.

Müslüman kadınlara oranla daha fazla dükkâna sahip oldukları görülen gayrimüslim kadınların en azından bir kısmı ise bunları işletiyor olabilirler. Suyolu karyelerinden Kemerci Belgrad köyünde ölen dul Despina bt. Kortiş adlı nasraniyenin terekesinde bir de bakkal dükkânı bulunmaktadır. Yine aynı terekede kadının toplam 36.000 akçelik nakit parasının olması onun bu dükkânı işletiyor olabileceğini düşündürmektedir.²¹

Kendi geçimini sağlamak veya aile ekonomisine katkıda bulunmak için çalışan kadınlara az da olsa rastlanıyordu:

Osmanlı'da kadınların emeklerini paraya çevirebildikleri çalışma alanları oldukça sınırlıydı. Bunların en başında ürettiklerini satabildikleri yer olan *avrat pazarları* gelmektedir. Anadolu'da kadın pazarı veya kadınlar pazarı İstanbul'da ise avrat pazarı denilen bu yerlerde çoğunluğu çevre köylerden gelen kadın üreticiler,²² sebze-meyve gibi tarımsal ürünlerin yanında hayvancılık ürünleri ile kendi yaptıkları el işlerini satmaktaydılar. Bu pazarların alıcıları da kadınlardır.²³ Muhtemelen İstanbul'u besleyen tarım arazilerine sahip olan Eyüp'ün köylerinde yaşayan kadınlar da sebze-meyve ve hayvansal ürünleri satıyorlardı. Yavedüd

¹⁸ 140, s. 83-b-1, 1131.

¹⁹ 140, s. 23-b-2, 1131.

²⁰ 140, s. 4-b-1, 1130.

²¹ 140, s. 98-b-1, 1131.

²² Necdet Sakaoğlu, "Avrat Pazarları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1993, s. 430.

²³ Özkan Ertuğrul, "Avrat Pazarı", *DİA*, C. 4, s. 125.

Mahallesindeki Emine bt. Abdullah gibi bazı kadınlar da sebzenin yanında muhtelif meyve ve gül fidanları yetiştirip satıyordu.²⁴ Bunların dışında kadınların zengin ailelerin evlerine girip, giyecek ve mücevher pazarladıkları bohçacılık,²⁵ ebelik,²⁶ hamamlarda kadınlara hizmet etmek üzere hamam ustalığı,²⁷ çamaşırcılık²⁸ gibi meslekler icra ettikleri görülmektedir. Osmanlı'nın pek çok vilayetinde kadınların uğraştığı bilinen dokumacılık²⁹ sanatıyla Eyüp'lü kadınların da meşgul oldukları birkaç kadının terekesinde çıkan dokuma tezgahı,³⁰ çıkırık, öreke,³¹ iplik, bez top³² gibi malzemelerden anlaşılmaktadır.

Eyüp'teki kadınların ise bunlardan başka süt anneliği, ev hizmetçiliği, tellaklık gibi işlerde çalıştıklarına dair örnekler bulunmaktadır:

Kiremitçi Süleyman Mahallesi'nden Hatice bt. Abdullah, Ayşe bt. Abdullah'ın küçük oğlu İbrahim'i günlük üçer para olmak üzere doksan gün emzirme karşılığında toplam 270 para ücret için sözleşme yapmıştır.³³

Cami-i Kebîr Mahallesi'nden Ayşe bt. Ahmet, Hasan Ağa ile karısı Rukiye'ye ücretle hizmetçilik yapmış ancak dört senelik 62 kuruş alacağını alamamıştır. Ayşe Hatun tahsil edemediği bu alacağı karşılığında mecburen bazı giyim, ev ve ziynet eşyası alarak sulh olmuştur.³⁴

Otakçılar Mahallesi'nden Hanife bt. Mustafa, Elhac Hüsrev Mahallesi'nden Havva Hatun ve büyük kızı Rukiye'nin yanlarında 4 sene tellak olarak çalışmıştır. Ancak bu süre zarfında ücretini *alamayınca* dava etmiş ve alacağı yerine bazı ev ve mutfak eşyalarını alarak sulh yoluna gitmiştir.³⁵

Mesleği ebelik (kâbile) olan kadınların meslekleriyle alâkalı olarak mahkemelerde bilirkişilik yapabiliyorlardı: Hatice Hatun, Süleyman'ı "küçük kızım

²⁴ 139, s. 10-a-1, 1130.

²⁵ Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam-Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla-*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, s. 127; Mahir Aydın, "Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınlar", *Bellekten*, C. LXV, S. 243, (Ağustos 2001), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002, s. 3.

²⁶ Mutfak, s. 75.

²⁷ Abdülaziz Bey, s. 331.

²⁸ Emine Dinceç, "Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları" *History Studies*, Volume 2/1, 2010, s. 16.

²⁹ Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, (Çevirenler: Gül Çağalı Güven, Özgür Türesay), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003, s. 240; Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler", *Bellekten*, C. LII, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, s.519; Gerber, s. 338.

³⁰ 141, s. 37-a-3, 1132; 152, s. 21-a-1, 1143.

³¹ 149, s. 40-b-1, 1140.

³² 140, s. 94-a-2, 1131.

³³ 140, s. 49-b-1, 1131.

³⁴ 150, s. 93-b-2, 1141.

³⁵ 154, s. 4-b-2, 1141.

Rabia'yı kandırıp evine götürüp, zina ve bekâretini izale etti" diye şikâyet etmesi üzerine mahkeme tarafından küçük kız ehl-i hibre kadınlara muayene ettirilmiştir. Yapılan muayene sonucunda Rabia'nın bekâretinin zinadan değil yüksek bir yerden düşmekten dolayı izale olduğu rapor edilmiştir.³⁶

Eyüp'te özellikle şehirli kadınların büyük çoğunluğunun herhangi bir işte çalışmadıkları, bu konudaki örneklerin azlığından da anlaşılmaktadır. Her şeyden önce evli bir kadının nafakası kocası tarafından bekâr olanların ise babası tarafından temin edildiği için çalışmak ve para kazanmak zorunluluğu yoktur. Ancak, hemen hemen her yerde ve dönemdeki aile yapısı geleneğine göre evinin temizlik, yemek gibi işlerinin yanında çocuklarının bakımı ve eğitimi ile uğraşması onun çalışma hayatını oluşturmaktadır. Üstelik bunun için ayrıca bir ücret de almamaktadır. Köydeki kadınların ise durumu şehirdekilere göre biraz daha farklıdır. Onlar, şehirli kadınların yaptığı ev işlerini yapmanın yanında ilaveten ziraat ve hayvancılık işlerinde kocasının da yardımcısıdır. Böylece kadınlar ev ve kent ekonomisine pek gözle görülmeyen ve resmî kayıtlara geçmeyen bir destek sağlamaktadırlar.

Aile vakıfları (evlâdiyet vakfı)³⁷ da kadınlar için bir gelir kaynağıdır. Kız evlatlarının geleceğini düşünen hayır sahipleri kurmuş oldukları ailevî vakıflarla, vakfettikleri malların ve mülklerin gelirlerinden ve diğer menfaatlerinden onları eşit bir şekilde pay alır duruma getirmişlerdir.³⁸ Böylece, kadınların mirastan aldıkları eksik pay telafi edilmiş oluyordu:

Elhac Hüsrev Mahallesi'nden Havva bt. Mehmed, aynı mahallede bulunan kendisine ait evle birlikte bir hamamı vakfetmiş ve şart olarak da hayatta olduğu sürece buradan elde edilecek gelirin kendisine vefatından sonra ise oğlu ve iki kızı tarafından aynı şekilde devam ettirilmesini şart koşturmuşur.³⁹

Kadınlar aynı tür vakıflarda mütevellie olarak da bir gelir elde diyorlardı. Aile vakıfları "özel" bir amaçla kurulduğundan, kadınlar daha fazla yönetici olarak tayin ediliyordu. Böylece kadın ve kızlara sürekli bir geçim imkânı tanınıyor, gelecekleri garanti altına alınıyordu.⁴⁰ Mesala, Takyecibaşı Mahallesinden Mehmed Ağa b.

³⁶ 156, s. 15-b-2, 1141.

³⁷ Evlâdiyet Vakfı: Bir kişinin kendi soyundan gelen erkek kız ayrımı yapmadan çocukları için yaptığı vakıftır. Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuk-ı İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, C. IV, s.355 vd., İstanbul, 1969.

³⁸ Akyılmaz, s. 471-502.

³⁹ 146, s. 10-b-2, 1136.

⁴⁰ Margaret L. Meriwether, "Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne: Halep, 1770-1840", *MEOK*, 122-143, s. 135; Gabriel Baer, "Women and Waqf; An Analysis of the Istanbul Tahrîr of 1546", *Asian and African*

Ahmed, 20 odalı müteehhilin odalarını vakfetmiş ve kendinden sonra da karısı Emetullah'ın daha sonra ise kızının müteveliye olmasını şart koşmuştur.⁴¹ Evlâdiyet vakfı olan Hasan Efendi vakfına bülüğa erdiği ispatlanan Ayşe müteveliye olarak atanmıştır.⁴² Çatalca nahiyesindeki Şeyh Sinan Vakfına evlâdiyet üzere müteveliye olan Rahime'nin vefatı üzerine aynı hakka sahip olan Hatice Hatun'un sütte-i saadete arzuhalı üzerine müteveliye tayin edilmesi hakkında emr-i şerif verilmiştir.⁴³

Ferâğ⁴⁴ ve tefvîz⁴⁵de az sayıda kadın için cüz'i de olsa bir gelir kaynağı olmuştur. Bunların bir kısmı tımar arazisidir. Tımar sahibi kadın sayısı az olduğu için bu tür kayıtlar da fazla değildir. Mevcut kayıtların da hemen hemen tamamı Rumeli'den İstanbul'a gelen kadınlara aittir:

Aslen Rumeli'den olan Hatice Hatun, yine aslen Rumeli'den olup Eyüp'te misafireten kalan Mustafa Odabaşı'ya beş tohumluk tarlasını 30 kuruşa ferâğ ve tefvîz etmiştir.⁴⁶

4.2.2. Dolaylı Gelirler ve Mal Varlıkları

Kadınların dolaylı olarak servet edinebilecekleri farklı kaynaklar bulunmaktadır:

Ölen aile bireylerinden kendilerine intikal eden miras, evlilik için hazırlanan çeyiz, nikâh esnasında kararlaştırılan mihr, eşinin ölümü veya boşanma neticesinde kadının bir süre geçimini sağlamaya yetecek nafaka, herhangi bir şekilde kendilerine yapılan hibe, birinci dereceden akrabalarının yaralanmaları veya ölümleri dolayısıyla üçüncü şahıslardan aldıkları tazminattır. Bahsedilen bu kazanç yolları sayesinde kadınlar kolay bir yoldan zahmetsizce servet sahibi olabilmektedirler. Lâle Devri'ni ihtiva eden Şer'iye Sicillerinde Eyüp'lü kadınların da bu yollarla önemli gelirler elde ederek servet sahibi oldukları görülmektedir:

Genç kızların henüz baba evindeyken bir kısmı kendi emekleri ile hazırlanan bir kısmı ise anne ve babaları tarafından satın alınarak oluşturulan ve kızlarına hibe

Studies (Kudüs), 17 (1983), s. 13; Hasan Yüksel, "Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI. ve XVII. yüzyıllar)", *Osmanlı*, C. 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2000, s. 51.

⁴¹ 146, s. 42-a-1, 1137.

⁴² 156, s. 64-a-3, 1144.

⁴³ BOA, A.DVN. ŞKT.d.,104/192 (Evail-i Şevvâl 1137).

⁴⁴ Ferâğ: bir hakkın terk ve iskati, mücerred ve adi bir haktan vazgeçme. Ali Bardakoğlu, "Ferağ", *DİA*, C. 12, s. 351.

⁴⁵ Tefvîz: bir gayrimenkulün bilinen bedel karşılığında bir kişinin üstünde bırakmak. Abdussamet Bakkaloğlu, "Tefvîz", *DİA*, C. 40, s. 310.

⁴⁶ 154, s. 31-b-3, 1141.

edilen *çeyizleri* belki de pek çok kadının mülkiyeti kendilerine ait olan ilk servetiydi.⁴⁷ Evlendikten sonra kocanın izinsiz olarak kullanamayacağı veya bir tasarrufta bulunamayacağı *çeyiz*⁴⁸ hem şahsının hem de ailesinin günlük hayatta kullanabilecekleri eşyalardan oluşmaktaydı. İslâm Bey Mahallesi'nden Fatma bt. Ali'nin *çeyizinin* yatak odası için yastık, yorgan, yatak; oturma odası için orta ve yan keçesi, işleme kapı perdesi, çuka seccade, iskemle, şamdan; giyim eşyası olarak sincabi kürk, sim kuşak, serpuş, gömlek, kaftan; mutfak için de tencere, kepçe ve kevgir gibi eşyalardan oluştuğu görülmektedir. Ayrıca ziynet eşyası olarak altın bileziği de bulunmaktadır.⁴⁹ Alibey Köy'ünden Mustafa Ağa ise kızı Ayşe için yorgan, çatma bursa yastığı, baş yastığı, döşek, tencere, tava, sahan, hamam taşı, ocak perdesi, abdest ibriği, güğüm gibi eşyalardan oluşan bir *çeyiz* düzmüştür.⁵⁰ Uluca Baba Mahallesi'nden Hatice bt. Abdullah ise kızına *çeyiz* olarak bazı ev, ziynet ve giyim eşyalarını hibe ettiğini mahkemede kaydettirmiştir.⁵¹

Eyüp'lü kadınların evlilik yolu ile elde ettikleri servet ise mihr'dir. Mihr, erkeğin nikâh esnasında veya devamı sırasında kadına belirli miktarda ödemek zorunda olduğu meblağ veya maldır.⁵² Mihr, geline ödendikten itibaren artık onun özel mülkiyeti olur ve her türlü tasarruf hakkı onundur. Eğer kadın isterse mihrin ödenmesini erteleyebildiği gibi belirlenmiş olan mihr miktarında da istediği gibi artırma ve azaltma⁵³ dahi yapabilir hatta tamamen bu hakkından vazgeçerek mihrini kocasına da bağışlayabilir.⁵⁴ Mihrin niteliği ve miktarı genellikle eşler arasında karşılıklı anlaşmayla belirlenirken bunda kadının yaşı, güzelliği, kültürel ve ekonomik durumları etkili olmaktadır.⁵⁵

Mihr iki çeşittir: birincisi, mihr-i muaccel yani peşin mihr'dir.⁵⁶ Genellikle nişanlılık (namzedlik) döneminde erkek tarafının gelin adayına almış olduğu giyecek,⁵⁷ takı⁵⁸ ve bazı ev eşyaları⁵⁹ ile bazen de nakit paradan⁶⁰ oluşmaktadır. İkincisi ise, mihr-i müaccel yani ödenmesi evlendikten sonra hak kazanılan - genellikle- nakit paradır. 1718-1730 yılları arasına ait tespit edebildiğimiz Eyüp

⁴⁷ Abdülazîm Ed-dîb, "Çeyiz", *DİA*, C. 8, s. 297.

⁴⁸ Cin, s. 256.

⁴⁹ 145, s. 15-b-1, 1131.

⁵⁰ 146, s. 52-a-2, 1137.

⁵¹ 154, s. 69-b-2, 1142.

⁵² Cin, s. 210.

⁵³ Zuhayfî, C. 9, s.227.

⁵⁴ Bilmen, C. 2, s. 115.

⁵⁵ Karaman, s. 284.

⁵⁶ Karaman, s. 283; Zuhayfî, C. 9, s. 203.

⁵⁷ 151, s. 39-b-1, 1139.

⁵⁸ 147, s. 4-a-2, 1138.

⁵⁹ 141, s. 62-a-1, 1132.

⁶⁰ 141, s. 38-b-4, 1132.

merkezde ve köylerinde yaşayan 86 kadın terekesindeki 64'ünün mihr kaydı vardır. 22 kadının ise mihr alacağı bulunmamaktadır. Bunların 10'u gayrimüslimdir diğerleri de mihrlerini muhtemelen önceden almış veya kocalarına bağışlamış olabilirler. Kadının sosyal statüsü ve erkeğin zenginliğine göre belirlenen bu mihrlerin en azı 300 akçe iken en yükseği 30.000 akçedir. 86 terekede 17 tanesinde 3.000 akçe mihr olması Eyüp'te ortalama mihr rayicinin bu rakamlar civarında olduğunu düşündürmektedir. (Bzk. Tablo 1-2)

Diğer bir gelir kaynağı olan nafakayı ise doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki şekilde değerlendirmek mümkündür: Kadınların zevciyyet, iddet ve hakk-ı hidâne gibi doğrudan aldıkları nafaka ile annelerinin yanında kalan ve baba tarafından ödenip kadınların da dolaylı olarak faydalandıkları çocuk nafakasıdır. *Zevciyyet nafakası*, kadının nikâhı altında bulunduğu kocası tarafından yiyecek-içecek, giyim-kuşam, sağlık, barınma ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. Bu nafaka kadınların evli ve hayatta oldukları sürece hem kendisinin hem de -eğer varsa- çocuklarının geçimini sağlayan ekonomik bir imkân⁶¹ olup nakit olarak ödenmez. Bu yüzden kadınların servetini oluşturan bir gelir değildir. Kadınlar, kocaları tarafından boşandığı andan itibaren belli bir süre geçimini sağlamaya yetecek kadar almaya hak kazandıkları *iddet nafakası*⁶² yüksek bir meblağ olmasa da onların servetlerine katkı sağlayan bir gelirdir. Bu nafakanın miktarı günün şartları, ödeyecek kişinin ekonomik durumu ve kadının sosyal statüsüne göre değişiklik göstermektedir. Erkeğin eşini boşadığında çocuğu *hâdine*⁶³ olarak annesi emziriyorsa eski kocasının ona ödemek zorunda olduğu nafaka (*hakk-ı hizâne*)'dir. Kocanın vefatı durumunda ise hâdine olan anne bu nafakayı mahkeme kararıyla mirastan alabilir. Cüz'î ve süreli de olsa kadın için bir servet kaynağıdır. Eşini boşayan kocanın, annelerinin yanında kalan çocuklar için ödemek zorunda olduğu *çocuk nafakası*,⁶⁴ ise bu parayı tasarruf eden kadınlar için dolaylı bir gelir kaynağı sayılabilir. Mahkemeler, çocuğa verilecek nafakayı, çocuğun mensup olduğu toplumsal sınıfa ve günlük yaşam standartlarına uygun olarak belirlerlerdi.⁶⁵

Kadınlara, yakın akrabaları veya kocaları tarafından para, takı, eşya ve gayrimenkul gibi yapılan hibeler bazen onların servetlerinde önemli bir yekün teşkil

⁶¹ Karaman, s. 286; Zuhaylî, C. 10, s. 101-108; Hatta kocanın karşılamakla yükümlü olduğu bu nafakalara bazı durumlarda hizmetçi masrafları da girmektedir. Aydın, s. 35.

⁶² Bilmen, C. 2, s. 488.

⁶³ Hızâne: çocukları veya çocuk hükmünde olan mecnun gibi acizleri yetkili olan kimselerin hıfz ve terbiye etmeleri, onların yiyecek ve içeceklerine bakmaları, temizlikleri ve istirahatlerini temine çalışmaları, kendilerini zararlı şeylerden korumaları demektir. Hidâne hakkına sahip olan kadına ise hadine denir. Bilmen, C. 2, s. 425; Karaman, s. 340-343; Zuhaylî, C. 10, s. 46-69.

⁶⁴ Hanefî hukûkuna göre erkek çocuklarının nafakası bulûğ çağına veya emsali para kazanma yaşına gelinceye kadar kız evladınının ise evleninceye kadar babaya aittir. Karaman, s. 349.

⁶⁵ Tucker, s. 235.

edebiliyordu. Osmanlı Devleti'nde İslâm Miras Hukûkuna göre kadınlar, mirastan erkeklere göre daha az pay almaları sebebiyle mağduriyetlerini önlemek için yakın akrabaları onlara nakit para, herhangi bir eşya veya gayrimenkul hibe ediyorlardı.⁶⁶ Eyüp'te kadınlara yapılan hibelerle ilgili az sayıda örnek mevcuttur:

Çavuş Kasım Mahallesi'nden Abdullah Ağa, mirasçılarında olan annesinin miras evi istemesi üzerine karısı Fatma, bu evi kocasının sağlığında kendisine hibe ettiğini şahitlerle ispat etmiştir.⁶⁷ Zeynep Hatun Mahallesi'nden Süleyman b. Yusuf ise bağının yarısını oğlu Yusuf'a hibe ederken diğer yarısını da gelinine vermiştir.⁶⁸

Yukarıda sayılanlar her ne kadar kadınların servet kaynaklarını oluşturuyorlarsa da meblağ olarak çok yüksek değillerdir. Yekünü en fazla olan kaynak miras ve dem-i diyettir. Bunlardan *dem-i diyet*⁶⁹ bazen çok yüksek rakamlara da ulaşabiliyordu:

Eyüp'te öldürülen Kirkor adlı gencin mirasçısı olan kız kardeşi Saltana, dem-i diyet olarak Batos ve Karabet'ten toplam 615 kuruş almıştır.⁷⁰ Saltana'nın aldığı bu para Ahmed Dede Mahallesi'nde bir köşk almaya yetecek miktardadır.⁷¹ Ancak bu gelir devamlı olmadığı gibi pek de arzu edilmeyen istisnai durumlarda elde ediliyordu.

Kadınların en yaygın olarak sahip oldukları servet kaynağı *mirastır*. Kadınlar, İslâm hukûkuna göre erkek akrabalarından daha az pay alıyorlardı. Eyüp'te kadınlara nakit para, gayrimenkul, her tür ev eşyası, giyecek, takı, hayvan, tarım aletleri, her tür bölgesel ziraî üründen başka –sayıları çok az da olsa- bazı erkekler geride kalan kadın akrabalarına köle ve cariyeye bırakmışlardır.

4.3. Kadınların Servet Dağılımı

Kadınların servetini gayrimenkuller, menkul mallar ve nakit paranın oluşturduğunu⁷² belirtmiştik. Acaba bu üç unsurun kadınların genel servetleri içerisindeki dağılımı nasıldır?

⁶⁶ Akyılmaz, s. 485.

⁶⁷ 148, s. 61-b-1, 1138.

⁶⁸ 146, s. 11-b-2, 1136.

⁶⁹ Dem-i diyet Cana ya da can hükmünde olana karşı işlenen cinayet sebebiyle ödenmesi gereken maldır. Zuhaylî, C. 8, s. 81.

⁷⁰ 146, s. 13-a-3, 1136.

⁷¹ 141, s. 9-b-1, 1131.

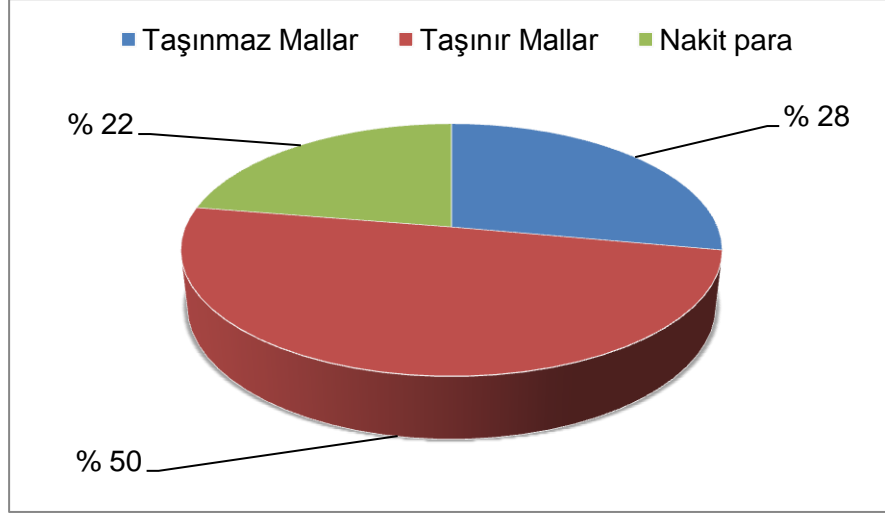
⁷² Kadınların servetlerini oluşturan unsurlar arasında köle ve cariyeler de olduğunu ancak Eyüp kadınların terekelerinde değerlendirmeye yetecek kadar veri bulunmadığını belirtmiştik.

Eyüp'ün Davud Ağa Mahallesi'nden vefat eden Fatma Hatun'un içerisinde bu üç unsuru da barındıran toplam 111.739 akçelik terekesi⁷³ bu soruya cevap için uygun bir örnek görünüyor. Buna göre servetin üç kaleme dağılımı şöyledir:

Tablo 9. Fatma Hatun'un Terekesine Göre Servet Dağılımı

TAŞINMAZ MALLAR			
Cinsi	Değeri (akçe)	Toplam (akçe)	Yüzde %
Ev	7.200	31.200	28
½ ev hissesi	12.000		
1/3 ev hissesi	12.000		
TAŞINIR MALLAR			
Kılık-kıyafet	14.436	55.539	50
Takı- aksesuar	20.160		
Misafir-oturma odası eşyası	11.668		
Yatak odası eşyası	5.278		
Mutfak eşyası	3.826		
Banyo eşyası	171		
NAKİT			
Alacak	17.000	25.000	22
Mihr-i müeccel	8.000		
Genel Toplam		111.739	

⁷³ 145, s. 30-b-2, 1132.

Grafik 10. Fatma Hatun'un Terekesine Göre Servet Dağılımı

Bu tereke kaydına göre Fatma Hatun, 7.200 akçe değerinde bir evden başka ayrıca 12.000 akçe değerinde bir evin yarım hissesine ve yine 12.000 akçe değerinde bir evin de 1/3 hissesine sahiptir. Servetinin gayrimenkul toplamı 31.200 akçedir.

Nakit olarak ise 17.000 akçe alacağıının yanında 8.000 akçe mihrî ile birlikte toplam 25.000 akçesi vardır.

Taşınır mallarının toplamı 55.539 akçedir. Bununun 14.436 akçelik kılık-kıyafet tutarının 9.430 akçesini sadece dört kıyafet yani 2.550 ve 2.100 akçelik kaftan, 3.180 akçelik kürk ve 1.600 akçelik çuka ferace oluşturmaktadır.

Fatma Hatun'un, takı ve aksesuarları da taşınır mallarının yarısına yakın bir yekün tutmakta olup 20.160 akçedir. Yatak odası için 5.278 akçe, mutfak eşyaları için 3.826 akçe ve banyo için ise 171 akçe harcayan Fatma, oturma ve misafir odası eşyaları için bu üçünün toplamından daha fazla 11.668 akçe ayırmıştır.⁷⁴ Fatma Hatun'un süse düşkün biri olduğu anlaşılmaktadır.

Makrahorya Köyü'nden Rabia Hatun'un terekesindeki⁷⁵ servet dağılımı ise şöyledir:

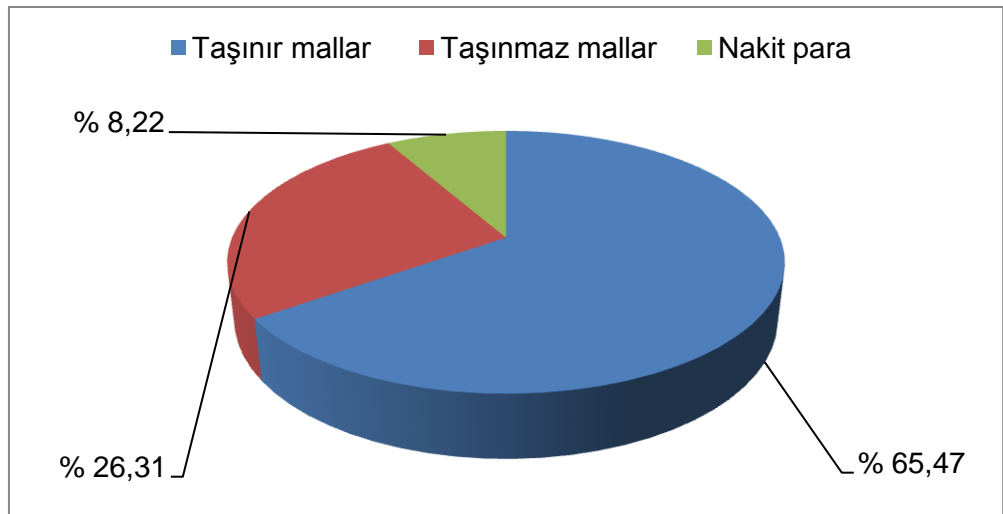
⁷⁴ Said Öztürk'ün incelediği XVII. yüzyıla ait 1.000 terekenin 842'sinde ev eşyası vardır ve bunların genel servete oranı % 4.52' dir. Giyim eşyasının genel servet içindeki oranı % 7.28 dir. Bu oran kadınların terekelerinde daha da yükselmekte olup % 13.16 ya ulaşmaktadır. Mutfak eşyası da kadınların terekelerinde erkeklerinkinden daha büyük bir oranla yer almıştır. Mutfak eşyasının toplam servet içerisindeki yeri % 1.6 dır. Kadınların terekelerinde bu oran % 3.5 dir. (Öztürk, s. 185-186)

⁷⁵ 152, s. 40-a-1, 1143.

Tablo 10. Rabia Hatun'un Terekesine Göre Servet Dağılımı

TAŞINMAZ MALLAR			
Cinsi	Değeri (akçe)	Toplam (akçe)	Yüzde %
Ahır	4.800	4.800	26,31
TAŞINIR MALLAR			
Kılık-kıyafet	2.730	11.945	65,47
Takı-aksesuar	1.450		
Misafir-oturma odası eşyası	1.714		
Yatak odası eşyası	2.447		
Mutfak eşyası	2.814		
Banyo eşyası	510		
Diğer	280		
NAKİT			
Mihr-i müeccel	1.500	1.500	8,22
Genel Toplam		18.245	

Köyde yaşayan Rabia Hatun'un da durumu Fatma Hatun'dan çok farklı değildir. Servetinin % 26,31'si taşınmazlar, % 65,47'si taşınır mallar ve % 8,22'si de nakitten oluşmaktadır. Rabia, köyde de olsa evini dayayıp döşemiş, ekonomik gücüne göre ziynet eşyası edinmiş, hatta şehirdekine göre rakamı düşük bile olsa kürk sahibi olmuştur.

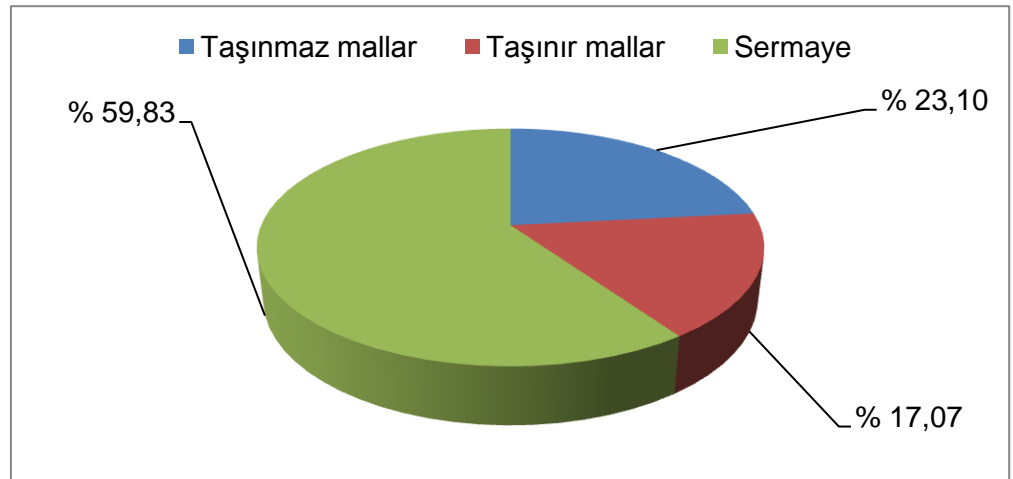
Grafik 11. Rabia Hatun'un Terekesine Göre Servet Dağılımı

Erkeklerde ise durum farklıdır. Süleyman Subaşı Mahallesi'nden Mustafa Beşe'nin terekesine⁷⁶ göre servet dağılımı şöyledir:

Tablo 11. Mustafa Beşe'nin Terekesine Göre Servet Dağılımı

TAŞINMAZ MALLAR			
Cinsi	Değeri (akçe)	Toplam (akçe)	Yüzde %
Ev	12.000	12.000	23,10
TAŞINIR MALLAR			
Kılık-kıyafet	3.775	8.870	17,07
Takı-aksesuar	2.300		
Muhtelif Eşya	2.795		
NAKİT			
Bakkal sermayesi ve Alacak	25.084	31.084	59,83
Mihr-i müeccel	6.000		
Genel Toplam		51.954	

Bakkallık yaptığı ve lakabından yeniçeri olduğu anlaşılan Mustafa Beşe'nin servetinin toplamının % 59,83'ünü mesleği ile ilgili sermayesi oluşturmaktadır. Taşınır malları sadece % 17,07 olup taşınmaz malları ise % 23,10'tür. (Bkz. Tablo 8)

Grafik 12. Mustafa Beşe'nin Terekesine Göre Servet Dağılımı

⁷⁶ 145, s. 73-b-2, 1134.

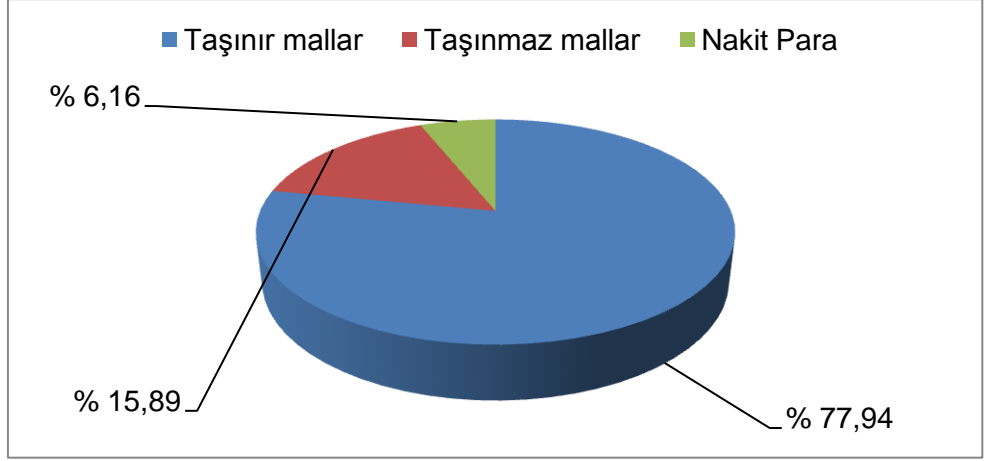
Terkos'a bağı Akpınar karyesinden vefat eden İbrahim b. Ömer'in terekesine⁷⁷ göre servet dağılımı ise şöyledir:

Tablo 12. İbrahim b. Ömer'in Terekesine Göre Servet Dağılımı

TAŞINMAZ MALLAR			
Cinsi	Değeri (akçe)	Toplam (akçe)	Yüzde %
Ev	5.160	5.160	15,89
TAŞINIR MALLAR			
Kılık-kıyafet	40	25.301	77,94
Mutfak eşyası	2.760		
Misafir-oturma odası eşyası	430		
Yatak odası eşyası	60		
Ürün (hububat)	1.230		
Hayvan	18.600		
Tarım aletleri ve diğer	2.181		
NAKİT			
Mihr-i müeccel	2.000	2.000	6,16
Genel Toplam		32.461	

Servetinin % 77,94 'ünü oluşturan taşınır mallarının toplamı olan 25.301 akçedir. Bunun sadece 3.290 akçesi (% 13) kılık-kıyafet ve ev eşyasına ait iken mesleği olduğu anlaşılan çiftçilikle ilgili hayvan, hububat ve tarım aletleri 22.011 akçe (% 87)'dir. Yani bu aynı zamanda tüm servetinin % 67,81 kadardır.

⁷⁷ 140, s. 91-b-2, 1131.

Grafik 13. İbrahim b. Ömer'in Terekesine Göre Servet Dağılımı

Bu tablolarda açıkça görüldüğü üzere erkeklerin servetinin önemli bir kısmı ailenin geçimini sağladıkları mesleklerine ait iken kadınlarda ise durum biraz daha farklıdır. Kendisinin geçimi ve çocuğun bakımı kocasının sorumluluğunda olan ve ev geçindirme gibi bir yükümlülüğü de bulunmayan kadınların servetleri daha ziyade kendilerine ait giyim-kuşam ve takıdan oluşmaktadır. Ayrıca kadınların mülkiyetinde bulunan mutfak ve diğer ev eşyalarıyla aile ekonomisine katkıda buldukları anlaşılıyor.

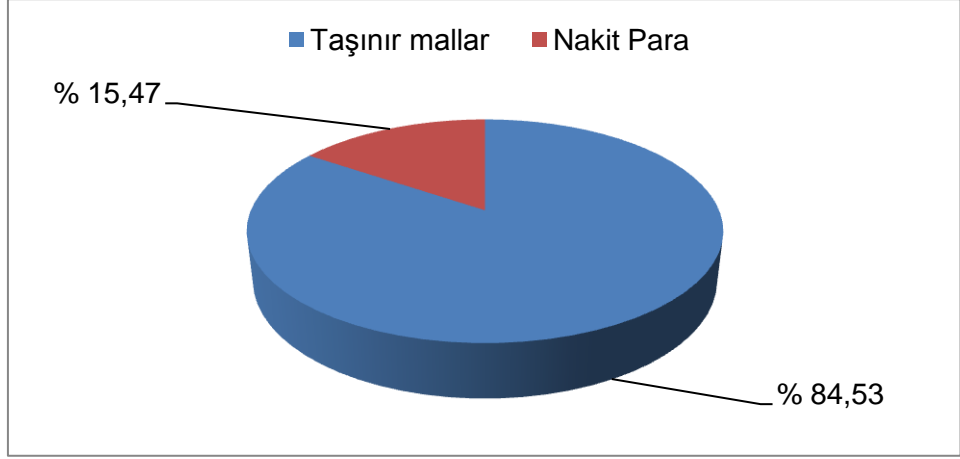
Sofular Mahallesi'nde yaşayan ve dul olan Saliha Hatun'un terekesine⁷⁸ göre servet dağılımı şöyledir:

⁷⁸ 148, s. 7-a-2, 1137.

Tablo 13. Saliha Hatun'un Terekesine Göre Servet Dağılımı

TAŞINMAZ MALLAR			
Cinsi	Değeri (akçe)	Toplam (akçe)	Yüzde %
Ev	-	-	-
TAŞINIR MALLAR			
Kılık-kıyafet	2.197	13.332	84,53
Takı- aksesuar	7.091		
Misafir-oturma odası eşyası	1.704		
Yatak odası eşyası	1.156		
Mutfak eşyası	879		
Banyo eşyası	235		
Diğer	70		
NAKİT			
Nakit	2.440	2.440	15,47
Genel Toplam		15.772	

Küçük oğlu ile birlikte yaşayan dul Saliha'nın servet dağılımı yukarıdaki kadın örneklerine göre daha dengelidir. Yaşamını devam ettirebilmek için ev ve mutfak eşyalarına para ayırmanın yanında giyim- kuşamını ve süslenmesini de ihmal etmediği görülüyor. İhtiyat akçesi olarak sakladığı nakit para ise muhtemelen mihr-i müeccelidir. (Bkz. Tablo 15) Bu kadının taşınır malları toplam servetinin % 84,53 olup nakit parasının tüm servetine oranı ise % 15,47'dir. Evi olmadığı anlaşılan Saliha babasının veya kayınpederinin yanında değilse muhtemelen kirada oturuyor olabilir.

Grafik 14. Saliha Hatun'un Terekesine Göre Servet Dağılımı

4.4. Ekonomide Kadın Faktörü

Kadınların -erkekler kadar olmasa da- bir servete sahip oldukları anlaşılmaktadır. Burada akla şu soru gelmektedir: gayrimenkul, taşınır mallar ve nakit paradan oluşan bu servete sahip olan kadınların Eyüp kent ekonomisine katkılarının olup olmadığı ve ekonomi çarkının işleminde nasıl bir rol oynamışlardır? Bu soruya cevap bulabilmek için onların yapmış oldukları tüm alışveriş ve alım-satım işlemlerine ait verilere sahip olmak gerekir. Muhakkak ki kadınlar, aileleri, kendileri ve çocuklarının yiyecek-içecek, giyim-kuşam ve diğer ihtiyaçları için günlük, haftalık alışverişler yapmışlardır, ancak Lâle Devri Eyüp'ü için detaylı verilere ulaşmak mümkün olmamıştır. Fakat onların gerçekleştirdikleri gayrimenkul alım-satımlarının -tamamı değilse bile- çoğuna ait kayıtlar mevcuttur. Dolayısıyla Eyüp kadınlarının ev, çiftlik, bağ, bahçe, tarla, arsa ve değirmen gibi gayrimenkul alım-satımları, onların kent ekonomisine katılıp katılmadıkları, -eğer katılıyorsa- bunun kent ekonomisinde nasıl bir rol oynadığı hakkında bir fikir verebilecektir.

Lâle Devri Eyüp'ünde gayrimenkul alım-satım hareketliliği aşağıdaki gibidir:

Tablo 14. Lâle Devri'nde Gayrimenkul Alım-Satım Hareketliliği⁷⁹

Alım-Satım Hareketliliği	Nisan 1718- Temmuz 1719		Mart 1722- Eylül 1723		Eylül 1725- Ağustos 1727		Temmuz 1729- Temmuz 1731		Toplam
	Ev	Diğer ⁸⁰	Ev	Diğer	Ev	Diğer	Ev	Diğer	
Satan Erkek Alan Erkek	80	25	59	8	140	75	122	49	558
Satan Kadın Alan Kadın	22	1	6	1	23	2	18	1	74
Satan Erkek Alan Kadın	27	11	18	1	35	9	48	2	151
Satan Kadın Alan Erkek	53	8	37	4	76	20	72	19	289
G. Toplam	182		120		274		260		1.072

Lâle Devri boyunca gayrimenkul satışlarında erkekten erkeğe yapılan 558 satış, tüm gayrimenkul satışının % 52'si iken kadınlar arasında gerçekleşen 74 satışla bu oran % 7'dir. Erkeklerden kadınlara yapılan 151 ev ve diğer gayrimenkul satışları tüm satışların % 14'üdür. Satıcı konumunda olan kadınların erkeklere yaptığı 289 adet gayrimenkul satışının oranı ise % 27'dir. Bu alışveriş hareketliliğinin baş aktörü tartışmasız olarak erkekler olup kadınlar ikinci planda kalmışlardır. Ancak burada şöyle bir husus dikkati çekmektedir: Kadınların gayrimenkulleri almaktan çok sattıkları görülmekte olup erkekler alıcı, kadınlar satıcı durumundadırlar. Bu şekilde kadınlar gayrimenkulleri satarak kent ekonomisine bir işlerlik kazandırmışlardır. Yani onlar, kent ekonomisinin işleminde erkekler gibi aktif değil yine bu işlerliği sağlayan pasif aktörler olmuşlardır.

⁷⁹ Yukarıdaki tablo, ilk tarih Lâle Devri'nin başları, ikinci ve üçüncü tarih ortaları, dördüncü tarih ise sonlarına ait yaklaşık üçer yıl aralıktır. Dönemin tamamı hakkında fikir verecek şekilde ve kayıtlarının oldukça düzenli olarak tutulduğunu gördüğümüz şer'îye sicillerine dayanılarak oluşturulmuştur. Birinci satırda erkekler arasındaki satışlar, ikinci satırda kadınlar arasındaki, üçüncü satırda erkeklerin kadınlara yaptığı, dördüncü satırda ise satıcı konumunda olan kadınların erkeklere yaptığı gayrimenkul satışlar verilmiştir.

⁸⁰ Ev dışındaki bağ, bahçe, değirmen, çiftlik, tarla, arsa türündeki gayrimenkuller.

Grafik 15. Lâle Devri'nde Gayrimenkul Alım-Satım Hareketliliği

Kadınların yapmış oldukları gayrimenkul satışlarının çoğunluğu *kesin satış* (*bey'-i bât-ı sahîh*)tır. Yani kadın evini veya diğer gayrimenkullerini satmış parasını almış ve işlem tamamlanmış olup artık o mülkte hiçbir hakkı kalmamıştır. Kadınların yaptığı satışların bir kısmının ise istiğlâlen olması dikkat çekicidir. *İstiğlâl*, bir malı vefâen satın alan kimsenin bunu ya bizzat kullanması veya kiraya vererek hukûkî semerelerinden faydalanma hakkına sahip olmasıdır. Kiraya vermenin en çok rastlanan türü de bizzat satıcısına kiralamaktır ki bu yolla satın alınan mal asıl mâlikin kullanımından hiç çıkmamış olur. Bir malın gelirinden faydalanmak için onun bizzat satıcısına kiralanması suretiyle yapılan bu tür *satışa bey' bi'l-istiğlâl* adı verilmiştir.⁸¹ Bu satış yoluyla kadınlar belli bir süreliğine ve belli bir fiyata sattıkları evin parasını kullanıp süre bittiğinde aynı fiyata evini geri alabilmektedir. Bu bir nevi kredi kullanımındır. Evi alan ise aldığı kira ile kendisine gelir temin etmiş olmaktadır. Eyüp'lü kadınlar istiğlâlen satışları şahıslardan ziyade para vakıflarına (nukûd) yapmayı tercih etmişlerdir:

Cami-i Kebîr Mahallesi'nden Ümmügülsüm, Eriş(?) Bey Nukûd Vakfı mütevellisine “bir bab oda ve bir matbah ve kenif ve bir su kuyusu ve zât-ı eşcâr-ı müsmire ve gayr-i müsmire bahçe” den oluşan mülkünün yarı hissesini istiğlâl yolu ile 60 kuruşa satmıştır.⁸² Bilahare Ümmügülsüm, yıllığı 9 kuruştan 3 yıllığına aynı evi kiralamıştır. Baba Haydar Nakşibendî Mahallesi'nden Gonca bt. Simavn adlı nasraniye, Belgradi Musa Çelebi Nukûd Vakfı mütevellisi Veliyüddin Efendi'ye istiğlâlen 165 kuruşa ev satmıştır. Gonca, aynı evi bir yıllığına 24 kuruş 34 paraya

⁸¹ Abdülaziz Bayındır, “Bey' bi'l-Vefa”, *DİA*, C. 6, s. 21.

⁸² 140, s. 27-b-1, 1131.

kiralamıştır.⁸³ Kasım Paşa Mahallesi'nden Hamide bt. İsmail, Elhac Ahmed b. Mehmed'e istiğlâlen 20 kuruşa ev ve arsa satmıştır.⁸⁴

Yukarıda verilen örneklerde görüldüğü üzere kadınların yaptığı bu satışlar sonucunda elde ettikleri paralarla ilgili olarak "kazançlarını ne şekilde ve nerelere harcıyorlardı" sorusu akla gelmektedir. Maalesef bunu gösterir net bir bilgi bulunmamakla birlikte ilk akla gelen –ve kadının doğasına da uygun olarak- kılık-kıyafet ve takılara harcadıklarıdır. Onların servetlerinin çoğunu bu tür eşyaların oluşturması da bunu destekler mahiyettedir. Kadınların kılık-kıyafetleri içerisinde fiyatının yüksek olması sebebiyle en dikkat çekeni kürktür. İster şehirli olsun ister köylü en fakir olanında bile en az bir tane kürk bulunmaktadır. Onlar için vazgeçilmez bir giyecek olduğu anlaşılan kürkleri kadınlar ya kendi paraları ile alıyorlar veya kocalarına aldırıyorlardı. Mesala, Nişancıbaşı Mahallesi'nden Arife bt. Abdullah, kendisini ric'î talâkla boşayan kocası Süleyman b. Elhac Mehmed'den 4.000 akçe mihr-i müeccelinin yerine yeşil çukaya kaplı cedîd nafe kürk ve 600 akçe nafakası karşılığında büyük bir Türkmen kilimi almıştır.⁸⁵ Kadının mihri yerine kürkü tercih etmesi ya kadının paraya ihtiyacı olmadığını ya da kadının kürke düşkünlüğünü yani o dönemin kadınlarının gösterişe meraklı olabileceğini düşündürmektedir. Diğer taraftan terekelerdeki bilgiler bu görüşü desteklemektedir. Yekünü 10.000'e kadar olan ve fakir olarak niteleyebileceğimiz kadınlarda bir, 60.000'e kadar olan orta tabakanın çoğunda iki ve daha üst miktarda servete sahip zengin kadınlarda ise genellikle üç çok az da dört adet kürk bulunmaktadır. (Bkz. Tablo 1-2-3)⁸⁶ Bu durum Lâle Devri kadınlarının kürk kullanmaya düşkün olduklarını diğer bir göstergesidir. Takılar ise sahibinin ekonomik gücü ile şehirli ve köylü olmasına göre değişiklik göstermektedir.

4.5.Hayırsever ve Dindar Kadınlar

Osmanlı'da din, eğitim ve sosyal hizmetler vb. gibi faaliyetlerin yürütülmesini sağlayan vakıf müessesesine erkeklerin yanında kadınların da vakıf kurdukları bilinmektedir. İlk yıllardan itibaren kurulan ve vakfiyeleri mevcut olan 26.000 vakfın 2.309'u kadınlara aittir. Vakıf kuran kadınların çoğu Osmanlı yönetici ve üst tabakanın eşi, kızı veya anneleridir. Bunların dışındaki diğer kesimden olanların

⁸³ 146, s. 8-a-4, 1136.

⁸⁴ 141, s. 27-a-1, 1131.

⁸⁵ 141, s. 13-b-1, 1131.

⁸⁶ Tablo 4-5-6'da görüleceği üzere tereke toplamı 10.000 akçeye kadar olan kadınların iki istisna dışında kürk sayısı birer tanedir. Terekesi 10.000 ile 60.000 arası olan kadınların ise birkaç istisna dışında geneli iki kürk sahibidir.

oranı % 5' i geçmez.⁸⁷ İstanbul'da ise XVI. yüzyılda vakıfların % 36'sı kadınlar tarafından kurulmuştur.⁸⁸ Fariba Zarinebaf-Shahr, yaptığı çalışmasında XVII. ve XVIII. yüzyıllarda kadınların İstanbul'da 1301 küçük vakıf kurduklarını belirtmektedir. Bu vakıfların büyük bir çoğunluğu, İstanbul, Galata ve Üsküdar'da olup aile ve yardım vakıflarıdır.⁸⁹ İstanbul dışındaki diğer şehirlerde de kadınların kurduğu vakıflar bulunmaktadır. Örneğin Trabzon'da 1565-1640 yılları arasında erkeklerden daha fazla vakıf kuran kadınların bu eserleri şehrin sosyal ve ekonomik yapısına büyük katkıda bulunmuştur.⁹⁰

Eyüp'te yaşayan hayırsever kadınlar, paralarını ya vakıf kurarak veya bir vakfa bağışta bulunarak ya da ölümünden sonra yerine getirilecek şekilde vasiyette bulunarak harcamışlardır. Lâle Devri'nde Eyüp'te tesis edilen toplam 23 vakfiyenin 14'ü erkeklere 9'u ise kadınlara aittir.⁹¹ Hayırsever insanlar en çok ev vakfetmişlerdir. Bunu para ve dükkânlar takip etmektedir. Ev vakfeden Eyüp'lü kadınlar öncelikle hayatta oldukları sürece kendileri daha sonra çocuklarının oturmasını şart koşmuşlardır. Bağışlanan ev ancak onun soyu tükendikten sonra üçüncü şahıslara bırakılmıştır. Bu arada kendilerine dua edilmesini vakıf şartlarına eklemeyi de unutmamışlardır. Böylece kadınlar çok yüksek meblağlarda olmasa da kent ekonomisine bu şekilde katkıda bulunmuşlardır:

Afife Hatun, Hasköy Turşucu Mahallesi'ndeki ev ve dükkânını Ayasofya camiinde her gün salavât-ı şerîfe getirilmesi, üçer ihlas okunması, sağ olduğu sürece evde kendisinin, ölümünden sonra çocuklarının oturması ve dükkânın gelirinden Medine fukarasına dağıtılması şartıyla vakfetmiştir.⁹² Kendisinin de cariyeye kökenli olduğu anlaşılan Çavuş Kasım Mahallesi'nden Kalender Hatun bt. Abdullah, muhtemelen çocuğu olmadığı için beslemesi Emine bt. Salih ile âzâdlı cariyesi Ayşe bt. Abdullah'ın birlikte oturmaları ve oturmayacaklarsa kiraya vermeleri, bunlardan biri ölürse hissesinin diğerine kalması, kendilerinden sonra evlatlarının ortaklaşa kullanmaları, eğer ki soyları tükenirse İstanbul'daki medresenin vakfına kalması şartıyla ev vakfetmiştir.⁹³

Kadınların yaptığı diğer hayır işlemi olan vasiyetlerin de vakıflarda olduğu gibi dînî yönünün yanında sosyo-ekonomik yönü bulunmaktadır:

⁸⁷ Yüksel; Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI. ve XVII. yüzyıllar), s. 52.

⁸⁸ Baer, s. 10.

⁸⁹ Fariba Zarinebaf-Shahr, "Kentsel Alana Kadının Katılımı: XVIII. Yüzyıl İstanbul'unda Kadın Vakıfları", (Çev.: Burcu Özdemir), *Türkler Ansiklopedisi*, C. 14, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 20.

⁹⁰ Jennings; s. 274.

⁹¹ Bu bilgi Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan Eyüp'e ait vakfiye kayıtlarından edinilmiştir.

⁹² 150, s. 86-a-1, 1141.

⁹³ 154, s. 19-a-1, 1141.

Eyüp'te Takyecibaşı Mahallesi'nde oturan Hatice Hatun bt. Şehsuvar, Mustafa Ağa b. Osman'ı vasî tayin ederek bir çift altın bilezik, bir çift zümrüd küpe ve malının üçte birini ıskât-ı salât ve yemîn kefâretinin dağıtılması,⁹⁴ techîz ve tekfîninin yapılması,⁹⁵ 10 adet Kurân-ı Kerîm alınıp öğrencilere dağıtılması ve iki cariyesine 50'şer kuruş verilmesi, fakir semtlerde çeşme yaptırılması için vasiyet etmiştir.⁹⁶ Ferhad Paşa Mahallesi'nden Fatma Hatun bt. Abdullah ise malının üçte birinden techîz ve tekfîn ve ıskât-ı salât için 20 kuruş verilmesini ve 2 adet Mushaf-ı şerîf alınarak hak edenlere verilmesi, telkîn için imama 10 kuruş ödenmesi ve belirli günlerde yemek yapıp fakirlere dağıtılmasını vasiyet etmiştir.⁹⁷

Kadınlar, sevap kazanma amacıyla yaptıkları vasiyetler ile aynı zamanda servetlerinin en azından üçte birini özellikle fakirlere ekonomik destek olarak kullanılmasını sağlamışlardır.

⁹⁴ Iskât-Salât: ölen kişinin namaz borcunu belli bir bedel ödeyerek (fidye) düşürmektedir. Ali Bardakoğlu, *DİA*, C. 19, s. 137.

⁹⁵ Techîz ve Tekfîn: Ölen kişinin öldüğü andan itibaren kabrine koyulana kadar yapılması gereken yıkama, kefen taşıma, kabir kazdırma ve defin masraflarına denir. Zuhaylî, C. 10, s. 34; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 309.

⁹⁶ 147, s. 17-a-3, 1138.

⁹⁷ 147, s. 77-a-1, 1139.

5. AİLE HAYATINDA ve ÖZEL DÜNYASINDA KADIN

Osmanlı'da kadınlar, ekonomi ve çalışma alanında erkeklere göre daha az yer alırken hukûk sisteminde ise nispeten daha iyi durumdadırlar. Özellikle Lâle Devri'nde hemen hemen erkeklere yakın bir oranda kamusal hayatın içerisinde yer almışlardır. Onların varlıklarını en fazla gösterdikleri yer kendi evleri yani aile hayatları olmuştur. Burada aynı zamanda kendine özel bir dünya da kuran kadınların; ailenin oluşması ve yeni bir neslin yetiştirilmesinin en önemli etkeni olduklarını söylemek yanlış olmaz.

5.1. Ailenin Kurulması

Kadınların bir yuva kurmalarının hazırlıkları neredeyse doğumundan hemen sonra başlar. Bu hazırlığın adı halk dilinde *çeyiz* olarak ifade edilen *cihaz*dır.

5.1.1. Evliliğe Hazırlık: Çeyiz

Babanın maddî olarak katkıda bulunduğu anne ve kızın ise el emeği göz nuruyla hazırladıkları çeyiz; evlilik hayatında kullanacağı gerekli bazı ev eşyaları ile evini süslemeye yarayan aksesuarlardan oluşmaktadır. Osmanlı hukûkuna göre kızın mülkü olan bu eşyaları kocası dahi izinsiz kullanamaz ve satamaz.¹ Onların genellikle ilk servetlerini oluşturan çeyizi Eyüp'lü kadınlar kendi hazırladıklarının dışında gerekirse güvendikleri kişilere de satın aldırıyorlardı:

İslâm Bey Mahallesi'nde sakine olan Fatma bt. Ali, –muhtemelen babası hayatta olmadığı için-Abdullah Ağa b. Mehmed'e aldirdığı çeyiz eşyaları fiyatlarıyla birlikte şunlardan oluşmakta olup bunlardan önemli bir kısmı yatak, oturma ve misafir odası ile mutfak ve banyoda kullanacağı ev eşyalarıdır:²

Yatak odası eşyaları; yemeni yorgan 3 adet (1.170 akçe), işleme yorgan şilte (348 akçe), yüz yastık 6 adet (600 akçe), yastık 3 adet (250 akçe).

¹ Cin, s. 256.

² 145, 15-b-1, 1131.

Oturma ve misafir odası eşyaları; yemeni yasdık 2 adet (180 akçe), orta keçesi 1 yan keçesi 3 adet (4.900 akçe), işlemelik çuka kapı perdesi 1 adet (1.320 akçe), al çuka seccade 1 adet (660 akçe), al çuka ocak yaşmağı 1adet (800 akçe), kaliçe seccade 1 adet (720 akçe), şamdan 1 makraz? 1 adet (130 akçe), iskemle 1 firaş 1 adet (99 akçe), sandal bohça işleme 1 adet (540 akçe), bohça manteri (300 akçe), bohça (180 akçe).

Mutfak eşyaları; kefçe 1 kevgir 1 adet (110 akçe), manteri sofrası 1 adet (300 akçe). Banyo eşyaları ise; abdest leğeni (387 akçe), kil kutusu (85 akçe)'dir.

Çeyiz eşyalarının bir kısmı ise hemen olmasa da evliliğin ilerleyen günlerinde kullanılacak eşyalardan oluşmaktadır: yastıklara astarlık boğası (330 akçe), işleme sandal yorgan yüzü 1 adet (1.030 akçe), astar (250 akçe), seccade için ibrişim saçak (125 akçe), döşek yüzü 3 adet (82? akçe), kılıflık bez 5,5 top (735 akçe), kırmızı astar (60 akçe), sandal halebyan (300 akçe), yastıklara ve minderler üstadiye? (300 akçe), iplik ve sicim (75 akçe), sandal zira' 9 adet (540 akçe).

Ekonomik durumu iyi olduğu anlaşılan Fatma Hatun, muhtemelen misafir geldiğinde, misafirliğe veya düğüne gittiğinde giyeceği elbise ve takacağı ziynet eşyası ile kıyafetinin tamamlayıcısı olan aksesuar malzemesi olarak ise şunları satın almıştır:

Sincabî kürk 1 adet (162? akçe), telli yeşil hatâî kaftan ma'a anteri (3. 220 akçe), bürüncük gömlek (300 akçe), inci kuşak (3.720 akçe), sagîr kolan? 2 adet (330 akçe), sim kuşak (360 akçe), serpuş 2 adet (210 akçe), peşkunî 4 adet (420 akçe), peşkunî 2 adet (540 akçe), kuşak (24? akçe), ücret-i sorguç (39 akçe), bilezik (10,5 miskal 42 kıyye 4.410 akçe), sırmalı takı kesesi 1 adet (390 akçe).

Ayrıca diktirdiği elbise vs. için de terziye 180 akçe veren ve tüm bu işlemleri kadiya kaydettiren Fatma'nın ödediği para yaklaşık 40.000 akçe olmuştur. Ancak bunların dışında annesinin ve kendisinin diktiği, işlediği-işlettiği, ördüğü başka çeyiz eşyaları da muhakkak vardır.

Alibey Köy'nden Hadîka-i Hâssa ustası Mustafa Ağa b. Abdullah'ın kızı Ayşe Hatun'a ait eşyalar ise bir köy kızı çeyizinin güzel bir örneğidir:³

Yatak odası eşyaları; on dört yemeni yorgan, bir kırmızı ve bir yeşil dikme iki kumaş yorgan, on sekiz cedîd çatma Bursa yastığı, altı çatma yasdık, sekiz yemeni

³ 146, s. 52-a-2, 1137.

yastık, beş müstamel baş yastığı, bir velence, biri beledî ve üçü kırmızı boğası dört adet döşek.

Oturma ve misafir odası eşyaları; on iki minder, altı adet kumaş beş yemeni mak'ad, üç kırmızı ihram⁴, iki cedîd kalıçe, müstamel iki seccade, mihraplı bir sagîr sakız seccade, bir işleme çuka seccade, bir işleme çuka kapı perdesi, bir maî tiftik kebe, bir yanbolu kebesi, bir sim gülebdan, bir sim buhurdan ve işleme yeşil çuka ocak perdesi.

Mutfak eşyaları; sekiz tencere, on iki sahan, üç tava, yedi lenger ve kapaklı üç hoşap tası, iki hamam tası, bir yıldız tas, bir maşraba ve dört kahve ibriği.

Banyo eşyaları ise; üç abdest ibriği, bir kebîr abdest leğeni, iki leğen, bir kebîr güğüm ve iki sagîr güğüm.

Ayşe'nin çeyizinin bir evin temel ihtiyaçlarından oluştuğu görülmektedir. Ayrıca çeyizinde birkaç müstamel eşyanın bulunması onun ekonomik durumundan kaynaklanıyor olabilir.

Uluca Baba Mahallesi'nden Hatice bt. Abdullah, kızına çeyiz olarak bazı ev, ziynet ve giyim eşyalarını hibe etmiştir. Hibe edilen çeyiz eşyaları şunlardır:⁵

Yatak odası eşyaları; sekiz Bursa çatması yastık, iki yemeni baş yastık, dört döşek, beş işleme yüz yasdığı, bir kumaş yorgan, bir yemeni yorgan ve bir sandal yorgan çarşafıyla.

Oturma ve misafir odası eşyaları; bir orta keçesi, üç yan keçesi, dört minder, bir aba kapı perdesi, bir çuha ocak yaşmağı, iki mak'ad, bir seccade, iki şamdan.

Mutfak eşyaları; on sahan, beş sagîr leğen, iki tencere kapağıyla, iki tas, iki kahve tepsisi, iki tencere kapağı, bir tava, bir leğen ve ibrik.

Ziynet ve takıları ise; biri incili beş yafte? kuşak, bir sagîr sim kuşak ve iki top dokuzar ayaklı altın küpe.

Hatice Hatun kızı Afife Hatun'a çeyizine koymak üzere beş keten tarağı, beş bez tarağı, kıyma tahtası, kıyma satırı, on kaba hasır, iki çamaşır teknesi ve üç minder tahtasını on altı kuruşa satmıştır.

⁴ Evlerde yer minderlerinin veya sedir üzerlerine örtü olarak da kullanılan kıvrıcık dokunmuş, havlı, havsız yün yaygıdır. Genellikle kırmızı rengi tercih edilen ihramın beyaz, mavi, mor renkleri de bulunmaktadır. Ünal, s. 342.

⁵ 154, s. 69-b-2, 1142.

Manisa eski Kadısı Osman Efendi, ölmeden önce kızına çeyiz olarak satın aldığı şeyler mutfak ve ev eşyalarından ziyade başta kürk olmak üzere giyecek ve değerli aksesuarlardan oluşmaktadır. Çeyizdeki en dikkat çekici şey ise 150.000 akçe değerindeki evdir.⁶

Gayrimüslim ailelerde de aynı geleneğin olduğu görülmektedir. Rumeli'den gelip İstanbul'da bakkallık yapan Dimitri de kızı Kalo'ya çeyiz olarak hibe ettiği bazı eşyalar ve gayrimenkuller şunlardır:⁷

Bakkal dükkânındaki eşyaların ¼'ü, evdeki on vukiyyelik bakır eşyalar, bir bahçe, bir samanhâne, bir harman yeri ve biri altı biri dört dönüm olmak üzere iki adet bağ. Bunlar muhtemelen Kalo'nun diğer çeyizlerine ilavedir. Dimitri bu davranışıyla ya kızını çok sevdiğini veya ölümünden sonra mağdur olmasını istemediğini göstermiştir.

5.1.2. Namzedlik

Baba evindeki çeyiz hazırlıklarından sonra evliliğe ilk adım nişanlanmadır. Evlenmeyi planlayan adayların birbirlerini tanımalarını ve ailelerin yakınlaşmalarını sağlayan bu sürecin hukûkî adı *namzedlik*dir. Birbirleriyle nişanlanan damat ve gelin adaylarına *namzed* adı verilir.⁸ Bu süreç erkek tarafının kız istemesi yani dünürçülüğe gitmesi sonucunda olumlu cevap alınmasıyla başlamaktadır. Osmanlı toplumunda uygulanan nişanlanmanın İslâm hukûkunda hukûkî bir işlem olarak kabul edilmemesinin sonucu olarak mahkeme kayıtlarına çok az sayıda geçmiştir.⁹ Bu durumu Eyüp'te de görmek mümkündür.

Nişanlılık döneminde erkek tarafı gelin adayına düğünden önce ve evlendikten sonra kullanılmak üzere bölgede âdet olan (âdet-i müstemirre-i diyâr üzre)¹⁰ giyim-kuşam, bazı ev ve ziynet eşyası verir. Bu hediyeler, bölgelere hatta namzedlerin köylü ya da şehirli olmaları durumuna göre de farklılıklar gösterebiliyordu.¹¹ Ayrıca yukarıda sayılan eşyalardan başka damat, kendi aralarında belirlemiş oldukları bir miktar da para verirdi. Geline nikâh öncesi verilen

⁶ 157, s. 37-b-1, 1145.

⁷ 146, s. 57-b-2, 1137.

⁸ Mutaf, s. 85.

⁹ Ali Kaya, "17. Yüzyıl Bursa Şer'îye Sicillerinin İslâm Aile Hukuku Açısından Tahlihi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1, 2008, s. 83.

¹⁰ Tümer, s. 57.

¹¹ Saim Savaş, "Fetvâ ve Şer'îye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılımı", *SDSTA*, s. 505.

bu eşyalar erkeğin ona ödeyeceği mihrin peşin ödenen kısmıdır yani *mihr-i muacceldir*.¹²

Nişanlılık süresinin ne kadar olacağı aileler arasında kararlaştırılırdı. Mesala Bergos Karyesi'nden Sifer v. Dimi, Vaslaki adlı bakire nasraniye ile bir yıldır nişanlıdır. Ancak bu örnekte olduğu gibi süreç bazen nikâhla değil ayrılıkla da sonuçlanabiliyordu: Sifer, Vasilaki ile Hristiyanlık ayinlerine göre nikâh olmak üzere bir sene önce namzed olup bir gümüş nişan yüzüğü vermiştir. Ancak diyar-ı ahara gitmesi gerektiği için evlenmekten vazgeçmiş ve yüzüğü geri istemiştir. Henüz nikâh olmadığı için kadılık tarafından Vasilaki'ye şer'an yüzüğün geri verilmesi tenbih edilmiştir.¹³

Eyüp sicillerindeki konuyla ilgili hüccetler, mihr-i muaccel olarak belirlenen paranın peşin olarak ödendiği intibahını uyandırmaktadır:

İstanbul Yenikapı'dan Hanife bt. Abdullah adlı bkr-i baliğa Eyüp'teki Ali b. İsmail'den 1.320 akçe¹⁴ Avasya köyünden Anberine adlı bkr-i baliğa ise 3.600 akçe mihr-i muaccel ile¹⁵ nikâhlanmıştır.

Ancak bazen kocaların bu parayı ödemediği görülmektedir:

Kasım Paşa Mahallesi'nden Ayşe bt. Abdullah, Halil Ağa ile 12.000 akçe mihr-i muaccel almak üzere evlenmiştir. Geçimsizlik sonucu muhâlaa yoluyla boşanmaları esnasında Ayşe'nin bu alacağından vazgeçmiş olmasından Halil Ağa'nın bu parayı kendisine ödemediği anlaşılmaktadır.¹⁶ Takyecibaşı Mahallesi'nden Saliha ise Mustafa Çelebi ile mihr-i muaccel olarak kararlaştırdıkları 20 kuruşun 10 kuruşunu vererek muhâlaa olması Saliha'nın mihr-i muaccelinin yarısını peşin olarak aldığını göstermektedir.¹⁷ Hasköy Turşucu Mahallesi'nden Osman Beşe b. Ali mahkemeye gelerek damadı Osman b. Ahmed'den şikâyetçi olmuştur. Çünkü, damat adayı Osman ve Ayşe yedi sene önce 24 kuruş mihr-i muaccel ve aralarında kararlaştırdıkları mihr-i müeccel ile nikâhlanmışlardır. Ancak Osman bunca yıldır mihr-i muaccelini ödemeyince devreye kayınpeder Osman girmiş ve damadını dava etmiştir.¹⁸

¹² Düzdağ, s. 37.

¹³ 142, s. 45-b-1, 1133.

¹⁴ 146, s. 38-a-4, 1137.

¹⁵ 155, s. 14-b-5, 1143.

¹⁶ 141, s. 38-b-4, 1132.

¹⁷ 155, s. 19-a-2, 1143.

¹⁸ 150, s. 8-a-1, 1140.

Gayrimüslimler de İslâm hukûkuna ait bu uygulamayı tercih etmişlerdir:

Bergos Köyünde Nakile adlı nasraniye ise yedi ay önce 3.000 akçe mihr-i muaccel karşılığında Dimitri ile nikâhlanmıştır. Kocasının bu borcu ödemediği üzerine o da bu alacağını mirastan ödenmek üzere vâziü'l yed'den talep etmiştir.¹⁹

Örneklerden, Eyüp'te mihr-i muaccel miktarının ailelerin ekonomik durumları, sosyal statüleri ve aralarındaki anlaşmaya göre değişmekte olup kesin bir rakam bulunmadığı anlaşılmaktadır.

Eyüp'lü kadınlar mihr-i muaccel olarak sadece para değil değerli ziynet ve lüks giyim eşyası da almışlardır:

Baba Haydar Nakşibendî Mahallesi'nden Dimitri, Anastasya bt. Yani adlı bibr-i bâliğa ile on zincirli altın mihr-i muaccel ile,²⁰ Terkos Nahiyesi'nin Ayayorgi Karyesinden ...(?) adlı nasraniye ise, Konstantin ile on zincirli altın, on miskal bilezik ve bir sincabî kaplı kürk mihr-i muaccel olarak ve miktarı kendi aralarında belirlenmiş mihr-i müeccel ile nikâhlanmıştır.²¹

Ekonomik durumu olan iyi olan erkeklerle evlenen veya nikâh öncesi iyi pazarlık yapmasını bilen kadınlar ise mihr-i muaccel olarak hem para hem ziynet hem de eşya almışlardır:

Fethi Çelebi Mahallesi'nden Mine(?) bt. Ali'nin yeniçeri olan İsmail Ağa ile bir sim ayna, zümrüt taşlı bir altın yüzük, iki ayaklı bir sandık ve 85 kuruş mihr-i muaccel almak üzere nikâhlanmıştır.²²

Kadınların mihr-i muaccel olarak alacakları para, ziynet ve eşyalar nikâh belgesine yazılırdı. Ancak nikâhların pek kaydettirilmemesi sebebiyle hangi tür eşyaları aldıkları tam olarak bilinmemektedir. Bu eşyaların neler olduğu ile ilgili bilgiler genellikle boşanma kayıtlarından öğrenilmektedir. Yine kadınların terekelerinde yer alan ev, giyim ve ziynet eşyaları onların çeyizleri ve mihr-i muaccelerini göstermektedir. Özellikle genç yaşta ölen kadınların terekelerinde bu durum daha belirgindir. Bu bilgi doğrultusunda mesela, Ali Paşa Mahallesi'nden Rukiye bt. Receb'in, Mustafa'dan muhâlaa ile boşanabilmek için vazgeçtiği mihr-i

¹⁹ 146, s. 47-b-1, 1137.

²⁰ 147, s. 4-a-2, 1138.

²¹ 151, s. 39-b-1, 1139.

²² 150, s. 41-a-1, 1140.

muaccelinin bir kısmı şu eşyalardan oluşmaktadır: iki minder, bir döşek, iki yorgan, bir leğen, ibrik, iki sahan, bir tencere ve beş yastık²³ Takyecibaşı Mahallesi'nden Hanife bt. Abdullah ise kocası Mustafa Beşe'den mihr-i muaccelinin bir kısmı olduğu düşünülen bir minder, iki yastık, bir tencere, bir döşek ve bir yorgandan vazgeçmek şartıyla muhâla olduğu.²⁴

Mihr-i muaccel eşyalarının cinsi konusunda köylerde de durum hemen hemen aynıdır:

Makrahorya Köyü'nden Fatma Hatun'un mihr-i muacceli şunlardır: altı beledî yastık, bir beledî döşek, iki minder, iki yemeni yorgan, bir ocak perdesi, bir mısır çarşafı, bir orta keçesi, iki ihram, bir tencere, bir sini, bir leğen ile ibrik, iki sahan ve iki yan bolu kebesi.²⁵

Görüldüğü gibi mihr-i muacceli oluşturan eşyalar ile çeyizler yeni kurulan bir yuvanın döşenmesini sağlayacak niteliktedir.

5.1.3. Nikâh

Nikâh, namzedlik sürecini sonlandıran, tarafların bir arada yaşamalarını meşru kılan aynı zamanda taraflara birtakım haklar kazandırmanın yanında sorumluluklar da yükleyen bir akiddir.²⁶ Evlilik, kadınlar için kimliğin dönüm noktası olup²⁷ kayıtlarda "...nın zevcesi" veya "zevce-i mutallaka" ve "zevce-i sabıka" gibi terimlerle anılırlardı. Gayrimüslim kadınlar ise müslümanlardan farklı olarak, kocalarının toplumdaki yeriyle alakalı olarak²⁸ en çok "*zimmîyye*", "*nam nasrâniyye*" veya "*...nam zimmînin zevcesi...*" sıfatlarıyla kaydedilirdi. Her müslüman kadın için "hatun" sıfatı kullanılırken gayrimüslim kadınlar için böyle bir ifade yer almazdı. Ayrıca elit zümreye mahsus olan Müslüman kadınlar için zikredilen "fahrü'l-muhadderât", "tacü'l-mestûrât" gibi övücü herhangi bir sıfat da eklenmez ancak aşağılayıcı veya küçük düşürücü terimler de kullanılmazdı.

Osmanlı toplumunda üç evlenme çeşidi görülmektedir: bulûğ çağına ermiş kızların kendi rızalarıyla evlenmesi, henüz bulûğa ermemiş kızların velileri tarafından nikâhlanması ve dul kadınların evlenmesi.

²³ 141, s. 62-a-1, 1132.

²⁴ 154, s. 5-a-2, 1141.

²⁵ 145, s. 52-a-2, 1134.

²⁶ Aydın, s. 12.

²⁷ Leslie P. Peirce; "Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Toplumsal Cinsiyetle ilgili Osmanlı Söz Dağarcığı"; *MEOK*, 161-187, s. 168.

²⁸ Göçek ve Baer, s. 61.

5.1.3.1. Kendi Rızasıyla Evlenme

Kadın için yeni bir hayatın başlangıcı olan evlilik, İslâm hukûkuna göre “ îcâb ve kabûl”den ibarettir.²⁹ Bu hükme göre erkek kadına evlenmeyi teklif eder, kadının da bu teklifi kabul etmesiyle evlilik tesis edilmiş olur.³⁰ Yani Türkçedeki “yuvayı dışı kuş yapar” atasözünde ifade edildiği gibi evlilik müessesini kurma hakkı kadındadır. Dolayısıyla kadının yeni başlayacak bu hayatı için mihr dışında bazı özel şartlar ileri sürmesinin de son fırsatıdır. Kadın evlilikle kazanacağı nafaka vb. haklara ilaveten mesala haftada birkaç kez annesinin evine gidebilmek, kocasının kendisine bir cariye satın alması gibi doğal taleplerin yanında³¹ hatta kendisinden başka birisiyle evlenmemesi gibi özel şartlar da ileri sürebilir.³²

Osmanlı Devleti’nde, nikâh akidleri, bizzat kadılar veya kadıların yetkili kıldıkları imamlar tarafından yapılmıştır. Din adamları, önce mahkemeye başvurup evlenmelerinde hukûkî bir mahzûr bulunmadığını ortaya koyarak gerekli izni alan ve –aşağıda bir örneği bulunan- izinnâme (izin kâğıdı) getiren kimselerin nikâhlarını kıymakta idiler.³³

Eyüp Kadısının Kiremitçi Süleyman Mahallesi imamı el-muazzez ... Mahalle sâkinelerinden Fatma bt. Mustafa nâm bâkirenin mâni-i şer’îsi yok ise ... tâlibi olan Süleyman b. Mehmet nâm kimesneye tarafeynin rızâları ve velîsi izni ... lede’ş-şuhûd tesmiye-i mihr idip akd edesiz vesselam. 28 Şevvâlü’l- mükerrrem 1138.³⁴

Gayrimüslimler de kendi dinlerine göre nikâhlarını papazlara kıydırabiliyorlardı:

Bergos Köyü’nden Sifer v. Dimi, Vaslaki adlı bakire nasraniyeye, vekîli babası Danyal aracılığıyla bir sene önce gümüş yüzük nişan vererek kendi ayinlerine göre nikâhlanmak üzere namzed olmuştur. Ancak Sifer’in başka bir şehre gitme gerekçesiyle nikâh gerçekleşmemiştir.³⁵

İzinnâmede şahitlerin isimlerinden başka ayrıca tarafların kararlaştırdıkları mihr-i muaccel ve mihr-i müccel miktarları da yazılır:

²⁹ Fahrettin Atar, “Nikâh” *DİA*, C. 33, s.114; Bilmen, C. 2, s. 15; Cin, s. 281.

³⁰ Aktan, s. 17.

³¹ Mutaf, s. 89.

³² Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi, s. 69.

³³ Aydın, s. 90.

³⁴ 147, s.86-b-2, 1138.

³⁵ 142, s. 45-b-1, 1133.

İstanbul Yenikapı'dan Hanife bt. Abdullah adlı bkr-i bâliğa, vekîli aracılığıyla kendisini Eyüp'te Ali b. İsmail'e 1320 akçe mihr-i muaccel ve 4000 akçe mihr-i müeccel ile tezevvüc ettiği Ali'nin de bunu kabul etmiştir.³⁶

Gayrimüslim kadınlarında kendilerine hukûkî bir garanti sağlamak amacıyla mihrlerini Osmanlı kadısına kaydettirmeyi tercih ettikleri oluyordu:

Küçükköy'den Döke bt. Yorgi vekîli annesi aracılığıyla kendini makam-ı kazada Dimo'yla miktarı aralarında belirlenmiş mihr-i muaccel ve 3.000 akçe mihr-i müeccel ile nikâhlanmıştır.³⁷ Avasya Köyü'nden Anberine adlı bkr-i bâliğa yine vekîli annesi aracılığıyla nefsinin 3.600 akçe mihr-i muaccel ve 3.000 akçe mihr-i müeccel ile Todoş'a tezevvüc eylemiş ve Todoş da bunu kabul etmiştir.³⁸

Eyüp'te özellikle muhâala türü boşanmaların büyük çoğunluğu kaydedildiği halde nikâhların kaydettirilmesinde aynı hassasiyet gösterilmemiştir. Bu, nikâhın kadından alınan yazılı izinnâme ile şahitler huzurunda ve imam tarafından kıyılması sebebiyle ayrıca bir belgeye ihtiyaç duyulmamasından kaynaklanıyor olabilir. Çok az da olsa nikâhlarını ve mihrlerini güvence altına almak için kadınlar hüccet talep etmişlerdir:

Süleyman Subaşı Mahallesi'nden Meryem, 1718 senesinde Halil ile 600 kuruş mihr-i müeccel ve aralarında belli olan mihr-i muaccel ile nikâhlanmıştır. Meryem'in talebi kocasının da kabul etmesiyle kendisine hüccet verilmiştir.³⁹

Her ne kadar evlilik teklifi genellikle erkek tarafından yapılırsa da bunun tersinin de olduğu durumlar söz konusudur ve bu durum nikâhın sahihliğine engel değildir:

Fatma bt. Mustafa, Kiremitçi Süleyman Mahallesi'nde misafir olarak bulunmaktadır. Anlaşılan Eyüp'te kalmak ve geri dönmek niyetinde değildir veya Süleyman'ı çok beğenmiştir. Babasına Süleyman'la evlenmek istediğini belirttiğinde, babası ona bâliğa, mükellefe olduğuna binaen "nefsini her kimi dilersen tezvîc eyle" diyerek izin vermiştir. Bunun üzerine Fatma, Süleyman'ın da bulunduğu mahkemeye gelerek onunla evlenmek istediğini bildirmiştir. Mahkemede hazır bulunan şahitler de Fatma'nın akile, bâliğa ve mükellefe olduğunu ve ayrıca babasının evlenmesine izni bulunduğunu beyan etmişlerdir. 30 kuruş mihr-i muaccel ve 50 kuruş mihr-i müeccel

³⁶ 146, s. 38-a-4, 1137.

³⁷ 146, s. 81-a-3, 1137.

³⁸ 155, s. 14-b-5, 1143.

³⁹ 147, s. 30-b-3, 1138.

karşılığında nikâhlanmayı Süleyman da kabul etmiş ve durum kayda geçirilmiştir.⁴⁰ Fatma'nın gösterdiği bu medenî cesaret Osmanlı toplumunda çok da rastlanan bir durum olmasa gerek.

Kadınlar, nikâh kıyılan mecliste yer almayarak genellikle vekîl kullanıyorlardı:

Baba Haydar Nakşibendî'den Sima, vekîli annesi aracılığıyla 4.000 akçe mihr-i müeccel ile Haçador'a,⁴¹ Otakçıbaşı Mahallesi'nde bostan'da oturan Argari(?) bt. Panayot adlı nasraniye ise vekîli Piraşko bt. Tanaş adlı nasraniye aracılığıyla Save'yle aralarında belirledikleri mihr-i muaccel ve 1.000 akçe mihr-i müeccel ile nikâhlanmış ve kocası Save de bu durumu mahkemede ikrâr etmiştir.⁴² Bu nikâh da yine kadın tarafından kaydettirilmiştir. Mihr miktarının düşük olması ve bîkr-i bâliğa sıfatının yazılmamış olması onun dul olabileceğini düşündürmektedir.

Her ne kadar sicillerde pek belgesi bulunmasa da Eyüp'te yaşayan kadınlar arasında baba adı "Abdullah" olan çok sayıda kadın bulunması, burada cariyelerle evlenmenin yaygın olduğunu düşündürmektedir:

Anadolu'dan olup Otakçılar Mahallesi'nde misafir olan Süleyman Çelebi b. Yusuf'un cariyesi Ayşe bt. Abdullah'ı tezvîc etmesi örneğinde olduğu gibi⁴³ bazı erkeklerin âzâd ettikleri cariyeleriyle evlenmeyi tercih ettikleri görülmüştür.

5.1.3.2. Velîsi Tarafından Evlendirilme

Henüz bulûğa ermemiş çocuklar İslâm hukûkündeki velâyet⁴⁴ usulüne göre velîleri tarafından⁴⁵ nikâhlanırdı. Ancak çocuk bulûğa erdiğinde babası dışındaki velîlerin akdetmiş oldukları bu nikâhı dilerlerse fesh edebiliyorlardı (hıyâr ül bulûğ).

Defterdar Kara Süleyman Mahallesi'nden vefat eden Muharrem b. Murat'ın küçük kızı Fatma, velîsi olan amcası tarafından Uluca Baba Mahallesi'nden yine

⁴⁰ 147, s. 35-a-2, 1138.

⁴¹ 150, s. 23-a-2, 1140.

⁴² 154, s. 106-b-2, 1142.

⁴³ 142, s. 54-b-2, 1133.

⁴⁴ Velâyet, ehliyeti olmayan veya eksik bulunan şahısların haklarını korumak amacıyla kabul edilmiş bir müessesedir Karaman, s. 250.

⁴⁵ Nikâhta velâyeti uygulayabilecek olan akrabalar üç grupta incelenmiştir: Birinci derecede: babalar, babaların babaları ve dedeler, İkinci derecede: ana-baba bir erkek kardeşler, baba bir erkek kardeşler ve bunların oğulları, Üçüncü derecede ise ana-baba bir amcalar, baba bir amcalar ve bunların oğulları. Cin, s. 71-72.

küçük yaşta olan Süleyman'a velisi babası Mehmed Çelebi aracılığıyla 8.000 akçe mihr-i müeccel ile nikâhlanmıştır.⁴⁶

Eyüp'te yaşayan gayrimüslimlerde de aynı uygulamanın örneklerine rastlanmaktadır:

İstanbul'da oturan Artin kızını Sima'yı *bil-velâye* Toros ile aralarında malum mihr-i muaccel ve 4.000 akçe mihr-i müeccel ile nikâhlanmıştır.⁴⁷

5.1.3.3. Dul Kadınların Evlenmesi

Boşanma veya kocalarının ölümüyle dul kalan kadınları yeni zorlu bir hayat beklemektedir. Dul kadınlar ya tekrar baba evine dönüyorlar ya da kendi başlarına yaşamaya başlıyorlardı. Onlar mihr, iddet nafakası ve miras gibi gelirleriyle ancak belli bir süre geçimlerini sağlayabilecekleri için genellikle ikinci veya üçüncü evliliklerini yapmak zorunda kalıyorlardı. İslâm hukûku da kadınların dul olarak kalmalarına çok sıcak bakmıyordu. Onların iddet nafakalarının belli bir süre için olması ve mihr-i müeccellerinin de bir ömür boyu yetecek miktarda olmaması onları tekrar evlenmeye teşvik hatta zorlama mahiyetindedir.

Bazen kadınlar evlenmelerine bir engel olmadığını ve iddet süresinin bittiğini ispat edebilmek için belge temin etmek zorunda kalabiliyorlardı. Çünkü vaktinden önce kıyılan nikâhlardan sadece kadın değil, aynı zamanda iyice araştırmadan nikâha izin veren ve nikâh kıyan görevliler de sorumludur ve cezalandırılmaları kânûnda yer almıştır.⁴⁸

Cezerî Kasım Paşa Mahallesi'nden Ferah bt. Abdullah'ın 2,5 sene önce kocası vefat etmiştir. İsmail'le ikinci kez evlilik hazırlığında olan Ferah, şer'an bir mani olmadığını tesbit edilmesi ve eline hüccet verilmesini istemiştir. Ferah'ın bu talebi üzerine mahalleden bir erkek ve iki kadının şahitliği ile durum tesbit edilerek eline hüccet verilmiştir.⁴⁹

Takyecibaşı Mahallesi'nden Havva Hatun bt. Osman ise kocasının ölümünden sonra iddet süresinin dolmasıyla tekrar evlenebilmek için kadiya başvurmuştur. Şahitler tarafından iddet süresinin dolmasının tescil edilmesiyle kadı, nikâhın kıyılması için imama yetki vermiştir.⁵⁰ Dul kadınlar da aynen hiç evlenmemiş

⁴⁶ 145, s. 15-a-1, 1131.

⁴⁷ 147, s. 38-a-4, 1138.

⁴⁸ Heyd, s. 84.

⁴⁹ 147, s. 79-a-2, 1139.

⁵⁰ 140, s. 1-b-1, 1130.

kızların nikâhında olduğu gibi izinnâme düzenlenir ve imam huzurunda nikâh gerçekleştirilirdi. Aradaki fark, dul kadınların mihr miktarlarının bakirelere göre oldukça düşük olmasıdır. (Bkz. Tablo 4-5-6)

Servi Mahallesi'nden Hatice bt. Mehmed, Mehmed Çelebi ile önce 5.000 akçe mihr-i müccel ile evlenmiştir. Bir süre sonra boşanan çiftler tekrar evlenmeye karar vermişlerdir. Ancak bu ikinci evlilik için Mehmed Çelebi, mihr-i müccel olarak 200 akçe belirlemiştir.⁵¹

Hatta üçüncü evliliklerde ise mihr miktarının daha düşük olduğu görülmektedir:

İstanbul Haydar Paşa Mahallesi'nden Kerime, Hüseyin Beşe ile 2.600 akçe mihr-i müccelle evlenmiştir. Daha sonra bu mihrinden vazgeçerek muhâlaa olmuşlardır. 500 akçe mihr-i müccel ile ikinci defa evlendiği Hüseyin Beşe onu tekrar boşamıştır. Bu sefer üçüncü kez 200 akçe mihr-i müccel ile evlenen Kerime, yine kocası tarafından bu defa mihr-i ödenerek boşanmıştır. Bu arada bir başkasıyla evlenip ondan da boşanan Kerime dördüncü defa Hüseyin Beşe ile 700 akçe mihr-i müccelle evlendiğini kocasının ise onu tekrar boşadığını ve en son evlilikten olan mihrini vermediğinden şikâyetçi olmuştur. Hüseyin Beşe ise dördüncü nikâhı mahkemede inkâr ederek yemin etmiş, ispat edemeyen Kerime ise kadı tarafından muarâzâdan men edilmiştir.⁵²

5.1.4. Çok Eşlilik

İslâm hukûkuna göre bir erkek birden fazla kadın ile aynı anda evlenebilir. Buna rağmen Osmanlı toplumu ile ilgili yapılan bir çok çalışmada, çok kadınla evlilik oranının oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir.⁵³ Çok eşliliklerin en önemli sebebi, erkeklerin ilk evliliğinden hiç çocuğunun olmamasıdır.⁵⁴ Erkek çocuğunun olmaması, uzun süren savaşlar sonucu erkek nüfusun kadınlara oranla azalması ve ekonomik sebepler bunu takip etmektedir. Birden fazla eşle evlenmenin genellikle maddî

⁵¹ 154, s. 42-a-2, 1141.

⁵² 156, s. 14-b-2, 1141.

⁵³ Ömer Demirel, Adnan Gürbüz ve Muhiddin Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", *SDSTA*, C. 1, s. 97; Said Öztürk, "Osmanlı Toplumunda Çok Evlilik", *Tarih ve Düşünce Dergisi*, sy. 2001/3, s. 10; Hüseyin Çınar'ın Gaziantep'e yönelik olarak 1700-1750 tarihlerini kapsayan çalışmasında tek eşlilik oranı % 84'tür. Hüseyin Çınar, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntâb Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000, s. 157-158.

⁵⁴ Mutaf, s. 103.

durumları yüksek olan kesimde yaygın olduğu kanaatinin doğru olmadığını araştırmalar göstermektedir.⁵⁵

Eyüp'te çok eşlilikle ilgili örnekler oldukça azdır:

Bunlardan biri Baba Haydar Nakşibendî Mahallesi'nden olup vefat eden Vidin Kalesi'nin tamirine memur olan eski Bostancıbaşı Elhac Mustafa Ağa b. Osman'ın terekesinde Ümmühan Hanım bt. Ahmed ve Ümmügülsüm bt. Abdullah isiminde iki hanımı vardır.⁵⁶ Halkalı' da vefat eden Ebubekir Bey b. Yakub'un terekesinden de Emine Hatun bt. Abdullah ve Ayşe Hatun bt. Abdurrahman isimli iki eşi olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁷ Her iki örnekte de eşlerden birinin baba adının Abdullah olması ikinci evlilik için cariyelerin tercih edildiğini düşündürmektedir. Karye-i Vidos'da(?) vefat eden Müezzîn Ahmed'in de Emine ve Fatma isimli iki eşi vardır. Muhtemelen Ahmet birinci eşinden çocuğu olmadığı için ikinci defa evlenmiştir. Tereke kaydındaki borçlarından ekonomik durumunun da iyi olmadığı görülen Ahmet buna rağmen ikinci evliliğini yapmıştır. Ancak, terekeden ikinci eşinden de çocuğu olmadığı anlaşılmaktadır.⁵⁸ Bunun sebebi ikinci evliliğini henüz yapmış olması olabilir.

5.2. Evliliğin Bozulması

Nikâh kıyılıncaya kadar evliliği kurma hakkı kadında iken nikâhtan sonra evliliği sona erdirme hakkı erkektedir. İslâm hukûkuna göre, kadın nikâh akdinin yapılması sırasında boşanma hakkını isteyebilir. Kadının bu hakkını kullanmaması boşama yetkisinin tamamen erkeğe ait olduğunu kabullenmesi anlamına gelir.⁵⁹ Erkeğin boşaması İslâm-Osmanlı hukûkündeki üç çeşit boşanmadan sadece birisidir. Bazen anlaşmazlık, geçimsizlik, şiddet ve ahlâkî durumlar gibi vb. sebeplerle erkek karısını ric'î, bâin ve talâk-ı selâse ile boşayabilirdi. Kadınla erkeğin evliliğinin devamının imkânsız olduğu bazı durumlarda kadının yine kocasını boşama hakkı olmayıp ancak hakîmin tefrîk kararı vermesi ile evlilik sona erer. Boşama hakkı bulunmayan kadın için tek çıkar yol anlaşmalı boşanma olan muhâlaadır. Osmanlı coğrafyasının diğer bölgelerinde olduğu gibi Eyüp'te de ric'î,

⁵⁵ Ömer Düzbakar, "Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği" *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sa. 23, Ankara, 2008, s. 89; Ahmet Tabakoğlu, "Osmanlı Toplumunda Aile", *SDSTA*, s. 93. Ayrıca Ömer Demirel, Adnan Gürbüz ve Muhiddin Tuş tarafından yapılan incelemede de benzer sonuçlara varılmıştır. (Demirel ve diğerleri, s. 104-105)

⁵⁶ 157, s. 45-a-1, 1145.

⁵⁷ 157, s. 86-b-2, 1147.

⁵⁸ 157, s. 9-a-1, 1144.

⁵⁹ Bilmen, C. 2, s. 220.

bâin, talâk-ı selâse, şartlı boşanma ve muhâlaa türü boşanmaların olduğu görülmektedir:

5.2.1. Erkeğin Boşaması: Talâk

Osmanlı Hukûkunda boşama hakkı erkekte olup ric'î ve bâin olarak iki çeşittir. Talâk-ı selâse ve şartlı boşamayı da bu kategoride saymak mümkündür.

5.2.1.1. Geri Dönülebilir Boşama: Ric'î Talâk

Erkeğe, ikinci defa mihr ve nikâha gerek kalmadan boşadığı eşiyle normal aile hayatına dönme imkânı sağlayan boşanma şeklidir.⁶⁰ Boşanmanın ric'î şeklinde gerçekleşebilmesi için kocanın *boş ol, boşsun, seni boşadım* gibi ifadeleri kullanması gerekir. Ancak bu sözler evliliği kesin olarak sonlandırmamaktadır. Eğer erkek isterse yeni bir nikâha gerek duymadan evliliğine devam edebilmektedir.⁶¹

Boşanma sayısının az olduğu bilinen Osmanlı toplumunda⁶² hemen hemen her yerde olduğu gibi Eyüp'te de tüm boşanmaların sicillere kaydedilmediği görülmektedir. Ric'î talâkla ilgili boşanmalar kadın ve erkek arasındaki mihr, nafaka gibi anlaşmazlıklar veya bu problemlerin çözümlenmesi sonucu mahkemeye yansması sebebiyle kayıtlara geçmiştir. Dolayısıyla Eyüp'teki ric'î talâk sayısının kayıtlardan daha fazla olduğu düşünülmektedir.

Cami-i Kebîr Mahallesi'nden Şeyh Ahmed Efendi, karısı Rukiye'yi ric'î talâkla boşamıştır. Rukiye, kendisini boşayan kocasıyla tekrar görüşmek istememiş olacak ki damadını vekîl olarak mahkemeye göndermiş ve kocasında olan 6.000 akçe mihr ve 1.200 akçe nafaka ve bazı eşyalardan dolayı beş kuruşu tamamen aldığını ikrâr etmiştir.⁶³

Erkekler, eşlerini ric'î talâkla boşarken muhtemelen tekrar bir araya gelmeleri durumunda ikinci bir defa mihr ödememeyi hesap ediyorlardı. Ancak yukarıdaki örnekte Rukiye, Defterdar Kara Süleyman Mahallesi'nden Ümmügülsüm bt. Mehmed,⁶⁴ Nişancıbaşı Mahallesi'nden Arife bt. Abdullah,⁶⁵ Ayas Ağa köyünden,

⁶⁰ Karaman, s. 303; Bilmen, C. 2, s. 221; Zuhaylî, C. 9, s. 341.

⁶¹ Aktan, s. 411.

⁶² Jennings, *Women in Early Seventeenth Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Courts of Anatolian Kayseri*, s. 95-96.

⁶³ 139, s. 71-a-2, 1130.

⁶⁴ 141, s. 12-a-1, 1131.

⁶⁵ 141, s. 13-b-1, 1131.

Havva bt. Abdullah⁶⁶ ve diğ er bazı kadınlar onların bu planlarını boşa çıkarmışlardır. Mihr ve iddet nafakalarını ya nakit veya eşya olarak almışlardır.

Bazı kadınlar nadiren de olsa boşandığı eşleriyle tekrar bir araya gelmeyi deniyorlardı:

Düğmecibaşı Mahallesi'nden Afife Hatun bt. Elhac Ali kendisini ric'î talâkla boşayan kocası İbrahim'le ikinci kez bir araya gelmiştir.⁶⁷

Bazen bu ikinci deneme de başarısız olup olumsuz sonuçlanabiliyordu:

Uluca Baba Mahallesi'nden Mustafa Bey b. Abdi, ric'î talâkla boşadığı Zeynep bt. Abdullah'la ikinci kez evlenmiştir. Ancak evlilikleri yürümemiş olacak ki tekrar boşanmışlardır.⁶⁸

5.2.1.2. Kesin Boşanma: Bâin Talâk

Boşanmada kullanılan sözleri söyler söylemez evliliği sona erdiren ve yeni bir mihr ile nikâhlanmadıkça eşlerin bir araya gelmesine imkân tanımayan boşanmadır.⁶⁹ Eyüp'te bâin talâkla ilgili belge sayısının ric'î talâk'a göre daha çok olması ric'î talâk için kişilerin mahkemeye müracaat etmemesinden kaynaklanıyor olabilir. Belgelerin çoğunda boşanma nedeni zikredilmemekle birlikte en yaygın sebebin geçimsizlik (hüsn-i zindegâne)⁷⁰ ve uyumsuzluk (adem-i vifâk)⁷¹ olduğu görülmektedir. Ric'î talâk belki bir anlık kızgınlık sonucu gerçekleşmiş olabilir. Ancak, uzun süreli bir geçimsizliği devam ettirmek istemeyen erkekler, eşlerini bâin talâkla boşuyorlardı. Diğ er bir boşanma sebebi ise muhtemelen ekonomik sebeplerle başka bir şehre giden ve dönme ihtimalleri zayıf olan kocaların eşlerini boşamalarıdır. Bu şekilde anlayışlı kocalar, eşlerini ric'î değil de bâin talâkla boşayarak mağdur etmiyorlar ve onlara bir başkasıyla evlilik yapma imkânı sağlıyorlardı:

Uluca Baba Mahallesi'nden birkaç kişinin Topal Osman'ın diyâr-ı âhâra giderken altı aya gelmezsem zevcem Havva bâinen boş olsun dediğini haber

⁶⁶ 141, s. 70-a-2, 1132.

⁶⁷ 151, s. 37-b-3, 1139.

⁶⁸ 142, s. 13-b-3, 1133.

⁶⁹ Karaman, s. 303; Bilmen, C. 2, s. 229; Zuhayli, C. 9, s. 341.

⁷⁰ Takyecibaşı Mahallesi'nden Zeynep bt. Hüseyin Efendi, kocası Mustafa b. Mehmet'ten hüsn-i zindegâne sebebiyle 80 kuruş mihr-i müeccel, iddet nafakası ve meûnet-i süknâsı on kuruş olmak üzere toplam 90 kuruşa anlaşarak bâin talâk ile boşanmıştır. 140, s. 52-b-1, 1131.

⁷¹ Takyecibaşı Mahallesi'nden Elhac İbrahim Ağa b. Elhac Mahmud, zevcesi Zeynep bt. Seyfullah'ı, adem-i vifâk (uyuşmazlık) sebebiyle tattîk-i bâin ile boşamıştır. 139, s. 66-a-1, 1130.

vermeleri üzerine Havva'nın boşanmış olduğu kaydedilmiştir.⁷² Takyecibaşı Mahallesi'nden Ömer Beşe b. Resul ise "... süre gelmediği takdirde karısı Ayşe bt. Ali Hatun'u boşama husunda" vekâlet vermiş ve bu durum vekillerce mahkemede ikrâr edilerek talebi yerine getirilmiştir.⁷³

Osmanlı medenî hukûkunda sadece *boş ol* sözünü sarfederek boşamak kolay görünse de bu ayrılık erkeğe ekonomik yükümlülükler getirdiği için pek de basit değildir. Bâin talâkla karısını boşayan koca ona mihr-i müeccelini, meûnet-i süknâsını ve iddet nafakasını ödemek zorundadır:

Kiremitçi Süleyman Mahallesi'nden Saliha bt. Abdullah kendisini talâk-ı bâin ile boşayan kocasından 300 akçe mihr-i müeccel, ayrıca iddet nafakası ve meûnet-i süknâsı için de 100 akçe olmak üzere toplam 400 akçeyi aldığını ikrâr ve eski kocasını ibrâ etmiştir.⁷⁴

Eğer çocuk varsa veya boşadığı eşi hamile ise bu ödemelere bir de çocuk nafakası ekleniyordu:

Otaççibaşı Mahallesi'nden Ayşe bt. İsmail'in kendisini bâinen boşayan kocası Ahmed b. Hüseyin'den halen emzirmekte olduğu küçük çocuğu için nafaka talep etmesi üzerine mahkemece her ikisine de günlük ikişer para nafaka tayin edilmiştir.⁷⁵ Cami-i Kebîr Mahallesi'nden Ayşe bt. Mehmet'in kendisini bâinen boşayan Yusuf'tan hamile olduğunu anlaması üzerine doğuma kadar günlük ikişer para nafaka tayin edilmiştir. Ayşe'ye nafaka ve diğer masraflarını karşılamak için harcama yapma izni verilmiştir.⁷⁶

Boşanan eş mihr-i müeccel, nafaka ve meûnet-i süknâ konusunda eski kocasını ibrâ ettiğinde artık yollar ayrılmış oluyordu. Eğer koca aynı kadınla evlenmek isterse yeni bir mihr ödemesi gerekiyordu. Çoğunlukla bu mihrler ilkinde göre daha düşük oluyordu.

Kocaları tarafından bâin talâk ile boşanan kadınlar bu işlemi mahkemeye giderek şahitler aracılığıyla tescil ettirmişlerdir. Böylece ikinci bir evlilik yapabilmek için en önemli engeli kaldırmış oluyorlardı:

⁷² 155, s. 25-b-1, 1143.

⁷³ 151, s. 45-a-2, 1140.

⁷⁴ 139, s. 8-b-3, 1130.

⁷⁵ 154, s. 98-b-4, 1142.

⁷⁶ 154, s. 133-b-2, 1143.

Düğmecibaşı Mahallesi'nden Fatma, mahkemeye getirdiği iki erkek şahitliğinde kocası Mehmet'in kendisini üç ay önce bâinen boşadığını ikrâr etmiştir.⁷⁷ Havva Hatun bu şekilde hem boşanmış olduğunu hem de başkasıyla evlenebilmek için geçmesi gereken iddet süresinin dolduğunu tespit ettirmiştir. Çünkü bunu ispat etme külfeti de kadının üzerindedir.

Başka bir şehirde bulunan kocaların, vekiline mektup yazarak boşadığı kadınlar için bu işlem daha da müşkildir:

Haremâbâd(?) sakinlerinden Saliha, gemici olan kocası Elhac Mehmet'in kendisini mektup yazarak boşadığını iddia etmiştir. İki gemicinin de bu duruma şahitlik etmesi üzerine kadın bu kişileri mahkemeye getirerek boşandığını tescil ettirmiştir.⁷⁸

Bâin talâk ile boşanan kadınlar için artık en gerekli şey, yeni başlayacak hayatlarında veya en azından yeniden evleninceye kadar geçimlerini sağlamaya yetecek nakit para yani mihr ve nafakadır. Ancak eski kocaları zaman zaman bunu ödemekte pek istekli değillerdir. Bu durumda kadınlar yine mahkemenin yolunu tutar ve haklarını alırlardı:

Nazperver Mahallesi'nden Saliha bt. Recep kendisini tatlık-i bâin ile boşayan kocası Mustafa Beşe b. Abdullah'tan 30 kuruş mihr, 15 kuruş nakit para ve 10 kuruş kıymetinde dört altın bilezik alacaktır. Ancak boşanmadan sonra bunları ödemek eski kocasına zor gelmiş olacak ki Saliha onunla altı kuruş üzerinde tekrar anlaşmış ve mahkeme de kocasına bu borcunu ödemesi için yirmi gün süre vermiştir.⁷⁹

Kendisini boşayan erkekle ayrıca bir de alacak meselesi yüzünden tekrar karşı karşıya gelmek istemeyen kadınlar daha düşük bir miktara hatta nakit para olmazsa bazı eşyalara bile sulh olup konuyu kapatmaya biraz da mecburen razı oluyorlardı:

Kasım Paşa Mahallesi'nden Ayşe bt. Recep, vekili Elhac Mehmed Ağa b. Hüseyin aracılığıyla kendisini boşayan kocasından alacağı olan 10.000 akçe mihr-i müeccel ve 6.000 akçe kıymetli bir çift altın bilezik karşılığında aralarında 7.200 akçeye sulh olduklarını ikrâr etmiştir.⁸⁰ Zeynep Hatun Mahallesi'nden Hatice, kendisini bâinen boşayan Mehmed'den 4000 akçe mihr-i müeccel ve iddet nafakası

⁷⁷ 155, s. 18-a-5, 1143.

⁷⁸ 159, s. 8-b-1, 1146

⁷⁹ 139, s. 9-b-2, 1130.

⁸⁰ 140, s. 44-b-1, 1131.

karşılığı olarak 300 akçe değerinde altı vukiyye sadeyağ, 240 akçe değerinde 20 vukiyye pirinç, 210 akçe değerinde 20 vukiyye pekmez, 80 akçe değerinde toplam 830 akçeye,⁸¹ Cami-i Kebîr Mahallesi'nden Ayşe bt. Abdullah ise kocası Bostanî İsmail b. Mehmed'den 2.400 akçe mihr-i müeccel ve 600 akçe nafaka alacağı karşılığında 20 kuruş değerinde bir kayık üzerine sulh olmuşlardır.⁸²

Eyüp'te yaşayan gayrimüslimlerden özellikle Yahudilerden bu tür davalar için kadıya başvurular oluyordu:

Eyüp Hasköy kasabasının Kiremitçi Ahmet Çelebi Mahallesi'nden bir Yahudi kocası tarafından tatlık edilmiş ve yahudilik şeriatı üzerine ayda dörder kuruş nafaka ve 1.500 kuruş mihr-i müeccelini ödemeyi kabul etmiş ancak daha sonra gücü yetmemiştir. Sonuçta dört kuruş nafaka ödemek üzere anlaşmışlardır.⁸³

Eyüp'e bağlı Çekmece-i Sagîr Nahiyesi'ne tâbi' Şamlar Köyü'nden kıptiye Hatice bt. Abdullah, müslüman olmadan on gün önce kendisini bâin talâkla boşayan eski kocası Yuvan ile onda kalan bazı ziynet eşyası ve para hususunda sulh olmuş ve onu ibrâ etmiştir.⁸⁴

Lâle Devri'ne ait sicillere intikal eden toplam 41 adet bâin türü boşama kaydının, -mihr miktarları esas alındığında- ekonomik açıdan alt tabakaya ait kesimde daha çok olduğu net bir şekilde görülmektedir. Buna göre mihrî 10.000 akçeye kadar olan otuzsekiz, 10.000 ile 50.000 arası olanlarda üç, 50.000 üzeri olanlarda ise sadece bir bâin boşama olmuştur.

5.2.1.3. Boşamada Son Mertebe: Talâk-ı Selâse

Kocanın karısını en fazla üç defa boşayabileceği talâk-ı selâse⁸⁵ ile ilgili de sicillere çok fazla örnek yansımamıştır. Ancak bu çeşit boşamanın sayısı ve oranı tam olarak tespit edilemese de dönemin şeyhülislâmı olan Yenişehirli Feyzullah Efendi'nin Behçetü'l-Fetâvâ'sında konu ile ilgili çok sayıda fetvâ olması⁸⁶ bu tür boşamanın da var olduğu göstermektedir. Diğer boşama çeşitleri gibi bu kayıtlar da daha ziyade mihr ve diğer alacaklar dolayısıyla sicillere geçmişlerdir:

⁸¹ 155, s. 18-a-4, 1143.

⁸² 151, s. 64-a-1, 1140.

⁸³ 141, s. 34-b-2, 1132.

⁸⁴ 150, s. 85-a-2, 1141

⁸⁵ Aktan, s. 23.

⁸⁶ Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi, s. 98 ve devamı.

Bıçakçı Ferhad Mahallesi'nden Ümmühan bt. Abdullah Hatun, kendisini talâk-ı selâse ile boşayan kocası Mehmet kaptandan alacağı olan 600 akçe mihr-i müeccel ve 150 akçe nafakayı aldığını ikrâr ve ibrâ etmiştir.⁸⁷ Ahmed Dede Mahallesi'nden Rukiye bt. Elhac Ali'nin ise kendisini talâk-ı selâse ile boşayan kocası Kadı Mustafa Efendi'de 50 kuruş mihr-i müeccel ve 200 kuruş değerinde eşya alacağı vardır. Ancak Rukiye sadece 30 kuruşa sulh olmaya razı olmuştur.⁸⁸

Üç defa karısını boşayan erkek, hukûken hanımı başka bir erkekle evlenmedikçe onunla tekrar nikâhlanamaz. Hem bu durum hem de bunu aşmak için hîle-i şer'îye olarak icat edilen ancak meşruiyeti tartışmalı olan hülle erkekler için hiç de kabul edilebilir bir şey değildi:

Ali Paşa Mahallesi'nden Afife bt. Hasan Çelebi'yi de kocası talâk-ı selâse ile boşamış üstelik karısını eşyaları ile birlikte babasının evine getirip bırakmıştır. Sonradan pişman olmuş olacak ki kayınpederinin evine gelip eşini istemiş ve boşamayı inkâr etmiştir. Ancak Afife, talâka-ı selâse ile boşamanın gerçekleştiğini kadın şahitlerle ispat etmiştir.⁸⁹

5.2.1.4. Şartlı Boşanma

İslâm hukûkündeki şartlı boşanma genelde üç şekilde olmaktadır: Birincisi kocanın, karısıyla hiç alakası olmayan bir konuda "eğer şöyle şöyle yaparsam karım boş olsun" gibi nikâhı üzerine yemin etmesi ve sonuçta da o fiili işlediğinde boşanmanın gerçekleşmesidir. İkincisi doğrudan karısıyla ilgili olup "şöyle yaparsan boş ol" demesi ve karısının da o fiili işlemesi sonucunda yine boşanmanın gerçekleşmesidir. Ancak bu iki çeşide ait örnek sicillere yansımamışsa da yine dönemin fetvâ kitaplarında çok sayıda örneğinin bulunması Eyüp'te de bu tür boşanmaların yaşandığına işarettir.⁹⁰

Üçüncü olarak ise dönmeme ihtimali ile çalışmak üzere başka bir şehre giden veya uzun bir yolculuğa çıkan kocaların boşama hak ve yetkisini eşlerine vermesidir. (*tefvîz*). Talâkı belirli bir süre dönmeme şartına bağlayan koca (*tefvîz-i mukayyed*)⁹¹ böylece karısının mağduriyetini önlemek istemektedir.⁹² Eyüp'teki şartlı boşama örnekleri genellikle başka bir şehre gittiğinde geri dönmeme ihtimali olan

⁸⁷ 151, s. 67-b-1, 1140.

⁸⁸ 154, s. 60-b-2, 1142.

⁸⁹ 154, s. 99-b-1, 1142.

⁹⁰ Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi, s.100 ve devamı.

⁹¹ Düzdağ, s. 44; Bilmen, C. 2, s. 176.

⁹² Jennings, *Women in Early Seventeenth Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Courts of Anatolian Kayseri*, s. 94.

veya geri dönmeyi düşünmeyen kocaların geride kalan eşlerinin bir başkasıyla evlenebilmeleri için başvurdukları bir usul olmuştur:

Nişancı Paşa Mahallesi'nden Ali Beşe b. Mehmed, âhâr diyâra gittiği için 101 günde dönmediği takdirde karısının boşanması için bir vekîl tayin etmiştir.⁹³ Kasım Paşa Mahallesi'nden Ayşe'nin kocası ise bir yıl önce kendisinin nafakasını ödeyecek bir vekîl bırakıp başka yere gitmiştir. Ancak vekîl, son bir aylık nafakası olan 3 kuruşu vermeyince ondan davacı olmuştur. Bunun üzerine vekîl, Ayşe'nin kocasının giderken "11 ay nafakamı öde eğer dönmezsem karım boş olsun" dediğini şahitlerle ispat edip son bir aylık nafakayı bundan dolayı ödemediğini belirtmesi üzerine Ayşe muârazadan men edilmiştir.⁹⁴ Ayşe'nin böyle bir boşamadan haberi olmaması pek mümkün görünmüyor. Bu yola müracaat etmesi muhtemelen boşanmayı tescil ettirmesi veya kocasının boşamaktan vazgeçmiş olması ihtimali karşısında nafaka almayı devam ettirmesi olabilir. Hasköy kasabası Piri Paşa Mahallesi'nden Fatma Hatun da aynı yolu denemiştir. Kocası Ali'nin âhâr diyâra giderken nafakası için vasî kıldığı Mustafa Efendi'nin nafakasını vermediğinden şikâyetçi olmuştur. Ancak vasî, kocası Ali'nin "beş ay gelmezsem bâin talâkla boş olsun" dediğini söylemiştir. Bunun üzerine Fatma'nın, kocasının sekiz aydır olmadığını kabul, ancak bu şartı inkâr etmesi üzerine Mustafa durumu şahitlerle ispat etmiş ve Fatma da muarazadan men edilmiştir.⁹⁵

Kadınlar bazen de boşanmış olmanın yanında mihrlelerini alabilmek için vekîlleri dava etmek zorluğunu yaşayabiliyorlardı:

Nazperver Mahallesi'nden Ayşe, kocasının âhâr diyâra giderken "dört sene gelmezsem bâinen benden boş ol dediğini" ve süre dolduğu için kefil olan Mehmed'den 3.600 akçe mihr-i müeccelini talep etmiştir Ancak kefilin şartı inkâr etmesi üzerine Ayşe haklılığını şahitlerle ispat etmiştir.⁹⁶

5.2.1.5. Anlaşamamazlıkta Anlaşma: Muhâlaa

Boşama hakkı bulunmayan, -ancak evliliğine de devam etmek isteyen- kadının kocasının onu boşaması için yapabileceği tek şey muhâlaa (hul') yani bir bedel karşılığında evlilik bağından kurtulmasıdır.⁹⁷ Belgelere geçtiği kadarıyla muhâlaanın tek sebebi vardır: Hukûk dilinde "hüsn-i zindegâne olmamak" olarak

⁹³ 154, s. 96-b-2, 1142.

⁹⁴ 147, s. 32-a-4, 1138

⁹⁵ 150, s. 81-a-1, 1141.

⁹⁶ 155, s. 16-b-1, 1143.

⁹⁷ Karaman, s. 311.

ifade edilen anlaşmamamak yani geçimsizlik. Sadece iki belgede geçimsizliğin şekli belirtilmiş olup,⁹⁸ diğer tüm kayıtlarda detaya girilmeden klişe olarak “hüsn-i zindegâne olmamağla” ibaresi tekrarlanmıştır.

Kocanın boşama durumunda hukûken ödemesi gereken mihr-i müeccelin tümünden ya da bir bölümünden, iddet nafakasından, barınma ve yiyecek-içecek masraflarından (meûnet-i süknâ) kadının vazgeçmek zorunda olması ve kocanın da bu teklifi kabul etmesi muhâlaa türü boşanmaların karakteristik özelliğidir.⁹⁹ Böylece kadın, evlilik bağından kurtulmanın “bedelini” ya da “keffâretini” ödeyerek kocalarının onlara mihr olarak verdiğinden fazlasını vermiş oluyorlardı.¹⁰⁰

5.2.1.5.1. Serbest Kalmanın Karşılığı: Bedel-i Hul'

Hul' talep eden kadının bunun karşılığında kocasına ödediği bedelin iki temel başlıkta toplandığı görülmektedir:

Birincisi, sadece alması gereken mihr-i müeccel, iddet nafakası ve barınma gideri (meûnet-i süknâ) haklarından vazgeçmesidir:

Servi Mahallesi'nden Rukiye bt. Abdullah, 1.500 akçe mihr-i müeccel ve iddet nafakasından vazgeçmek, meûnet-i süknâsını da kendi üstlenmek şartıyla Hasan b. Osman'la muhâlaa yoluyla boşanmış ve kendisine bir borcu kalmadığına dair kocasını ibrâ etmiştir.¹⁰¹

Eğer küçük çocuk varsa, babanın ödemesi gereken nafakadan da vazgeçebiliyorlar ve onların en az yedi yaşına gelinceye kadarki bakımını üstleniyorlardı:

Aslen Üsküdar'lı olup Eyüp'te Cami-i Kebîr Mahallesi'nde bulunan Fatma bt. İbrahim kocası Haseki İsmail Ağa b. Ali ile aralarında hüsn-i zindegâne olmamasından dolayı hul' olmuşlardır. Fatma Hatun 3.000 akçe mihr-i müecceli, nafaka-i iddet-i malumesi üzerlerine, meûnet-i süknâsı dahi kendi üzerine olmak

⁹⁸ Bunlardan biri aile içi şiddet, diğeri ise kocanın gasbı olup belgeler şunlardır: Ali Paşa Mahallesi'nden Ümmühan bt. Elhac Yusuf, kocası Süleyman Beşe b. Mustafa ile muhâlaa olduklarını kaydettirmiştir. Boşanmalarının sebebi Süleyman'ın karısının çeyizlerini satması ve babasından kalan parayı vâzî'ül-yed'in elinden alarak kendisi için kullanmasıdır. (140, s. 31-b-1, 1131). Yine aynı mahalleden Zeynep bt. Mustafa, kocası İsmail Beşe b. Resul'den sol koluna ve başına vurup yaraladığı için oluşan tazminata ilaveten 3.000 akçe mihr-i müeccel ve nafakasından vazgeçerek boşanmıştır. (142, s. 62-a-1, 1133).

⁹⁹ Karaman, s. 311.

¹⁰⁰ Zilfi, s. 271.

¹⁰¹ 151, s. 57-b-2, 1140.

şartıyla anlaşmıştır. Ayrıca küçük oğlu Mehmed için nafaka istememiş bakımını üstlenmiştir.¹⁰²

Hatta kadın sırf istemediği bir evlilikten kurtulmak için henüz doğmamış çocuğun bakımını bile üzerine alıyordu:

Nişancıbaşı Mahallesi'nden Ayşe bt. Ali, vekili İbrahim Çelebi b. Hüseyin aracılığıyla, kocası İbrahim Çelebi b. Mustafa ile 5.000 akçe mihr-i müccel ve iddet nafakası ve meûnet-i süknâsından vazgeçmekten başka İbrahim'den doğacak olan çocuğun hamilelik boyunca ve yedi yaşına kadarki nafaka masraflarını da üstlenmek şartıyla hul' yoluyla boşanmıştır.¹⁰³

Çok az sayıda koca bundan azına razı oluyordu, ama yine de bir bedel alıyordu:

Kara Süleyman Mahallesi'nden Ayşe bt. Abdullah, Ahmed Çelebi b. Mehmed'le aralarında hüsn-i zindegâne olmadığından alması gereken 3.000 akçe mihr-i mücceli, nafaka ve iddet-i malumesi için 300 akçe, toplam 3.600 akçenin 1.650 akçesini kocasının kendisine teslim etmesi ve geri kalan meblağdan vazgeçmesi, ayrıca meûnet-i süknâsı da kendi üzerine olması şartıyla muhâlaa yoluyla boşanmıştır.¹⁰⁴

İkinci olarak ise kocaların çoğunun bu kadarla yetinmeyip eşlerinin boşanma ısrarlarını, onlara olan borçlarını ödememek, üste para almak ve hatta hiç olmazsa bazı eşya veya mal almak gibi taleplerle fırsata çevirdikleri hul' çeşididir:

Ümmügülsüm bt. Es-seyyîd İsmail, 3.000 akçe mihr-i mücceli ve iddet nafakası ve meûnet-i süknâsı dahi kendi üzerine olmasından başka ayrıca 31 kuruş kocasından alacağı olan bu parayı da hul' bedeli olarak almamak şartıyla muhâlaa olmuştur.¹⁰⁵ Kasım Paşa Mahallesi'nden Rukiye bt. Abdullah ise, Es-seyyîd Mehmed Çelebi ile hul' olmaları karşılığında 5.000 akçe mihr-i müccelinden ve kocasından alacağı olan 17 kuruştan vazgeçmekten başka kocasının ekmekçiye olan dört kuruş borcunu da üstlenmiştir.¹⁰⁶ Takyecibaşı Mahallesi'nden şerîfe Rukiye Hanım ise Es-

¹⁰² 139, s. 32-a-2, 1130.

¹⁰³ 140, s. 89-a-1, 1131.

¹⁰⁴ 140, s. 83-a-1, 1131.

¹⁰⁵ 139, s. 49-b-2, 1130.

¹⁰⁶ 143, s. 10-b-1, 1134.

seyyîd Abdi Çelebi'ye 1000 akçe mihr-i müeccel ve nafakasından vazgeçmenin yanında 30 kuruş bedel-i hul' vererek muhâlaa olmuştur.¹⁰⁷

Kasım Paşa Mahallesi'nden Ayşe bt. Abdullah, diğer hul'lere göre çok daha ilginç şartları kabul etmiştir. Buna göre Ayşe, 15.000 akçe mihr-i müeccelinin yarısından ve nafakasından vazgeçmenin dışında kocası Halil Ağa b. Elhac Ali'ye on kile buğday, kırk beş vukiyye sadeyağ, altmış vukiyye bal ve saymadığı ama kendilerince kararlaştırılmış olan diğer bazı şeyleri vermeyi kabul etmiştir.¹⁰⁸ Ali Paşa Mahallesi'nden Rukiye bt. Recep ise, Mustafa b. Hüseyin'le standart şartlardan başka, hamile olduğu çocuğa doğumundan yedi yaşına gelinceye kadar kendi malından bakacak ve ayrıca mihr-i muaccel olarak belirledikleri iki minder, bir döşek, iki yorgan, bir leğen ve ibrik, iki sahan, bir tencere ve beş yastığı kocasına bırakmak üzere anlaşarak boşanmışlardır.¹⁰⁹

Eyüp'te sadece Müslüman nüfus arasında değil, buradaki gayrimüslim kimselerin de kendi dinlerine göre hak arama imkânları olduğu halde zaman zaman kadıya müracaat ettikleri oluyordu:

Şah Sultan Mahallesi'nde oturan Katerina bt. Nikola, vekîli Yorgo v. Yani aracılığıyla Yani v. Nikolo ile aralarında hüsn-i zindegâne olması sebebiyle muhâlaa yoluyla boşanmışlardır. Aralarında vardıkları anlaşmaya göre Katerina 16 kuruş bir sülüs olan mihr-i müeccelinin tamamını Yani'nin elinden almış; buna karşılık nafaka ve iddet-i malumesinden vazgeçmiş, meûnet-i süknâsını ise kendisi üstlenmiştir.¹¹⁰ Yine Küçükköy karyesinden Hristo adlı kadın, vekîli aracılığıyla Tanaş v. Yorgi'den aralarındaki geçimsizlik dolayı hul' olmuşlardır. Kadın kocasından alacağı olan bir sim kase, bir sim kuşak, on iki küçük altından vazgeçmiştir.¹¹¹

Eyüp'te Lâle Devri'ne ait toplam 454 muhâlaa kaydınının 366 adedi "standart" olarak nitelebileceğimiz sadece mihr-i müeccel ve nafakasından vazgeçip meûnet-i süknâsını kendi üstlenenlere aittir. 45 kadın ise kendi yanındaki veya hamile olduğu çocuğun bakımını üstlenmiştir. Toplam 43 kadın da vazgeçtiklerine ilâve olarak, para, altın, bağ, ev, tarla veya eşya vererek boşanabilmişlerdir. Bu sayının diğerlerine göre az olmasının sebebi fazladan "bedel-i hul'" ödemenin ekonomik imkân gerektirmesidir.

¹⁰⁷ 154, s. 31-b-1, 1141.

¹⁰⁸ 141, s. 38-b-4, 1132.

¹⁰⁹ 141, s. 62-a-1, 1132.

¹¹⁰ 140, s. 73-b-1, 1131.

¹¹¹ 141, s. 49-a-2, 1132.

Her ne kadar eşler anlaşarak boşansalar da sonradan aralarında, muhtemelen evlilik günlerindeki geçimsizliklerinden veya kadının ödediği hul' bedelini hazmedememesinden kaynaklanan bazı problemler çıkabiliyordu:

Çavuş Kasım Mahallesi'nden Fatma bt. Ahmed, hul' ile boşandığı kocası Abdurrahman Beşe b. İbrahim'den üç gün önce emaneten verdiği 90 kuruşu geri iade etmemesinden şikâyetçi olmuştur. Ancak şahit gösterememesi üzerine mahkemede böyle bir para almadığına dair kocası yemin edince Fatma muarazadan men edilmiştir.¹¹² Baba Haydar Nakşibendî Mahallesi'nden Ayşe Hatun ise Cebeci Hüseyin Beşe'den muhâlaa yolu ile mahkemede boşandığı halde eski kocası onu rahatsız etmeye başlamıştır. Şikâyet üzerine mahkemece uyarıldığı halde Hüseyin Beşe, Ayşe'nin sığındığı Zalpaşa Mahallesi'ndeki Elhac Mehmed'in evinin önüne gidip onu tehdit etmiştir. Tekrar mahkemeye intikal eden dava, eski koca ıslah oluncaya ve kefil buluncaya kadar hapsine karar verilmesiyle sonuçlanmıştır.¹¹³

5.2.1.5.2. Medenî Cesaret Göstergesi Olarak Muhâlaa

Toplumun temel kurumu olan ailede evlilikler, karı-kocanın ölümüne kadar sürmesi hedeflense de zaman zaman boşanmalar olabiliyordu. Başta geçimsizlik olmak üzere diğer bazı sebeplere dayanan bu ayrılıklar da gayet doğaldır. Önemli olan boşanmaların oranıdır. Boşanma oranının yüksek olması, aile kurumunda bir bozulma veya toplumda ahlâkî bir dejenerasyonu akla getirir. Dolayısıyla boşanma olaylarına bakarak toplum hakkında bir kanaat edinmek mümkün olabileceğinden hareketle Lâle Devri'nde Eyüp'te -özellikle de kadınlar açısından- bu husus önem arz etmektedir. Dolayısıyla bu sayede kadınlar hakkında bazı çıkarımlarda bulunmak mümkün olabilecektir.

Eyüp'te ric'î, bâin ve talâk-ı selâse türü boşanmalar oluyorsa da bunlara ait gerçek rakamlar belgelere yansımamıştır. Ancak muhâlaa türü boşanmalara ait bir değerlendirme yapılmasına imkân verecek sayıda kayıtlar bulunmaktadır. Lâle Devri'ndeki muhâlaaların -bir tanesi dışında-¹¹⁴ tamamı kadınlar tarafından kaydedilmiştir.¹¹⁵ Bunun en basit sebebi, zaten teklifin onlardan gelmiş olmasıdır.

¹¹² 146, s. 19-b-2, 1136.

¹¹³ 156, s. 61-b-2, 1146.

¹¹⁴ Aslen Rumelinden olup bahçıvanlık yapmak üzere Otakçılar Mahallesi'nde misafireten bulunan Bostani İbrahim b. Abdullah mahkemeye gelerek karısının 1.000 akçe mihr-i müeccelinden ve nafakasından vazgeçmek suretiyle yapmış olduğu hul' teklifini kabul ettiğini belirterek kaydettirmiştir. (146, s. 15-b-2, 1136).

¹¹⁵ Mehmet Akif Aydın, mahkemede veya dışarıda yapılan muhâlaa türü boşanmaların mahkeme defterlerine boşayan kocalar tarafından kaydedildiğini belirtmektedir. Buna sebep olarak da "kocanın muhâlaa yapıldığını tescil ettirerek ileride karısının mihr ve iddet nafakasını ve bazı durumlarda birikmiş evlilik nafakasını talep etmesine mani olmak arzusu" olarak göstermiştir. (Aydın, s. 115).

Ama bunun yanında kadınlar, hem bir başkasıyla evlenebilmek için boşandıklarını ispatlamak,¹¹⁶ hem de eski kocalarına ödedikleri bedel-i hul'u belgelendirmek istemişlerdir. Aslında muhâlaa, şahitler huzurunda gerçekleştiği için ayrıca kaydedilmeyebilirdi. Fakat, yukarıdaki sebeplerin de etkisiyle kadınlar, -üstelik mahkemeye harç ödemeyi de göze alarak- boşanmalarını kaydettirmeye özen göstermişlerdir. Bu nedenle diğer boşanma çeşitlerine göre bu kayıtların sayısının çok olması, onların hemen hemen tamamının veya tamamına yakın bir kısmının kaydedildiği ihtimalini güçlendirmektedir. Kadınların muhâlaaları kaydettirmeye özen göstermesi, özellikle de Lâle Devri'nde muhâlaa sayısının önceki dönemlere göre fazla olması, kadınların bir bedel ödemeleri ve tarafların detaylı bir gerekçe bile göstermeden basit bir şekilde ve kolayca boşanmaları akla şu soruyu getirmektedir: Gerçekten boşanacak derecede bir geçimsizlik mi vardı yoksa bu dönemde evlilik kurumunda bir dejenerasyon mu söz konusuydu? Hatta kadınlar evlilik bağından kurtulup geleneksel ve ahlâkî kalıplar dışında bir hayat sürdürmek için mi boşanıyorlardı?"

Bunun için Lâle Devri'ndeki muhâlaa sayısı ile önceki 50 ve 100 yıldaki muhâlaa sayılarına ve bu kayıtların sosyal tabakalaşmaya göre ve şehir-köy ayırımına bakmak bir fikir verecektir. Buna göre, 1619-1620 yılının Eyüp sicillerine yansıyan toplam 24 muhâlaa kaydı varken¹¹⁷ bu rakam 1670-1671 yılına ait sicilde ise dokuzdur.¹¹⁸ Lâle Devri'nde muhâlaa sayısının toplamı 454'tür. Bu sayının yıllık ortalaması yaklaşık 40 olup önceki yıllara göre sayının artmış olduğu görülmektedir. Lâle Devri'ndeki muhâlaaların sosyal tabakalaşmaya¹¹⁹ ve şehirlî-köylü olmalarına göre dağılım ise şöyledir:

Aydın'ın bu görüşüne katılmak mümkün değildir. Tespitimize göre, yukarıda belirtilen bir tanesi dışındaki tüm muhâlaalar boşanan kadınlar tarafından kaydedilmiştir. Çünkü, bu boşanma kayıtlarında -mahkeme kayıt formatı gereği- önce davacının kimliği yani mahkemeye müracaat eden kişinin adı daha sonra ise davalının kimliği yazılır. Hatta bu durum bugün de aynıdır. Tüm muhâlaa kayıtlarında önce kadınların isminin yazılmış olması sebebiyle mahkemeye bu işlemi tescil ettirenin kocalar değil kadınlar olduğuna hükmettik. Ayrıca, muhâlaada pazarlık konusu olan mihr ve nafakayı aldığını inkâr etmek erkekler kadar kadınlar için de söz konusudur. Boşayan kocalar, özellikle üste para vermeyi vaad eden kadınların ödedikleri bu parayı inkâr edebilirler. Diğer taraftan Muhâlaanın tescil ettirilmesi, tekrar evlenebilmek için erkeklerin değil kadınların ihtiyacı olan bir belgedir. Dolayısıyla bu tesciller erkeklere değil kadınlara aittir.

¹¹⁶ Uluca Baba Mahallesi'nden Fatma bt. Mustafa'nın, İstanbul'da Mahmud Paşa sakinlerinden iki şahitle kocasından standart şartlarda boşandığına dair muhâlaa belgesindeki ibare şöyledir: "...nefsini zevci âhâra tezvîc eder oldukça âhârdan bir ferd dahl ve taarruz eylememek için vesikayı anife ketb ve yed-i talibe verildi..." (147, s. 50-b-2, 1139).

¹¹⁷ Karaca, Yılmaz-Rasim Erol, *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refia) 19 Numaralı Sicil (H. 1028-1030 / M.1619-1620)*.

¹¹⁸ Mert, Talip-Rıfat Günalan, *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refia) 82 Numaralı Sicil (H. 1081 / M.1670-1671)*.

¹¹⁹ Lâle Devri'nde toplam muhâlaa sayısı 454'tür. Bunun 430'u şehir 24'ü ise köylerdeki kadınlara aittir. Ancak Tablo 15'te sadece mihr-i müccel miktarı belli olan 402 kadın değerlendirilmeye alınmıştır.

Tablo 15. Mihr Miktarlarına Göre Muhâlaa Sayıları

Mihr-i Müeccel Miktarı (Akçe)	Muhâlaa Sayısı	Mihr-i Müeccel Miktarı (Akçe)	Muhâlaa Sayısı
0–1.000	53	9.000–10.000	1
1.000–2.000	144	10.000–15.000	9
2.000–3.000	87	15.000–20.000	3
3.000–4.000	25	20.000–30.000	5
4.000–5.000	10	30.000–50.000	3
5.000–6.000	19	50.000–100.000	-
6.000–7.000	28	100.000	2
7.000–8.000	4		
8.000–9.000	9	Toplam	402

Tabloda, muhâlaanın en fazla fakir kesimde olduğu görülmektedir. Zengin kesimde de boşanmalar olduğu şüphesizdir. Ancak bunların kaydedilmemiş olması, hem duyulmaması hem de boşanan kadının ekonomik ve sosyal statüsü nedeniyle belgeye ihtiyaç duymamasından kaynaklanıyor olabilir. Her ne kadar bu kesimdeki muhâlaaların hepsi kaydedilmemiş olma ihtimali bulunsa da, maddî bir bedel gerektiren hul'un, bu bedeli en zor ödeyebilecek ve üstelik kocasının nafkasına ihtiyaç duyan fakir kesimde görülmesi, boşanmanın gereksiz yere değil, geçimsizliğin artık evliliği yürütemeyecek dereceye vardığı şeklinde yorumlamak doğru olacaktır. Ayrıca boşanan kadınların tamamının veya çoğunun gayr-i ahlâkî bir hayat yaşadığını ispatlayacak kayıt da bulunmamaktadır. Gerçi Şemdânîzâde, bu dönemde kadınların israfa varan harcamalarının ve ahlaksızlıklarının arttığını buna bağlı olarak da kadınların gereksiz yere boşandıklarını ifade etmektedir.¹²⁰ Bu boşanmaların içerisinde gerçekten ahlaksızlıkla alakalı olanlar da olabilir. Ancak İstanbul'un XVIII. yılda 600.000 olan nüfusunun¹²¹ yaklaşık ¼'ü olan 150.000 kişinin yaşadığını varsaydığımız Eyüp'te ortalama -kayıtlara geçtiği kadarıyla- 40 boşanma hadisesi ile tüm toplumun ahlakının bozulduğuna ve buna bağlı olarak da boşanmaların arttığına hükmetmek çok doğru olmaz. Çünkü bu tür olaylar, her devirde görülen hadiselerdir.¹²² Dolayısıyla Lâle Devri kadınlarının ekonomik

¹²⁰ Şemdânîzâde Süleyman Efendi, s. 3.

¹²¹ Zilfi, s. 260.

¹²² Zilfi, Anadolu, Suriye, Kıbrıs, Mısır ve Filistin Kadı sicillerinde de muhâlaaya beklenmedik sıklıkta rastlandığını belirtmektedir. Zilfi, s. 259; ayrıca Hayri Erten'in belirttiğine göre Konya'daki durumda

durumları iyi olmasa da devamı mümkün olmayacak bir şekil alan evliliğe katlanmak yerine, boşanmayı teklif etmesi onların ahlaksızlığını değil bilakis medenî cesaretlerinin önceki dönemlere göre arttığı şeklinde yorumlamak daha doğru olacaktır. Nitekim yine Şemdanizade'nin naklettiğine göre boşanmak üzere eşiyile birlikte mahkemeye gelen kocalara kadıların “karı karılığı ile seni istemeyecek, sen erliğin ile ânı isteyecek misin” demeleri¹²³ ve zorluk çıkarmayıp işlemlerini onaylamaları da bu durumu destekler mahiyettedir.

5.3. Aile Hayatında Kadın

Evlilikle başlayan aile hayatında kadının vaktinin büyük çoğunluğu, varlığını en fazla hissettirdiği ve en rahat hareket ettiği ev içerisinde; diğer kısmı ise yaşamı daha kısıtlı olan kamusal alanda yani ev dışında geçmektedir. Kadınların ev dışına çıkmaları çok da gerekmiyordu. Çünkü kapı kapı dolaşan satıcılardan pek çok ihtiyaçlarını temîn edebiliyorlardı.

5.3.1. Kadının Evdeki Yaşamı

Büyük çoğunluğu en az üç odadan oluşan Eyüp'tek evlerin bölümleri -her ne kadar belgelerde ayrı ayrı isimlendirilmemiş olsa da- yatak odası, oturma odası, misafir odası, mutfak, banyo (hamam) ve diğer müstemilat şeklinde tasnif etmek mümkündür. Kadın ve erkek terekelerindeki ev eşyaları da bu sınıflandırmayı doğrulamaktadır.

Evli bir kadının¹²⁴ evdeki en mahrem mekânı *yatak odası*dır. *Döşek*, *yorgan*, *çarşaf* ve *yastık* bu odanın en temel eşyalarıdır. İçine yün veya pamuk doldurularak yapılan döşekler için genellikle *beledî* denilen pamuklu kumaşlar¹²⁵ tercih edilmiştir. Çok nadir olarak *boğası*¹²⁶ ve *hare*¹²⁷ döşek yüzleri kullanılmıştır. Karyola türü bir eşyanın olmadığı evlerde birden fazla döşek bulunmaktadır ve yere serildiği anlaşılan döşeğe muhakkak *çarşaf* örtülürdü. Yazın *tülbent* ve *bürümcük* kumaştan yapılanlar tercih edilirken misafirler için *işleme çarşaf* bulundurulurdu. *Mısır çarşafı*,

bundan çok farklı değildir. Hayri Erten, Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2001, s. 115.

¹²³ Şemdanizâde Süleyman Efendi, s. 3.

¹²⁴ Eyüp'te yaşayan bir kadının ev içerisindeki yaşantısını anlatmak için, ev eşyalarının çeşitli ve zengin olması hasebiyle Cami-i Kebîr Mahallesi'nden Rukiye Hanım bt. Azmi Giray Sultan'ın terekesi esas alınmıştır. (157, s. 21-a-1, 1144) Konuyu biraz daha zenginleştirmek için diğer kadın terekelerinden de yararlanılmıştır.

¹²⁵ Beledî: pamuklu bir kumaş çeşidi. Ünal, s. 105.

¹²⁶ Boğası: Astarlık seyrek dokunmuş bez. Beyaz ve renkli çeşitleri olan bu ince pamuklu kumaş genellikle kaftan, kapama ve zıbın gibi giyeceklik ve dokuma kumaş olarak kullanılırdı. Ünal, s. 125.

¹²⁷ Hâre: genelde düz renk sof gibi dalgalı bir çeşit kumaş. Reşat Ekrem Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967, s. 129.

alaca çarşaf ise bir diğer çeşitleridir. İç kısmı çarşafı kaplanmış olan yorganın *tülbent*, *yemeni*, *değme*, *sandal*,¹²⁸ *kutnî*,¹²⁹ *hatâî*,¹³⁰ *alaca* olanları daha çok gündelik olarak kullanılırken; *atlas*, *münakkaş*, *sırmalı*, *işlemeli* olanlar ise daha çok misafirler için ayrılmıştır. Yastık ise bir yüz geçirilerek kullanılırdı. Yatak odasının tabanında bir *kilim* serili olup duvar kenarlarında *şilteler* vardır. *Alaca*, *Türkmen* gibi çeşitleri bulunan kilimlerin, *kırmızı* olanı en yaygındır. Kilim bulunmayan yerlerde ise yere *orta keçesi* serilirdi. Bu odanın değişmez bir eşyası olan *ayaklı sandığın* içerisinde en kıymetli çeyiz eşyaları saklanmaktadır. Bu evlerin özelliklerinden birisi de yatak odalarında bulunan yüklüktür. Bu yüklükler; genellikle içerisinde bütün döşek, yorgan ve yastıkların üst üste konularak muhafaza edildiği yerlerdir. Yüklüğün bir köşesinde yıkanılan *gasilhâne* bulunur. Genellikle en az haftada bir kere mahalle hamamına gidildiği için çok az evde ayrıca kurnalı hamam vardır. Burada kullanılan *yaldızlı leğen* muhtemelen misafirler içindir. Evin sahibi kendisi *peşkir* kullanırken yine *havlu* ve *makreme* gizlencelik olabilir.

Aile fertlerinin en çok vakit geçirdikleri yer *oturma odası*dır. Oldukça sade olduğu düşünülen oturma odasının temel eşyaları; *kilim*, *mak'ad*, *minder* ve hem mak'ad hem de minderde oturanların yaslanması için konulan *yastıklar*dır. *Yemeni* ve *çuka mak'adlar* revaşa iken *beledî* olanlar daha az tercih edilir. Kırmızı çukadan yapılan mak'adlar ise hem kalite hem de fiyat açısından diğerlerine göre değerlidir. Bazen kilim yerine yünden örülmüş *kebenin* de yere serildiği olurdu. Çocukların uyuduğu, oynadığı yer de burasıydı. Ev halkı namazlarını yere yaydıkları *seccade* de yine bu odada kılıyorlardı.

Eyüp'lü kadınların, konuklarını ağırladıkları misafir odası diğer odalara göre daha özenle hazırlanmıştır. Mobilyanın yerine döşeme olarak pencere kenarlarına *mak'ad* ve *yastıklar* sıralanmıştır. *Yemeni yastık*, *beledî yastık*, *çuka yastık*, *çatma yastık* oturma odasında kullanıldığı gibi *sırmalı yastık*, *işleme yastık*, *bursa çatması yastık*, *güllü yastık*, *manderi yastık* ve *kalebdanlı yastık* daha çok bu oda içindir. Bu yastık kumaşlarının kalitesi ailenin ekonomik durumu ile doğrudan alakalıdır. Yere ise çoğu zaman *kilim*, bazen *kaliçe* ve *yer minderleri* serilmiştir. Çok az evde mobilya olarak iskemle vardır. Tunus valisinin eşi Rukiye Hanım'ın misafir odasının

¹²⁸ İpekli ve pamuklu bir kumaştır. Bir yolu ipek bir yolu pamuklu olan bu kumaşın küçük dallı ve benekli çeşitleri vardır. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul: Maarif Basımevi, 1956, s.122; Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 202.

¹²⁹ İpekli, kalın, eni dar dokumalara verilen isimdir. Ayrıca pamuk ipliği karışık atlas taklidi bir ipekli kumaş türü de kutnî adını taşımaktadır. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, s. 333; Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 161.

¹³⁰ Hatâî: İpekli kumaşa denir. Koçu, s. 129; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I, İstanbul: Maarif Basımevi, 1956, s. 765.

en başköşesinde uzanarak oturulabilen *sadefkar iskemle* ve *fıraş* vardır. Diğer bir köşeyi dolduran frengi dolabında, tütüsü için kullanılan *sim buhurdan* ve içine gül suyu konulan *gülebdan* takımı bulunurdu. Dolapta *sim şamdan* ve *tepsiden* başka misafirlerine ikram ettiği kahve için *kahve tepsisi* ve *kahve ibriği* de vardı. Kahvenin yanında su, *yaldızlı tas* içinde ikram edilirdi. Misafir odasının diğer bir mobilyası *aynadır*. Misafirlerin, yemekten önce ve sonra ellerini yıkaması için de *leğen* ve *ibrik* kullanılırdı.

Evin alt katında veya çoğunlukla avlunun bir kenarında bulunan mutfakta, tüm aileye yetecek yemekler *büyük* ve *küçük tencerelerde* duvarın içerisine inşa edilmiş ocaklarda pişirilirdi. Mutfakta yemekler, yere serilen sofra bezi üzerine aile bireylerinin sayısına göre konulan *büyük* ve *küçük sini* etrafında toplanarak yenirdi. Yemekler *kapaklı-kapaksız sahan* veya *taslarda sofraya* getirilirdi. Çukadan bir *kapı perdesi* ile diğer odalardan ayrılan mutfakta yer için genellikle *hasır*, *kilim* ve *keçe* kullanılırdı.

Mutfakta, yemek yapımında kullanılan bu kapılardan başka; su için *bakraç*, *güğüm*, *testi*, *maşrapa*; et yemekleri için *kıyma tahtası* ekmek yapmak için de *tekne* bulunur. Ayrıca *tava*, *kefçe* ve *kefkir*, *lengeri* ve *kantar* diğer mutfak araç-gereçleridir.

5.3.2. Kadının Ev İçi Giyim Kuşamı

Kadının ev içi giyimini *günlük giysiler* ve *özel günlere ait giysiler* olmak üzere iki kategoride değerlendirmek mümkündür:

Günlük giysiler genellikle ev içinde işlenirken kullanılan giyecekler olup basit, sade, ucuz ve en önemlisi kullanışlı olmaları ön plandadır. Muhtemelen maddî değeri pek olmadığı için ya terekelere hiç yazılmamış veya *köhne* olarak kaydedilmişlerdir. XVIII. yüzyıl Eyüp halkının terekeleri üzerinde çalışma yapan Tülay Artan'ın da, onların kullandığı eşyaların çoğunlukla köhne (eski) sıfatıyla anılması dikkatini çekmiştir. Artan, terekelerde ihtiyaç fazlası ev ve giyim eşyası bulunmasının konaklarda görülen tüketime özenmenin alt gruplar içinde de yaygınlaşmış olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır.¹³¹ Halbuki köhne eşyaların yeni evlilerde değil de orta ve ileri yaştaki kadınların terekelerinde görülmesi onların gerçekten kullanılma sonucu eskidiğini göstermektedir.

¹³¹ Tülay Artan, "Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış Orta Halliliğin Aynası", (ed.: Tülay Artan) *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, 49-64, s. 57.

Burada asıl ele alacağımız konu kadınların misafir ağırladığında, misafirlğe gittiğinde veya nişan, düğün, bayram gibi özel günlerde giydiği kıyafetleri, aksesuarları ve takılarıdır.

Kadınların ev içi üst giyimi oldukça çeşitli ve zengindir. Kadınların en yaygın olarak kullandıkları giysi çeşidi *entâridir*. Bunlar, ev dışı kıyafetlerine göre daha düz ve sade olarak basma, patiska ve diğer kumaşlardan yapılan kadın giysidir.¹³² Boyundan ayak bileklerine kadar vücudu örten entârilerin Lâle Devri'nde çok daha renkli, süslü ve vücudu saracak şekilde olduğu görülmektedir. Hatâî kumaşı¹³³ özellikle de altın ve gümüş telli olanlar Eyüp'lü kadınlar arasında bu dönemde moda olmuştur.¹³⁴ İpekli bir kumaş olan *dibâdan*¹³⁵ dikilmiş entâriler, hatâî elbiselere göre daha değerlidir. Eyüp'lü kadınların şahî,¹³⁶ *kutnî*¹³⁷ ve *sandal*¹³⁸ kumaştan elbiseleri daha az tercih ettikleri görülmektedir.¹³⁹ Bunlar, genelde beyaz, yeşil, turuncu, sarı ve kurşunî renktedirler.

Diğer bir ev içi kıyafeti *gömlektir*.¹⁴⁰ Bu giysi bele kadar olup altına *don* veya *şalvar* giyilerek tamamlanırdı. Yazın giyilen gömleklerin *tülbent* ve *bezden*, şalvarların ise daha çok sandal, kutnî ve evrenşahî gibi kumaşlardan dikildiği görülmektedir. Özel günlerde giyildiği anlaşılan telli şalvarlar ise en değerlisidir. Gömlek ve entârinin altına giyilen iç çamaşırları kullanışlı olması sebebiyle *bürüncükten* yapılmıştır. Ham ipekten içine çok az miktarda keten ipliği katılarak dokunan bu kumaş¹⁴¹ oldukça değerlidir.

¹³² Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 102.

¹³³ Hatâî: İpekli kumaşa denir. Sade hatâî, telli hatâî, nevezuhur hatâî gibi çeşitleri de bulunmaktadır. Koçu, a.g.e., s.129. Pakalın, s. 765.

¹³⁴ Fatma Engin Alpat, Osmanlı İmparatorluğunun 15. Yüzyıl ve 18. Yüzyıllar Arası Saray Kumaşlarında Kullanılan Bitkisel Üslup, Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi 4 (I), 2010, s. 41.

¹³⁵ Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 89.

¹³⁶ Şahî: İnce patiska çeşidi bir kumaş. Mermer veya mermerşahi ismi de verilmektedir. Pakalın, s. 304.

¹³⁷ Kutnî: pamuklu dokumalara denir ayrıca pamuk ipliği karışık atlas taklidi bir ipekli kumaş türü de kutnî adını taşımaktadır. Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 161.

¹³⁸ Sandal: bir yolu ipek bir yolu pamuk şeklinde dokunmuş kumaş. Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 202.

¹³⁹ Kadınların terekelerinde entâri ve gömleğin az sayıda çıkması kadınların bu kadar giysiye sahip olduğu anlamına gelmemektedir. Terekelere daha çok maddi değeri olan entâri ve gömleğin yansıdığı görülmektedir. Muhtemelen ölüm adetleri ve inanışlarımıza göre ölümden sonra kadınların eşyalarının verilmesi de bu azlığın sebepleri arasında olabilir.

¹⁴⁰ Gömlek: her ne kadar gömlek denilse de doğrusu gönlektir. Çıplak tene giyilen şey demektir. Kadın gömlekleri genellikle ayak bileklerine kadar uzun olmasına rağmen bu çamaşır sadece bedenün üst kısmını örter. Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 125.

¹⁴¹ Özellikle yaz aylarında tercih edilen bu kumaştan ten üstüne giyilen iç gömleği nadiren lüks olarak iç donu yapıldı. Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 48; Mehmet Ali Ünal ise bürüncük ile bürüncüğü ayrı ayrı tarif etmiş olup bürüncük için tül gibi ince ama şeffaf değil tabirini kullanmıştır. Ancak Levnî'nin pek çok minyatüründe görülen ve elbisenin içerisine muhtemelen astar yerine giyilen ve şeffaf olarak gösterilen giysi bürüncük olabilir. Montagu da eserinde Türk kadınlarının giysilerini tarif ederken böyle bir tül giysiden bahsetmektedir.

Kadınlar, ev içerisinde genellikle *yemeni*, *tülbent* gibi ince ve basit örtülerle saçlarını hafifte olsa örtüyordu. Üzerinde el kalıpları ile çiçek şekilleri bulunan büyük değirmi yemenilerin etrafı da oyalanarak süslenirdi.¹⁴² Sarı ve mavi renkli yemenilerin yanında şeritli olanları da mevcuttur.

Kadınların misafir kabul günlerinde, misafiriğe gittiklerinde, nişan, düğün, sünnet gibi özel günlerde ve bayramlarda ev içi giysisi olarak kullandıkları kıyafet *kaftan* ve *kürkdür*. Kaftan, entâri ve gömleğin üzerine giyilen astarsız, uzun kollu, uzun etekli ve önü ucuna kadar açık olan bir ev içi kıyafetidir.¹⁴³ Evrenşahi, sandal gibi pamuklu kumaşların yanı sıra hatâf gibi kıymetli kumaşlardan yapılan kaftanların göğüs kısımları altın telli şeritlerle ve kordonlarla süslenip ayrıca elmas ve altın düğmelerle daha gösterişli hale getirilirdi.¹⁴⁴ Terekelerden anlaşıldığına göre Eyüp'lü kadınların kaftanlarında kahverengi, sarı, mor ve beyaz renkli kumaşları tercih ettikleri görülmektedir

Genelde kış aylarında ısınma amaçlı kullanılan kürkün Lâle Devri'nde hemen hemen her kadının terekesinde olması bu giysinin artık daha çok gösteriş amaçlı kullanıldığı izlenimini uyandırmaktadır. Eyüp'lü kadınlar genelde samur,¹⁴⁵ zerdeva,¹⁴⁶ sincabî,¹⁴⁷ kâkum¹⁴⁸ ve kuzu¹⁴⁹ gibi hayvanların postlarından yapılan kürkleri giymektedirler.

Lâle Devri'nde İstanbul'da bulunan İngiltere'nin Osmanlı elçisi Lord Montagu'nun eşi Lady Mary Montagu arkadaşlarına yazdığı mektupta kendisinin de giydiği ev içi kıyafetini şu cümlelerle tarif etmektedir:

"...önce gayet geniş bir şalvarım var. Bu gayet ince, gül pembesi, kenarı sırmalı kumaştan yapılmış bir şalvar. Terlikler sıрма işlemeli beyaz deriden yapılmış. Şalvarın üstüne sarkan tül gömlek tamamen işlemeli. Gömleğin kolları kolumun yarısına kadar iniyor ve çok geniş. Yakasını elmas bir düğme ilikliyor. Göğüsün renk ve şekli gömlekten tamamen görünüyor. Entari ise sanki vücuda göre biçilmiş ceket. Fakat

¹⁴² Düz beyaz yemeniler altın ve gümüş teller veya pullar ile de işlenir süslenirdi. Bu şekilde olanlara da "Telli Yemeni-Pullu Yemeni" adı verilirdi. Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 246; Alaca boyalı üzerine kalıpla renkli çiçek resimleri basılmış ince bez başörtüsü. Yazma çember. Baybars Gülensoy, *Türkiye Giyim-Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, İstanbul: Nesil Matbaacılık, s. 143.

¹⁴³ Gülensoy, s. 75.

¹⁴⁴ Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 138.

¹⁴⁵ Sibirya'da yaşayan zerdeva ve sansar cinsinden hayvanların kürküne denir. Kürklük postların içinde en değerli olanıdır. Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 201.

¹⁴⁶ İskandinavya ve Rusya'nın buzlu bölgelerinde yaşayan sansar cinsi hayvanların postundan yapılan kürke denir. Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 249.

¹⁴⁷ Tüyü kurşuni renkli hayvanın postundan yapılan kürktür. Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 206.

¹⁴⁸ Kuzey ülkelerinde yaşayan sansar ve gelinciğe benzeyen boz ve siyah kuyruklu postundan kürk olan hayvandır. Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 140.

¹⁴⁹ "...kuzu kürkü..." 140, s.7-b-2, 1130.

benimki beyaz Şam kumaşından yapılmış, kenarı ise gayet kalın sırma işlemeli. Bu çeşit elbiselerde düğmenin elmas veya inci olması lazım. Kollar arkaya doğru genişliyor. Mintanım ise şalvarımın kumaşından. Elbise vücuduma çok uygun. Uzunluğu ayaklarıma kadar. Bele aşağı yukarı dört parmak genişliğinde bir kemer takılıyor. Kolları uzun ve dar. Zengin kadınların kemerleri elmas veya sair kıymetli taşlarla süslü. Fazla masraf olmasın diye bazılarını işlemeli satenden yapıyorlar. Ayrıca önden elmaslı toka ile bağlanıyor bu kemerler. Türk kadınları kürkü ev elbisesi olarak bazen giyip bazen çıkarıyorlar. Bu kürkler ağır dibadan, içleri samurla kaplanmış, kolları omuzlardan aşağı inmiyor. Benimki kenarları sırmalı yeşil kürk. Başa giyilen şapkalara kalpak deniliyor. Kışın giyilenleri elmaslarla işli kadifeden, yazın ise bol sırmalı kumaştan yapılıyor. Başın öbür yanındaki saçlarda toplanıyor, üstüne çiçek veya sorguç gibi şeyler konuluyor. En revaçta olanı da muhtelif taşlardan müteşekkil büyük bir demet takmak. İncilerden çiçek goncaları, elmaslardan yaseminler, yakutlardan güller, sarılarından da fulyalar yapılıyor.

Kadınların kıyafetlerini tamamlayan ve giyim zevklerini gösteren en önemli unsur *aksesuar* ve *takılar*dır. Genellikle kadınlar giysilerini *uçkur* ve *kuşakla* süslemiştir. Bir aksesuar olarak kullanılan münakkaş *uçkurlar*¹⁵⁰ aynı zamanda donu veya şalvarı bağlamaya yaramaktadır. Kuşak ise beli sıkı tutmak için sarılan geniş ve uzun kare kumaş veya şaldır.¹⁵¹ Ekonomik durumu iyi olanlar kuşaklarını inci ve elmasla süslüyorlardı. İtalyan yazar ve gezgin Pietro della Valle ülkesine yazdığı mektupta “kadınların son derece gösterişli mücevherler taktıklarını vücutlarını bu takılarla süslediklerini” bildirmiştir.¹⁵² Eyüp’lü hemen hemen her kadında bulunan bilezikte ve yüzükte altın; küpe de ise zümrüt tercih edilmiştir. Altın ve zümrütten sonra aksesuar ve takı olarak inci vazgeçilmezleri olmuştur.

5.3.3. Kadının Ev Dışı Yaşamı

Eyüp’lü kadınlar alışveriş için çarşıya, pazara, haftada en az bir gün hamama, annesine, yakın akrabalarına, komşularına, cuma günleri türbe ziyaretine zaman zaman mesire yerlerine, bayram eğlencelerine, düğüne, nişana hatta gerektiği zaman da mahkemeye gitmek gibi çeşitli sebeplerle evinden çıkabiliyordu. Kadınların dînî açıdan da dışarıya çıkmalarına mani bir hüküm yoktur. Ancak bunun tek bir şartı vardır; iffetini korumayı sağlayacak şekilde örtülü olmak.¹⁵³ Böylece örtülü olarak dışarı çıkan kadınlar kaç-göç meselesini de halletmiş oluyorlardı.

¹⁵⁰ Uçkur: İç donu, çakşır, şalvar, sıkma, potur, zıbka gibi giysileri tutturmak için kullanılan örgü veya kumaşa denir. En azı 2 parmak en fazlası 4 parmak genişliğini bulan uçkurların uç kısımları ipek hatta sırma ile işlenerek de kullanılırdı. Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 230.

¹⁵¹ Gülensoy, s. 87.

¹⁵² Sevgi Gürtuna, *Osmanlı Kadın Giysisi*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999, s. 23.

¹⁵³ Düzdağ, s. 55.

Örtünme sayesinde kadınların, hâne dışındaki nâmahrem olan erkeklerle temastan da izole etmeye yardımcı bir etkisi de sözkonusudur.¹⁵⁴

Eyüp'lü kadınlar sokak kıyafeti olarak en çok feraceyi tercih etmişlerdir. Feracelerin boyu genellikle yere kadar olup önden açık, kadınların vücut hatlarını belli etmeyecek genişlikte, kolları bol ve yaka kesimi dönemine göre bazen yuvarlık bazen de V yakalı olurdu.¹⁵⁵ Özellikle kış aylarında sade, düz renkli ve yünlü bir kumaş olan çukadan¹⁵⁶ yapılmış feraceler kadınlar arasında rağbet görmüştür. Bu kumaştan yapılmış feraceler diğerlerine göre daha değerlidir. Renk olarak ise mor ve yeşil göze çarpmaktadır. Kadınların çukadan sonra ferace için keçi kılından ve yapağıdan ince bükülmüş iplikten dokunmuş olan sof kumaşı¹⁵⁷ tercih ettikleri görülmektedir. Ferace ayrıca sof gibi dalgalı bir kumaş olan hâreden¹⁵⁸ de yapılmaktadır. Kadınlar bu sokak kıyafetlerini üzerine örttükleri yaşmakla tamamlamışlardır.

XVIII. yüzyılın ilk yarısından itibaren kadınların Kağıthâne mesiresindeki eğlencelere, Göksu ve Haliç'teki kadınlı- erkekli yapılan kayık gezintilerine katılmasıyla başlayan değişim onların kılık-kıyafetlerine de yansımıştır. Lâle Devri'nde artık kadınların daha açık yakalı feraceler, bol şalvarlar, daha dikkat çekici nakışlarla işlenmiş parlak renkli kumaşları tercih ettikleri görülmektedir.¹⁵⁹ Hatta zamanla yaşmaklar o kadar ince kumaştan yapılmaya başlanmış ki korunma ve örtünme fonksiyonunu kaybedip süs ve gösterişe dönüşmüştür.¹⁶⁰ Ahmet Refik de bu dönemde kadınların kıyafetleriyle güzel bedenlerini çekici ve büyüleyici çizgileriyle gözler önüne koyduklarını iddia etmektedir.¹⁶¹ Bu yüzden de devlet, kadınların bu şekilde giyinmelerine müdahale ederek fermânlar çıkarmak zorunda kalmıştır. Çıkarılan fermânlarda kadınların *bir karıştan fazla yakalı ferace ve üç değirmiden ziyade yemeni ve bir ısbı'dan artık şerit kullanmamaları ve kâkum kürk giymemeleri* konusunda İstanbul kadılıklarına emredilmiştir.¹⁶² Ancak bu uyarı da yetersiz kalmış olacak ki devlet bu defa uygunsuz kıyafet giyip çarşı pazar vesair yerlerde dolaşırken kıyafetleri dolayısıyla bazı kendini bilmez kişilerin tacizine maruz

¹⁵⁴ Dengler, s. 29.

¹⁵⁵ Cemal Kafadar, *Tanzimattan Önce Selçuk ve Osmanlı Toplumunda Kadınlar Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın*, İstanbul 1993, s. 256.

¹⁵⁶ Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 82; Gülensoy, s. 39.

¹⁵⁷ Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 208; Gülensoy, s. 120.

¹⁵⁸ Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 128.

¹⁵⁹ Nicolaas ve diğerleri, s. 60.

¹⁶⁰ Refik, *Lâle Devri (1718-1730)*, s. 53.

¹⁶¹ Refik, *Lâle Devri (1718-1730)*, s. 51.

¹⁶² Râşid Mehmed Efendi ve Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli (1134-1141 / 1722-1729)*, C. III, s. 1494.

kalmaları sebebiyle kadınları uyarmak ve emirlere uymayanların da cezalandırılmasını içeren başka fermânlar yayınlamak zorunda kalmıştır.¹⁶³

Eyüp'te yaşayan kadınlar ferace dışında ev dışı giyimi olarak kol ve etekleri geniş vücut kısımları daha dar olan *cübbeyi*¹⁶⁴ de kullanmışlardır.

Kadının dış kıyafetini tamamlayan ve başını örttüğü *serpuşun*¹⁶⁵ altına ter ile kirlenmesini önleyen takke şeklinde terlik kullanılırdı.¹⁶⁶ Eyüp'lü kadınlar renk olarak beyazı, kumaş olarak ise tülbentlikleri tercih etmişlerdir. Üslük¹⁶⁷ ve çekme¹⁶⁸ kadınların başlarına örtükleri diğer başörtüsüdür.

Osmanlı kadın kıyafetleri Lady Montagu sayesinde Avrupa'daki kadınlar arasında moda olmasındır. Lady Montagu, İngiltere dönüşünde beraberinde getirdiği Türk giysilerini çeşitli toplantı ve balolarda giyerek tanıtmış, yakın çevresi de aynı modayı takip etmiştir. Hatta XVIII. yüzyılın ikinci yarısında bile bu moda Montagu'nun oğlu tarafından sürdürülmüştür.¹⁶⁹

¹⁶³ "...bu gûne acûb kıyâfet ile çarşu ve bazâr ve sâir mahâllerde geşt ü güzâr etmeleriyle erâzil makûlelerinin bizzarûre(?) kendilerine taarruzlarına bâis ve bâdi olmaları...", 143, s. 45-a-2, 1134.

¹⁶⁴ En üste giyilen geniş ve bol elbise. Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 57; Ş. Pınar Yavuztürk Özyalvaç, "Bir Osmanlı Cariyesinin Şahsi Eşyaları: Sarayı Emetullah Hatun", *Kültür*, sayı, 16 (Güz 2009), İstanbul, s. 30.

¹⁶⁵ Başa giyilecek şey, başlıklar. Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 204; Gülensoy, s. 118.

¹⁶⁶ Koçu, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, s. 229; Gülensoy, s. 130.

¹⁶⁷ Başörtüsü, başa örtülen peştamale denir. Gülensoy, s. 137.

¹⁶⁸ Başörtüsü. Gülensoy, s. 34.

¹⁶⁹ Netice Yıldız, "İngiliz Kültüründe Osmanlı Etkileri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 15, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 569.

SONUÇ

Payitahtın dört kazasından biri olan ve İstanbul'un fethinden sonra bir uydu kent olarak kurulan Eyüp'ün, birkaç karakteristik özelliği vardır. Bunlardan birisi, geniş ve verimli arazileri sebebiyle İstanbul halkının gıda ihtiyacının önemli bir kısmını karşılayan tarım bölgesi; diğeri ise coğrafi konumu itibariyle Rumeli'nin kapısı olmasıdır. İsmi aldığı zatin yani Eyüp Sultan Hazretlerinin kabrinin burada bulunması Kaza'ya manevî merkez olma özelliği de kazandırmıştır. Buna bağlı olarak Eyüp, ziyaretgâh olmasıyla halk; tahta çıkan padişahlar için kılıç-kuşanma törenlerinin burada yapılmasıyla da devlet tarafından kutsal bir mekân olarak görülmüştür. Lâle Devri'yle birlikte ortaya çıkan özelliği ise daha önceden de var olan mesire yerlerinde bu dönemde meydana gelen geleneksel ahlakî davranışları zorlayıcı nitelikteki eğlencelere sahne olmasıdır. Eyüp, diğeri pek çok Osmanlı şehrinde olduğu gibi kuruluşundan itibaren çoğu Müslüman olmak üzere, Rum, Ermeni ve Yahudi sakinleri ve sonradan aldığı göçlerle oluşan nüfûsla kozmopolit bir yapıya sahip olmuştur.

XVIII. yüzyılın başlarında Eyüp isminin de önüne geçen Kağıthâne ve Sa'dâbâd gibi yerlerdeki mesire şenliklerinin gerçekleşmesinde devlet yönetimin ön ayak olması kadar bir barış dönemine girilmesi de etkili olmuştur. Bölgede her ne kadar Bizans döneminden beri benzer eğlenceler yapılıyorsa da Lâle Devri'nde yapılan etkinliklerde geleneksel, millî, dînî ve ahlâkî kuralları zorlayıcı bazı aykırı davranışlar dikkat ve tepki çekmiştir. Dönemin tarihçilerinin ve daha sonra Ahmet Refik gibi bu konuyu ele alan yazarların söz konusu aykırılıkların toplumun tamamı tarafından işlendiği intibai veren ifadelerine karşılık, devletin yayınladığı fermânlardan olayların münferit olduğu veya küçük bir kesim tarafından yaşandığı anlaşılmaktadır. Lâle Devri eğlencelerinin özellikle kadınlar açısından asıl dikkat çeken yanı toplumsal hayata eskiye oranla daha fazla katılmaları ve sosyalleşmeleridir. Saray kadınlarının da Eyüp'teki bu mekânlardaki aktivitelere katılarak örnek olmalarıyla bu sosyalleşmeye katkı sağlamışlardır. Diğeri taraftan kadınların sosyalleştiklerinin bir göstergesi de hukûk belgeleridir. Mahkemeler, davaların çözüm yeri olmanın yanında aynı zamanda dönemin toplumsal hayatının da aynasıdır, denilebilir. Çünkü toplumda ne yaşanıyorsa mahkemelere de yansıyan odur. Buraya yansıyan konular sadece adlî davalar olmayıp Osmanlı

mahkemelerinin yapısı gereği tescil işlemlerinin de yapılması toplumdaki sosyal hayatın değerlendirilmesi için sağladığı zengin verilerle bir avantaj olmuştur. Bu kayıtlardan Lâle Devri Eyüp kadınlarının daha önceki yüzyıllarda olduğu gibi davacı, davalı veya tescil işlemi yaptırmak üzere mahkemelere geldiği görülmektedir. Farklı tablolardaki verilerden de anlaşılacağı üzere bu dönemde yaşayan kadınların önceki yıllara göre mahkeme gibi kamusal alanları kullanma konusundaki tutumları ve mahkemeye güvenleri hususunda bir değişim olduğu açıktır.

Kadınlar, erkekler kadar olmasa da ekonomik hayatın içerisinde yer alırlar. Erkeklerle oranla daha düşük seviyedeki servetlerini gayrimenkuller, taşınabilir mallar, nakit para ve dar bir kesimin sahip olduğu köle ve cariyeler oluşturmaktadır. Az sayıda kadın başta ev olmak üzere bazı gayrimenkullere sahiptir. Erkeklerin servetlerini daha ziyade iş hayatları ve meslekleriyle ilgili mal ve eşyalar oluştururken onların servetlerinin en büyük kısmını cinsiyetleri ile de bağlantılı olarak takılar, giyim-kuşam ve ev eşyaları vs.den oluşan taşınabilir mallar teşkil etmektedir. Nakit paraya sahip olan kadın sayısı ise ev sahibi olanların sayısından daha azdır.

Servetlerinin oluşmasında kadınların doğrudan katkıları kısıtlıdır. Ticarî hayatın içerisinde olmadıkları gibi, üretim ve çalışma hayatında da var oldukları alanlar az sayıdadır. Şehirli kadınlar genellikle ev kadını olarak aile ekonomisine katkıda bulunurken köylü kadınlar ise ilâveten ziraî üretimde de etkilidirler. Kadınların servetlerinin çoğu miras, hibe, nafaka, mihr vs. gibi ikinci şahıslardan dolaylı yollarla ve çaba sarf etmeden elde edilmiştir. Lâle Devri Eyüp kadınları kent ekonomisinde erkeklerle oranla üretmekten çok tüketerek, almaktan çok satarak, tasarruf etmekten çok harcayarak kent ekonomisinin pasif bir aktörü olmuşlardır.

Osmanlı'da kamusal alanda erkekler kadar var olamayan kadının ağırlığının en çok hissedildiği yer aile kurumudur. En dezavantajlı göründükleri boşanma hususunda, özellikle muhâlaa örneğinde olduğu gibi gerektiğinde aktif olmayı bilmişlerdir. Bu konudaki medenî cesaretleri bu dönemde kadınların artan sosyalleşme oranları ile bir paralellik göstermektedir.

Lâle Devri'nde Osmanlı'da diplomatik, bilimsel, edebî, mimarî, teknik, ekonomik ve en önemlisi de sosyal hayatta bazı yenilikler olmuştur. Ancak bunlar; idarî, mâlî, hukûkî, ilmî vb gibi hemen her alanda gerçekleşen küllî değişiklikler olmadığını için bir yenileşme veya modernleşme hareketi olarak nitelendirilebilecek seviyede değildir. Fakat devamında olabilecek bir yenileşme döneminin ilk kıpırtıları olarak değerlendirmek yanlış olmaz.

KAYNAKÇA

ARŞİV KAYNAKLARI

İstanbul Müftülüğü Şer'îye Sicilleri Arşivi, Hâvâss-ı Refîa (Eyüp) Şer'îye Sicilleri No: 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 159.

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Dîvân-ı Hümâyûn Kâlebend Defterleri, No: 1.

_____, Dîvân-ı Hümâyûn Şikâyet Defterleri, No: 82, 104, 116, 124.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi Eyüp Vakfiyeleri.

DİĞER KAYNAKLAR

ABDÎ EFENDÎ, *Abdî Târîhi*, (Yayına Hazırlayan: Faik Reşit Unat) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1943

ABDÜLLAZİZ BEY, Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.

ABOU-EL-HAJ, Rifa'at Ali, *Modern Devletin Doğası*, Çevirenler: Oktay Özel-Canay Şahin, Ankara: İmge Kitabevi, 2000.

ACAR, İsmail, "Osmanlılarda Zina Suçu ve Cezası", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 10, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 83-90.

ACAR, İsmail, *Kökü Mazide Olan Ati Yahya Kemal Hayatı- Eserleri-Fikirleri*, Liva Yayınları, 2008.

AFYONCU, Erhan, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007.

AKBEL, Mustafa, *Lâle Devri'nde Galata Kadınları*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Manisa 2015.

AKDAĞ, Mustafa, "Medreseli İsyancıları", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, I/4, (1949), İstanbul, 361-387.

_____, *Türk Halkının Dirlik ve Düzenlik Kavgası "Celâlî İsyancıları"*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1995.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, *Osmanlı Kânûnnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*, C. 1, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1990.

_____, *Osmanlı Kânûnnâmeleri ve Hukûkî Tahlilleri*, C. 6, İstanbul: Fey Vakfı Yayınları, 1993.

_____, *Şeriye Sicilleri*, C.1, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1998.

AKPINAR, Seval, "İstanbul'da Mesire Yerleri ve 1852 Tarihli Tenbihname", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi Dün, Bugün, Yarın*, S. 55, (Nisan 1972), İstanbul, 9-12.

AKTAN, Hamza, "İslâm Aile Hukuku", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1992, 396-433.

AKTEPE, Münir, "Damat İbrahim Paşa Devri'nde Lâle", *Tarih Dergisi*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, C. IV, S.7, (1953), 85-126.

_____, "Damat İbrahim Paşa Devri'nde Lâle'ye Dair Bir Vesika", *Tarih Mecmuası*, 1954, 115-130.

_____, "XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Kağıdhane ve Sa'dâbâd", *İstanbul Armağanı 4 Lâle Devri*, (Yayına Hazırlayan: Mustafa Armağan), İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 2000, 87-94.

AKYILDIZ, Ali, *Mümin ve Müsriif Bir Padişah Kızı Refia Sultan*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998.

AKYILMAZ, Gül, "Osmanlı Miras Hukukunda Kadının Statüsü", *Gazi Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. XI, S. 1-2, (2007), 471-502.

ALPAT, Fatma Engin, "Osmanlı İmparatorluğunun 15. Yüzyıl ve 18. Yüzyıllar Arası Saray Kumaşlarında Kullanılan Bitkisel Üslup", *Beykent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 4 (I), 2010, 27-50.

ALTINAY, Ahmet Refik, *Eski İstanbul*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi, 1931.

_____, *Lâle Devri (1717-1730)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010.

_____, *Hicri Onikinci Asırda İstanbul Hayatı*, İstanbul 1988.

APAYDIN, H. Yunus, "İbra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 21, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2000, 263-266.

ARGIT, Betül İpşirli, *Manumitted Female Slaves of the Ottoman Imperial Harem (Sarays) in the Eighteenth Century Istanbul*, Boğaziçi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2009.

_____, *Rabia Gülnuş Emetullah Sultan 1640-1715*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.

ARMAĞAN, Servet; *İslâm Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1987.

ARSLAN, İsmail, *Selanik'in Gölgesinde Bir Sancak: Drama (1864-1913)*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2010.

_____, "Cumhuriyet Dönemi Türkiye Tarihçiliğinde Köy Tarihi ve Kaynakları Üzerine Bir Değerlendirme", *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Tarihçilik ve Tarih Yayıncılığı Sempozyumu Bildiriler*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011. 423-439.

ARTAN, Tülay, "Eyüp'ün Bir Diğer Çehresi: Sayfiye ve Sahilsaraylar", *Eyüp: Dün / Bugün* 11-12 Aralık 1993, (ed.:Tülay Artan), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994, 106-114.

_____, "Terekeler Işığında 18. Yüzyıl Ortasında Eyüp'te Yaşam Tarzı ve Standartlarına Bir Bakış Orta Halliliğin Aynası", (ed.: Tülay Artan) *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, 49-64.

- ATAR, Fahrettin, "Nikâh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, s.112-117.
- _____, "Mükâtebe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, 531-533.
- AYDIN, Mahir, "Osmanlı Dünyasında Yahudi Kira Kadınlar", *Bellekten*, C. LXV, S. 243, (Ağustos 2001), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2002, 623-635.
- AYDIN, Mehmet Akif, *İslâm-Osmanlı Aile Hukuku*, İstanbul: Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1985.
- _____, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Beta Yayınları, 2012.
- AYDÜZ, Salim, "Lâle Devri'nde Yapılan İlmî Faaliyetler", *Divan*, 3, (1997/1), 143-170.
- AYSEL, Nezih R., "İstanbul'un Tarihî Su Sistemleri: Kırkçeşme Tesisleri", İzmir: *Tarihî Su Yapıları Konferansı Bildiriler Kitabı*, 2008, 1-8.
- AYVERDİ, Ekrem Hakkı, *Fatih Devri Sonlarında İstanbul Mahalleleri, Şehrin İskânı ve Nüfûsu*, Ankara: Vakıflar Umûm Müdürlüğü, 1958.
- BABINGER, Fransız, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, Mersin: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1992.
- BAER, Gabriel, "Women and Waqf; An Analysis of the Istanbul Tahrîr of 1546", *Asian and African Studies*, 17, (1983), 9-27.
- BAKKALOĞLU, Abdussamet "Tefvîz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011, 310-311.
- BARDAKOĞLU, Ali, "Ferağ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 12, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995, 351-354.
- _____, "Iskat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 19, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999, 137-143.
- BAŞ, Esra, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgelerinden Hareketle XVIII. Y. Y. Osmanlı Toplum Hayatında Kadın*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.

- BAŞKAN, Yahya, “Fâtih Sultan Mehmet Döneminde Karaman Bölgesinden İstanbul’a Nakledilen Nüfus”, *Tarih Dergisi*, S. 55 (2012/1), İstanbul 2013, 107-134.
- BAŞBAKANLIK OSMANLI ARŞİVİ REHBERİ, İstanbul: T.C.Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, 2000.
- BATUR, Selçuk, “Sa’dâbâd”, *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, 385-388.
- BAYINDIR, Abdülaziz, “Bey’ bi’l-Vefâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 20-22.
- BELDICEANU, Nicoara, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar*, çev.: M. A. Kılıçbay, Ankara 1985.
- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, (Yayına Hazırlayan: Ahmet Kuyaş) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2011.
- BİLMEN, Ömer Nasuhi, “*Hukuk-ı İslâmiye ve Istılahat-ı Fıkhiye*” Kamusu, C. 2, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- _____, “*Hukuk-ı İslâmiye ve Istılahat-ı Fıkhiye*” Kamusu, C. 4, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- _____, “*Hukuk-ı İslâmiye ve Istılahat-ı Fıkhiye*” Kamusu, C. 5, İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- BOYAR, Ebru ve Kate Fleet, *Osmanlı İstanbul’unun Toplumsal Tarihi*, çev.: Serpil Çağlayan, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- CİN, Halil, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1988.
- CİN, Halil ve Ahmet Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, C.1, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1995.
- ÇAKIR, İbrahim Etem, “Zimmî Kadınlar Kadı Mahkemesinde: Sofya XVII. Yüzyıl”, *Hacettepe Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 21, (Güz 2014), 41-66.

- ÇALIK, Ömer Faruk, *Havâss-ı Refîa Mahkemesi 325 No'lu Kadı Siciline Göre 1802-1805 Tarihlerinde Eyüp Kazası'nda Sosyal ve İktisadi Hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1996.
- ÇETİN, Cemal, "Osmanlı Toplumunda Mahalleden İhraç Kararları ve Tatbiki: Konya Örneği (1645-1750)", *History Studies*, Volume 6, Issue 6, 2014, 43-70.
- ÇINAR, Hüseyin, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Ayıntâb Şehri'nin Sosyal ve Ekonomik Durumu*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000.
- ÇİÇEK, Kemal, "Cemaat Mahkemesinden Kadı Mahkemesine Zimmilerin Yargı Tercihi", ed.: Prof. Dr. N. Göyünç, Ö. Ergenç, D. Quatert, *Prof. Dr. Halil İnalçık Armağanı, 80.Doğum Yılı Münasebetiyle*, İstanbul 1996, 31-49.
- _____, "III. Ahmed (1703-1730)" *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 12, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, 176-182.
- DEMİREL, Ömer, Adnan Gürbüz ve Muhiddin Tuş, "Osmanlılarda Ailenin Demografik Yapısı", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. I, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1992, 97-161.
- DENGLER, Ian C., "Turkish Women in the Ottoman Empire: The Classical Age", ed.: Lois Beck-Nikki Keddie, *Women in the Muslim World*, 228-244.
- DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2011.
- DİNGEÇ, Emine, "Osmanlı Toplumunda Kadınların Üretime Katkıları" *History Studies*, Volume 2/1, 2010, 9-30.
- D'OHSSON, De M., *XVIII. Yüzyıl Türkiyesinde Örf ve Adetler*, çev.: Zehran Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser.
- DÜZBAKAR, Ömer, "Osmanlı Döneminde Mahalle ve İşlevleri", *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 4, S. 5, 2003/2, 97-108.
- _____, "Osmanlı Toplumunda Çok Eşlilik: 1670-1698 Yılları Arasında Bursa Örneği" *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, S. 23, Ankara, 2008, 89-100.

- DÜZDAĞ, M., Ertuğrul, *Şeyhülislâm Ebussuûd Efendi Fetvaları Işığında 16. Asır Türk Hayatı*, İstanbul 1983.
- ED-DÎB, Abdülazim, "Çeyiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, 296-297.
- ERDİL, Kemalettin, *Yaşayan Hurafeler*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2006, 53-77.
- ERGENÇ, Özer, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, IV, (1984), İstanbul, 69-78.
- _____, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler", *Bellekten*, C. LII, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, 501-533.
- ERİMTAN, Can, "Sadâbâd Algısı: "Lale Devri" ve Osmanlı-Safevi Rekabeti", (Derleyen: Dana Sajdi), *Osmanlı Laleri, Osmanlı Kahvehaneleri*, (Çeviren: Aylın Onacak) İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları, 2014, 61-88.
- ERSES, Selma Mine, "Kuruluştan Günümüze Eyüp Sultan'da Kimlik Arayışı", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla 8-10 Mayıs 1998 II. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, 294-311.
- ERTEN, Hayri, *Konya Şer'iyye Sicilleri Işığında Ailenin Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Yapısı (XVIII. Y.Y. İlk Yarısı)*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2001.
- ERTUĞRUL, Özkan, "Avrat Pazarı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, 125.
- EVREN, Burçak ve Dilek Girgin Can, *Yabancı Gezginler ve Osmanlı Kadını*, İstanbul: Doğan Kitap, 1997.
- EYİCE, Semavi, "İstanbul Halkının ve Padişahlarının Ünlü Mesiresi: Kağıthâne", *İstanbul Armağanı* 3, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1997, 75-95.
- _____, "Eyüp Sultan Semtinde Tarih ve Sanat Tarihi", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla 8-10 Mayıs 1998 II. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, 12-37.

FAROQHI, Suraiya, "18. Yüzyıl Anadolu Kırsalında Suç, Kadınlar ve Servet", ed.: Madeline C. Zilfi, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev.: Necmiye Alpay İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, 7-26.

_____, "Eyüp Kadı Sicillerine Yansıdığı Şekliyle 18. Yüzyıl "Büyük İstanbul"una Göç", *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, ed.: Tülay Artan, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, 33-48.

_____, *Osmanlı'da Kentler ve Kentliler*, çev.: Neyyir Kalaycıoğlu, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

_____, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam-Ortaçağdan Yirminci Yüzyıla-*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

_____, *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, (Çevirenler: Gül Çağalı Güven, Özgür TÜresay), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2003.

GENÇ, Serdar, *Lâle Devri'nde Savaş İnan Seferlerinde Organizasyon ve Lojistik*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2013.

GERBER, Haim, "Bir Osmanlı Şehri Olan Bursa'da Kadın'ın Sosyo-Ekonomik Statüsü 1600-1700", çev.: Hayri Erten, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 8, (1998) Konya, 327-343.

GEZER, Onur, Çizginin Dışındakiler: Osmanlı İstanbul'unun Aykırı Bekârları ve Bekâr Girer "Melek Girmez" Odaları, *Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu 27-29 Mayıs 2014*, İstanbul: 2014, 523-552.

GÖÇEK, Fatma Müge ve Marc David Baer, "XVIII. Yüzyıl Galata Kadı Sicillerinde Osmanlı Kadını Toplumsal Sınırları", ed.: Madeline C. Zilfi, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev.: Necmiye Alpay İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, 47-62.

GÜNAY, Mehmet, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Manisa'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (1650-1675)*, İstanbul Üniversitesi Sosyal. Bilimler. Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2000.

GÜRTUNA, Sevgi, *Osmanlı Kadın Giysisi*, Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

- HALAÇOĞLU, Yusuf, "Kolonizasyon ve Şenlendirme", *Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 4, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, 581-586.
- HASKAN, Mehmed Nermi, *Eyüp Sultan Tarihi*, C. 1, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.
- HEYD, Uriel; *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford: Clarendon Press, 1973.
- HEZARFEN Ahmet, "18. yy'da Eyüp'te Lâle Yetiştirenler", *Tarih ve Toplum*, C. 23, S. 137, (1995) İstanbul, 44-46.
- IMBER, Colin, "Zina in Ottoman Law", *Studies in Ottoman History and Law*, İstanbul, 1996, 175-206.
- İŞİN, Ekrem, "İstanbul'da Tarikat Kültürü ve Gündelik Hayat", *Dergah*, C. VI, S. 63, (1995) İstanbul, 12-14.
- İNALCIK, Halil, "Eyüp Projesi", *Eyüp: Dün / Bugün Sempozyum*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1994.
- _____, "Eyüp Sicillerinde Toprak, Köy ve Köylü", ed.: Tülay Artan, *18. Yüzyıl Kadı Sicilleri Işığında Eyüp'te Sosyal Yaşam*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1998, 9-14.
- _____, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 1300-1600*, Cilt 1, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2000.
- İNCİCYAN, Ğugios, *XVIII. Asırda İstanbul*, Tercüme: Hrand D. Andreasyan, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Enstitüsü Yayınları, 1976.
- İPŞİRLİ, Mehmet, "Lâle Devrinde Teşkil Edilen Tercüme Heyetine Dair Bazı Gözlemler", *Osmanlı İlmî ve Meslekî Cemiyetleri* (Yayına Hazırlayan. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1987, 33-43.
- _____, "Bâb Mahkemesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, 362
- _____, "İstanbul Kadılığı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 23, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001, 305-307.
- İREPOĞLU, Gül, *Levnî Nakış Şiir Renk*, İstanbul: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 1999.

- _____, "Lâle Devri'nin Aynası: Nakkaş ve Şair Levni", *Masaldan Gerçeğe Lâle Devri*, (Hazırlayan: Mustafa Armağan) İstanbul: Timaş Yayınları, 2014, 301-315.
- JENNINGS, Ronald C., "Pious Foundations in the Society and Economy of Ottoman Trabzon, 1565-1640", *JESHO*, 33, 1990, 271-336.
- _____, "Women in Early Seventeenth Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Courts of Anatolian Kayseri", *JESHO*, 1975, C. XVIII, S.1, 53-114.
- _____, "The Office of Vekîl (Wakıl) in 17th Century Ottoman Sharia Courts", *SI* 42, (1975), 147-168.
- _____, "Loans and Credit in Early Seventeenth Century Ottoman Judicial Records: The Sharia Court Records of Ottoman Kayseri", *JESHO*, C. XVI, S. 2-3, 201-245.
- _____, "The Legal Position of Women in Kayseri, A Large Ottoman City, 1590-1630", *Studies On Ottoman Social History In The Sixteenth And Seventeenth Centuries*, İstanbul: The Isis Press, 1999, 115-141.
- KAFADAR, Cemal, *Tanzimattan Önce Selçuk ve Osmanlı Toplumunda Kadınlar Çağlar Boyu Anadolu'da Kadın*, İstanbul 1993.
- KAHRAMAN, Seyit Ali, *Osmanlı Çiçekçileri ve Çiçekleri*, Lâle Yayınları, 2014.
- KALLEK, Cengiz, "Mudârebe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005, 359-363.
- KARA, Hatice, "Eyüp Sultan Yerleşme Dokusunun Tarihsel Süreç İçinde Gelişimi-Değişimi", *Tarihi Kültürü ve Sanatıyla 8-10 Mayıs 1998 II. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, 278-293.
- KARA, Fahrünnisa Ensari, "Fetih İle Birlikte Kurulan Bir Semt Eyüp ve Fetihden Günümüze Ulaşan Mahalleler", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla 10-12 Mayıs 2003 VII. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, 340-359.

KARACA, Yılmaz- Rasim Erol, *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 19 Numaralı Sicil (H. 1028-1030 / M.1619-1620)*, İstanbul: İsam Yayınları, 2011.

KARADENİZ, Feriha, "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Farklı Sınıflardaki Osmanlı Kadınına Genel Bir Bakış", ed: Güler Eren, *Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 1999, 450-457.

KARAHASANOĞLU, Selim, *A Tulip Age Legend: Consumer Behavior and Material Culture in the Ottoman Empire (1718-1730)*, Doktora Tezi State University of New York at Binghamton, 2009.

_____, "Osmanlı İmparatorluğu'nda 1730 İsyanı Üzerine Yeni Bir Eser: Vâkıa Takrîri Bin Yüz Kırk Üç'de Terkîb Olunmuştur", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XXVIII, S. 46, (2009), Ankara, 179-184.

KARAMAN, Abdullah, "İslâm Hukukunda Şahsa (Nefse) Kefâlet Uygulaması ve Türk Ceza Mahkemeleri Hukukunda Teminatla Salıverme Müessesesi ile Mukayesesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. II, S. 1, Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları, 1998, 301-328.

KARAMAN, Hayrettin, *Mukayeseli İslâm Hukuku*, C. I, İstanbul: İrfan Yayınevi, 1982.

KARAPINAR, Halil, *Medeni Hukuk ve Osmanlı Hukukunda Kadının Boşanma Hakkı (Mukayeseli)* Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1995.

KARATAŞ, Leyla, *Nedim Divan'ında Lâle Devri Sosyal Hayatının İncelenmesi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006.

KAYA, Ali, "17. Yüzyıl Bursa Şer'îye Sicillerinin İslâm Aile Hukuku Açısından Tahlili", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 17, S. 1, 2008, 81-107.

KILINÇ, Ahmet, "Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde İçki İçme Suçu", *6. Uluslararası Balkanlarda Sosyal Bilimler Kongresi*, C. 1, (ed: Recai Çoşkun), 8-12 Haziran 2014, 203-216.

KOCA, Ferhat, "İkrar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, 38-40.

KOÇU, Reşat Ekrem, "Alibey Köyü" *İstanbul Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul: Neşriyat Yayınları, 1958, 639-640.

_____, *Türk Giyim, Kuşam ve Süslenme Sözlüğü*, Ankara: Sümerbank Kültür Yayınları, 1967.

_____, "Eski İstanbul'da Ahlak Zabıtası", *Hayat Tarih Mecmuası*, C. 6, S. 5, İstanbul 1970.

LAQUEUR, Hans-Peter, *Hüve'l-Baki İstanbul'da Osmanlı Mezarlıkları ve Mezar Taşları*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.

MANTRAN, Robert, *XVI. ve XVII. Yüzyılda İstanbul'da Gündelik Hayat*, çev.: Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul 1991.

MAYDAER, Saadet, *XVI. Yüzyılda Bursa Kadınları*, Bursa: Emin Yayınları, 2010.

_____, "Osmanlı Klâsik Döneminde Kadınların Servet Edinme Yolları (Bursa Örneği)", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 15, S. 2, 2006, 365-381.

MEHMED SÜREYYA, *Sicill-i Osmanî*, C. 2, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.

MERIWETHER, Margaret L., "Yeniden Kadınlar ve Vakıf Üstüne: Halep, 1770-1840", ed.: Madeline C. Zilfi, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev.: Necmiye Alpay İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, 122-143.

MERT, Talip-Rifat Günalan, *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refîa) 82 Numaralı Sicil (H. 1081 / M.1670-1671)*, İstanbul: İsam Yayınları, 2011.

MONTAGU LADY, *Türkiye Mektupları 1717-1718*, çev.: Aysel Kurutluoğlu, İstanbul.

MUMCU, Ahmet, *Osmanlı Devleti'nde Siyaseten Katl*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2007.

MUTAF, Abdülmecit, *XVII. Yüzyıl'da Balıkesir'de Kadınlar*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir 2002.

_____, "Amicable Settlement in Ottoman Law: 'Sulh' System", *Turcica*, 36 (2004), 125-140.

_____, "Teorik ve Pratik Olarak Osmanlı'da Recm Cezası: Bazı Batı Anadolu Şehirlerindeki Uygulamalar", *Turkish Studies, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume ¾ Summer 2008, 573-597.

_____, "Bir Metodoloji ve Kaynak Sorunu Olarak 18 Yy. da Kadı Sicillerinin Tutulmasında "Sakk" Usulüne Geçiş ve "İlâm"ların Kaydedilmemesi", *Uluslararası Osmanlı Araştırmaları Kongresi*, Sakarya, 14-17 Ekim 2015.

NEDİM, *Nedim Divânı*, (Yayına Hazırlayan: Muhsin Macit), Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1997

NİCOLAAS, Eveline Sint, Duncan Bull, Günsel Renda ve Gül İrepoğlu, *Lale Devri'nin Bir Görgü Tanığı Jean-Baptiste Vanmour*, İstanbul: Koçbank Yayınları, 2003.

ÖZBAY, Rahmi Deniz, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeğinin İstihdamı ve Mükatebe Yöntemi", *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, 2009/1, 148-163.

ÖZCAN, Abdülkadir, "Lâle Devri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 27, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, 81-84.

_____, "Patrona İsyanı" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, 189-192.

_____, "*Pasarofça Antlaşması*", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 34, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2007, 177-181.

ÖZCAN, Tahsin, "Osmanlı Mahallesi Sosyal Kontrol ve Kefâlet Sistemi", *Marife*, Yıl 1, S. 1 (Bahar 2001), Konya, 129-151.

ÖZKAYA, Yücel, *XVIII. Yüzyıl Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı*, Ankara: Kültür Bakanlığı. Yayınları, 1985.

ÖZTÜRK, Said, *Askerî Kassama Ait On Yedinci Asır İstanbul Tereke Defterleri (Sosyo-Ekonomik Tahlil)*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1995.

_____, "Osmanlı Toplumunda Çok Evlilik", *Tarih ve Düşünce Dergisi*, sy. 2001/3, 10-21.

ÖZYALVAÇ, Ş. Pınar Yavuztürk, "Bir Osmanlı Cariyesinin Şahsi Eşyaları: Sarayi Emetullah Hatun", *Kültür*, sayı, 16 (Güz 2009), İstanbul, 28-31.

PAKALIN, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. I, İstanbul: Maarif Basımevi, 1956,

_____, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, İstanbul: Maarif Basımevi, 1956.

_____, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III, İstanbul: Maarif Basımevi, 1956.

PARLAR, Gündegül, "Gravürlerde Eyüp", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla 9-11 Mayıs 1997 I. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, 23-32.

_____, "Eyüp Kadılığında Yerleşim Süreci İçinde Sosyal Yaşamdan Kesitler", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla 11-13 Mayıs 2001 V. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, 38-45.

PEIRCE, Leslie P.; "Ekberiyet, Cinsellik ve Toplum Düzeni: Toplumsal Cinsiyetle ilgili Osmanlı Söz Dağarcığı"; ", ed.: Madeline C. Zilfi, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev.: Necmiye Alpay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yay, 2000, 161-187.

RÂŞİD MEHMED EFENDİ, ÇELEBİZÂDE İSMÂİL ÂSİM EFENDİ, *Târîh-i Raşid ve Zeyli (1071-1114 / 1660-1703)*, C. I, (Yayına Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, A. Zeki İzgöer) İstanbul: Klasik Yayınlar, 2013.

_____, *Târîh-i Râşid ve Zeyli (1115-1134 / 1703-1722)*, C. II, (Yayına Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, A. Zeki İzgöer) İstanbul: Klasik Yayınlar, 2013.

_____, *Târîh-i Râşid ve Zeyli (1134-1141 / 1722-1729)*, C. III, (Yayına Hazırlayan: Abdülkadir Özcan, Yunus Uğur, Baki Çakır, A. Zeki İzgöer) İstanbul: Klasik Yayınlar, 2013.

- SAĞLAM, Nevzat, *Havâss-ı Refî'a Mahkemesi 369 Nolu Kadı Siciline Göre 1815-1820 Tarihlerinde Eyüb'de Sosyal ve İktisadi Hayat*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1994.
- SAK, İzzet, "Osmanlı Sarayının İki Aylık Meyve ve Çiçek Masrafı", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 2, S. 40, (2006), Ankara, 141-176.
- SAKAOĞLU, Necdet, "Avrat Pazarları", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1993, 430-431.
- _____, "Çırağan Eğlenceleri", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul: Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayınları, 1994, 501.
- _____, "Havâss-ı Refia Kadılığı: Eyüp", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla 12-14 Mayıs 2006 X. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, 66-73.
- SAVAŞ, Saim, "Fetvâ ve Şer'îye Sicillerine Göre Ailenin Teşekkülü ve Dağılması", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, 504-547.
- SELÇUK, Havva, "Kadına Uygulanan Şiddetin Osmanlı Mahkeme Tutanaklarına Yansımaları", *Karatekin Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 109-126.
- SENG, Yvonne J., *The Üsküdar Estates (Tereke) as Records of Everyday Life in a Ottoman Town, 1521-24*, Chicago Üniversitesi, Doktora Tezi, 1991.
- SONBOL, Amira, "Osmanlı Mısır'ı ve Modern Mısır'da Tecavüz ve Hukuk", ed.: Madeline C. Zilfi, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev.: Necmiye Alpay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, 204-221.
- ŞAHİN, İlhan, "Şehir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2010, 446-449.
- ŞEMDÂNÎZÂDE SÜLEYMAN EFENDİ, *Şem'dânî-zâde Fındıklılı Süleyman Efendi Târihi, Mür'it-Tevârih*, C. 1, (ed.: M. Münir Aktepe), İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976.
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ, *Kâmûs-ı Türkî*, Dersâdet, 1317.

- ŞEN, Bülent, "Kentsel Mekân ve Göç İlişkinine 'Barınak'tan Bakmak: Tarihsel Süreçte Erkek Göçmenlerin Barınma Mekânları", *Toplum ve Demokrasi*, Yıl 6, Sayı 13-14, (Ocak Aralık-2012), 200-223.
- ŞEYHÜLİSLÂM YENİŞEHİRLİ ABDULLAH EFENDİ, *Behcetü'l-Fetâvâ* (Hazırlayanlar: Süleyman Kaya, Betül Algın, Zeynep Trabzonlu, Asuman Erkan), İstanbul: Klasik Yayınları, 2011.
- ŞİMŞEK, Semra, "Eyüp'te Bahçe Bostan Kültürü ve Çiçekçilik", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla 7-9 Mayıs 2004 VIII. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, 318- 327.
- ŞİŞMAN, Cengiz, "Osmanlı " Millet"lerinin Girift İlişkileri: 17. Yüzyıl Hasköy Şer'iyeye Sicillerinde Kaydedilen Bir Cinayet Öyküsü", *Osmanlı Araştırmaları*, S. XX, İstanbul 2000, 386-399.
- TABAKOĞLU, Ahmet, "Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo-Kültürel Değişme Sürecinde Türk Ailesi*, C. 1, Ankara: Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu Yayınları, 1992, 92-96.
- TANMAN, Baha, "Eyüpsultan'da Tarikat Yapıları", *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla 9-11 Mayıs 1997 I. Eyüpsultan Sempozyumu Tebliğler*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2009, 102-120.
- TOK, Özen, "Kadı Sicilleri Işığında Osmanlı Şehrindeki Mahalleden İhraç Kararlarında Mahalle Ahalisinin Rolü (XVII ve XVIII Yüzyıllarda Kayseri Örneği)", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2005/1, S. 18, 155-173.
- TOPRAK, Süleyman, *Ölümden Sonraki Hayat*, Konya: Nur Basımevi, 1986.
- TUCKER, Judith E., "Eksiksiz Sevgi: Osmanlı Suriye'si ve Filistin'inde İslâm Hukukuna Göre Annelik", ed.: Madeline C. Zilfi, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev.: Necmiye Alpay İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, 222-240.
- TUŞ, Muhittin, "Konya Şer'iyeye Sicil Belgelerine Göre Osmanlılarda Temsil Müessesesi: Vekâlet", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XIV, (1999), İzmir, 135-155.

- TUŞ, Muhiddin, Adnan Gürbüz ve Ömer Demirel, "Osmanlı Ailesi ile İlgili Şer'iyye Sicillerinden Seçilen Örnek Belgeler", *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, C. III, Ankara 1992, 849-875.
- TÜMER, Günay, "Fuhuş", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996, 209-211.
- UDEH, Abdülkadir, *İslâm Ceza Hukuku ve Beşeri Hukuk*, C. I, İstanbul 1990.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- _____, *Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- _____, *Osmanlı Tarihi*, C. IV, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995.
- ÜNAL, Mehmet Ali, *Paradigma Osmanlı Tarih Sözlüğü*, İstanbul: Paradigma Yayıncılık, 2011.
- YAĞCI, Zübeyde Güneş, "Osmanlı Taşrasında Kadınlara Yönelik Suçlarda Adalet Arama Geleneği", *Kadın Araştırmaları Dergisi*, C. 6, S. 2, (Aralık 2005), 51-81.
- YENEN, Zekiye, Oya Akın ve Hülya Yakar; *Eyüp: Dönüşüm Sürecinde Sosyal-Ekonomik-Mekânsal Yapı*, İstanbul: Eyüp Belediyesi Yayınları, 2000.
- YILDIZ, Netice, "İngiliz Kültüründe Osmanlı Etkileri", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 15, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 564-580.
- YILMAZ, Fikret, "Zina ve Fuhuş Arasında Kalanlar Fahişe Subaşı'ya Karşı", *Toplumsal Tarih*, S. 220, (Nisan 2012), 22-31.
- YURDAYDIN, Hüseyin Gazi, "İslâm Devletlerinde Müslüman Olmayanların Durumu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 27, S. 1, (1986) Ankara, 1-110.
- YÜCEL, Hasan, "Osmanlılar Döneminde Taşra Müftülerince Aile Konusunda Verilmiş Bazı Müstakil Fetvalar," *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, C. III, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, 898-905.

YÜKSEL, Hasan, "Vakfiyelere Göre Osmanlı Toplumunda Aile", *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, C. 2, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, 468-503.

_____, "Osmanlı Toplumunda Vakıflar ve Kadın (XVI. ve XVII. yüzyıllar)", *Osmanlı*, C. 5, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2000, 49-55.

YÜKSEL, Hasan ve Saim Savaş, "Osmanlı Aile Hayatına İlişkin Fetvalar," *Sosyo-Kültürel Değişim Sürecinde Türk Ailesi*, C. 3, Ankara: T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1992, 876-897.

ZACHARIADOU, Eliazabeth A., *Sol Kol: Osmanlı Egemenliği'nde Via Egnatia (1380-1699)*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

ZARINEBAF-SHAHR, Fariba, "Osmanlı Kadınları ve XVIII. Yüzyılda Adalet Arama Geleneği," ed.: Madeline C. Zilfi, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev.: Necmiye Alpay İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, 241-250.

_____, "Kentsel Alana Kadının Katılımı: XVIII. Yüzyıl İstanbul'unda Kadın Vakıfları", (Çev.: Burcu Özdemir), *Türkler Ansiklopedisi*, C. 14, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002, 15-24.

_____, *Crime and Punishment in İstanbul: 1700-1800*, London: University of California Press, 2010.

ZE'EVİ, Dror, *Kudüs 17. Yüzyılda Bir Osmanlı Sancağında Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000.

ZILFI, Madeline C., "Geçinemiyoruz": 18. Yüzyılda Kadınlar ve Hul, ed. Madeline C. Zilfi, *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, çev. Necmiye Alpay, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2000, 261-294.

ZUHAYLÎ, Vehbe, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, C. 6, İstanbul: Risale Basın-Yayın, 1992.

_____, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, C. 8, İstanbul: Risale Basın-Yayın, 1992.

_____, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, C. 9, İstanbul: Risale Basın-Yayın, 1992.

_____, *İslâm Fıkhı Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul: Risale Basın-Yayın, 1992.